לקורות היהדות
בטרנסילבניא

לקורות היהדות בטרנסילבניא

חלק ראשון

כולל תולדותם, התפתחותם, התאבקותם, עינוייהם ושמחותיהם, השקפותיהם וחייהם, מעת התיישבותם הראשונה עד היום הזה, לרבות הורכנם וחקמתם לתחייה של הרבנים ואחכ"י תושבי אונגרן, מאראמורש, בוקובינא, בסרביא, סלובקיא ויוגסלביא.

אספתים ולקטתים

מעתונים ומספרים ישונים, בסיועת ועד מרבנים וסופרים.

הרב צבי יעקב אבראהאם

מלפנים מנהל לשכה מרכזית אורתודוכסית בטרנסילבניא, והרבנות בטורדא (רומניא).

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

נויארק, תש"א

HISTORY OF THE JEWS OF TRANSYLVANIA

VOLUME I

FROM THE YEAR 88 TO 1950

Copyright By
RABBI E. ABRAHAM
97 South 8th Street
Brooklyn 11, N. Y.
EVergreen 8-5131

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

Printed By
A. LAMBERGER
270 Lafayette Street
New York, N. Y.

הסכמות הרבנים הגאונים והצדיקים שליט"א

הגה"ק מרן יואל טייטלבוים שליט"א אב"ד ור"מ דק"ק סאטמאר, פאר מדינתנו טרנסילבניא, למרות גדרו הידוע, לבלי ליתן הסכמה כמעט על שום ספר, כדי להשפיע על אנ"ש, המקשיבים לקולו, בתמיכת הוצאות הדפסת ספרי הנוכחי, ושאר חיבורים העומדים הכן ליתנם תחת מכבש הדפוס בעה"י, ציין אותי הצעיר בחבה יתירה לסייע להוצאות הדפוס עם חמשים דולר ולמסור לידי כתב מליצה ארוכה בת ב' עמודים, מזה ומזה הם כתובים בכי"ק, בדברים חמים היוצאים מן הלב. עכ"ז, כדי שלא לפרוץ גדרו של מרן שליט"א מוטב ויתרתי מלהדפיס הסכמתו, וכי"ק יהא מונח באמתחתי לזכרון. ויה"ר שברכותיו הקדושות תחולו על ראשינו ועל ראש כל תומכי וקוני הספר.

*

ב"ה, אור ליום ג' מו"מ תש"ט, ברוקלין יצ"ו.

מוכ"ז הרב וכו' מו"ה צבי יעקב אבראהאם נ"י, חתן הרב הגאון מטורדא נשיא הלשכה האורתודוכסית בטרנסילבניא. הרב צבי יעקב הנ"ל נהל הלשכה ולחם בכל לבו ונפשו מלחמת ד' בגבורים להגדיל תורה ולהאדירה ולרומם קרן היהדות החרדית. ועתה הנהו עוסק בהדפסת השתלשלות היהדות החרדית במדינה הנ"ל, והוא דבר יאה ונאה ומעניין, ועוד חבורים טובים. ע"כ אבקש מאת כל אחב"י לתמכו וכו' שיוכל לברך על המוגמר וכו'. ובזכות זה השוכן שמים יברך מעשי ידכם, ובכל אשר תפנו תשכילו ותצליחו. המדבר בצדקה למען כבוד התורה ולומדי'.

הק' חיים מאיר בהה"צ מוהר"י זצללה"ה.

*

הן בא לפני ידיד נפשי הרב המאוה"ג וכו' כש"ת מו"ה צבי יעקב אבראהאם שליט"א, שהי' מנהל הלשכה מרכזית אורתודוכסית בטרנסילבניא ומנהל הרבנות בטארדא כמה שנים, והראה לי כתב ידו את אשר כתב בספר, להיות למשמרת כל השתלשלות האורתודוכסיא שבמדינתנו, אשר מקורה נובע מבאר מים חיים, אשר חפרוה שרים, שעלי' מסרו נפשם כל גאוני וקדושי מאוה"ג דמדינת אונגרן, תלמידי קדושת מרן החת"ס זי"ע, שמפיהם אנו חיים, ועי"ז הוקם עולה של תורה להצילנו מבורות נשברות, ושעל ידה נצלנו מלהתבולל ח"ו, והם דברים העומדים ברומו של עולם, למען ידעו לדורות שהבטחת קיומנו וקיום דורות הבאות אחרינו א"א רק ע"י התקשרותינו החזקה עם מסורת אבות בלתי פשרנות. וביותר צריך לזרז בדור כזה אשר נתרחקנו ממקומות מושבותינו, ועלולים אנו לפול בוותרנות ח"ו. לכן גם ידי תכון עם הרב הנ"ל, יישר כוחו וחילו שהקדיש עתותיו וכוחותיו לגשת אל עבודה קדושה

כזו, אשר על ידה קיים גם צוואת חותנו הגה"צ אבדק"ק טורדא נשיא הלשכה זצ"ל, ולברך על המוגמר. ואני תפלה לכל יודעי ומכירי לסייע להרב הנ"ל, גם יותר מכפי יכולתם, כדי שיהי' לאל ידו להוציא לאור ספרו זה, וגם שאר חיבוריו, שמצאו חן בעיני גדולי זמננו שליט"א. ובזכות המצוה הזאת נושע בישועה כללית אמיתית וכוח"ט ולגאולה שלימה במהרה דידן. באעה"ח אור ליום ג' דסליחות תש"ט לפ"ק, ברוקלין יצ"ו.

ה"ק יוסף פאנעט בהגה"ק מוהר"י זצללה"ה אבדק"ק דעש.

*

ב"ה, י"ג כסלו שת"י אותותי לפ"ק, בראשאוו יצ"ו.

אלקי' יענה את שלו' ידי"נ אהובי רב חביבי, גבר חכם בעוז, הרב המאוה"ג חו"ב יר"א איש חמודות כש"ת מוהר"ר צבי יעקב אבראהאם שליט"א, חתן הרה"ג אבדק"ק טארדא נשיא הארטה. זצ"ל!

אחדש"ה כמשפט לאוהבי השי"ת באה"ר. אודה ולא אבוש, אשר בושתי וגם נכלמתי להרים פני אליו, על כי התמהמתי עד כה למלאות מבוקשו, להיות גם ידי יד כהה תכון עמו בהדפסת ספרו השתלשלות מוסד הארטה. במדינתנו, וגם שאר חבורים אשר חננו ד' בדעת ותבונה. והייתי בעיניו ח"ו כעובר על מ"ש אל תמנע טוב מבעליו. אף כי ידעתי גם ידעתי את כל הטוב אשר עשה בעמו, בעמל רב לטובת היהדות החרדית במדינתנו. והייתי צריך להיות מן הזריזין מקדימין לעשות חפצו. אמנם היותי מן המאחרים לבוא, עפאז"ל אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו. ופי' המד"ש: דא"א להכיר את האדם אא"כ הוא יושב במקומו עמו בביתו משך זמ"ר לדעת עניניו ביחס אל הזמן ומקומו. ודי בזה ההתנצלות, כי הסבות המפריעות אותי מאשר לבי חפץ, רבו מספר. ודי לחכימא. ולעשות רצונו חפצתי, אף שכבר הסכימו עמו גדולים וטובים ממני, ומה מני יהלוך. אבל רצונו של אדם זה כבודו, (ס"ח סי' קנ"ב ע"פ ירושלמי פיאה פ"א ה"א מעובדא דאמו של רי"ש), לכן הנני גם אני כיהודא ועוד לקרא, לאמר צלח ורכב על דבר אמת, ויהי אלקי' עמך בכל אשר אתה עושה.

יפה עשה בעטו עט סופר מהיר, בסדרו את הולדת אירגון הארטה. ונכתב בספר לאדפוסי אגרא. תכתב זאת לדור אחרון, לדעת את אשר עשו אבירי הרועים קדושי עליון ב"ה בשנת תרכ"ט, להציל את היהדות הדתית משטף מים הזדונים. ולא חתו מפני כל מרעים אשר חשבו לדחות פעמי הדת הקדוש מתוך בנ"י ר"ל, והגדולים והצדיקים בימים ההם לא נחו ולא שקטו בעובדא ובמלולא, בתחנה ובתפלה, לפני נורא עלילה, עד אשר נתן ד' את חנם בעיני המלך והשרים, וחק נתן להפריד הקליפה מעל הפרי ע"י ארגון הארטה. בל ירעו ובל ישחיתו זדים מורדי אור את קדשי בנ"י. ונתקיים מ"ש ונכרת מעמיו, כדברי הספרי: ועמו בשלום. וע"ד שפי' הכת"ס ז"ל ראש לוחמי

מלחמת ד׳: אוהב שלום רודף שלום. דאעפ״י שגדר ישראל להיות אוהב שלום, אבל לפעמים ההכרח להיות רודף את השלום, כי אין שלום אמר ד׳ לרשעים. ושמעתי מפי חד מתלמידיו זצ״ל, בעת מלחמת חובה טרם בוא בשורת רשיון החלוקה, הנה הוא בא לחדר רבו הק׳ ז״ל, מצאו משתטח בפישוט ידים ורגלים בבכי׳ וצעקה גדולה ומרה, בתפלה ותחנונים, שיזכו להורמנא דמלכא ״לבר נטלין ולא עאלין הני כלבין דחציפין״. והשי״ת אשר תפלת צדיקים ישמע, השקיף ממעון קדשו ורחם על יראיו. ומה יעשו אזובי קיר כמונו היום, יתמי דיתמי. מי יקום לי עם מרעים, (כהספדו של הקב״ה על פטירת מרע״ה), אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים. וכאמרם ז״ל, (ספרי ברכה) עם נושע בד׳, עם שאין ישועתו אלא בשכינה.

ועל הנוגע בספרו בחד״ת, כמדומני שבהיותו פ״א בביתי הראני בית נכאתו קונטרס אחד, וראיתי בו פנינים יקרים, דברים ראוים לעלות על שלחן מלכים. והחלק מעיד על הכל. וכל שוחרי תושי׳ וכל מאן דרחים רבנן, יהי׳ בתומכי ימינו לקחת את ספריו אחר כבוד. ובשתים עלתה לו, דמלבד שיהי׳ מתומכי דאורייתא, לאיש אשר אלה לו תורה ויראה ועסקן צבורי, הנה גם קירוב גאולה יש במסייע להוציא תעלומות התורה לאור עולם וכו׳, כל ספר אשר מחברו יראת ד׳ אוצרו, ותוכנו דעת תורה ומוסר, מצוה לתמכו ולסעדו. ויהי כזית הודו יגדיל תורה ויאדיר. וכבוד שמים יתרבה במהרה, מציון תצא תורה, ובית ישראל יתמלא אורה, כעתירת נפש הקטן שבחבורה.

דוד שפערבר חופקה״י יצ״ו.

*

צבי זה מחזיק אורו,במחשכים מאיר נרו, אדם יקר מעוטר במדות ומעלות טהר לב מעורר ופותח בהצלות, כבוד ידידי אהו׳ הגדול בתורה, נכבד בסביבתו ומצויין בחבורה כש״ת מו״ה צבי יעקב אבראהאם נ״י מזכיר ראשי ללשכת היראים של אחינו מטרנסילבניא בעיר נויארק יע״א, הוא הגבר אשר זה שנים בעודו פה אתנו, בימים הרעים שעברו עלינו, לעבוד לטובת הכלל שם כל מגמתו, וגורל אחיו תמיד במחשבתו, הוא הגבר אשר פעל ועשה לחדש התיסדות הסתדרות היראים במדינתנו טרנסילבניא ולכוננה, להעמיד הדת על תלה ולחזק בנינה, ובתוך המון טרדותיו ועבודתו הגדולה, גם בלימוד תוה״ק התמיד ועלה מעלה מעלה, הקדיש עתים לחדש חידושי תורה ולכתבם לדורות, מילי דחריפתא, דבר אגדה, ודברי מוסר משולבות ואתו צרורות, ובדעתו להוציא לאור ספר וכו׳. והנני בזה לברכו מעומק לבבי, יהי ד׳ עמו, ויזכה לראות ספרו נגמר בשעה טובה ומבורכה ורוכש לבבות, ונפשות ישראל ע״י לאביהן שבשמים מקורבות, ויזכה להגדיל תורה ולהאדירה, עדי נזכה לעלות ההרה, להר ציון משכן כבודנו, ובשוב ד׳ את שיבת ציון תחזינה עינינו, אכי״ר. ובאעה״ח פה טעמעשוואר, עש״ק מקץ ה׳ חנוכה תש״ט לפ״ק.

יצחק צבי סופר.

ההסכמות מהגה"צ: הרב יוסף אדלער שליט"א אב"ד טורדא־ירושלים, הרב מנחם סג"ל פאללאק שליט"א סערענטש־נויארק, הרב שמואל עהרנפעלד שליט"א אב"ד מאטרסדארף־נויארק, הרב אשר אנשיל מיללער שליט"א אב"ד פעטראשעני והרב משה טייטלבוים שליט"א אב"ד סיגעט־ברוקלין, וגם לרבות המאמרים וחד"ת מהגה"צ: מבראששא, מטעמעשוואר־פאבריק, מסערענטש, מטעמעשוואר־יוזפין, הנמצאות תח"י, יסלחו נא לי אם, לרגלי יוקר הדפוס, לא אביאם רק בחלק שני מחיבורנו זה, אכאו"א על מקומו הראוי, בלי"נ ובעה"י.

*

ואלה יעמדו על הברכה

כאדמו"ח הגה"צ רבי בן ציון וועזעל זצוק"ל אב"ד טורדא ונשיא הלשכה, של"ח כ"ד אדר א' תרח"ץ; חותנתי היקרה הרבנית הצדקת מרת שינדל ע"ה, של"ח כ"ג אלול תרפ"ג;

כאאמו"ר הרב הצ' מו"ה אברהם בן מו"ה עוזר דוד זצ"ל, של"ח ז' אייר תר"פ; אמי מורתי הצדקת אשת חבר מרת שרה בת מו"ה צבי יעקב גאלדמן ע"ה, של"ח ט"ו אדר תרפ"ב;

זוגתי היקרה, נפש עדינה, שהצטיינה במסירת נפשה דוגמאית בדבר כיבוד הוריה, ובאפטרופסות יתומות שארית הפליטה למאות, מרת פערל תחי'.

גיסי היקר הגאון מו"ה זאב צבי הכהן ד"ר קליין שליט"א אב"ד בראששא־בערלין־בוענאס־איירעס; רעיתו בזווג ראשון הרבנית הצדקת מרת צירל ע"ה, של"ח ז' סיון תר"ע, ויוצאי חלציו.

גיסי היקר הרב הגאון מו"ה יוסף אדלער שליט"א אב"ד שעסבורג־טורדא־ירושלים; זוגתו הרבנית הצדקת מרת הינדא סערל תחי', ויוצאי חלציו;

גיסי היקר הרב הגאון מו"ה דוב פריעדלנדר זצ"ל הי"ד, אב"ד בראששא־סטאנעוויץ. של"ח י"א תמוז תש"א; זוגתו הרבנית הצדקת מרת ריזל ע"ה הי"ד, של"ח י"ז תשרי תש"ב, ויוצאי חלציו.

בתי היקרה, המורה המפורסמת, מרת שרה תחי', עם בעלה הרבני המושלם, העסקן והסופר המפו' מו"ה הלל ד"ר זיידמן שליט"א, ממנהלי האגוד"י בפולין.

בתי היקרה מרת שינדל תחי', עם בעלה הרב הגר"ר אהרן זבלוצקי שליט"א, א' ממובחרי כולל ישיבת מיר, עם נכדי הילד הנחמד ונעים נח שיחי';

בני היקר הב' החריף וירא א' מו"ה אברהם ז"ל הי"ד של"ח ט"ז אב תש"ד;

בני היקר היניק וחכים כמר אלימלך ע"ה, של"ח כ' אלול תרצ"ט;

אחותי היקרה מרת פעסיל לאה ע"ה, עם בעלה הרבני המו"מ מו"ה מרדכי אויש ז"ל, ויוצאי חלציו;

אחותי היקרה מרת שרה רחל תחי' עם בעלה הרבני המו"מ מו"ה עקיבא בנימין פארקאש ז"ל, של"ח י"ח תשרי תש"י. ויוצאי חלציו.

הקדמה

שיל"ת.

הציבי לך ציונים, שמי לך תמרורים, שתי לבך למסלה, דרך הלכת, שובי בתולת ישראל, שובי אל עריך אלה. (ירמי' ל"א, כ'). פירש"י הציבי לך ציונים, סימנים בדרכי אבותיך הטובים, שומי לך תמרורים, תמרים קטנים נטועים לסימן בדרך שהלכת בה, שתחזירי באותו דרך, בכל מקום שהלכת הלכתי אני עמך עכ"ל.

יוצר היצורים ומנהיג העולמות, האין סוף עילת כל העילות וסבת כל הסבות, השם נפשינו בחיים, ולא עזבנו בימי עניינו ומרודינו, בחשכות ומרירות גלותינו, בעת שעלה הכורת על כל שטח אירופא מימין ומשמאל למדינת טרנסילבניא, להכרית עולל מבחוץ ובחורים מרחובות, ובכל מקום ומקום, עיר ועיר, מדינה ומדינה שדרכו כף רגלי הנאצים ימ"ש נעשו החורבן וההשמדה באופן שיטתי. קהלות קדושות הגדולות והנהדרות שבכל חלקי אירופא, קיבוצי ישראל, מבצרי תורה ומוסדות ציבוריים שנבנו ונשתרשו במשך שנות גלותנו בעקשנות דקדושה וביגיעה ועמל אין־סופי ע"י גאוני האומה וע"י אלפי משפחות יראים וחרדים על דבר ד' נהרסו ונחרבו. כלו בדמעות עיני על שבר בת־עמי בזכרי איך רבנים גאונים וצדיקים, ארזי הלבנון, אדירי התורה, ובעלי־בתים ת"ח וחסידים, יראים ושלמים, הם ונשיהם וטפם כצאן לטבח הובלו לכבשונות, והועלו על מוקדות אש על קידוש שמו הגדול ית', רבים מהם מבלי להשאיר אפי' זכר כלל ר"ל, ואנו, הזעירא דמן חברייא, שרידי שארית הפליטה, אודים מוצלים מאש, הריקנים שבהם, אשר קטנם עבה ממתנינו, ואשר עלינו להתפלל הלואי שנזכה להיות עפר הנדרסת תחת כפות רגליהם בעלמא דאתי, ובכן במה נבאר איפוא השארתנו בחיים? — כשאני לעצמי כמה לילות נדדה שנתי מעיני ותנומה מעפעפי בשכבי על ערשי, כאשר יסרוני עשתונותי מבלי למצא פתרון על השאלה החמורה לאיזו כוונה ותכלית נתארכו ימי חלדי עלי אדמות? עד שנזכרתי מאחת הצוואות־בע"פ אשר פקד עלי כאדמו"ח עט"ר זי"ע. — ובזה ראיתי תפקידי בחיים.

כאדמו"ח הגה"צ ר' בן ציון ווועזעל זצ"ל, אבדק"ק טורדא, ונשיא הלשכה האורתודוכסית בטרנסילבניא, רומניא, סבל במחלה ממושכה של קצר־נשימה כחמש שנים, לפרקים גם באופן נורא ל"ע. בקיץ תרצ"ה, פעם, אחרי התקפה קשה, כאשר הוטב לו, התחיל לדבר לפני מתקופות שונות שבאומה הישראלית, ששקעו לרגלי איזה סבה, וזרחו אחרות תחתיהן, עד שהגיע לתקופת מרן החתם סופר זי"ע, שהיא תקופת האורתודוכסיא שבאונגריא הישנה ושבטרנסילבניא. והיות שקורות הארתודוכסיא עד כעת לא נכתבה כלל,

וגיסי הרה״ג ר׳ יוסף אדלר שליט״א ואני הצעיר השתתפנו בהתפתחותה, עלינו לכותבה ולהנציחה, כי, כאשר הצהיר, מי יודע עד מתי תתמשך קיומה של תקופה זו !!!...

כאדמו״ח עוד פקד עלי גם שאר דברים, ומענין מאוד, שבכל שאר הדברים הקשבנו לקולו, רק פקודתו זאת לא תפסתי ברצינית הראוי, כי כאדמו״ח זצ״ל של״ח כ״ד אדר א׳ תרח״ץ, ואח״כ עוד דרתי עם גיסי הנ״ל בחצר א׳ עד שנת תש״ד, ותחת לקיים הצוואה ולקבץ החומר הנדרש לזה מאת הרבנים הגה״צ והקהלות דמדינת טרנסילבניא, בעת שכאו״א ישב תחת גפנו ותאנתו, זנחנו צוואת שכיב־מרע והזדמנות הנכונה, ורק באביב תש״ז, ע״י איזה סבה נזכרתי מדברי נבואה הללו ממש, שיצאו מפי רועה נאמן, הדואג בעד עתידו של עמו.

אולם הי׳ לי העונש, שלרגלי החורבן הנורא, לא נשארה לי עצה אחרת, כ״א לפנות אל הספריות שונות שבנויארק, והודות להנהלות ספריות הללו שבכל עת מסרו לידי הספרים, העתונים ומכתבי־עתים הנדרשים, מינים ממינים שונים, בספ״י, והתעמקתי בהם משך חדשים רבים, ורשמתי וקבצתי על יד בחריצות יתירה חומר רב הנוגע להיסטוריא של אחב״י בטרנסילבניא בכלל ולהארתודוכסיא דשם בפרט. בסידור החומר ובהבקורת השתתף הרה״ג החכם וסופר מצוין הרב מאיר ד״ר שיק שליט״א אבדק״ק טעמעשוואר־יאזפין, ככה בליתי בעבודה כבידה זו כשתי שנים ומחצה. חוץ מזה כתבו תקופות ומאמרים הגה״צ: הרב דוד שפרבר־בראששא; הרב יצחק צבי סופר־טעמעשוואר־פאבריק; הרב משה אליעזר ד״ר קרויס־קרלסבורג; הרב שמחה יואל ד״ר פישער־דעווא־נויארק; הרב יקותיאל יודא גרינוואלד־קולומבוס־אהייא; הרב מאיר ד״ר שיק — טעמעשוואר; הרב מנחם סג״ל פאללאק — סערענטש; הרב יודא לעווינזאן — סאטמאר; מו״ה זאב גאבעל — קלויזענבורג ומו״ה זאב מאשקאוויטש — קלויזענבורג ועוד.

גלוי וידוע לפני, שהבקורת תמצא מקום לבקר, ואולי גם בצדק, על הענינים דלקמן: א) בהתקופות עד שנת תר״פ הנני מביא דברים רבים, אשר כבר הופיעו בספרים אחרים, ובפרט בספרי הרב הגאון המפו׳ מו״ה יקותיאל יהודא גרינוואלד שליט״א — קולומבוס־אהייא, ומעתה מה צורך לשנותם? ב) הנני כותב דברי הימים של אחב״י בטרנסילבניא, לאיזה צורך הנני מביא גם רוב היסטוריא של אחב״י באונגריא מלפני שנת 920, ואופן החורבן גם של. אחב״י מבוקאוינא ובסרביא? ג) כותבי מאמרים או ספרים מובהקים דרכם להציג ציונים על הציטטים, ובחלק התחתון של כל עמוד מעבר לקו להביא את המקורים לאלה, ויש לשאול מדוע לא השתמשתי גם אני בזה? ד) בדור הקדום כמה מצדיקי דורינו מנעו מלעשות תמונות, ומה ראיתי על ככה לפרסם תמונות מגדולי דורינו? —

תשובתי על בקורות הנ״ל, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: משונה

ספר היסטוריא מכל שאר ספרים, שכל הספרים מצטיינים ע"י החידושים המקוריים של מחבריהם, לעומת זה ספר היסטוריא — חוץ משל דורות הראשונים — גם אין לחשוב להביא בקרבו איזה דברים בדויים מלב המחבר, כי אין לו ערך ורצינות אך ורק אם מצטט דברים מה שכבר הופיעו באיזה ספר או מקור אחר נאמן שקדמו. ומעולם לא עלה על מישהוא לבקר לדוגמא את דובנוב עבור שכתב ענינים מה שכבר הופיעו ביוסיפון, סה"ד, צמח דוד, גרץ, יעבץ, דור"ה, דודודו"ר ועוד. והיות שההיסטוריא של אחב"י בטרנסילבניא מעולם לא הופיעה בדמותה כצלמה בשלימות עד כעת, ומה שהופיעה הם רק קטעים ומאמרים בודדים בעתונים ומכתבי־עתים פה ושם. ואפילו חוקר־קדמוניות מצוין של יהודי אונגריא כהרב גרינוואלד — יליד טרנסילבניא בעצם — הודה בעצמו שהיות שעזב עוד לפני שלשים שנה לערך את טרנסילבניא, כמעט אין לו ידיעות מהנעשה והנשמע שם מאז, וכעת, אחר שעלה בידינו, אחר יגיעה כבידה, לקבץ חומר רב בעה"י, והי' לאחדים בידינו, הננו מביאים את כל הקורות אותם מימות עולם עד היום הזה, זאת אומרת משנת 88 עד 1950 למספרם, גם כדי להמשיך את שלשלת הזהב והשתלשלות והתפתחות הענינים. חוץ ממה שאפי' במה שנראה שהבאנו ציטט או מאמר שלם, קורא הספר יוכיח ויודה או שהספר המקורי אינו כ"כ בנמצא בשוק הספרים, או לרוב אין ביהמ"ד בלא חידוש, עכ"פ ע"י הדגשת אופי' של טרנסילבניא.

ב') לפני המהפכה בשנת 918, היו אונגריא וטרנסילבניא מדינה אחת, וכל גזירה, חוק או משפט שהופיע על יודי אונגריא, היתה חלה ממילא גם על יודי טרנסילבניא, לטובה או לרעה ח"ו, ובפרט שחוץ מדינת זיבענבירגען נסתפחו עוד ששה מחוזות מאונגריא לטרנסילבניא הרומנית; בשנות 940—944 נסתפחו 106 מקהלותינו לאונגריא, ועי"ז נחרבו בעו"ה. ומצד השני בין גולי בוקאווינא ובסרביא נמצאו רבים מבני טרנסילבניא, ובשנות שאחרי המלחמה האחרונה נתיישבו לערך 35 אלף אחב"י מבוקאווינא ובסרביא בקהלות החרבות שבטרנסיל־בניא. ובכן בל יפלא הקורא נעים אם המצא ימצא בספרנו גם הקורות אחב"י ממדינות הנ"ל כי אין להפריד בין הדבקים.

ג') הלקסיקונים הם מלאים ציטטים, מרישא ועד גמירא, ובלי ספק כדי למעט בהוצאות, הם מעדיפים תחת להביא המקור על כל פסוק ופסוק, אשר יכלה הזמן והנייר והם לא יכלו, להביא בהקדמה או בסוף המאמר את המקורים שהשתמשו בהם. לכן, לרגלי חוסר־אמצעים, הוכרחנו להסתפק בחיבורנו הנוכחי להשתמש באופן הנ"ל.

ד') בדבר התמונות, האמת אודה ולא אבוש, שדברתי עם רבנים הגה"צ שליט"א בענין זה, ונוכחתי לדעת למצא היתר ע"ז, לרגלי כי חכמת אדם תאיר פניו, ופרצוף פניו של אדם ישר רם ונשא, מעורר רגש טוב בלב הרואה, כדמצינו ביוסף הצדיק בדמות דיוקנו של אביו. וכן עמא דבר, שמחבבים להביא הביתה צורות גדולי הדור. גם מצינו בגדולי תלמידי מרן החתם סופר

זי"ע שהי' תלויה בהיכלם צורת רבם הק' החת"ס לכבוד ולתפארת, למען תעוררהו לזכור תוקף גדלו בתורה ובי"ש ובמדות טובות, ותמריצהו לילך בעקבו וכמתכנתו. ועיי' זוה"ק משפטים סוף פ' אנשי קודש תהיון לי בתוך מאמר ר' אבא כו' ועם כל דא בי' אתקשרנא תדירא דהא כד נהירא לי שמעתתא דיוקני' דרשב"י דאיתער קמאי עיי"ש. ועיי' בתולדות המהרש"א עם צורתו נדפס בלבוב ובהקדמתו מביא הירושלמי שבת פ"א ה"א כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאלו הוא עומד נגדו עיי"ש. איברא שבשו"ת לבושי מרדכי ח"א יו"ד סי' פ"ו על שאלת השואל לידע טעם מדוע חסידים ואנשי מעשה דרכם להתרחק מצורות הצבועים אפי' שאינה בולטת, משיב שבנוגע לאיסור עיין תשובת לחם רב מהגאון בעל משנה למלך סי' ט"ו מביא המרדכי בפ' כל הצלמים דכ' דלא אסור אלא פרצוף פנים גמור חקוק בששר, אבל במיני צבעונים מותר, אעפ"י שיהי' פ"פ אדם שלם, ועיי"ש שמסיק דלכתחלה מיהו לא עבדינן, אכן כשאין אדם שלם ואינו שוקע ולא בולט ודאי אין איסור, ומה שחסידים ואנשי מעשה מונעים מזה אינו כלל מצד לתא לאיסורא רק מצד ענוות. ועיי' בשו"ת שאילת יעב"ץ ח"א סי' ק"ע להגאון ר' יעקב עמדין ז"ל שמביא על אביו מרן החכם צבי זי"ע כשנקרא מק"ק ספרדים מלונדון וקבלו אותו ברב כבוד ופאר, וחילו פניו להניח שיציירו דמות דיוקנו מצויר ומשוח בששר, לא אבה שמוע וישם לאל מלתם וכו' וז"ל אף אם בציור של צבע רוב הפוסקים ככולם סבורים שאין בו חשש איסור, מה גם בחצי צורה דהיינו פרצוף בלבד לית דחש כה"ג אעפי"כ לא יכלו אנ"ש לפתותו ולהעבירו על דעתו דעת עליון מרוב חסידותו וקדושתו ופרישותו, אכן המבקשים לא נחו וכו' עד שהשיגו מבוקשם בדרך תחבולה גדולה ע"י אומן בקי נפלא שפעל ועשה וכו' בחריצות וזריזות עצום וכו' עכ"ל היעב"ץ. מזה נדע ברור כי לא מצד איסור אתי' עלה כי אז הי' החכם צבי גזר עליהם באיומים שלא לעשות ככה וגם בנו הגאון יעב"ץ לא הי' משבחם שעשו בתחבולה גדולה לעבור על הוראתו לחוש לדעת האוסרים, ועכ"ח שידעו שאין כאן שום סרך איסור רק גודל ענותנותו הביאו לידי כך שלא הי' חשוב בעיני עצמו כ"כ שיתיקרו בתמנתו אשר יאות רק לגדולי הערך, לכן המה שידעו באמת מגדולתו ורם ערכו שפיר עשו בתחבולה גדולה לזכות ליהנות מתמונתו. ועיי' בשו"ת לבושי מרדכי הנ"ל במפתחות סי' צ"ט שגם מרבינו הרמ"ע מפאנו ג"כ יש תמונתו. ועיי' בייט"ל פ' פנחס בד"ה במסורה אשר יצא לפניהם וכו' שפי' עפ"י המבואר בסה"ק כי מי שמחוקק בלבו ומצייר בעיניו צורת צדיק ורבו המובהק הוא לעזר ולהועיל להגן עליו ולהנצל מן החטא, ועיי' בראשית חכמה דהיינו דא' ר"י הוי יתיב אשערי טבילה אמר כי סלקן ב"י יסתכלו בי וכו', התבונן מזה כי הרהור ומחשבה באיש צדיק גורמת להוליד כוותי', ומביא שם מעשה רב מרבינו הק' ר' נפתלי מראפשיץ זי"ע בא' מגדולי תלמידיו שנזדמן לו חשש איסור כרת ר"ל, וראה בהקיץ צורת רבו הק' ונרתע ושב לאחוריו, ואח"כ נודע הדבר כי זכות רבו רגליו

ישמור עכל"ק. וז"ל הגאון ר' אבטליון בן הגאון ר' שלמה מקונסיוואלא בספרו "פלגי מים" ואני הלא הייתי הראשון שבקשתי להציב תמונתו של הגאון ר' שמואל קאצינעלבאגען זצוק"ל על ידי צייר ואותה לקחתי לי והצבתי לנגד עיני בבית מדרשי לקיים מה שנאמר והיו עיניך רואות את מוריך. עכ"ל.

אולם חוץ מכל הנ"ל, בפרט זה שנת תרע"ד דלתות המדינות נעולות אין יוצא ואין בא בלתי תעודות־מסע ונירות שונים עם צורתו, ומי מצדיקי וגאוני פולין, ליטא, גליציא ואונגרן לא נדד באונס וברצון ממדינה למדינה, או אפי' באותן מדינות עצמן הוטל חוב וחוק על כאו"א להוביל באמתחתו תעודות שונות עם תמונות, ובכן אין צורך לעשות תחבולות להשיג תמונות גדולי הדור, רק הדבר נעשה היתר גמור, אף מצד ענוות אין בו, ובפרט התמונות הנמצאות כמעט בכל בית או כיס של החסידים מאותו רבי או רב, למה יפקד דווקא מאותו ספר הנעשה בדיוק למצבת זכרון עולם להני צדיקים, גאונים וקדושים זי"ע אשר חי אתם כל ימי חלדו. אמת שמאוד צריך להזהר מלפגום בכבודם ח"ו, להעתיק בשכינותם את מי שאינו ראוי והגון אליהם. אבל להביא אותם עם צדיקים בדומים להם, ומכש"כ עם אבותיהם ויוצאי חלציהם וקרוביהם אינני רואה לענ"ד שום עיכוב כלל וכלל.

ה') התנצלותינו כלפי הרבנים הגה"צ והקדושים זי"ע הי"ד, אשר לא כבדנום בתארים מסולסלים שונים, כפי הראוי להם, וכפי הנהוג כהיום. השמטה כזו היתה מצדנו במכוון, מצד שאיננו בגדר מומחים לעריכת התארים הנהוגים כראוי, ואם היינו מפריזים בהם לאחד, וממעט בהם להשני, הי' זה בפגיעה בכבוד השני מבלי משים. ומי יהין לפגוע בפרט בכבוד קדושים. למען הנצל אפוא ממוקשים כאלה, ביחוד בענין שהפליגו בימינו להגדיש מדתו, עד שהי' לזרא, חוץ מרבותינו אשר נתחשבו לרבן של ישראל, בכלל בחרנו בתואר "הרב" "רבי", או "הג"ר", שבתור ראשי תיבות כולל בתוכו "הגאון רב", וממילא יפתר לפי מה שהוא אדם ולפי המוניטין שיצאו עליו בעולם. ואם שגינו ד' הטוב יכפר בעדינו.

ו') בדבר מנין השנים שאנו מנין בספר היסטוריא כמותה בכל פרק ופרק פעמים אין מספר, היינו נבוכים איך לעשות. מהראוי הי' בעצם להביא מנין השנים לבריאת עולם, ועיי' ברמב"ן עה"פ החודש הזה לכם, וברמב"ן על הדברות שניות, כי עי"ז מחברים אנו אמונתנו השלימה בבריאת עולם עם אמונתנו בגאולה העתידה לבא במהרה דידן בעה"י. אולם מה נעשה כי עי"ז יתהוו' בלבול המוחות וכמעט אי אפשר. אמנם מצד השני לבי נוקפי לעבור ח"ו על מה שכ' מרן החת"ס זי"ע בדרשותיו לז' אב תק"ע בד"ה במדרש אלו זכיתם, ולח' טבת תקצ"ג בד"ה כתיב בן אדם, וזל"ק: ולא כאותן חדשים מקרוב המונים שכותבים בריש מגילתא מנין לידת משיח הנוצרים וכותב וחותם עצמו שאין לו חלק בא' ישראל אוי להם כי גמלו לנפשם רעה בתורת ד' מאסו וחכמת מה להם, עכל"ק. בכן החלטנו להביא מספרם בלי מספר האלף, כי עי"ז אנו

מוחים בכל עוז, ומראים בפומבי לעין כל שבאמת אין לנו שום שייכות למספרם, ומה שאנו מביאים אותו הוא מצד שאין לנו ברירה אחרת. ועי"ז לדעתי הפעוטה יצאנו ידי שניהם. והקורא המבקר יסלח לנו עבור קצת קישוי ההבנה שגרמנו לו, והמשכיל יבין.

ז') בהיות מטרת חיבורנו הנוכחי — כאמור — להנציח ההיסטוריא של אחב"י מטרנסילבניא מצד אחד, להקים שם ושארית להני קהלות ומוסדות הנחרבות ונהרסות עד היסוד בה, ולגמול חסד של אמת ע"י העמדת מצבת זכרון עולם להרבנים הגאונים וצדיקים וקדושים זי"ע הי"ד שמסרו נפשם על קדושת שמו יתברך, ואשר כמה מהם נשארו בלי יורש ר"ל, מצד השני. ובכן החלטנו לחלק את החומר לשני חיבורים: בחיבור הראשון נביא את ההיסטוריא של אחב"י דשם בכלל משנת 88 ועד שנת 1950 למספרם, כמבואר בפרטיות בעמוד ב'. ובחיבור השני נביא בעה"י ובלי"נ את ההיסטוריא הקצרה של כל קהלה, ובהזכרת האישיות והמשפחות יותר מצוינות — כפי אשר תשיג ידינו כהיום, והביאוגרפי' הקצרה של כל רב ודומו"צ שישבו שם על מדין מאז הוסד הקהלה עד החורבן. ובפרט לעדעד את יום יאה"צ שלהם. אולי המצא ימצא איזה קרובם או תלמידם שיתעורר עי"ז ללמוד פ' משניות או לאמר קדיש לעילוי נשמתם.

ח') בדעתנו הי' להנציח גם זכרון בעלי בתים נכבדים ומשפחותיהם, וא"א לפורטם כי רבים הם. אולם לתכלית זה הקדשנו בחיבור השני מדור־מיוחד, כדי ליתן אפשרות להמתענינים לעדעד זכרון נשמות קרובותיהם הקדושים בספר אחד עם הרבנים הגאונים והקדושים זי"ע. ובכן המתענינים מתבקשים להתקשר בדבר זה עם מערכת חיבור הנוכחי במוקדם האפשרי, וכל הקודם זכה.

הנני מביע ברכתי ברכת הדיוט ותודתי הלבבית: מול הרבנים הגה"צ, וסופרים מומחים שליט"א, אשר כבדנו בהסכמותיהם החמות ובמאמריהם המצוינים, על השתדלותם להרים מדרגת חיבורנו הנוכחי ברוחניות ובגשמיות: מול הרה"ג המושלם מו"ה מאיר ד"ר שיק שליט"א אבדק"ק טעמעשוואר־יוזפין, עבור עזרתו החרוצה בקיבוץ החומר ובעד בקורת החיבור; מול מנהלי הספריות שבנויארק, עבור שמסרו העתונים והספרים הנדרשים לידי בכל פעם באדיבות דוגמאית; להיונייטעד הונגעריען דזוס ולשאר מוסדות, ובפרט להחברה „עזרת תורה" שע"י הגה"צ ר' אלי' הענקין שליט"א, שעל בקשתי לא פסקה מלתמוך בידי הרבנים ות"ח שבטרנסילבניא; לה־„יונייטעד סוירוויס", אשר למרות שבזמן האחרון נתנה מקום על צעקת לגימא מצד הרבנים, עכ"ז זה סוף המלחמה האחרונה היא כלכלה ותמכה את כל אחב"י הנמלטים לארה"ב בכלל, ואת תושבי טרנסילבניא בפרט; מול הנהלה המרכזית של הדזשאינט, אשר זכתה לארגן ולבנות מכונה נשגבה של עזרה מאין דוגמאית, ולולא עזרתה המשתטחת לכל אפסי ארץ בכלל ולטרנסילבניא בפרט, כמה אלפים ורבבות שרידי חרב היו נעים ונדים בקרית חוצות, והרבה מוסדות קדושות היו

נשארים חרבות; לכל תומכי חיבורינו הנוכחי בהוצאתו לאור, ובראשם להגבירים הנכבדים, מסורים בלב ונפש לכל דבר שבקדושה, מו"ה יצחק פייש מאשקאוויץ נ"י סאטמאר־נויארק, נשיא „הסתדרות יודי טרנסילבניא באמריקא", ומשנהו בדומה לו מו"ה בנימין ציטראן נ"י — מעדיאש־סאופאולו, ברזיל, סגן־נשיא לשכה האורתודוכסית בטרנסילבניא, אשר תמכו אותנו ברוח נדיבה ובמיטב כספם; ואחרון חביב מול חברי ועד נציגות הלשכה האורתודוכסית שבטרנסילבניא באמריקא, אשר לא חסו מלתרום מזמנם ומהונם, רק כדי ללחום מלחמת ד' בגבורים, בעד הבטחת זכיות וקיום האורתודוכסיא בטרנסילבניא. ראויים כל אלו הנ"ל שמפעלותיהם תנציח ותכתב לדור אחרון. ישלם השם פעלם בעוה"ב, ותהי משכורתם שלימה גם בעוה"ז מעם ד' א' ישראל.

נחזור אל הראשונות: מדברי רש"י המובאים בפתח דברינו אנו למדים, שדברי כאדמו"ח הגה"צ זצ"ל הם כבת קול שמהם מהדהדים דברי ירמי' הנביא להציב לנו ציונים, אשר יזכירו אותנו בכל ארצות נדודינו, שהם לרוב ארץ אוכלת יושבי', ועלולים הם להתבוללת מהירה ח"ו, שבל ילוז מנגד עינינו הדרך והמסילה, אשר סללו בעדינו אבותינו ורבותינו הגאונים והקדושים זי"ע בדמעות ובזיעת אפם, העולה בית קל, ויהי' לנו למאורות, כדי למסור אותו ליוצאי חלצינו בקדושה בטהרה כאשר קבלנו' במסורת אבות, ונשתדל להעמיד תמרים לסימנים בדרכי הדורות המתוקנים והטובים, כדי שבזמן מהזמנים, כשתהא השעה מוכשרת, נדע לחזור בדרכי צדיקים כתמרים. ומה גם בעידן גאולה בבוא תור ישראל לשוב „אל עריך אלה" מתוך ידיעה ברורה שבכל „מקום שהלכת הלכתי אני עמך".

והי' אם הספר הנוכחי המוקדש למטרה זו, יהי' בו מעין תמונת מראה, לא רק בבואה דבבואה, מתהלוכותי' של יהדות טרנסילבניא הנאמנה למסורת סיני, אז בזכרון זוהר מסירת נפשם של כל אלו שנעקרו, על קדושת שמו יתברך, מחיי אמונתם, והושתלו בחצרות בית ד' בית מקדש של מעלה, שלעומתו נכוון את בנין בית חיינו בית המקדש של מטה, נמצא נחומים, והי' זה שכרם של כל העמלים עמי במלאכה, שדורות הבאים יאמרו ברוכים הם אלו שהראו לנו את מסלת התמרים, מסלת החוזה המלאה ציונים וסימנים בדרכי אבותינו הטובים.

ברוקלין תשרי תשי"א לפ"ק.

המחבר.

הטיבה ד' לטובים

אשר נדבו לבם וסייעו בסכום הגון להדפסת חיבורנו זה, ואלו הם:
הגה"ק מרן יואל טייטלבוים **שליט"א אב"ד סאטמאר־ברוקלין; הגה"צ** ר' י"י טווערסקי שליט"א, **האדמו"ר מסקווערא־ברוקלין; הגה"צ ר** חיים הלברשטאם **שליט"א, אדמו"ר מטשעחויב; הגה"צ ר'** שלמה הלברשטאם **שליט"א, אדמו"ר מבאבוב; הגה"צ ר'** לוי יצחק גרינוואלד **שליט"א אב"ד צעהלים; עזרת תורה ע"י הגה"צ ר'** אלי' הענקין **שליט"א, הגה"צ ר'** מענדל חודורב **שליט"א בראָנקס; הג"ר** מרדכי זעליג הירש **שליט"א־ברוקלין; הג"ר** צבי וואהלברג **שליט"א ברוקלין; הגביר המפורסם ראש וראשון לכל דבר שבקדושה מו"ה** יצחק פייש מאשקאוויץ **נ"י־נויארק; הגביר והעסקן החרוץ, ראש וראשון לכל דבר שבקדושה מו"ה** בנימין ציטראן **נ"י־סאופאולא, סגן נשיא הלשכה; הרב** פתחי' לאם **נ"י־ברוקלין; הרבני הנכבד מו"ה** יוסף גראס **נ"י־נויארק; הגביר החסיד מו"ה** יעקב רוזנברג **נ"י־ברוקלין; העסקן החרוץ והמפו' מו"ה** מרדכי עקשטיין **נ"י־ברוקלין; הגביר מר** יוסף אמיגא **נ"י ואמו היקרה מרת** אמיגא **תחי'; מר** יושיע צבי זאנענשיין **נ"י־נויארק; השותפים** הורוויץ מארגארעטן־נויארק; **הרבני יקר רוח מו"ה** צבי וואהלברג **נ"י נויארק; הרב** שמעון שפיטץ **נ"י ברוקלין; הרבני המושלם מו"ה** דוב ראפאפארט **נ"י־ברוקלין; מרכהנא־נויארק; הב' הח' בנש"ק מו"ה** אלימלך פאנעט **נ"י ועוד.**

***

הספרים שהוצאתי מהם החומר הנמצא בחיבורנו, הם:

כל ספרי היסטוריא של הג"ר י. י. גרינוואלד־קולומבוס־אהייא;
אוצר ישראל להרב אייזנשטיין־נויארק;
שם הגדולים גאוני הגר להג"ר פנחס זעליג שווארץ־ק. ווארדיין;
מליצי אש להג"ר אברהם שטערן הי"ד־נייהייזל;

Encyclopedia Judaica, Berlin;
Juedisches Lexikon, Berlin;
Jewish Encyclopedie, New York;
Zsidó Lexikon, Ujvári Péter;
"Der Israelit", Frankfurt/Main, 1860—1936;
A zsidók története Magyarországon, Dr. Kohn S., Bpest;
A magyar zsidóság története, Dr. Wenetianer Lajos, Bpest;
Magyar rabbik, Stein Miksa;
Fekete könyv, Lévai Jenő, Bpest, 1946;
Der jued. Kongress in Ungarn, Lőw L., Szeged;
Photogr. aus dem Isr. Kongress, Dr. F. Liebig;
IMIT Évkönyvek.

לקורות היהדות בטרנסילבניא

מדינת טרנסילבניא מקיפה שני חבלי ארץ: את טרנסילבניא העיקרית ואת התחום שנספח אליה מחדש.

טרנסילבניא העיקרית כוללת את המחוזים: בראשאו, (בראששא), סיביו, (סעבעז), הונעדארא, (הוניאד), טורדא, (טארדא־אראניאש), קלוזש, (קאלאזש), סאלאזש, (סילאדי), סאמעש, (סאלנאק־דאבאקא), נאסוייד, (בעסטערצע־נאסאד), מורעש, (מאראש־טארדא), טשוק, (טשיק), טרעי־סקאונע,, (האראמסעק), אדארהעי, (סעקעליאודוארהעלי), טארנאוואמארע, (נאדיקיקיללא), טארנאוואמיקא, (קישקיקיללא), ואלבא (אלשא־פעהער);

התחום הנוסף כולל את המחוזים: חצי מאראמורעש, (לדרומה של נחר טיסא), סאטמאר, ביהאר, אראד, טימיש, (טעמעש), קאראש וסעווערין, (קראששא־סארעני).

טרנסילבניא העיקרית היתה עד שנת 1867 לפרקים כמעט עומדת ברשות עצמה. אך בשנה ההיא נתאחדה לגמרי עם אונגריא. היא נקראת ברומנית „ארדעאל" באונגרית „ערדעלי" ובגרמנית ובאידיש זיעבענבירגען, על שם שבע ערים בצורות אשר בתוכה, והן: קלויזנבורג, קרלסבורג, שעסבורג, קיקולבורג, סאמאשאויוואר, מאראשאויוואר, וטהארנבורג (טורדא).

כל מחוזות הנ"ל כולם כאחד בשנת 1920 נתאחדו תחת שם הכולל „טרנסילבניא", ר"ל מעבר ליערים, ונמסרו למדינת רומניא.

*

התקופה בין שנות 1630־88

על התחלת התישבות היהודים בטרנסילבניא יש דעות שונות.

לפי האגדה באו היהודים אל טרנסילבניא עוד בימי דצבאלוס ועל פי הזמנתו.

דצבלוס: טרנסילבניא, לפנים חלק מדאַציא, היתה תחת ממשלת רומא. בשנת 88 למספרם נלחם המלך דצבאלוס מדאַציא עם הרומים ונצח אותם. כתוצאה מנצחונו נשתחררה טרנסילבניא מעול רומא ונתאחדה עם מדינת דאַציא. דאַציא היתי אז למדינה עצמאית גדולה. אולם בשנת 107 כבשו הרומאים שוב את הארץ והיא נשארה תחת ממשלתם עד שנת 247. לפי האגדה, פנה המלך דצבלוס גם ליהודים שיבאו וישתתפו במלחמתו נגד הרומאים. ובשכר זה ירשה להם להתיישב בארצו, היהודים שהיו נעים ונדים אחר חורבן ביהמ"ק בארצות שונות, נענו לקול קריאתו ובאו אל דצבלוס להצטרף למחנה הלוחמים נגד הרומאים. אפשר שעשו זאת מתוך צמאון לנקום ברומאים מחריבי ארצם. בין

היהודים הי', לפי האגדה, יהודי עשיר מופלג משבט דן, שהביא אתו אוצר רב. הוא הי' ידיד נאמן לדצבלוס, ותמך את מלחמותיו מכספו. דצבלוס קיים אחר נצחונו את הבטחתו, והרשה ליהודים, כגמול בעד השתתפותם במלחמתו, להתיישב בדאציא, לסחור את הארץ ולעסוק במכרות זהב ובחציבת מתכות. היהודים האלה הנהיגו בטרנסילבניה חפירת פחמים ומטע כרמים. דצבלוס הרשה ליהודים לבנות להם עיר מיוחדת. לאחת הערים קראו היהודים בשם „תלמוד" והיא נקראת עד היום טאלמאטש (ישוב הסמוך להערמאנשטאדט).

על העובדא שבתקופת הרומאים כבר עבדו היהודים במכרות מלח, מעיד השם „חפירות היהודים" אשר בדעש־אקנא הסמוך לדעש. קרוב לודאי שבין לגיונות רומא באו לטרנסילבניא גם סוחרים ואומנים יהודים.

החפירות מסארמיסעגעטוזא: ממשלת רומניא פקדה בשנות השלשים למאה הנוכחית לחפור במחוז הונעדארא, בגליל העיר דעווא, על אדמת העיר העתיקה סארמיסעזשעטוזא, כדי לחקור ולגלות המטמוניות דשם, וכדי לאסף חומר בנוגע להיסטוריא של מדינת רומניא ועם הרומני. החפירות נעשו תחת הנהלת הפרופיסור דאיקאוויטש. בין שאר דברים הובאו לאור תעודות מענינות על דבר מקור היהודים בטרנסילבניא, כפי עדותו של הג"ר שמחה יואל ד"ר פישער — נויארק (מלפנים אב"ד דעווא), ראה הוא בעצמו בבית—נכאת שבעיר דעווא מצבה מזמן הרומים עם השם „יודעאוס".

הג"ר לוי יצחק מיללער אב"ד דעווא כעת כותב, שהוא מצא אחר חקירה ודרישה ברשימה של האוניברסיטה בקלוזש משנות 932 — 928 דף 85: „בכפר סארמיסעגעטוזא חפרו ומצאו אבן אשר עליה הי' חרות בלשון יונית, כי האבן הזאת הוקמה לזכרון איזה נפטר שעבד להשם (שם ד' אותיות). הרי שהיה איש יהודי, כי אז רק היהודים האמינו והיו עובדים להשם. המצבה הזאת הוקמה לפי ערך בשנת 150 — 200 כפי מספרם" עכ"ל.

כל זה מראה שתחת דצבלוס חיו שם יהודים; או יהודים שלחמו תחת דגל דצבלוס, או תחת דגל הרומים; או שהרומים הביאו שמה יהודים למען יארגנו את מחוזם בנוגע לענינים כספיים; או אפשר שגם בין התושבים האזרחים היו נמצאים יהודים.

אגרת הרב חסדאי ן' שפרוט למלך הכוזרים: הכוזרים התישבו בחבל הארץ המפריד בין אזיא ואירופא, ויכוננו ממשלתם על יד נהר וואלגא, לא רחוק מאסטראכאן היושבת על ים הכספי. לפי דעת אחדים יתיחסו הכוזרים לבני תוגרמה, ולפי דעת אחדים הם יוצאי ירך הפינים והם מקורבים לעם אונגריא אשר נקראו לפנים אוגאר.

לפי דעת הרכבי (מאסף נדחים ח"א) התגיירו הכוזרים בשנת 620, או בשנת 740. באגרת המיוחס למלך יוסף כוזר הערוכה לרב חסדאי נכתבה בערך שנת 960 הוא מודיע לו „איך נכנסו אבותינו בדת ישראל". אולם ממשלת הכוזרים על חופי ים השחור והכספי היתה נעלמה מעיני היהודים שישבו

אז בטבור אירופא, ונפשם מרה להם מרוב הרדיפות והמצוקות, ולא פנו לבם גם להשמועות אשר העבירו אחרים אז במחניהם, כי יש ניר וממשלה לישראל יוצאי ירך עשרת השבטים. אולם בין היהודים בספרד, אשר עלו אז בידיעתם, חכמתם והצלחתם על כל אחיהם באירופא, נמצא הנשיא ר' חסדאי, אבו יוסוף ן' שפרוט, שהי' שר וחשוב אצל עבד אל־רחמן, השולטן מקורדובה, והוא התאמץ לחקור אם נמצא באמת מקום מלוכה של יהודים בתבל. הוא השתדל לפני השולטן, והשיג רשות לכתוב לצירי ממלכת ספרד בכל הארצות שיודיעו לו, אם שמעו דבר על איזו ממשלה מיוחדת בידי היהודים. והנה באה תשובת ציר חרסן מזרחית לים הכספי, כי מלך יהודי מושל ממשל רב בארץ הכוזרים, וגם מצירי קסרי יון שמע כדברים האלה. הם הודיעו לו כי שם המושל יוסף, אז חשקה נפשו של ר' חסדאי לבא בחליפת מכתבים עם המלך. ויבקש ציר נאמן אשר יוכל לשלוח על ידו אגרת למלך הכוזרים, וימצא את ר' יצחק בן נתן אשר התמסר בכל לבו לשאלתו. הנשיא נתן לו כסף רב להוצאות דרכו וגם מכתבים למלכות יון, ר' יצחק הלך עם מלאכי השולטן לקושטא. אולם אחר חצי שנה שב השליח לביתו מקושטא ריקם.

ויחפוץ הנשיא ר' חסדאי לשלוח אגרתו ע"י שליחי ציון, שיוליכו את האגרת דרך נציבין וארמיניא אל מחוז חפצו, ארץ הכוזרים. אך טרם הספיק להוציא את מחשבתו זאת, באו לקורדובה שני יהודים, מר שאול ומר יוסף עם צירי מלך הקרואטים הונא (953), ויספרו, כי היהודי עמרם, איש מלא רוח חכמה ודעת, סגי נהור, התפאר בארצם, כי הוא נכבד בעיני המלך הכוזרים, ולפעמים הוא קרוא אל שלחנו. הנשיא מהר לשלוח אחרי מר עמרם, אך לא מצאוהו ועקבותיו לא נודעו. אולם מר שאול ומר יוסף הרגיעו את הנשיא באמרם: „תן האגרת לידינו, אנו נמסור אותו לידי המלך הקרואטים, והוא בלי ספק ימלא את מבוקשך לשלוח את האגרת לידי היהודים היושבים במדינת אונגריא. הללו ישלחו אגרתך לרוסיא, ומשם לבולגריא הגדולה, עד שאגרתך תגיע למחוז חפצך".

הנשיא נעתר לעצתם, ויצו את ר' מנחם בן סרוק לכתוב בשמו אגרת עברית למלך אלכזר. ד"ר שמואל קאהן בספרו: A zsidók története Magyar-országon כותב, שאגרת הזאת אשר נשלח כמעט מקהלה לקהלה ומיד ליד, נמסרה לבסוף לידי מלך הכוזרים ע"י איזה איש ששמו יעקב בן אליעזר, והמלך יוסף השיב תשובה יקרה להנשיא ר' חסדאי אבן שפרוט, ג"כ בלשון עברית צחה, אשר הגיע לידי הנשיא ר' חסדאי ג"כ בדרך זה.

על האגרת אשר נשלחה ע"י יהודי אונגריא לצד מזרח, יש לשער שיהודי אונגריא הוליכו את האגרת הזאת עד למזרח של מדינת רוסיא שבאיירופא גם ע"י איש־בינים מיהודי טרנסילבניה.

מקורות שונים: בשנת 1290 עזב ראדו ניגרו את טרנסילבניא ויעבור את הרי קרפטיא לתור לו ארץ חדשה, ויסד מדינת וואלאכייא. בנסיעתו זאת

לקח עמו יהודים. (עיין אוצר ישראל ערך רומניא) הרי שבמאה השלש עשרה כבר ישבו בטרנסילבניא יהודים.

בשנת תרנ״ט היתה מונחת אבן גדולה בגראווארדיין ברחוב באיטהי אדאן, לפני ביתו של ד״ר אלבערט שיטץ, שנים רבות, אשר ישבו עליה אנשי הבית לפוש, וכאשר נהרס הבית הזה בשנה ההיא והגביהו את האבן הגדולה הזאת ממקומה נודע לפי עדותו של הפרופיסור זאב גאבעל — קלויזענבורג — ניו־יארק — שאבן הזאת היתה מצבת יהודי אחד, אשר מת לפני תשע מאות וחמשים שנה שם.

יהודים כוזרים השתתפו בצבא ארפאד המלך הראשון של האונגארים, אשר בא מדרום רוסיא וכבש את ארץ אונגריא (895). שהתישבו גם בטרנסילבניא מעיד שם הכפר „קאזארוואר״ ר״ל מצודת הכוזרים, הנמצאת עד היום סמוך לעיר דעש.

יאהן לעבעל הכומר הזכסי, כתב בשנת 1542 פיוט הנקרא „דע אפפידא טהאלמוס״, וסייבערט יאהן הוציאו לאור בהערמאנשטאדט בשנת 1779. פיוט זה מדבר על אגדה שלפיה נמצאו יהודים על שטח מדינת טרנסילבניא בימי הרומים.

עכ״ז כל אגדות הנ״ל לא נתאשרו, כי עקבות היהודים הללו לא נודעו זמן רב, או ע״י התבוללותם בין הנוצרים האזרחים. האותות היותר מובהקים הן המקורים מסארמיסעזשעטוזא הסמוך לעיר דעווא הנ״ל.

מלכי בית ארפאד: היות שטרנסילבניא בימים ההם היתה שייכה למדינת אונגריא, תולדות יהודי טרנסילבניא לא תהי׳ בשלימות, אם לא נעדעד בחבורנו הנוכחי עכ״פ בקוצר אמרים את המעוראות דלקמן:

סענט לאסלא מלך האונגרים בשנת 1092 קרא לאסיפה את כל הגמוני וכומרי אונגריא למחוז סאבאלטש, כדי לישא וליתן בעניינים דתיים. שם החליטו החלטות שונות גם נגד יהודי אונגריא: אסרו נשואי תערובות, גזרו שעבדי עולם נוצרים הנמצאים תחת יהודים ישוחררו; יהודים אשר יומצאו עוסקים במלאכה ביום הראשון ובימי חגיהם כלי מלאכה שלהם יחרם. החלטות הללו היו המקור לכל החוקים נגד היהודים שאחרי כן באונגריא. אסיפות כאלו הורגלו להתקיים באיזה מרכז, ומעתה יש לשער שבשכנת מחוז סאבאלטש: בגלילות מארגארעטען, קראלי, טאשנאד ועוד ג״כ היו אז יהודים, אשר נגדם הוצאו ההחלטות הנ״ל.

המלך האונגארי קאלמאן (1114 — 1092) הוציא בשנת 1104 את חוק היהודים הנקרא על שמו. זה הי׳ אחר תום מלחמת־הצלב הראשונה בזמן שיהודים רבים התיישבו באונגריא. לפי חוק הזה, היהודי אשר קנה בהמה גנובה מבלי לידע ממי, ואין בידו להעמיד לזכותו עדים נוצרים רק עדים יהודים, חייב לשלם תשלומי ארבעה. ואם הקונה הוא נוצרי ובידו להעמיד לזכותו עדים נוצרים, אז הקונה פטור מקנס; נגד יהודי רק עד נוצרי אינו יכול להעיד;

אסור ליהודי להחזיק אינו יהודי לעבד עולם. לאחר זמן עזרו היהודים לעצמם ע"י ששכרו עבדים ופועלים מאצילי הנוצרים.

בימי המלך ענדרע השני (35 — 1205) היו יהודים בין חוכרי המסים ובין מפקחים על עשיית המטבעות. הדבר הזה חרה מאוד לשרי הממשלה ויריבו עם המלך, ובנצחם אותו הוכרח לתת חק אשר נקרא פתשגן הזהב (1222 Arany Bulla) אשר בו הושם לחק, כי אין רשות למלך למנות מוכסים ושאר משרתי המלוכה מן היהודים. ענדרע השני לא קיים את הבטחתו עד אשר החרים אותו האפיפור. אבל החרם לא הועיל לזמן רב, תחת ממשלת בעלא הרביעי (70 — 1235) אשר מלך אח"כ נתמנו יהודים למוכסים, והמלך מסר בידם איזה מבצרים לאחריות המלוה אשר לוה מהם. בשנת 1251 נתן חק ליהודים אשר הוא כמעט העתקה גמורה מן החוק אשר נתן דוכס אוסטריא פרידריך השני זכיות ליהודי ארצו בשנת 1244.

הנחה הזאת העלתה חרון אף השרים והכומרים כמו באוסטריא, ובשנת 1279 נאספו הכומרים לאסיפה בעיר אויבין (בודא) וישימו לחק כי היהודים צריכים לשאת אות קלון על בגדיהם, וכל איש נוצרי אשר ירשה את יהודי לשבת בשכונתו בלי שאת את האות הזה, וכל מי שימנה יהודי לאיזה משרה יהי' בנידוי.

אבל למרות החק הזה נתן ענדרע השלישי (1301 — 1291) ליהודים אשר גרו בפרעסבורג משפט אזרחי העיר. במאה הי"ד נרדפו היהודים באונגריא ובטרנסילבניא כמו בשאר ארצות אירופא. בימי המגפה בשנת 1349 ובשנת 1360 גזר עליהם לודוויג (82 — 1332) שימירו דתם ר"ל, ואם לא ישמעו לו יגרשם מן הארץ, וכנראה באמת נגרשו לזמן קצר. תחת ממשלת המלך הזה נתמנה שר אחד לממונה על היהודים אשר יאסוף מס המלך מהם וישפוט אותם. המצב הזה נמשך כל ימי מלכות הנוצרים, עד אשר הכה השולטן סולימאן את המלך לודוויג השני ב־מאהאטש בשנת 1526, וילכוד את רוב ארצו.

ממשלת התורקים. זה ידוע לנו שעוד קודם שכבשו התורקים את רוב ארץ אונגריא היה קשר בין יהודי אונגריא ואחיהם בתורקיא, והרבה יהודים נדדו לתורקיא ועסקו שם במסחר וקנין, וגם להיפך. גם זה ידוע לנו שבעת אשר עלה השולטן סולימאן למלחמה על ארץ אונגריא נדדו הרבה יהודים מתורקיא לארצנו, התורקים היו שבעי רצון מזה והשתמשו ביהודים כדי לארגן את הארצות הנכבשות על ידיהם במקצוע הכספי. גם בשנת 1492 בזמן גירוש ספרד נדדו יהודים רבים לטרנסילבניא. כאשר נראה גם מזה, שמרן ה„בית יוסף", אשר נולד בטולידא אשר בספרד ונדד לפורטוגאל, לקושטא ולאדרינופולי, בשנת 1523 נקרא מן הקהלה הגדולה שבניקופול, אשר על חוף נהר דונא וגבול רומניא, לנוכח העיר טארגומאגורעלע, לעמוד שם בראש הישיבה. שם חיבר חיבורו הגדול „בית יוסף" וישב שם עד שנת 1536, שאז העתיק דירתו לאה"ק. ובכן מבינים אנו הסבה מדוע במקורים הראשונים

לטרנסילבניא מוצאים אנו על פי רוב רק יהודי ספרד, אשר באו שמה עם הארמונים ועם הראצים לרגלי מסחרם באמצע המאה הט״ו.

לעומת זה היו שם גם יהודים אשכנזים, אשר מצד אחד זרמו פה ושם מפולין לרגלי גזירת ת״ח ע״י כמעלניצקי, באים לטרנסילבניא לרוב דרך מאלדאווא, ומצד השני באו שמה יהודים אשכנזים מפיהם (בעהמען) לרגלי הרדיפות דשם ואיסור נשואין למי שאינו בכור.

הישובים הראשונים. המקורים הראשונים אשר אנו מוצאים מיהודי טרנסילבניא המקורית הם הרשומים בספרי קהלת קרלסבורג (ברומני: אלבאיוליא, ובאונגארי: דיולאפעהערוואר) משנות המאה החמש־עשרה. חוץ מה שאנו יודעים ממשומד אחד ושמו טוץ, אשר הכניס בברית הנוצרית את הקיסר מאטיאס קארווינוס בשנת 1443 בקלויזענבורג.

הפרופיסור ארפאד ביטאי מצא בגנזי קרלסבורג שטר משנת 1526, המדבר מ־גבאי נאמן יהודי; הנ״ל גילה ג״כ תעודה מהנסיך הטרנסילבנאי בארטשאי שמסר את המנפולין על מלח ליהודי ספרדי ששמו יוסף בשנת 1658. תעודה זו נחתמה בלשון שפאניאל גם ע״י יוסף הנ״ל.

בבית הנבחרים בטרנסילבניא בקלויזענבורג בהאסיפה לשנת 1578 בסעיף 22, כבר נזכרים היהודים כתושבים. בעצם הרשות נתונה ליהודים שבטרנסילבניא המקורית להתישב אך בקרלסבורג, ושם נתנה להם רשות לעסוק באומנות ובמסחר. בראש קהלת קרלסבורג עמד שופט. בשנת 1591 כבר פעל שם בית־משפט יהודי. עכ״ז התיישבו יהודים גם חוץ לערים אחרות. האצילים סבלו אותם, לפי שהכירו בהם שהם אנשים מביאי־תועלת. אמנם אומנים שונים ראו בהם מתחרים, דבר זה יוצא מתוך חוקי ההגנה אשר הופיעו ע״י הנסיך אפאפפי מיכאעל הראשון בשנות 1661, 1673 ו־1678, כדי להגין על היהודים נגד רודפיהם.

ראשית התישבות היהודים בעיר טעמעשוואר, עיר מבצר בדרום אונגריא, כנראה היתה בימי ממשלת הסולטאן אחר שנת 1515. הם היו מבני ספרד שגלו ליון וליתר ערי הבאלקאן ובאו לאונגריא וישבו בה וסחרו. בביה״ק דשם נמצאת מצבת קבר עזריאל עשאל תושב סאלוניקי, שהלך לעולמו ה׳ איר שצ״ו — 636, אך בלי ספק היו גם לפנים יהודים בטעמעשוואר, אך עקבותיהם לא נודעו, בפרט כי בעת מלחמה 1848 הרבה מצבות וקברות נהרסו.

מארגארעטען והגליל, לפי גנזי הממשלה בפרעסבורג כבר נמצאו יהודים לרוב במאה הט״ז.

קראלי היא ג״כ אחת הקהלות היותר נושנות שבמדינה. לפי האותות נתיסדה קהלת קראלי בשנת 1600 לערך.

בעטהלען. נסיכי טרנסילבניא הביאו הנה את היהודים בימי התורקים לשולחנים, סוחרים ועוסקים בתעשייה.

איקלאד. כנראה התישבו שם יהודים בזמן אחד עם יהודי בעטהלען.

לושקא, אצל ענטערעדאם, מחוז נאסאד, כבר דרו שם יהודים בשנות 30 — 1620, על אחת המצבות שבבית החיים דשם יש לקרות בפירוש שנת 1680, אולם לא זו היא המצבה היותר נושנה.

שילעלמעד, אצל זשיבא, לפי כתבות מצבות נושנות שבבית החיים דשם ולפי מסורת אבות כבר היו שם יהודים בשנות 30 — 1620. הגראפים קאראלי, אשר הישוב הי' שייך מלפנים לאחוזתם, השתמשו ביהודים ההם למכירת תבואותיהם, מקניהם וקניניהם, ובכן הרשו להם איפוא להתיישב שם.

היהודים מהישובים האחרונים הגרו שמה מפולין ופיהם. הם היו אשכנזים. עכ"ז רוב המהגרים שבטרנסילבניא (בקארלסבורג, טעמעשוואר ועוד) היו יהודים ספרדים, אשר נראה בעליל ממה שהנסיך בעטהלען גאבאר התיר ליהודי תורקיא בשנת 1623 להתיישב בטרנסילבניא, וגם ממה שהנסיך פעטשי שימאן חיבר בשנת 1630 סדורם של „שומרי - השבתאים", אשר הוא ממש העתקת סדור נוסח ספרד בלשון הגרי.

פעטשי שימאן ו־„שומרי - השבת". „שומרי־השבת" הם כת בפני עצמה. מקורם הוא בטרנסילבניא ונתיסדו במאה חמש עשרה. חברי כת זו נתקבצו מפשוטי המון־עם הנוצרים הנקראים „סעקלער", אשר לפי דעת אחדים מחוקרי קדמוניות מקורם הוא מהכוזרים, אשר נדדו לטרנסילבניא, (עיין לעיל עמוד 18 אצל הכוזרים), ואשר חקרו ודרשו אחרי אמיתת תורתנו, באדיקות דוגמאית כ"כ, עד שבעבורה התנכרו לאמונתם הישנה, וקבלו על שכמם את העינויים והרדיפות שהיו צפויים להם עבור זה.

מיסד אמונתם זו בעצם הי' ששי אנדרעאס, אחד מאצילי הסעקלער, בשנת 1567, ועורכי פרטיות אמונתם היו ניקולאי פאזעקאש דע באגאטהי ובן חורגו שימאן פעטשי, מדינאי מצוין בזמנו. בסוף מאת השש עשרה התחילו נסיכי טרנסילבניא, בבגדם מסורת חופש־הדת דשם, להוציא חוקים המשביתים חופש „שומרי־השבת". הנסיך גאבאר בעטהלען קיים בשנת 1618 גם מצדו את החלטת בית הנבחרים מקארלסבורג משנת 1595 בנוגע לרדיפת כת זו. המקומות, אשר „שומרי־השבת" הללו, נתרבו בקרבם הם: אראניאשסעק, קלויזענ־בורג, ווערעשפאטאק, מאראשסעק, טארדא, מאקא, בזמן הזה כבר רכשה אמונה זו רבים מאצילים ומהמון עם. הגנרל פראנץ באלאזשי וטאמאס בארשאש יועץ הנסיך סטעפאן באטשקאי ג"כ שייכים לאמונת שימאן פעטשי. התפשטות אמונה זו יש להודות להלאומיות ודתות שונות אשר חיו על אדמת שטח זה, ולחופש הדת המסורתית אשר שררה בטרנסילבניא. פשוטי המון עם התקשרו באהדה עם היהודים. הם עזרו ותמכו את מנוחת היהודים שבכפרים. עד שלבסוף רבים מהם התגיירו.

הנציב שימאן פעטשי נולד בשנת 1565. ביקר כמעט כל המדינות שבעולם, רכש ידיעות נשגבות ודיבר בלשונות רבות, וגם בשפת עבר. גלל זה נמנה מצד הנסיך גאבאר בעטהלען לקאנצלר של מדינת טרנסילבניא. לרגלי אישיותו

הנכבדה רכש לבב עשרים אלפים „סעקלער" לערך לאמונתו. יסודי אמונתו הי׳ חמשה חומשי תורה, ושביתה ממלאכה ביום השבת. התקרבותו לאמונתו גרמה אבידת חנו בעיני הנסיך, עד שבית הנבחרים משנת 1635 החליט עונש מות והחרמת הון על חברי אמונה זו. רק הללו ניצלו אשר התנצרו מחדש. רבים מהם נמלטו לנפשם לתורקיא, ושם היו נזהרים לא רק במאכלים כשרים, אפי׳ בדיני בשר בחלב, ובסדר הפסח, אלא גם נכנסו בפרהסי׳ בדת ישראלית, והיו היותר מאושרים בתבל, כפי מכתביהם שכתבו לקרוביהם שבטרנסילבניא. ואלו אשר נשארו בביתם רבים מהם נמסרו למשפט האינקוויזיציא, כמה נדונו למיתה ולמאסר עולם, וכמה מהם סבלו בדממה שאר העונשים שנחתכו עליהם, וחכו בסתר לבבם לישועת ד׳, ולא בגדו באמונתם. יוצאי חלצי „שומרי־השבת" הללו התגיירו בשנת 1868 בכפר ביזידאויפאלו. עיי׳ עוד אצל קהלה זו בעמוד 79.

*

התקופה בין שנות 800—1630.

מדינת טרנסילבניא ממאה הי״ח שייכה לשלש ממלכות, והיינו טרנסילבניא המקורית היתה עצמאית; מחוזי טרנסילבניא הצפונית והמערבית היו שייכים לאונגריא, ומחוז טעמעשוואר והעיר היו שייכים בשנות 1716 — 1779 לאויסטריא, תחת שם „טעמעשי־באנשאג".

כשם שנחלק אז שטח מדינת טרנסילבניא מבחינה מדינית, כך נחלק אז גורל היהודים בכל אחד מחלקי מדינה זו, והיינו: טרנסילבניא המקורית התיחסה כל הימים בסבלנות כלפי תושביה היהודים, והמושלים היו לרוב מגיניהם נגד הזרמים השונים ונגד העלילות השונות אשר הלשינו עליהם. אף כי צוררי היהודים היו נמצאים בכל עת לרוב בין הזכסים (גרמנים), אשר התיישבו עוד במאה השלש־עשרה בפרט בערי סעבען, בראששא, שעסבורג, מעדיאש, ביסטריץ והגלילות. אנטי־שמיים נושנים הללו, אבות היטלר ימ״ש, ולפעמים גם היונים והסוחרים הארמונים, ראו ביהודים מתחרים, והעלילו הרבה עליהם, שהיהודים עוזרים את הסוחרים שמחוץ למדינה; שהם מוזילי שער הסחורות וכדומה, עד שהזכסים הרשעים הללו, השיגו מטרתם שבעריהם הנ״ל לא הורשה לאחב״י להתיישב, וגם בערים שבהם חפירות־מעדנים לא הותר ליהודים להתיישב עד אחר שנת 1848.

עודם נזכרים לשבח הנסיכים פעטשי, בעטהלען, באטארי, ראקאצי, אפאפי ועוד אשר פתחו שערי מדינתם לקראת יהודי באלקאן, פולין, אונגריא ופיהם כדי להתיישב בטרנסילבניא באופן לעגאלי ואי־לעגאלי. הטעמים והסבות יבוארו להלן. ספרי קהלת קרלסבורג והמצב בשארי קהלות וישובים לרוב מעידים ע״ז. הודות להסבלנות הדתית המסורתית ואהדתם של נסיכים הללו כלפי אחב״י לא התרחשו ברבות הימים בשום מקום בטרנסילבניא המקורית פרעות, עלילת־דם או גירוש ח״ו. אחב״י לרוב היו נכבדים בעיני הנוצרים ועזרו להתפתחות מדינה זו במדה גדושה.

מצבם הפרטי הי׳ תלוי בהערכאות ובהרשות - המקומית, ובכל מקום הי׳ המצב שונה, כמעט בכל מקומות מושבותיהם הוכרחו לשלם „מס־סבלונות״, „דמי־מלכה״ „רעקרוטען־געלד״ וכדומה, תמורת מה שסבלו אותם לדור שם, או להחיות את נפשם ואת נפש ביתם ע״י איזה מסחר או תעשיה. עיי׳ עוד תחת הטלת מסים. וגם עיי׳ תחת ערך מצב הכלכלי.

היות ששטח מדינה זו הי׳ שייך למדינת אונגריא, כל דתי מדינת אונגריא חלו גם עליהם כמובן. ואז קרה שהנוצרים העלילו עליהם כי היו בברית עם התורקים, וההגמון קאלאניץ, אשר עפ״י עצתו גרש הקיסר את היהודים מעיר וינא וממדינת אוסטריא, יעץ לקיסר לגרשם מעט מעט מאונגריא. מלבד צרה זו באו גם המורדים הקורוצים, ויהרגו ביהודים הרג רב, בכ״ז לא גורשו מן הארץ. כאשר נתרבה מספרם חשב המלך קארל השלישי באונגריא והשישי באוסטריא להמעיטם, ויצו לפקוד אותם, ויהי מספרם בכל אונגריא 11.621, מהם רק כשליש ילידי אונגריא, והאחרים באו מפולין, מביהם וממעהרין. המלך הזה נתן צו גם במלכות ביהם בשנת 1726 כי לא יתרבה מספר היהודים מאשר הי׳ בזמן הזה. וישם עונש גדול על כל מסדר קידושין ליהודי אשר לא קבל רשיון מיוחד. בביהם הוציאו השרים את החוק לפעולה, אך באונגריא לא שמעו השרים אל דבר המלך, ולכן רבה באונגריא ובטרנסילבניא מספר היהודים והפלטים אשר נדדו מביהם וממעהרין ובאו הנה לבנות שם ביתם. המלך העמיד עליהם רב הכולל את הנגיד שמשון ווערטהיימער בוינא (42־716), ואחרי מותו נתמנה תחתיו ר׳ בעריש עשקעלעס (53־724). אחרי מות השני לא נתמנה אחר לרב הכולל באונגריא.

המלכה מאַריא טערעזיא (80־740) שנאה את היהודים תכלית שנאה. אף כי עפ״י חק ישן הי׳ ליהודים חופש מן המסים, עכ״ז תבעה המלכה מהם חמשים אלף פלארין לשנה. היהודים צעקו על החמס הזה, ואחרי ויכוחים רבים התפשרה המלכה עמהם לקחת 20.000 לחמש שנים משנת 746 ולהלן, ובכל פעם ופעם הרבתה על המס הזה, עד אשר בשנת 778 הושם עליהם סכום שמנים אלף פלארין לשנה. אחרי מות מאריא טערעזיא מלך בנה יוסף השני (90־780) אשר הי׳ איש טוב לב, חפשי בדעותיו ואוהב את הבריות בלי הבדל דתות. בשנת 783 נתן חוק להקל עול היהודים. הוא בטל את אות הקלון, ויתן ליהודים רשות לשבת בכל רחבי המדינה מלבד בערי מחצב זהב וכסף. גם נתן להם רשיון לעסוק בכל מלאכת חרש וללמוד בכל בתי הספר, ולחכור קרקעות לעבודת האדמה, ומחפצו להשוות אותם עם כל יושבי הארץ לא הרשה להם להשתמש בעברית או ביהודית, ויצו עליהם לגלח את זקנם ולתת צעיריהם לעבודת צבא המלחמה ככל אזרחי הארץ. היהודים היראים התנגדו לזה (עיי׳ עוד לקמן בהקדמה לפירוד היראים מהמתחדשים) וישלחו מנכבדיהם לבקש מאת המלך לבטל גזירותיו. המלך נשמע להם לבטל את גזירת גלוח הזקן, אבל החוק לקחת בניהם לצבא נתקיים. אחריו מלך אחיו לעאפאלד השני (2־790), אחדי

משרי המלוכה בקשו מאתו לגרוע זכיות היהודים. אולם ניתן חוק לקיימם בזכיותיהם.

בטרנסילבניא המערבית נגזרה גזירת גירוש.

בבאַרשא, מחוז מארמורש, בשנת 760 לרגלי עלילה שקנאו זהב גנוב מחפירות, ואשר לא יצא מכח אל הפועל כי נודע שהם חפים מפשע; במארגארעטען מחוז ביהאר, בשנת 680 תחת ממשלת ליאופולאד הראשון לרגלי שנאת הנוצרים כלפי יהודים הוכרחו לעזוב את מקומות מושבותיהם.

לעומת זה מצב יהודי טעמעשוואר והמחוז בעת הזאת הי׳ תלוי מממשלת וויען, והי׳ דומה לדתי היהודים בביהם ועי״ז הי׳ גרוע מאוד: בטעמעשוואר נגזר עליהם שתי פעמים גזירת גירוש. בשנת 718 לרגלי העלילה שמרגלים הם בארץ, רק איזו אמידים נשארו במושבותיהם, וגם עלה בידם לקבל רשיון־ישיבה לעוד מספר יהודים ספרדים, גם בשנת 745 נגזר עליהם לעזוב את העיר, אבל הגזירה לא הוצאה אל הפועל; אבל מלוגאש נתגרשו היהודים בשנת 745, משום שלא שלמו „מס־הסבלנות״. ועל כל הנ״ל, בימי הג״ר יוחנן ב״ר יצחק מבלגרד (773־781) בטעמעשוואר ניתן החק בשם „סדר־היהודים״ שאין רשות לדור בט״ו יותר ממ״ט משפחות, ורב אחד לכל היהודים, כי אין לחלק עצמם עוד ולקרא בשם מיוחד ספרדים ואשכנזים; אסור לעשות שידוכין בלי הורמנא דמלכא, הרשות הזאת תנתן אך אם ראש המשפחה ימות ר״ל; רשות נתונה להביא להם רב ממרחק, אך דיין, שוחט ומורה לא יהיו אלא מבני העיר; לשמנה יהודים ניתנה רשות לפתוח בית־מסחר ולששה לעשות סחורה בגריטות; נאסר ליהודי לדור בבתי נכרים, אך ורק בבית יהודים במקום המיועד ליהודים; אסור ליתן תמיכה לאורחים־פורחים, בלתי לעניי העיר בלבד. בי״ד מיוחד יועמד לפשר ביניהם; בחירת טובי העיר צריכה אשור ע״י המשרה; בית הקברות יחידי הותר לכל המחוז בט״ו. אך הגזירה הנ״ל בטלה מעצמה בשנת 779, בעת שהעיר והמחוז נתאחדו עם מדינת אונגריא.

עלילת דם בווערשעץ ועלילת דם בפיר

העלילת־דם ב־ווערשעץ, ו־פיר: עלילות־דם העלילו על היודים ר״ל ב־ווערשעץ, מחוז טעמעש בשנת 1745, וב־פיר, מחוז סילאדי בשנת 1791, אבל ב״ה גם שתיהן עברו עליהם רק בפחד. העובדה השני׳ קרה כדלקמן:

ביום 20 לפברואר 1791, בבית־מזיגה של היודי אברהם שאלאמאן שעל יד הישוב פיר, מחוז סילאדי, בבוקר השכם נמצא העבד טאקאטש אנדראש בן י״ג מת. הוא נקבר. אולם חיש מהר יצא קול של עלילת־דם ר״ל עליו. ההמון והשלטון התחילו להתענין בדבר. הפקודה יצאה להוציא את המת מקברו, וספר א׳ מטאשנאד העיד, שלמרות העובדה שלא נמצא על החלל שום אות של אלמות או נתוח, עכ״ז נתאמתה השערתו על עלילת־דם — כאמור — כי יש להם ליודים איזה סם־סודי, אשר על ידו בניקל לסלק ולשפר כל סימן של חיתוך או שחיטה. עדותו של הספר הציתה את העצבים. לשוא טען שאלאמאן המוכסן

והוכיח בעדים שבאותה לילה ביש"ש באיזה כרם רחוק מדירתו. העינויים הקשים עשו את תפקידם. בנו של המוכסן, ילד בגיל חמש, הוכרח להעיד שהג"ר משה ארי' עסטרייכער זצ"ל, רבה המפורסם של קראלי, ור' אשר שמעון מכפר ערענדראד היו באותו מעמד והתעמקו בתפלה. גם אשתו של המוכסן הוטלה למאסר, ולרגלי העינויים העידה ג"כ נגד בעלה. אולם — כפי עדותה — שני יודים אחרים היו באותו מעמד. העורך־דין קארל אטוואש, המליץ־יושר בעלילת־דם בטיסאעסלאר, בספרו "הקטיגוריא הגדולה" כותב שתוצאת החלטת בית־המשפט באוקטובר 1791 היתה, שחמשה יודים נאשמים נשפטו לעונש מות. אולם בית־המשפט העליון הוציא את כולם לחפשי, כי שבעה עדים העידו על העינויים הקשים שעינו את אשתו ואת בנו של הנאשם שיעידו עדות שקר, וגם הוכיחו שלעדותו של הספר מטאשנאד אין לה שום יסוד. הג"ר משה ארי' עסטרייכער, רבה של קראלי, ור' אשר שמעון הנ"ל גם לא נקראו אל בית משפט העליון, ע"י עדותם של עידי זוממין.

עכ"ז העלילה בעצם הבשילה פירות של אנטישמיות במחוזות הקרובים והרחוקים: שופט כפר ערענדראד אסר על תושבי הכפר לקנות יי"ש אצל ישראל; ישראל טעראוויאוויטש קיבל על הכומר הרומני בוואמפאלו שמסית את תושבי הכפר נגדו; יודי מחוז אוואש מתמרמרים נגד הכומרים הרומנים שמסיתים את תושבי הכפרים נגדם וגם מקפחים פרנסותם; בטשענגער בחשכת הלילה טמנה ערלית ילד מת בלול של יודי דשם, כדי להעליל גם על היודים דשם. אולם הודות להמשטרה המקומית נודעה אשמת הערלית בעוד מועד ונענשה. עיי' עוד מאמרו של הרב אליעזר שאהנפעלד בלוח משנת925.

היחס שבין הקצינים והיהודים. הקצינים היו הראשונים, אשר הכירו את תועלת היהודים, ולכן הושיבו יהודים על אחוזתם, והתיחסו באהדה כלפי יהודים הללו. מכל אלו הצטיינה משפחת גראף קאראלי, שהתיחסה בכל פעם בסבלנות יתירה כלפי היהודים אשר התיישבו על אחוזתם. אולם הגראף אלכסאנדער קאראלי הצטיין גם בין בני משפחתו, כי הוא לא הסתפק אך בנוגע לגשמיות, רק דאג גם בעד הרוחניות של היהודים אשר עלה בגורלם לחסות תחת כנפיו בקראלי. בשנת 740 נסע הגראף בעצמו לפרעשבורג, כדי לבחור לקהלת קראלי רב הגון, ובאמת הביא להם רב, אשר נתן לו כל זכיות, גם לענוש ולדון את החייב. שם הרב אשר הגראף הביא להם לא נזכר, אבל כנראה הי' הג"ר מאיר יהודה עסטרייך, אשר הי' בשנת 750 רב בקראלי וכל המחוז סאטמאר.

בנאדיסענטמיקלאש, מחוז טעמעש בשנת 780 קבלו היהודים מאת הקצין נאקא במתנה אחוזה על בית החיים דשם. עיי' תחת ערך מצב הכלכלי.

הטלת תשלומי תקציבים. אפאפפי מיהאלי הראשון בשנות 1661, 1673, ו־1679 מזהיר את העירית קרלסבורג שהיהודים משם אין להם שייכות רק להנסיך, כי הלא גם רחוב היהודים דשם לא נמצא על שטח העיר קרלסבורג,

כ״א על אחוזת הנסיך לפנים מחומה. מלפנים לא שלמו מס רק להנסיך, ולאחרונה הכריחו אותם לשלם מס המדינה ג״כ. בראשונה היו צריכים להשתתף רק במסים ידועים, כלהבנין בית הטרטנסילבניאי בקושטא, ולפדיון חיילים שבויים מצבא הנסיך דיארדי ראקאצי השני שנפלו בידי חיילי פולין. אולם בשנת 1662 פקד בית הנבחרים עליהם שהתושבים היהודים מוכרחים לשלם מעשר מסגולותיהם, ובלתי תושבים ישלמו אחד ממאה מהונם בתור מס. המס הנקצב עליהם נגבה מזמן לזמן ע״י ״גובי־מס״ יהודים, אשר נקבעו ע״ז באחריות. זה הי׳ המצב בטרנסילבניא המקורית.

בנוגע לשאר חלקי טרנסילבניא עיי׳ בפרק ״היחס שבין הרשות והיהודים״, בנוגע לענין מסים. מלבד המסים, כה־״מס־סבלנות״, ״מלכה־געלד״, ״רעקרוטען־געלד״ ועוד, אשר שלמו כמעט לכל קצין ורשות מקומית.

התישבות היהודים. מארגארעטען, ביהאר. בשנת 680 הוכרחו יהודי הקהלה לעזבה, לרגלי שנאת הנוצרים ולהתיישב בקראלי ובגראסווארדיין; קארלסבורג. בתחלת המאה הי״ח קרה את היהודים משם אסון נורא, שע״י השריפה שנפרצה בעיר קרלסבורג הוכרחו לעזוב את העיר, ובשנת 714 דרו שם רק שבעה משלמי מס, ואלו נלאו מנשוא העול הקשה. אח״כ נתרבה מספרם לאט מחדש, כנראה ע״י מהגרי פולין דרך מאלדאווא, בשנת 764 נמצאו שם 24 משלמי מס; בבעטהלען, ובאיקלאד היו בשנת 736 שובי״ם מובהקים. בבעטהלען ובגלילה דרו אז ארבעים וששה משלמי־מס ובאיקלאד וגלילה תשעה משלמי־מס, והיינו יהודים אמידים; במאגאשמארטאן הסמוך לבעטהלען בשנת 770 לערך, נולד הגאון ר׳ דוד אפענהיים אב״ד טעמעשוואר; גראסווארדיין. בשנת 722 דרו בוועלענצע עשרים משפחות; טעמעשוואר. בשנת 716 נמצאו שם 144 נפשות, ובלוגאש נוסדה הקהלה בשנת 720 ע״י יהודי מאקווא.

בשנות 50־740 מוצאים אנו יהודים בהישובים: ארישאר, אצל דעש; אלמאש, אצל הוניאד. שם נולד הגאון ר׳ צבי אפענהיים אב״ד טעמעשוואר; סיגעט, ר׳ דוב מבאליהאב הי׳ שם ומכר להם יין שרף דגים ושעוה; בארשא, מארמורש, נמצאים אז יהודים.

בשנות 60־750 נמצאו יהודים בהישובים: נאזנאנפאלווא, מאראשסענטקיראלי ופאליפאלווא כמאתים נפשות, עם שלשים ואחד משלמי מס, ר״ל יהודים אמידים; האסואסא. הקהלה נוסדה אז.

בשנות 70־760 היו נמצאים יהודים: ענטראדאם, מחוז נאסאד. נוסדה אז הקהלה; במחוז קאלאוש, דיאלו שלש משפחות; פעיערד שתי משפחות ואלמאש שלש משפחות; בקראלי היו אז 56 משפחות.

בשנות 80־770 נמצאו יהודים: טאוויש, אלבא. נמצאות מצבות משנים הללו; סאסשעבעש, אלבא, נמצא אז יהודי מבשל י״ש ושכר; אדאמוש, אצל

דיטשא, היו אז יהודים: קלויזענבורג. בתוך העיר התיישבו אז היהודים הראשונים: בראד, ביהאר, נוסדה אז הקהלה.

בשנות 780־800 נתיסדו קהלות: סעבען, סאסרעגען, הותר לצבע יהודי לבא שמה: טורדא וגלילה נמצאים יהודים: סילאדיטשעה וזשיבא נמצאים יהודים: טעמעשוואר, ברשימה משנת 781 נמצאים שם ע״ב משפחות (שי״ח נפשות). מהם בשכונה „טעמעשוואר ־ פאבריק״ י״ב משפחות: לוגאש, נמצאו אז ט׳ משפחות עם ל״ט נפשות; גם היו ישובים: נאדיסענטמיקלאש, שימאנדא, אוי־אראד, ליפפא דעטטא, טשאקאווא, פעריאמאש, כולם בסביבות טעמעשוואר ובוועדשעץ שהי׳ תחת דגל הרב דט״ו: ערמיהאליפאלווא, טאשנאד ועדרא־סענטדיארדי ומלבד זה חיו יהודים בכפרים רבים, בלי שם. אראד. בשנת 717 נמצאו שם שני יהודים, בשנת 743 חיו שם ששה משפחות, בשנת 754 נתעלה מספרם לכ״ד משפחות, ובשנת 785 כבר הוטל „מס־סבלנות״ על מ״א משפחות יהודים. שימאנדא סמוך לאראד נמצא אז ישוב גדול.

מצבם הכלכלי.

בפעם הראשונה נשאו ונתנו בפומבי על דבר היהודים בטרנסילבניא המקורית בבית הצירים שבקלויזענבורג בשנת 578, בסעיף 22 נאמר: שמעולם לא הגיעו שמה כ״כ הרבה ארמונים ואפילו יהודים כעל יריד שעבר״. מהאות כאלו מוצאים אנו לעתים קרובות גם נגד הארמונים. המסחר שמחוץ למדינה הי׳ לגמרי בידי הארמונים והיהודים שעסקו במסחר עם תורקיא. עפ״י החוק לא הורשה לסוחרים האלה שמחוץ למדינה, כ״א „להניח״ סחורתם, רק על יריד׳ים ידועים הותר להם להופיע עם סחורתם ולהחליפם בסחורות של המדינה. להסוחרים מתורקיא הותר „להניח״ סחורותיהם בסאסשעבעש, סעבען וקרלסבורג. הסוחרים היהודים האלה לרוב הופיעו עם סחורותיהם בקרלסבורג.

ברבות הימים — כאמור — כבר התיישבו היהודים בטרנסילבניא במקומות שונים. אולם התישבותם הי׳ בלתי חוקית, כי לא הורשה להם להתיישב עד הופעת החוק הנ״ל מצד הנסיך בעטהלען גאבאר, שהתיר להם לחיות עפ״י דתם, ולעסוק במסחר בלי הגבלה, מבלי היות מחויבים להלביש סמל־יהודי שבארצות אחרות, כ״א יכולים להתלבש כנוצרים. עפ״י חוק הזה, אשר הי׳ יסוד התישבות היהודים במדינה, התישבו בקרלסבורג, במקום אשר כבר הכירו אותם מלפנים, כסוחרים נודדים. אולם לא ארכה כאן מנוחתם, כי הלשינו עליהם שהולכים לקצה העיר לקראת סוחרים־נכרים וקונים סחורותיהם, ואח״כ מוכרים את הסחורות ביוקר לתושבי קרלסבורג. לרגלי מלשינות זו החליט בית הצירים בשנת 650 ש„יהודים וארמונים ילבשו „בגדי יהודים״ והנסיך ראקאצי דיארדי הגביל את זכות דירת היהודים רק על קרלסבורג. הגיטו בקרלסבורג נעשה לחוק, עד שאפילו בשנת 845 לרגלי בחירת הרב מענדעל, הסתיעה הממשלה בתשובתה בחוק נושן הזה.

בעיירות שבהן חפירות מעדנים, לא הורשה — כאמור — ליהודים

להתיישב, רק בכפרים שבסביבותיהן על אחוזות הקצינים ותחת חסותם.

הקצינים הושיבו את יהודים על אחוזתם לא לבד מצד הטית חסד עליהם, כ״א השתמשו בהם ג״כ להנאת ולטובת עצמם. היהודים עזבו ע״י נדודם ממדינות תורקיא, באלקאן, פולין וביהם, במושבותיהם הישנים קרובים ורעים במסחר, אשר התקשרו אתם, ולרגלי כשרונותיהם המסחריים המצויינים, למכירת ולקנית כל תנובותיהם ומקניהם של הקצינים, בכל פעם ידעו את המקומות, את האנשים ואת העתים היותר מוכשרים; הם המציאו בעד הקצינים הסוסים הערביים היותר יפים; הם מכרו תבואותיהם וייניהם בכושרות, עד שהקצינים, אשר המסחר הי׳ אז איזה דבר נבזה בעיניהם, ורחקו מאתו גם מצד האחריות של עלית וירידת השער, וגם חששו ופקפקו להניח מעותיהם ונכסיהם על קרן הצבי, הם העדיפו לתפוס משרות בטוחות שונות במשרדי המדינה, המחוז והעיר; לטפל בשאלות מדיניות, וחלק מהם הלך אחרי שרירות לבו במשחק והתעדן ורדף אחר תענוגים שונים. הקצינים אחרי שהכירו כשרונות היהודים היוצאים מן הכלל התיעצו אתם לעתים קרובות בעניני הנהלת אחוזותיהם, עד שקבלו אותם לנאמנים ולמשק־בתיהם, אשר יכלכלו את עניני אחוזתם.

מלבד אלו היתה פרנסת היהודים שם מלפנים; בישול יין־שרף ומסחרו לאחדים, עשית בורית, עשית־מקטרות, מסחר יין, שכר, ארג, צמר, בד, שעוה, קפה, צידת דגים, מיני מזון, נפחים וקצבים.

לעתים קרובים קרה ג״כ שהקצין הי׳ נצרך לאיזה סכום הגון, כדי שיהי׳ לאל ידו לנהל ולכלכל אחוזתו, לשלם לפועליו, עד עת אסיפת גרנותיו, או שלא יוכרח למכור בהמותיו לפני הזמן המוכשר, כדי לסלק חובות משחקו. לעומת זה הי׳ היהודי, אשר הוכרח לעסוק במסחר הכרוך בהנחת מעותיו על קרן הצבי, והרויח ג״כ יותר מהקצין כפי הערך, אולם לא הותר לו להשקיע מעותיו בנכסי דלא ניידי, הי׳ נראה בעיני הקצין כמלוה אשר יעמוד לו בשעת דוחקו, ועי״ז קבלו הקצינים את היהודים הללו ברבות הימים כמנהלים מומחים בעניני־כסף שלהם כמבשלי יי״ש בבית־חרושת של יי״ש, וכסוכנים ברחיים שלהם.

סוכנים יהודים הללו, אחרי אשר התפתחו למומחים במקצועות הללו, נעשו ברבות הימים ושנים לחוכרי־אחוזות, ריחיים ובתי־חרושת מהקצינים, אח״כ כאשר הורשה להם לקנות נכסי דלא ניידי קנו היהודים אחוזות קטנות וגדולות, קנו יערים ויסדו בתי־משורות, יסדו שולחניות ובתי־חרושת של ארג, עד שכמעט לא הי׳ שום מקצוע במסחר ובתעשיה על שטח מדינת אונגריא וטרנסילבניא, שלא התפתחה ע״י יהודים.

זה הי׳ המצב לרוב בכפרים על אחוזות הקצינים, ובעיירות גדולות כמו בקלויזענבורג לא הורשה ליהודים להופיע כ״א על הירידים עם סחורות ידועים, ונקבע בעדם מקום על היריד. בשנת 782 הורשה לשני יהודים להתיישב

בתוך העיר ולחכור איזה בתים ומס השער, וגם לעסוק במסחר מוגבל, לסחור רק ביהלומים שערכם הוא עשרים זהובים ומעלה, וכאלה.

מצבם הרוחני.

מוסדות הקהלות בתי תפלה עראיים נמצאים כמעט בכל ישוב שנמצאים שם יהודים, עכ"ז בתי תפלה קבועים מוצאים אנו בהמקומות: אראד 742, קלויזענבורג - מאנאסטער 780, ענטראדאם 800.

בתי כנסיות: קרלסבורג 730 א' לאשכנזים וא' לספרדים, מארגארעטען 742, נאזנאנפאלווא ומאראשסענטקיראלי 747, טעמעשוואר 760 א' לאשכנזים וא' לספרדים, האסואסא 760, סענטמיקלאש 794, אראד 795, בארשא 800, גראסווארדיין.

חברא קדושא מוצאים אנו. קרלסבורג 665, גראסווארדיין 680, טעמעשוואר 748, נאדיסענטמיקלאש 780, לוגאש 790, סיגעט 798.

שוחטים מובהקים נמצאים: קרלסבורג; בעטהלען, איקלאד ואבאפאיא 737, טעמעשוואר, בוועשעץ.

רבני המחוז: קרלסבורג ורב הכולל דמדינת זיבענבירגען; טעמעשוואר על כל המחוז טעמעש; קראלי הג"ר מאיר יהודה עסטרייך רב דמחוז סאטמאר.

ת"ת ובית ספר עממי: טעמעשוואר. קרלסבורג, קראלי 785, ענטרעדאם 800.

ישיבה נמצאת בטעמעשוואר בשנות 770-786; בגרוו"ד בשנת 800 ע"י הג"ר ישראל נחמן דראהאביטשער דומו"צ.

פנקסי הקהלה: קרלסבורג. פנקסי הח"ק דשם הותחלו בשנת 765, בארד הותחל בשנת 800.

בטעמעשוואר בשנת 743 היתה חברה של בעלי מקובלים בשם „חברים עורכי תיקון חצות".

שופטים יהודים היו כמעט בכל קהלה גדולה.

רבנים.

קרלסבורג: הרבנים: אברהם רוסא 736, יוסף רייס אויערבאך 742-50, יהונתן טרעביטש 752, שלו' זעליג בן שאול הכהן 754-77, יוחנן בן יצחק 758-60, בנימין זאב וואלף 764-7, משה לוי מרגליות 778-817.

נאזנאנפאלווא: לייב בן משה 753.

טעמעשוואר: יעקב משה מבלגרד 739, אברהם מאיר הלוי 741, אליעזר ליפמן 743-768, מרדכי לאיפניק לספרדים ולאשכנזים, יוסף, לוי מירושלים, יהונתן טרעביטש דומו"צ 758, יצחק הלוי, לאבל, בנימין זאב וואלף מקראקא, יוחנן ב"ר יצחק מבלגרד 760-781, הדיין ר' בינש דייטש, צבי הירש סג"ל, דוד אפענהיים, משה דוד הדיין, הדיין ר' משה מגיד, יוסף רפאל הלוי.

לוגאש: דניאל פראסטיץ מו"ץ 790—1780.

וועשעץ: יצחק בעהמח"ס אוהל יצחק.

אראד: ישראל שעכטער, ישראל הירש סעמניץ 740, יוחנן יצחק 760, יהודא לייב ברודא.

שימאנדא: יודא לייב ברודא 796־789.

גראַסווארדיין: נפתלי צבי ליפחאוויץ 773־760, אלי׳ צאהלין ראב״ד 760, פייש וויענער, צבי לייפניק, אהרן מתתיהו וויענער דומו״צ.

קראלי: מאיר יהודה עסטרייך, זאב וואלף, בעהמח״ס »עמק המלך״.

סיגעט: הירש, יהודה לייב הכהן.

נאדיסענטמיקלאש: חביא הכהן.

היחס שבין הספרדים והאשכנזים. רשימה הראשונה מיהודי טעמעשוואר היא משנת 739 ונרשמו עליה ט״ו משפחות (פ״א נפשות) מבני ספרד, רובם ילידי העיר ומקצתם מקראיווא שברומניא ומקאנסטאנטינאפאל, ול״א משפחות (קל״ט נפשות) יהודים אשכנזים, רובם ככולם מבעהמען. הג״ר מרדכי לאיפניק הי׳ רב ומורה הוראה לשתי עדתות, להספרדים ולהאשכנזים. בשנת 760 נבנו הבתי כנסיות א׳ לספרדים וא׳ לאשכנזים מימין ומשמאל ל»חצר היהודים״.

בקרלסבורג לרגלי השפעתם הגדולה של הספרדים הושפעו גם יהודי אשכנז הדרים שם להתפלל נוסח ספרד ולכתוב בכתב ספרדי. גם ספרי קהלת קרלסבורג נכתבים בלשון ספרד - עברי. הרבנים הראשונים מקרלסבורג וטעמעשוואר היו ספרדים, ואיזו מהם מבלגרד.

בימי הג״ר יוחנן בן יצחק מבלגרד (760־757) פרץ ריב בין היהודים הספרדים והאשכנזים שבקרלסבורג, אשר נתגבר כ״כ עד שבא לפירוד בין הכתות, כאשר נתרוקן כסא הרבנות פנו עם טענותיהם לפני הרבנות בטעמעשוואר. הספרדים היו אז מראשי המדברים, אבל הספרדים לא דאגו לימים הבאים. בניהם לא החזיקו במנהגי יהודי־ספרד, ובני אשכנז הרימו ראש. בשנת תקי״ט החליטו בני קהלת קרלסבורג שגם האשכנזים יקחו חלק באסיפות הקהלה, ושגם המה יבחרו בין ראשי המנהלים. עברו איזה שנים ומחלוקה פרצה בין הספרדים ובין האשכנזים, ואז הטילו חרם שלא ילך איש מהספרדים לביהכ״נ של האשכנזים להתפלל. בשנת 793 נסה הרב ר׳ משה ב״ר שמואל להשקיט את הריב שם ע״י פסקו אשר פסק: ש»החרם חל על אנשי ספרד עד שישובו לביהכ״נ של הספרדים, וכל אחד מק״ק אשכנזים לא יתן לו שום מצוה, ולא שום תשמיש קדושה כדין מנודה, ובאם יעמוד איש תקיף ויקרא אותו לעלות לתורה, או יכבד אותו באיזו מצוה, אז יחול החרם עליו וכל ישראל נקיים. נגד זה התחייבו את עצמם קהל אשכנזים ליתן פלעטין וחצי הוצאה לצרכי אורחים והדרשנים. לכל צורכי הקהלה ינתן מחצה מביהכ״נ של האשכנזים וחצי מביהכ״נ דספרדים, ואם יעברו קהל הנ״ל על תנאם, אז גם קהל השני רשאים לבטל תנאם. כ״ז נעשה בשנת 793.

אחרי עבור איזו שנים קרה, שקהלת ספרדים דשם נתמעטה כ״כ עד שלא היה להם מנין, ובקשו היתר על החרם להתפלל בביהכ״נ של האשכנזים.

גאוני הדור התירו להם מבוקשם, וברבות הימים נאבדו שם הספרדים לגמרי, הנשארים התבוללו בין האשכנזים. עיי' עוד "קורות קהלת קרלסבורג", ועיי' שו"ת חת"ס ח"ו תשו' א'.

בטעמעשוואר גברה ג"כ השפעת כת הקהלה האשכנזית, אף שהרבנים הראשונים היו ספרדים, אבל האחרונים היו כולם אשכנזים. עכ"ז עוד עומדת גם כהיום קהלה ספרדית, הגם שהיא קטנה בכמות, אבל לפני איזה שנים הי' להם עוד "חכם". קהלה ספרדית זו היא היחידה במינה בכל מדינת טרנסילבניא.

היחס שבין הרבנים והיהודים במדינה ובחוץ למדינה. ליהודי טרנסילבניא הי' להם התקשרות זה עם זה: לדוגמא קרלסבורג עם טעמעשוואר: קרלסבורג עם בעטהלען, איקלאד, אבאפאיא, ועם כל הקהלות שבטרנסילבניא. מלבד זה הי' להם התקשרות עם בלגרד, קראיאווא מצד האחד, ומצד השני עם מאקעווע, עם רבינו בעל הפנים מאירות, נוב"י ועוד.

בזמן שלא היה להם רב בקרלסבורג פנו בשאלותיהם ובעניניהם אל הרב דטעמעשוואר: פעם לא אבה הבידי"צ דקרלסבורג להוציא פסק דין, עד אשר תקבל חות דעת הרב דטעמעשוואר; פעם שלחה הבידי"צ זווג אחד להרב דטעמעשוואר שעפ"י פסקו יקום דבר, וכאלה. הרב ר' יוחנן טרעביטש הרב דטעמעשוואר נקרא לקרלסבורג בעת אשר נתרוקן כסא הרבנות, וישב שם כסאות למשפט, משך קיץ אחד. לשנה נבחר לאב"ד לקרלסבורג, אבל לא קיבל ע"ע המשרה; הרב בנימין זאב וואלף מקראקא נתקבל מטעמעשוואר לקרלסבורג; הרב ר' יוחנן ב"ר יצחק מבלגרד נתקבל מקרלסבורג לט"וו.

את היחס עם היהודים שמחוץ למדינה אנו רואים מהעובדא שקהלת מאקעווע בקשה מהג"ר אליעזר ליפמן אב"ד ט"וו לכתוב תקנות הח"ק שלהם בשנת תק"ה; הרב ר' לוי מירושלים אב"ד ט"וו הי' מלפנים הרב דספרדים ואשכנזים דבלגרד; יהודי ספרדים דט"וו באים מהם מקראיאווא (רומניא); כנראה גם הרב הראשון מקרלסבורג הרב רוסא הי' נכנע לדוגמא תחת הרב יצחק בן משה והרב לוי ירושלמי מבלגרד, כי פסק שכל מי שאינו הולך לביהכ"נ בתמידין כסדרן ענוש יענש עפ"י פקודת הרבנים הנ"ל; הבידי"צ שבקרלסבורג בדבר מקום בביהכ"נ דשם מחייב את ליב לוריא להביא בירור הדברים מאת הרב ר' יוחנן בן יצחק מבלגרד; הרבנים דט"וו פונים בשאלותיהם לחוץ למדינה: עיי' בשו"ת פנים מאירות ח"ב תשו' ל"ט וקל"ב, וח"ג תשו' מ'; שו"ת נוב"י האה"ע סי' ק"א, ונובי"ת סי' כ"ח; חת"ס כמה תשובות.

אולם רואים אנו שלפרקים שואלים גם חות דעת איזו שובי"ם במדינה באיזה סכסוך בעניני שו"ב: בשנת 736, בעת אשר שמש ברבנות בקרלסבורג הרב אברהם בן יצחק רוססא, קרה שהשוחט דקרלסבורג התיר את הטריפה, והרב אסרו, והקהל לא האמינו לרבם, רק שאלו את השוחטים מומחים מאבאפאיא (מחוז טורדא), בעטהלען ואיקלאד, וגם המה הטריפו את הבהמה. על הועדת השוחטים מומחים הללו ישבו בי"ד ואסרו את השו"ב דקרלסבורג, עד שיעמוד

לבחינה עוד הפעם בפני רב מפורסם, ואם יקבל ממנו קבלה, אז ישיבו אותו על כנו כמקדם.

כבר הזכרנו לעיל שלפי פקודת הנסיך דיארדי ראקאצי הוגבלה זכות של דירת היהודים רק על קרלסבורג, עכ"ז התישבו יהודים בכל חלקי טרנסילבניא המקורית, לרגלי סבלנותם של הקצינים אשר ראו לתועלת עצמם לישב אותם על אחוזתם. כל היהודים הללו היו נכנעים תחת רב הכולל דקרלסבורג ומדינת זיבענבירגען. זה בא ע"י שלהרב מקרלסבורג הי' בכל פעם יחסים טובים עם ההגמון והממשלה, והיהודים ממדינת זיבענבירגען המקורית ראו תועלת, להבטחת זכויותיהם, אם יקבלו על שכמם מרות הרב מקרלסבורג לחסות תחת כנפיו, יותר מהיתרון שיהי' להם אם כל הישוב יקבל רב בפני עצמו, ולכן במשך הזמן היו משתתפים גם לשילום שכר הרב מקרלסבורג.

בחינת כת ש"צ ופראנק לחדור בקרב חוגי החרדים. סכנה גדולה נשקפה על היהדות החרדית שבמארמורש לאבוד לטמיון ח"ו. סיעת הנוכל יעקב פראנק ימ"ש מצאה במארמורש שדה מוכשר לשלוח שמה שליחיהם להפיץ את שטתם ושטותם, כדי להסית ולהדיח יהודים תמימים ופשוטים תושבי מחוז מרמורש. בשקריהם ובהבטחותיהם עלה בידם להטות לבב איזה מהם ר"ל לצדם, ולקבץ סכומים גדולים בעד תנועתם. הודות להתערבותו הנמרצה ולידו החזקה של הג"ר הירש אב"ד סיגעט שבאותו הזמן, ולהחרם אשר גזר חיש מהר בפומבי על כל הנמשכים אחרי הבליהם ושקריהם, ניצלו יהודי מארמורש מרדת שחת, וכולם חדלו עוד מלשמוע לקול הסתת אנשים חטאים ורשעים האלה, אך ורק שלשה אנשים מסיגעט חתמו על הבקשה להכומר מפולין לקבלם תחת כנפי אמונתם ה"ה: משה בן ישראל, אנשיל שלמה בן ארי', מאיר בן דוד. אולם אח"כ שבו גם אלו לדת ישראל. (עיי' עוד ערך מארמורש להרה"ג יקותיאל יהודא גרינוואלד שליט"א מזה).

למרות מפלת מדיחים הללו במחוז מארמורש, לא חדלו מלפרוש מצודתם גם על יהודי קהלות אחרות בטרנסילבניא. בשנת 774 בעיר גראסווארדיין התנצר רב א' בשם הרב אליעזר בן אברהם יליד פראג בגיל פ"א שנה ר"ל, וכפי הנראה הי' המשומד הזה א' מתלמידי ש"צ ימ"ש. (עיין 1.000 יאהר להרב גרינוואלד עמוד 193).

חיי היהודים בנוגע לעניני רוחניות בערים ובכפרים.

במאגאשמארטאן הסמוך לבעטהלען נולד בשנת 770 לערך הגאון ר' דוד אפענהיים, נין ונכד להגאון ר' דוד אפענהיים מפראג, אשר נבחר לאב"ד טעמעשוואר בשנת 798; באלמאש הסמוכה לבאנפיהוניאד בשנת 793 נולד בנו הגאון ר' צבי הממלא מקומו כאב"ד טעמעשוואר בשנת 821; הגאון ר' שמעון סופר אב"ד קראקא נשא את בת הגביר ר' דוב שטיינבערג מקראלי, וישב שם איזה שנים; הרב חיים יוסף דוב כהנא העללער, אשר זכה

רבותינו הגה"ק, מאורי הגולה, מיסדי האורתודוכסיא:

רבנו החתם סופר, פרעסבורג

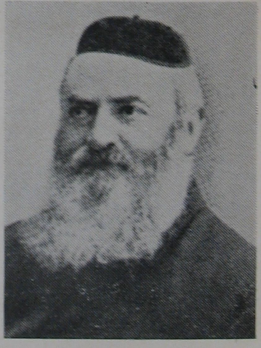
מרן הכתב סופר, פרעסבורג

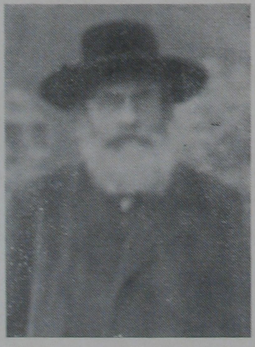
רבי שמעון סופר, קראלי, קראקא

רבי שמואל שמעלקא קליין, ס. טשעה־סעליש

רבי שמחה בונם סופר, פרעסבורג

רבי עקיבא סופר, פרעסבורג

הגה"ק, שמתורתם וקדושתם הושפעו גם חרידי טרנסילבניא:

רבי חיים סולובייציג, בריסק

רבי ישראל מאיר הכהן, ראדין

רבי אברהם מרדכי אַלטיר, גור

רבי יוסף יצחק שניאורזאן, ליובאַוויטש

רבי חיים עוזר גרודזנסקי, ווילנא

רבי מאיר שפירא, שאץ, לובלין

לתרי חתנין מאורי הגולה, כהגאון ר' עמרם בלום אב"ד ב. אויפאלו, והגה"צ משה נתן נטע סג"ל יונגרייז אב"ד טיסאפירעד דר בקראסנא; הגאון ר' יצחק צבי מארגארעטען, חתן הג"ר חיים קיצע אב"ד אירשא, אב"ד אבראהאם, בעהמח"ס "תוקף התלמוד" ו"בית דוד" נולד במארגארעטען; הגביר הצדיק ר' יעקב בער פעלדמן, חותן הגאונים ר' הלל פאללאק אב"ד סאסרעגען, והרב אהרן צבי ווייסבערגער, בעהמח"ס שו"ת מהריא"ק, אב"ד מארגארעטען, והג"ר משה אוללמן בגרוו"ד, דר בכפר פעטרא אצל מארגארעטען; בימי הג"ר אליעזר ליפמאן אב"ד שם (743-68) הי' טעמעשוואר עיר מלאה חכמים וסופרים, רבנים ות"ח ולרבות בעלי מקובלים. טופסי מצבות רבות מעידים ע"ז. בלוגאש בשנות 780-790 שמש בהוראה הגאון ר' דניאל פרוסטיץ הראב"ד מפרעסבורג. בווערשעץ שמש כשו"ב ומורה הוראה הג"ר יצחק בעהמח"ס אוהל יצחק על דיני שו"ב. מכל הדברים האלה נראה בעליל, שבמקומות אשר היו גבורי האומה כמותם עוד תססה חיים של תורה ויראה בעורקי היהודים שבאחדי ערי וכפרי טרנסילבניא, לכן יסלחו נא לנו כותבי קורות קהלת קרלסבורג, כהג"ר ישכר דוב פריעדמן ז"ל אב"ד קיראלידאראץ, בהקדמתו לשו"ת דרך יבחר להגה"צ ר' חיים בצלאל פאנעט אב"ד טאשנאד, כהחכם ד"ר מאטיאס אייזלער-קלויזענבורג ועוד, שהחליטו פה א', שיהודי טרנסילבניא בזמן ההוא בנוגע לרוחניות ולמוסר עמדו במצב ירוד מאוד. את זה דנו ממה שלהרב הכולל דקרלסבורג ולפרנסי קהלת קרלסבורג הרשות היתה נתונה מטעם הממשלה לקנוס בעונש ממון, וגם ליתן למאסר את החטאים בנפשותם ומעונשים הנרשמים בפנקסי קהלת קרלסבורג. אמת שעשו מחול ביום השבועות אצל הגשר שעל נהר מאראש ורקדו שם בתערובות; ושהאחד אמר על חברו גנב, פושע ישראל, אוכל חזיר; ושהאחד הכה את חבירו ונענש. אבל בל ילוז מנגד עינינו שדברים אלו קרו משך מאה שנה לערך, ומשמע מכל זה שהני אין ותו לא, שהאחרים חיו חיי מוסר ודת. ומצד השני גם מוצאים אנו שנענש איש אחד על שלא הלך לביהכ"נ ערב ובוקר, או שפתח חנותו קודם התפלה. משמע מזה שכל האחרים הלכו בדיוק בכל ערב ובוקר לביהכ"נ להתפלל, ולא פתחו חנותם קודם התפלה, ואין אנו מוצאים בכל הזמן על מי שהוא יענש עבור חילול ש"ק או יו"ט ח"ו. ומעתה היש לנו תמימות גדולה מזו, בפרט לגבי דור יתום כהיום?

עכ"ז האמת ניתנה להאמר, שבכלל שררה על שטח טרנסילבניא המקורית עם-הארצות נוראה, כאשר נראה ממה שהגה"ק בעל מראה יחזקאל אחרי אשר נתקבל לאב"ד קרלסבורג והמדינה, אחר עבור ימי הסוכות נשא לדרך פעמיו לבקר את הקהלות שבזיבענבירגען, כדי לתקן תקנות מועילות, בהגיעו לאחת הקהלות, שאל את בני הישוב אם הי' להם אתרוגים מהודרים על החג, הללו התפארו בהידור אתרוגיהם, ורצו חיש מהר לביתם להביאם לפני הרב הכולל. ומה מאוד נרעד ונבהל בראותו תחת אתרוגים

לימונים פשוטים, אשר סוחר נודד רמאי מכר להם בדמים יקרים. הגה"ק יחזקאל פאנעט השתדל ע"ז לפני הממשלה, שרק להרב דמתא או לת"ח תהא הרשות נתונה למכור אתרוגים. עיי' שו"ת שערי צדק להגה"ק רמ"מ פאנעט אב"ד דעש והקדמה לשו"ת דרך יבחר מטאשנאד.

אגדת־עם מספרת עוד שלרבינו יחזקאל פאנעט באחת הקהלות קרה שבמוש"ק לאט השתמטו בני הישוב מדירת הרב, ועל שאלת הרב השיב לו בעל אכסניא שבני הישוב התקבצו למחול לכבוד יציאת הש"ק כנהוג. כשמוע בעל המראה יחזקאל דברים הללו מיד נשא לדרך פעמיו למקום המחול, ומצא שם בקיבוץ כל בני הישוב שרוקדים בתערובות אנשים ונשים, ואת האחד ראה מרחוק שרוקד עם שתי נשים, ושאל מדוע זכה זה לשתים, והשיבו לו שזה הוא השוחט דמתא . . . כמובן מיד אסר הרב הכולל את השוחט, וגם אסר מחולות כאלה . . .

מפקד עם: לפי מפקד עם בשנת 775 בטרנסילבניא המקורית התקיימה ספירת־עם בשנת 775, ואז נמצאו שם — חוץ מקרלסבורג — 229 משפחות וביום 10 ליאנואר 782 כבר נמצא בז"ב 322 משפחות יהודים.

התקופה בין שנות 850—1800

למרות החוק הנ"ל ע"י הנסיך דיארדי ראקאצי בנוגע להגבלת זכות דירת היהודים רק על קרלסבורג, בתחלת המאה הי"ט כבר נמצאים יהודים גם בכמה עיירות גדולות בטרנסילבניא, למרות שהי' להם ללחום בתדירית בעד קיומם שם, וגם בעד רשות מסחרם ופרנסתם. בית־הצירים שבקרלסבורג טפל בשנת 810־811 בסעיף 39 עם יהודי זיבענבירגען, והתאמץ למצוא איזו לשון הגונה על זכות וחובת היהודים, עכ"ז הי' להם ליהודים דשם לסבול הרבה. בשנת 845 נמצאים בזיבענבירגען המקורית כשלשת אלפי נפשות יהודים.

הנהלת מחוז טעמעשוואר החליטה בשנת 833, שציריה ישתדלו אצל ועד המדינה בדבר שיוי־זכיות ליהודים, שלא ישלמו עוד "מס־היהודים" וכו' בתנאי שהיהודים ידחו השבתות ליום ראשון ולא ישתמשו אך בכתב ובלשון המדינה, כדי להפיל כל החומות והגדרים שמפסיקות בין היהודים לבין האומה האזרחית. החלטה כזו נתקבלה עוד הפעם בשנת 839 שם. עיי' עוד משפט היהודים. קאשוט לודוויג בשנת 848 ביקר את יהודי גרוו"ד, וביקש סליחתם בעד הרדיפות אשר סבלו היהודים בעבר באונגריא. עיי' עוד 1000 יאָהר להרב גרינוואלד עמוד 67.

היהודים למושבותם ולמספרם. בתקופה שבין 800־850 נמצאות מושבות חדשות עם יהודים: בראששא 807, באנפיהוניאד, נאדיבאניא 830, דעש 834, סאטמאר 844.

נתיסדו הקהלות: הידאלמאש, קראסנא, מאדיארלאפאש, ארדוד, בראששא שאמקוט, עלעשד בין שנות 820־830.

בשנות 830־840 נתיסדו הקהלות: טורדא, סעבען, דעווא, דיטשא. בשנות 840־850 נתיסדו הקהלות: סאטמאר, ס. טשעה, זשיבא, סאסרעגען, מאראשוואשארהעלי, מעדיאש, דעש, האָטסעג, נאדיבאניא.

בקלויזענבורג נמצאים בשנת 813 ארבעים משלמי־מס, בשנת 839 נתמעט מספרם עד חמש עשרה משפחות ובשנת 846 נתעלה מספרם עד ארבעים משפחות; באראד נמצאות בשנת 828 812 נפשות; בענטערדאם בשנת 838 נמצאות ארבעים משפחות; בסאָסרעגען נמצאות בשנת 850 39 משפחות ובמאראשוואשארהעלי קהלה נאה, ובקראלי הוטל בשנת 850 על אנשי הקהלה מצד ממשלת עסטרייך עונש של שבעים אלפים זהובים, עבור העזרה אשר נתנו לחיילי קאששוטה.

מוסדות של הקהלות

בתי תפלה: בקלויזענבורג 807, לאפאש 820, סאסרעגען 850.

בתי כנסיות נבנות: נאדיסענטמיקלאש 794, ערמיהאליפאלווע 800, לוגאש 804, ארישאר 807, אראד 828, ענטערדאם 837, בארשא השניה 840, הידאלמאש 850.

החי"ק נתיסדו: סיגעט 798, בארשא 815, ערמיהאליפאלווא 822.

מלבד הנ"ל נתיסדו עוד המוסדות דלקמן: המקוה בהאסואסא 810, הישיבה בהידאלמאש 825; הישיבה בגרוו"ד 823 והבית ספר עממי בלוגאש בשנת 826, גם הי' ישיבה בסט. מיקלאש (36־819).

שמות הרבנים הגה"צ:

קרלסבורג: יעקב בן משה 818, מנחם בן יהושע מענדעל 23־818, יחזקאל בן יוסף פאנעט 45־823, אברהם פריעדמן 72־846, הרב הדיין משה דאמאן, הדיין משה רפאל. בקלויזנבורג: יוסף קאין 812. טאָלדישש: אליעזר הירש. הידאלמאש: משה שטיין. בעטהלען: חיים יעקב. קראסנא: יהודא לייב 850־840. האסואסא: אברהם גרינבוים. שימלוי: בנימין הארטמאן 861־841. טאָשנאָד: יצחק, חיים בצלאל פאנעט 874־833.טעמעשוואר: צבי אפענהיים 859־821. לוגאש: זאב ב"ר דניאל פרוסטיץ 845־826. ערמיהאליפאלווא: צבי רוזנברג 837־820. קירעלידאראץ: דוד וואלנער. ארדוד: מיכאל קליין. סאָטמאָר: פיבלבמאן, בנימין זאב מאנדלבוים. ניגרעשט: פנחס ווינברגר 842. אויבערווישא: יוסף יוזפא, חנוך זינדל. בארשא: ישראל, יצחק אייזיק. מארגארעטען: אהרן צבי פריעד, יושיע אהרן צבי ווינענברגר.

נאדיסענטמיקלאש: אברהם יעקב היימאן 836־819, יצחק צבי ראטטער 880־836, יהודא לייב (בימי הנוב"י).

שימאנדא: יהודא לייב ברודא 808־789, משה מרדכי שאהנפעלד.

גראסווארדיין: יוסף ראזענפעלד, מרדכי דיאנדיאש ראב"ד, ישראל נחמן דראהביטשער מו"צ ותופס ישיבה, צבי לייפניק מו"צ ותופס ישיבה,

הירש הלוי האראוויץ מו"צ, דוד יוסף ווארמאן 820־839, מרדכי ארי' לייב שטיין, אברהם קורלענדער.

קראלי: יצחק פראנקל 820, מאיר פערלס 834—893 אשר וואהל דומו"צ, זאב וואלף דומו"צ, יעקב יצחק בלום, יעקב פערלס.

וואראהל: צבי הלוי הורביץ 810־840, מיכאל צבי שאהנפעלד.

סיגעט: מנחם מענדל שטערן 804־834, אלעזר ניסן טייטלבוים, יקותיאל יהודה טייטלבוים, יהודא מודרן, חיים מאיר הכהן מו"צ, צבי ארי'.

רב שנתקבל מטעם הממשלה. עיי' בשו"ת חת"ס יו"ד סי' רכ"ז שמתאונן על הקהלות המחזיקים בכל עובר ושב להלבישו איצטלא דמילתא, מבלי שים לב אם הוא ראוי לכך, אם הגיע להוראה או לא, ואם מעשיו גורמים לו לישב על כסא הרבנות לנהל עם ד', מבלי שישאלו במוקדם רב מופלג א' בקהלה מפוארה, אם ידע האיש ואת שיחו, ומה להם לבטוח בדרשנים המסבבים בעיירות והם דורשי דמים, וכמה מכשולים באים מזה וכו' עיי"ש. תשובה זו נכתבה על שאלת הרב מטעמעשוואר.

אבל כפי הנראה לא הי' אז הדור בעלי בינה, ולא הבינו מגודל הסכנה אשר גרמו ע"י קבלת רבנים כאלה. רק אחרי כן, כאשר נתגלה קלונם יצעקו חמס, אבל אז לא הי' מושיע להם.

מרן החת"ס כתב לאנשי קהל קרלסבורג כפעם בפעם שיקבלו רב מפורסם ות"ח מובהק, אבל עכ"ז נתקבל שמה איש פשוט לרב, כי קנה את הרבנות בעד בצע כסף מיועצי ההגמון.

שם הרב הזה הי' מנחם מענדעל, יליד טרנסילבניא, והי' עשיר נכבד ומקורב אצל ההגמון רודנאי, ונתקבל לרב הכולל על קהלת קרלסבורג ועל כל מדינת ז"ב. מתנגדיו ר' שלמה מייקסנער והדיינים הג"ר משה דאמאן ור' משה רפאל וגם ר' משה פריעד לא נחו, ומסרו מחאה נגד הבחירה כי לא היתה כשורה, ובקשו רשות מההגמון לעשות בחירה חדשה. ההגמון מלא בקשתם, אבל גם בפעם הזאת נבחר ר' מנחם הנזכר, במעמד שליחו של ההגמון, וקבל פתשגן־כתב מההגמון רודנאי, כי מאשר בחירתו לרב הכולל על כל מדינת ז"ב, וכל מי שלא ישמע לקולו ענש יענש. ר' מנחם שמח על נצחונו. אולם בני המחוז סאלנאק־דאבאקא מחו לפני ההגמון, היות שהם לא השתתפו בבחירתו אינם מכירים אותו לרבם. והשיב להם ההגמון, היות שהרב מנחם נבחר לרב דקרלסבורג ממילא הוא גם רב הכולל על כל המדינה, ועל כרחם מוכרחים להשתעבד לו. הרוחות לא שקטו גם על זה, עד שגם בני המחוז קיקיללא וגם בני קרלסבורג התנפלו על הרב מנחם, והציעו בקשתם לפני המלך. אבל גם המלך, אשר בקש חות־דעת ההגמון דחה בקשתם. ועל זה הדיינים ר' משה דאמאן ור"מ רפאל כתבו לכל גדולי ישראל, כי יש להם רב שנתקבל על ידי כסף, אשר על זה יש חרם הקדמונים ממהר"ם מרוטנבורג, וכי רבם לא הגיע להוראה ולא נסמך מעולם, ואין לו

ידיעה בש״ס ופוסקים. הרבנים גאוני הגר נבהלו בעת שמעו דבריהם, ונתנו עיניהם ברבינו מרן החתם סופר.

מרן החת״ס מהר וכתב להרב ר׳ מנחם הנ״ל בכבוד ובנימוס, וביקש מאתו סליחה, אולי הפריזו שונאיו על המדה ושקר דברו. גם מוכן לעשות לטובתו כל מה שבכחו, רק ימלא רצונו ויתייצב לפני הג״ר יהודא כהנא אב״ד סיגעט לבחינה, ואם לא יציית יכתוב לקהלתו ולכל המדינה לאסור הוראתו.

הרב לא נסע לסיגעט לבחינה, עכ״ז משך מרן החת״ס ידיו מכל הענין, כי קבל התנצלות הרב, כי נסמך להוראה, ושונאיו הפריזו על המדה. אבל שונאיו לא נחו ולא שקטו, גם אחרי מות ההגמון רודנאי נסו גם לפני ההגמון ברון איגנאטץ סעפעשי לדחות את הרב ממשמרתו, ולא עלתה להם. הרב מנחם שמח על גאלתו ועל פדות נפשו. אבל רק זמן קט מאוד, כי מיד אחרי נצחונו זה, מת ביום כ״ט טבת 813.

משפט היהודים בטרנסילבניא האונגרית. בשנת 805 נאסר ע״י חוק לבעלי תעשיה להשתמש בעוזרים נוצרים. בשנת 806 נאסרו להתיך מטבעות ולעשות מהם כלי כסף וכלי זהב. בשנת 807 נאסר להם לרכול באויסטריא ובערי הגבול הדרומי. בשנת 808 נאסרו לחכור שדות השרים ובשנת 823 לעשות עבודה בפרהסיא בחגי הנוצרים. בשנת 802 אסרה הממשלה על היהודים אשר לא ידעו קרוא וכתוב לבא בברית נשואים. בשנת 840 החלו הצירים לישא וליתן בדבר שיוי זכיות להודים. צירי התושבים חפצו להשוות את היהודים לשאר העם, (עיי׳ לעיל מצב היהודים), אבל השרים וגם תושבי איזה ערים אשר לא הורשו ליהודים לשבת שם התנגדו לזה, ואף הממשלה לא חפצה בשיוי־זכיות גמורה אשר הי׳ בעיניה כפרץ רב. בסוף הסכימו על חוק, אשר יתן ליהודים שיוי־זכיות בעסקי פרקמטיא ומנעו מהם ההתמנות לשררה. גם בערי המחצב לא היתה להם רשות לדור. כעין תשובה לתלונת רבים מעמי הארץ כי היהודים הם נכרים ללאומיות הארץ, החלו היהודים להפץ השפה האונגרית. אחדים הוציאו עתונים ודרשו בשפת הארץ. גם אספת הרבנים אשר התקיימה בעיר באטש בשנת 844 החליטה החלטות לפרסם כי הלואה ברבית אסור אף אם הלוה נכרי, וכי שבועת שוא אסורה אף אם המשביע הוא נכרי, וישבחו את עבודת האדמה ואת מעשי חרש וחושב, בכ״ז לא צעדה האמנציפציא קדימה עד אשר מרדו האונגרים בקיסר אויסטריא בשנת 848. בתחלה נתנו צירי הממשלה ליהודים שיוי־זכיות, אבל בערים רבות אשר שם הוגבלו זכיות היהודים התנגדו לזה. בפעסט גרשו אותם ובערים אחרות רדפו אותם. והנה מצד אחד נרדפו על אשר לא היו אונגרים, ומצד השני הרעו להם הסלוואקים על אשר עזרו את האונגרים. מסבות האלה יראו המושלים המורדים ובראשם קאשוט לקיים את שיוי־הזכיות אשר נתנו להם הצירים, ולא עשו כן עד כ״ח יולי 849, בעת אשר כבר היתה נכבשת

מדינת אונגריא וטרנסילבניא ע"י האוסטריים ועוזריהם הרוסים. כאשר גברה ממשלת אוסטריא חפץ שר הצבא ווינדישגרעטץ ליסר את היהודים, וישם על כל יהודי המדינה עוד הפעם את מס הפרטי אשר נתקיים עד שנת 864. המס הזה, אשר הושם עליהם בתחלה — כנזכר — בשנת 746 ונתרבה תמיד עד אשר הוקצב בשנת 813 לסך מאה וששים אלף פלארין, ונתבטל בשנת 846 ע"י פשרה אשר התפשרו היהודים לשלם 1.200.000 פלארין, ולא הספיקו לשלם כולו בשנת 849. ועתה תבע מהם השר ווינדישגרעץ 2300.000 פלארין בתור עונש על עזרם את ידי המורדים. ובאמת התחברו רבים מהיהודים לצבא קאשוט, ומהם גם רבנים. היהודים השתדלו להסיר מעליהם את החרפה הזאת, כי נשתנו מכל יושבי הארץ לרעה, אף כי רובם היו במרידה הזאת. ובסוף נתרצה להם הקיסר פראנץ יאזעף, אשר עלה על כסא מלכותו בשנת 848, ויבטל את העונש, רק צוה כי יאספו מיליון פלארין לטובת בתי־ספר עברים, ביום 20 לספטמבר 850, וכן עשו.

החסידות באונגריא ובטרנסילבניא.

ההתנגדות הגדולה נגד החסידות, אשר ראינו מחוג רחב בליטא, פולין התקיימה בכלל גם על שטח מדינת אונגריא באונגריא העילית, ר"ל צפונית מערבית, וגם דרומית ודרומית מזרחית. משא"כ בחלק הצפוני וצפוני מזרחי, שברובו הוא שייך לטרנסילבניא, נתקבלה החסידות בכלל באהדה.

אהדה זו כלפי החסידות בחלק הצפוני מזרחי יש להודות להנודדים ולהמהגרים מגליציא, אשר זרמו מהתם להכא, והביאו אתם שיטות שונות מהחסידות אשר קבלו מרבותיהם הקדושים תלמידי הבעש"ט זי"ע.

כפי אגדת־עם ביקר רבינו הבעש"ט בעצמו את המקומות קאליב, סערענטש ומאדזאמבאר שבמחוז סאבאלטש, שעל גבול אונגריא וטרנסילבניא.

הרה"צ ר' ברוך, אבי רבינו שניאור זלמן מלאדי בעל התניא נדד למונקאטש כמלמד תינוקות, ומשם העתיק אהלו לסעליש, ושם מנכ"ס. סבת בואו לאונגריא, כפי דעת אחדים, התנגדותו לשיטת החסידות. בנו הגאה"ק התניא השתטח על קבר אביו בסעליש.

לעומת זה הג"ר שלו' גוטמן בספר „תפארת בית לוי" דף ט"ז מספר: „בעת אשר באו הצדיקים הק' ר' לוי יצחק מברדיטשוב ור' אהרן מזיטאמיר זי"ע לאונגרן לעיר קראלי, ונכנסו לבית מדרשו של הג"ר מאיר יהודה האב"ד דשם להתראות אתו ולדבר עמו, לא רצה הרב אב"ד לקבלם. וכאשר סוף סוף נכנסו הצדיקים לחדרו של הרב, ויקם הרב וירץ לחלונו וקפץ בכל כחו לחצר בית מדרשו, מבלי לראות פני הצדיקים" . . . עכ"ז הועילה הופעת רבותינו הק' ז"ל הנ"ל שם שנשארו שם איזו חסידים, ובפרט בכפר אשוואר, אשר עליהם נאמר „אש - ואור". גם בקראלי נטעו שיטת החסידות. בפנקסי הקהלה נמצא שקבלו לאב"ד את רבינו מרן הישמח משה זי"ע.

ביקורים כאלו מצד מחוללי החסידות במקומות הנ"ל, אעפ"י שלא

הועילו תומ״י, עכ״ז שתלו ונטעו הרעיון, והכשירו מחוזים וחוגים הללו לימים הבאים.

האדמו״ר הראשון אשר התיישב באונגריא הי׳ רבינו יצחק אייזיק טויב אב״ד קאליב. בעצם הוא הי׳ מיסד החסידות שבאונגריא, ואליו נהרו חרידים מכל אפסי אונגריא לאלפים, כדי ליהנות מאור תורתו, מזיו קדושתו, ונועם עבודתו. הוא נולד בקאליב. בילדותו גלה לגליציא ופולין לקבל תורת רבותינו הקדושים זי״ע, ומשם שב לעיר מולדתו, ונעשה לרב אב״ד קאליב וכל המחוז סאבאלטש, בשנת 781. אחריו נעשה רבם של חסידי אונגריא מרן הגה״ק ר׳ משה טייטלבוים אב״ד אויהעל. בתחלה התנגד מרן לשיטת החסידות, אולם אח״כ נעשה לא רק לחסיד נלהב, כ״א לאחד האדמורי״ם היותר גדולים בזמנו, בו התאחדה הגאונות עם החסידות.

בקורימא, מחוז שאראש, התיישב א׳ מנכדי הבעש״ט בשם ״ר׳ מיכל מקורימא״; בשנת 824 נבחר לאב״ד במונקאטש הגה״ק ר׳ צבי אלימלך שפירא בעל הבני יששכר. צדיקים הק׳ הנ״ל שתלו החסידות בגלילות הללו. ר״ל במחיזות: סאבאלטש, שאראש, זעמפלען, אונג, בערעג, אוגאצא.

המחוז מארמורש, המשתרע לרגלי הקארפאטן, והרים סביב לו, נקרא עריסת החסידות באונגריא, ואולי גם בדין, כי כפי קבלה, הבעש״ט הק׳ בעצמו בנעוריו, בעת שבתו בקיטוב (סמוך ונראה לוויזניצא) נדד בהתבודדות על הרים הללו. על הרי מארמורש שר לראשונה ״צמאה נפשי לא׳ לקל חי״; שם הי׳ מקונן על גלות השכינה בהשתפכות הנפש; כל הר ובקעה במחוז הזה מספר סודות מאתו, וחסידים אומרים שהם מרגישים איזה מין קדושה בעת שנודדים על הרים אלה.

תלמידיו הראשונים של הבעש״ט נולדו תחת הרי קארפאטן הללו, ומתיחסים אליהם: ר׳ נחמן מהורודנקא, ר׳ משה מקיטוב, ר׳ נחמן מקוסיב, ר׳ קאפל מקאלאמייא. אדמורי״ם הללו הפיצו לראשונה את החסידות במארמורש. גם מספרים החסידים, שבעת אשר רבינו הבעש״ט עזב את קיטוב, ונדד על הרי הקארפאטן, עם סיעת תלמידיו הק׳, והביט על מארמורש, אשר שוכב לרגלי הרי קיטוב, עמד נבוך ברעיונותיו, וקרא את תלמידו ר׳ קאפל, ואמר אליו: ״זה הוא גן נאה, ר׳ קאפיל שמור את הגן״ ומאז הפיץ הוא, ואחריו בנו, ר׳ מענדל קאסעווער את החסידות במארמורש. אחרי מותו המשיך את עבודתו בנו, ר׳ חיים קאסעווער, אולם בחייו נבחר לאב״ד סיגעט, בירת מחוז מאמורש, הגה״ק ר׳ אלעזר ניסן, בנו יחידו של מרן הישמח משה זי״ע, ומאז השפיעו אדמורי״ם בית טייטלבוים והאגער על כל חיי חסידי מארמורש בימים ההם.

בטרנסילבניא המזרחית והאמצעית שתל ונטע זרעוני החסידות הגה״ק ר׳ יחזקאל פאנעט האב״ד קרלסבורג ורב הכולל דמדינת זיבענבירגען המקורית. הוא אשר לרגלי משרתו נסע ונדד מקהלה לקהלה, וממקום למקום אשר דר

יהודי, או עכ"פ איזו יהודים, ותיקן להם תקנות מועילות להחזקת הדת. ומובן מאליו על איש, אשר כתב תשובה נפלאה כתשובה ק"ד בשו"ת מראה יחזקאל, ואשר היתה לו השפעה גדולה על יהודי זיבענבירגען, שהפיץ, שתל ונטע בלבות אחב"י דשם רעיון החסידות, אשר נמשך ע"י בנו הגה"ק ר' מנחם מענדל אב"ד דעש, ובן בנו הגה"ק ר' משה אב"ד דעש ועוד.

הגאונים הקדושים הללו הקדישו כל אחד את מקומו, חוגו ומחוזו לקן החסידות, ושמה נהרו אנשי שלומיהם לאלפים ולרבבות, כדי להתחמם לאור קדושתם ולהסתופף בצלם. מחוץ למדינה השפיעו על מדינת אונגריא בפרט מרן רבינו מבעלז ומרן רבינו הדברי חיים זי"ע.

תשובה בנוגע להשגת דרכי החסידות.

למרות שאין מטרת חבורנו לעסוק בדברי הלכה, או שו"ת, כי יכלה הזמן והם לא יוכלו, ודפסת מרובה לא דפסת, כי הוצאות הדפוס עולין עד למעלה ראש, עכ"ז היות שתשובה זו, אשר חוץ מזה שנכתבה ע"י הרב הכולל דמדינת זיבענבירגען, היא כמעט יחידה במינה במקצוע זה בספרות השו"ת, ויש לה בנוגע להשגת דרכי החסידות ערך היסטורי, וגם שלרגלי החורבן הנורא גם על ספרים הק', שו"ת מראה יחזקאל מהגה"ק ר' יחזקאל פאנעט אב"ד קרלסבורג ומדינת זיבענבירגען כמעט ספו תמו ואינם נמצאים אפי' אחד בעיר ושנים במשפחה, ולחבת הקודש, אולי אזכה שאפי' אחד מקוראי הנכבדים יתעורר לתשובה, ואפי' החסידים ואנשי מעשה יתלהבו ויתפעלו מדברים החוצבים להבות אש הללו, ממנו יראו וכן יעשו ליקח מוסר השכל מהמדות הקדושות אשר נמצאו ברבותנו הקדושים תלמידי הבעש"ט זי"ע, אשר מפיהם אנו חיים, וע"י לימוד תשובה זו יתבוננו איך הבינו רבותינו הק' הנ"ל, השיגו והשתוקקו לראות את דרך החסידות האמיתי עם התמדה והתעמקות בלימוד גפ"ת, וזהירות והתרחקות ממדות מגונות ר"ל, ואז השגתי מטרתי. לכן החלטתי להעתיק תשובה זו — סי' ק"ד — בדמותה כצלמה, מאות לאות:

„יום ב' בין שלשים לכ"ח למב"י תקס"ה לפ"ק פה ליסקא. יהי כנהר שלומותיו, וכו' כבוד אא"מ וכו' מו"ה יוסף נ"י. הנה בתוך אגרתו הי' רצוף כתבו של ידידנו הרב ר' שלמה פילץ, והעתיר דבריו אלי על אודות רבינו הגדול (ר' מנחם מענדל מרימאנאב זי"ע) המקום יהי' בעזרו ורצונו שאשלח לו הח"ת ששמעתי מפיו הקדוש, וגם שיתרץ לו אותן הקושיות, ואז יבחן אצלו שאין חכם וקדוש כמוהו, ויספר תהלתו בקהל רב הסרים למשמעתו, ואמת נכון הדבר שאם לא הייתי יודעו ומכירו מכבר, והוא מוחזק אצלי לבעל תורה ויראה ד' מנעוריו לא חשתי להשיב על דבריו, אחרי רואי שהוא עדיין מבחוץ, ואינו יודע ומכיר כלל עד היכן מגיע גודל קדושת ופרישות הצדיקים הקדושים הללו זי"ע, ועל מה הטבעו ענייניהם, הארתם והשפעתם לבני דורם, ומה ענין הלימוד והישיבה אצלם, אשר לזאת השיבוני סעיפותי

לעשות בשביל כבוד שמים להדורש, פן ואולי יתגולל זכות על ידי להשיב רבים מעון, וישלחני ד' לפניכם למחיה, להתודע ולהגלות חסד ד' מעולם ועד עולם, כי גם בעבדותנו לא עזבנו, וחיי עולם נטע בתוכנו, קדושים משרתי עליון הנגשים אל ד' לשרת את פני פרכת הקודש ורב טוב לבית ישראל.

ראשית דברו שאול שאל לשלוח לו ח"ת, אשר רוח ד' דיבר ברבינו הקדוש, למען ידע כי קדוש הוא לאדוננו. אנכי לא כן אדמה, וכי לסיועתכם הוא צריך, או לכבודכם, ומה יתרון לו ולכם אם תחזיקוהו לקדוש, או להיפך, הלא כל עובדותיו ופעולותיו מנעוריו המה רק על ישראל אמונתו, שושבינא דמלכא ומטרינותא, מן ההר אל העם, לקרבם תחת כנפי השכינה, לימד דעת את העם, ליחד לבבם לאהבה וליראה את השם הנכבד והנורא, ולא לכבוד עצמו הוא דורש, והיה כל מבקש ד', אשר נפשו אותה באמת ובתמים לעבוד עבודת הק;דש לפחוד אל ד' ואל טובו לדעת המעשה אשר ייטב בעיניו יבא לחצרות קדשו, כי לחמו נתן מימיו נאמנים לכל עובר ושב.

גם אני לחמתי בלחמו, הייתי סמוך על שלחנו הטהור אתו עמו ה' שבועות רצופים, מפ' מצורע עד אחר פ' אמור, וקודם פורים הייתי אצלו ב' שבועות, פ' ויקהל ופקודי, והי' לי כל צרכי כיד המלך. זולת זה יש חדר מיוחד שאוכלין שם כל דכפין יהי' מי שיהי' בלי שאלה כלל. ובמשך זמן היותי אצלו היו שם כמה רבנים וגדולי ארץ,קצתם אני מכיר, והרבה נגידים ספונים וחשובים, שכולם באו מרחוק לשם ד', כולם אנשים גבורי כח עושי דברו, עומדים לפניו באימה וביראה, יושבים שלא מסומכים. אף בלילות של פסח לא ערב א' לנפשו לאכול ולשתות בהסיבה, וכולם בעלי תורה הרבה, ויראת שמים על פניהם תדיר. ומבלעדי אלה יושבים לפניו תמיד לומדים מופלגי תורה, מנשרים קלו ומאריות גברו, שכל א' יוכל להגין על בני דורו, ורבינו נותן להם די ספוקם, והם עוסקים תמיד בעבודה לשמה, ומלאים ענוה ושפלות רוח, אוהבים זה את זה ומכבדים זא"ז, ומקרבים את כל אשר יחפוץ קרבת אלקים. וכולם עומדים מרעיד כשפותח פיו בדברי תורה, הכל נעשים כחרשים, ומעידים פה אחד שהם דברים שלא שמעתן אוזן, נעלמים ונסתרים, וכל אחד ואחד מבין ומשיג כפי מדרגתו וכח שכלו כפי אשר הכין לו וקשר מחשבתו ובינתו ודעתו להתהלך לפני ד', וכאשר תיקן מידותיו שלש אמות ושבע כפולות וי"ב מנהיגים. ופי' רבינו נ"י שלכך נקראו שערים שבנפש שכל א' מקבל הארתו ושפעו לפום שיעורא דילי'. ואנכי כתבתי כל הדברים ששמעתי מפיו כהוויתם וכצורתם שעלו יותר מן שלשים דפים.

וכבר עלה בדעתי להעתיק לכם דרוש א' מן הבא בידי ולפרש אמרותיו הטהורים לפי קט שכלי בשגם שידעתי בבירור שאנכי כאפרוח שלא נפתחו עיניו, ולא בינת אדם לי, ואין בכח תבונתי להשיג כו', עכ"ז אמרתי מלאכת שמים הוא, רק למען הראותכם שהדברים עתיקים ממקום קדוש יבאו, לבל יטעה הקורא לומר שהדברים כפשוטן. הדר אמרי גם בזה לא בחר ד', כי אף

אם אכתוב לכם רובי תורותיו לא יהי' כונתכם בעת ההוא ללמוד איזה הנהגה טובה לדרך הטוב והישר אשר יכשר בעיני ד' ויחפוץ המלך ביקרו איך ללמוד תורה לשמה, ועיון תפלה ועשית המצות בשלימות בדחילו ורחימו לפרחא לעילא, רק תשימו עיונכם על הפשט אם הוא חד וחריף, הטובה היא אם רעה, זה אומר בכה וזה בכה, ואפשר שיקרכם עון בדבר זה להטיל מום בקדשי שמים, והוא רחוק משכר וקרוב להפסד, ובפרט שספרי מוסר מצוין, רק שאינו דומה שמיעה לראיה, שהקורא קורא לפי דרכו, ואם דעתו ושכלו בחשיכה יתהלכו אינו יכול לראות את האור הטוב הגנוז בספרים, אשר לזאת כשיסכים הבורא ב"ה על ידכם תזכו לשמוע דברי א' חיים למראה עינים יוצאים מפה קדוש מדבר, היושב ודורש כמשה מפי הגבורה, אז תבינו יראת ד', ודעת דרכי רגלי חסידיו, לבלתי לשוב לכסלה.

ואם אמור יאמר שכונתו להשיב רבים מעון, להסכר פי דוברי עתק וסרה, ויהי' מלעיבים במלאכי א', לא דיברה תורה במינים, ואדרבא כ"ש דפקר טפי, כי החטאים האלה בנפשותם, יודעים רבונם ומתכוונים למרוד, חוטאים ומחטיאים הרבים, תפח רוחם, והמכחיש המפורסמות הוא מוכחש מפי הכל, כי כבר נתקבל רבינו הגדול לקדוש ד' מכובד בפי כל הצדיקים והגדולים ורבבות מישראל והחולק עליו כחולק על השכינה, והמהרהר אחריו כמהרהר אחר השכינה. ובעינינו ראינו כשהי' כבודו בארמנותינו, ובעת ההוא הי' הגאון אל' מו"ה מנחם מענדל זצ"ל האב"ד דק"ק לינסקא עודנו בחיים חיותו וגדול ממנו בשנים הרבה, ואעפי"כ הרכין לו ראשו, עד שברכו, ועמד לפניו באימה ובפחד יותר ממני, לפי שהכיר מעלתו הרמה והנשאה יותר. וגם כעת שקם בנו תחתיו ה"ה ההי"ג הצדיק אבדק"ק ראפשיץ עומד עליו לשרתו כאחד מן התלמידים, הכל כאשר לכל תעידו בעצמיכם, בראותכם פניו כפני א'.

גם מ"ש שרבינו כו' יתרץ לו אותן הקושיות, ואז ידע שאין חכם וקדוש כמוהו, ע"ז מלאתי פי שחוק. מאר' דאברהם, פתח בכד וסיים בחבית. מה ענין שמיטה אצל הר סיני. וכי מי שיודע לפלפל בחכמה ולתרץ קושיותיו קדוש יאמר לו. מה זה לפני איש א' קדוש כמוהו. כבר אמרו חכמים דבר גדול מעשה מרכבה, דבר קטן הויות דאביי ורבא. וחד ממשמשי' קמי' דמר יתרץ לו כל ספיקותיו בלימוד הנגלה שהוא בעיניהם רק כקליפת השום נגד השכל הנעלם אור צח ומצוחצח הנסתר בפנימיות התורה, אשר לא יושג רק ליחידי סגולה והמה כללות בחינת הדעת ראשי אלפי ישראל המה, ונתנה עליהם רוח חכמה ובינה להשפיע לזולתם כמר מדלי לכל אחד כפי כחו. אך בחסד עליון רצה לזכות את ישראל, למען ילמדו ליראה, ויראו מלפניו כקטן כגדול, אף מי שלא הגיע לידי מדה זו, ע"כ צמצם רצונו וחכמתו באותיות גשמיות על הספר ובדיו בתוך הכ"ד ספרים תורה שבכתב בכלל ובפרט בתורה שבעל פה, והיו למאורות ברקיע השמים, ורבינו כו' אמר שבעבור זה ידעו האבות לקיים כל

התרי״ג מצות קודם שנתנה תורה, שהיו זכי הראות ואצטגנונים גדולים, ובחנו וראו הכל בפנימיות שני המאורות שהם כלל ופרט, ויעי׳ בזוה״ק פ׳ וארא מאמר המתחיל ולקחתי אתכם. ובר מן דין היכן מצינו בכל התורה שמצוה להיות חכם גדול וחריף, רק שצריך לקיים מצות והגית בו יומם ולילה, ולא להתבטל מד״ת אפי׳ רגע כמימרא, ואם הי׳ הדבר תלוי בבחירת האדם עדיין קושית הגמר׳ במקומה עומדת ואילו צדיק ורשע לא קאמר, ואמאי קאמר חכם או טפש. ועוד ידוע מ״ש בברכות על ר״י שלא הי׳ חריף כ״כ וכי שלף מסאני׳ אתי מיטרא ואנן מתבינן י״ג מתיבתא ולית דמשגח בן, ומשני דראשונים מסרו נפשייהו על ק״ה, ומ״מ צריך להיות נמנה בין חכמי דורו דאין ע״ה חסיד, והעיקר הוא יראתו קודמת לחכמתו, וכתבתי זאת רק להוציא הטעות מלבכם. ואולם ברבינו כו׳ תרווייהו איתני׳ בי׳, ואמת יהגה חכי שכמה פעמים הזהירנו על לימוד העיון, והרבה בשבח הלימוד הזה כשהוא לשמה, ע״ד מ״ח דברים שהתורה נקנית בהם, ושכל הצדיקים בדורנו לא זכו למעלה עליונה הזאת רק ע״י לימוד העיון, ומה גם על ענין הלכה תוספת אמר שמעולם לא עמד על סוד הדבר עד הנה שאותן הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה החזירם עתניאל בן קנז בימי הספירה, וע״כ מנהג ישראל תורה היא וללמוד צריך הלכה תוספת בימים הקדושים הללו, ופי׳ זה ע״ד האמת, ובלבד שלא יסיח דעתו מן הספירה כל היום כלו, שצריכים להיות שבע שבתות תמימות, וכמה פעמים ביום הוא אומר היום כך וכך לעומר בלי ברכה. גם אמר טעם הגון על לימוד הל׳ תוס׳ אחר חג הסוכות שאיני זוכר עתה. לא זו בלבד אף גם זאת מלפינו וחכמינו בכל דבר הלכה ששואלין ממנו הוא אומר עליו תלי תלין של הלכתא גבורתא, הן הן גבורותיו ונוראותיו, כל רז לא אניס לי׳, מלהיב הלבבות לאהבת הבורא ב״ה ולי״ש עילאה ותתאה, את שורש הדברים א״א להשיג אף אם אעתיקם לכם כאשר המה בכתובים אצלי כמוני כמוכם לא נדע ולא נשכיל עד יערה עלינו רוח ממרום.

ועתה ברוכי ד׳ החרדים על דברו, צאו וראו חבתכם לפני המקום, ומדוע לא תכסוף ותכלה נפשכם לחצרות ד׳ לשמוח בישועתו, לאשר האיר פניו אתנו באלה צנתרות מריקי הזהב, ויתן לנו את המורה לצדקה הדולה ומשקה לכל הבא לטהר, ומדוע לא תחזקנה תשוקתכם לגיל ברעדה מפחד ד׳ ומהדר גאונו להדבק באור פני מלך חיים המשובח והמפואר והמתנשא בלשון חסידיו ועבדיו, האחיכם יבואו ויעלו לבית מקדש מלך ואתם תשבו פה, ואיך יעמוד לבבכם ותחזקנה ידיכם בראותכם קהל גדול מאוד עובדים השם הנכבד והנורא בשמחה ובטוב לבב, ואתם תעמודו מנגד, וכ״ש וק״ו ב״ב של ק״ו לפי דבריו שרבים סרים למשמעתו ואחרי דברו לא ישנו הוא מחויב בדבר ומצוה ועושה לבא בכבודו ובעצמו לק״ק פריסטיק ולהשליך אחרי גיוו כל האמונות ודעות חיצוניות אשר בקרב איש ולב עמוק, ולא תהא ביאתו ריקנית בעבור לנסות את הרב היש ד׳ בקרבו, שאז תהי׳ יציאה כביאה, רק כל מגמת פניו

תהי׳ לעלות ולירא׳ת את פני האדון ד׳ צבאות השוכן בקרב חסידיו, ללמוד מעשיהם ולהדבק בדרכיהם ובמדותם, וכדרך שבא לראות כו׳, שאם כונתו טובה ורצויה כבר לבב ונקיון כפים משתוקק ליישב מצעדיו לפקוח את עיני שכלו להאיר על עבר פניו אור שמש ומגן ד׳ צבאות. כעומת זה הבא לטהר מסייעין אותו, עיניו יחזו, עפעפיו יבחנו, יאר ד׳ פניו אליו ושמן מראשו אל יחסר, ומי שרוצה להיות שוטה כל ימיו אין אנו אחראין לו, ואין אחריות הרבים עליו לקשוט אחרים והוא עצמו צריך לאותו דבר. יאמר נא לי ידידי, היוכל להתפאר בנפשו שבמשך ימי חייו עברו עליו שלשים יום רצופים שלא שח שיחה בטילה, ולא חישב מחשבות און אשר לא לד׳ המה. או היוכל להתברך בלבבו שקיים מצות אהבת הבורא בלבב שלם ונפש חפיצה ותשוקה גדולה תתאוה ותכסוף לצאת מנרתיקה להדבק בחלק א׳ עלמין חי החיים ב״ה להבטל במציאות ולהכלל באור פני מלך חיים, לעשות אתערותא דלתתא להשפיע עליו מיין דוכרין שזה עיקר וחפץ רצון הבורא ית״ש בבריאת עולמו, על אכו״כ להשמר ולהזהר מלהמרות עיני כבודו על שם כבוד מלכותו, כי ידוע שהשח שיחה בטילה אף שאין בה שקר ולה״ר עובר בעשה, וכל העובר אפי׳ על אי׳ קל דדבריהם נעשה לפי שעה מרכבה טמאה לס״א וכופר בעיקרא ושרשא דכל עלמין המחי׳ את כולם, והממלא כולם וכל צעדיו יספור אין חושך ואין צלמות להסתר שם, ואף שמיד אח״כ שב בתשובה ומבקש מחילה ממלך מוחל וסולח ולא זז משם עד שמוחלין לו ואח״כ שב על קיאו, וע״ז אמרו הרשעים מלאים חרטות. וכל זה הוא מדת הבינונים, ואחריהם כל אדם ימשוך לבלתי היות רשע אפי׳ שעה א׳ לפני המקום ב״ה.

ואולם לא כאלה חלק הצדיקים הקדושים הללו זי״ע, כי נפלאה דרכיהם ומחשבותיהם עמקו ורמו גבוה מעל גבוה, ואנכי הטפל להם ולתורתם טח מראות עיני כו׳ כטיפה מן הים, שהמה מרגניתא דלית לי׳ טימא, וכמשל למלך שיש לו אוצרות זהב וסגולת אבנים טובות ומקלסין אותו בשל כסף, שהמה נגשים אל ד׳ יותר ממלאכי השרת, יודעים רבונם ושמחים לעשות רצון קונם, ומופשטים מגשמיות מכל וכל. וכמ״ש שבהם מתגלה כללות הדעת של כל ישראל להשפיע לזולתם כאשר יוכלון שאת, והמה בחינת אופנים מתהפכים שכל עבודתם ברצוא ושוב אהבה בתענוגים מבית לפרוכת, אעפי״כ כל אשר נגע ד׳ בלבבו כדקיימא לי׳ שעתי׳ לעתים ידועים ושעות זמנות לעת צאת השואבות בהעלאת המיין נוקבין שלו, וכל להתבונן איך שהקטנות שלהם אין לו ערך עם הגדלות דגדלות שלנו, ואין לנו עסק בנסתרות, אך הנגלות לנו ולבנינו. כשיתבונן בדברים הללו וכיוצא בהם משכיל על דבר ימצא טוב וידע אינש בנפשי׳ שאין בידו לנסות ולעמוד על סוף דעתן קטנותן של חסידים.״ הכ״ד בנו אה״נ הדש״ת הק׳ יחזקאל.

עוד בטל ילדותי שמעתי, שתשובה ק״ד זו הורגלו לפרקים לקרא חסידים ואנשי מעשה, וגם אדמורי״ם מובהקים, ובכל פעם נתפעלו מאתה.

המצב הרוחני.

מצבם הרוחני של יהודי טרנסילבניא במשך התקופת 850-800 היטב במדה הגונה, מצד אחד ע"י עבודתו הגמרצה הנ"ל של ה"מראה יחזקאל", ומצד השני ע"י התיסדות הישיבה הגדולה והפצת לימוד תוה"ק ע"י מרן החתם סופר זי"ע על שטח מדינת אונגריא, אשר גרמה שגם על שטח מדינת טרנסילבניא היו ישיבות, כמו בגראסווארדיין היו שתי ישיבות, ע"י הג"ר ישראל נחמן דראהבישטשער בעהמח"ס "פקודת המלך" דומ"צ שם, וע"י הג"ר צבי לייפניק דומ"צ שם; בנאדיסענטמיקלאש ע"י הג"ר אברהם יעקב היימאן האב"ד שם; בקרלסבורג ע"י המראה יחזקאל ועוד, הסבת מצב הרוחני הורגש גם בכפרים, לדוגמא בשו"ת מראה יחזקאל נמצאית תשובות רבות לבני הכפרים פעטערלאקא, אדאמוש במחוז קישקיקילא; קאוארוואר, באלאן, ארהעי, מעניא, טאיעשט ועוד במחוז סאלנאקדאבאקא. גם בכפרים הרביצו תוה"ק ע"י מלמדים מובהקים ומהם עלו לישיבות ונתעלו מעלה מעלה.

התקופה בין שנות 871—1850

בממשלת הרעאקציא באך, אשר באה לרגלי כבישת מדינת אונגריא ע"י ממשלת איסטריא, הורע עוד הפעם מצב היהודים בדברים פרטים, ואף הכומרים קמו נגדם, ובערים אחדות גרשו אותם, ראש הכומרים, הקרדינל סצימאווסקי ערך מחאה אל הממשלה אשר התירה ליהודים בשנת 860 לקחת משרתים ניצרים, אמנם כאשר ניתן לאונגרים החפש לשלוט בעצמם הוטב גם ליהודים מעט, רק שלא היו להם זכיות מדיניות, מפני כי לא חפצו האונגרים בשינוי החוקים היסודיים, עד אשר תנתן להם חרות גמורה, בשנת 867 נאותה ממשלת אייסטרא לפירוד שתי הממלכות, ואונגריא אשר היתה שייכה לפנים למדינת איסטריא היתה אז לממלכה בפני עצמה, ואז הסכימו הצירים לשיווי זכיות ביום 20 דעצ. והשרים ביום 23 בו, החוק נתפרסם בשם סעיף י"ז משנת 867, היהודי הראשון אשר נבחר לאחד הצירים בבית הנבחרים בבודאפעסט הי' מוריץ וואהרמאן בשנת 869, אשר עוד נפגוש אותו בעת הקונגרס היהודי, אשר הביאה לפירוד בין האורתודוכסים והריפורמים.

התיסדות הקהלות והמוסדות. כמעט כל הקהלות בערי המחצב ובעיירות גדולות שבטרנסילבניא, אשר קודם שנת הדרור 848 לא היתר ליהודים להתיישב בקרבן, או רק במספר מוגבל, הותר מאז ואילך לכל יהודי להתיישב בתוכן בלי הגבלה, וקהלות הללו כמעט רובן ככולן נוסדו בתקופה זו.

בקהלות הללו נתיסדו חברות קדושות, בתי כנסיות נהדרים, בתי תלמיד־תורה, ישיבות, בתי־ספר עממים, מקואות, חברות הצדקה מינים ממינים שונים, חברות ללימוד משניות ולש"ס ועוד.

בקהלות הללו שמשו הרבנים הגאונים והצדיקים היותר מפורסמים, ואשר כמעט כל אחד יסד ונהל ישיבות גדולות וקטנות, ה"ה הרב מנחם מענדל פאנעט אב"ד אריסאר ודעש; הרב אברהם שטארק, באנפיטוניאד;

הרב ישעי' כ"ץ רובין, בעלעניעש; הרב יעקב צבי וואלד, בארשא; הרב שמואל עהרענפעלד, בעטהלען; הרב מרדכי יהודא לעוו, ענטרעדאם; הרב ישכר דוב קאהן, ע. ס. דיארדי; הרב יצחק אהרן לאנדסבערג, גראסווארדיין; הרב אברהם ישכר לייכטאג, הידאלמאש; הרב חיים יוסף גרינבוים, האסואסא; הרב מרדכי הלוי האראוויץ, האלמין; הרב מאיר פערלס, קראלי; הרב הלל ליכטענשטיין והרב פייש פישמאן, קלויזענבורג; הרב יהודה לייב לעווינגער, קראסנא; הרב נתן דיטש, קרעטשענינף; הרב משה פירסט, מאראשוואשארהעלי; הרב צבי הירש וויס, לאפאש; הרב הלל ל"ש והרב מהריא"ק, מארגארעטן; הרב אהרן צבי פריעד, ניגרעשט; הרב יצחק צבי ראטטער, נאדיסענטמיקלאש; הרב צבי יהודה סג"ל האראוויץ, נאדיבאניא; הרב משה שטערן, פאליא; הרב יצחק מנחם קיזעלניק, רעזאוויליא; הרב יעקב פנט, רעטיאג; הרב מרדכי הורוויץ, שימלוי; הרב הלל פאללאק, סאסרעגן; הרב עזריאל קעללער, שאמקוט; הרב בנימין זאב מאנדעלבוים, סאטמאר; הרב יקותיאל יהודא טייטלבוים, סיגעט; הרב משה קליין, סילאדיטשעה; הרב כלב פייבל וועזעל, טורדא; הרב צבי אפענהיים, טעמעשוואר; הרב שלמה כ"ץ ראזענבערג, טאשנאד; הרב שמואל גינצלער, ווישעווע ועוד.

המצב הכלכלי של היהודים ג"כ הוטב משנה לשנה, ע"י שהותר להם לעסוק כמעט בכל מיני מסחר ותעשיה. עי"ז חכרו היהודים דשם פנדקאות, אחוזות, בתי חרושת של בישול יין שרף ושכר, פתחו חניות של סחורות שונות, הרויחו ונתעשרו, ועי"ז תמכו במדה הגונה את קהלותיהם ומוסדותיהם, ושלחו בניהם לישיבות. ככה נתרבו ונתגדלו בגשמיות וברוחניות, עד שיסדו הסתדרות האורתודוכסיא — כיבואר לקמן — אשר היתה בפני כל ריאיה לגס, לתהלה ולתפארת.

***

טרם נתחיל כל שיח בדבר הפירוד באונגריא והגרמא לזה, אשר נביא אי"ה לקמן במדור בפני עצמו, כראוי לענין ומחזה נשגב כזה, עלינו להקדים לתאר התקופה מקודם לזה במה דלקמן.

כדי לחדור ולהכיר את מצב הרוחני והמוסרי של יהודי אונגריא וטרנסילבניא מלפנים בכלל, יש לעורר על דבר מענין, שלפני זריחת אור שמש מרן החתם סופר זי"ע על פני רקיע מדינת אונגריא, כמעט כל רבני אונגריא וטרנסילבניא נבחרו מגאונים שמחוץ למדינה: ר' אפרים מווילנא, החכם צבי ממעהרין, ר' מאיר א"ש בעל ה"פנים מאירות" מווארמייזא לאייזנשטאדט; ר' משה חריף מלבוב לפרעסבורג, ר' אלעזר רוקח מטריטש לסאנטוב, ר' משולם איגרא מטוסמניץ לפרסבורג, ר' וואלף באסקאוויץ ממעהרין לבאניהאד ואפען, ר' צבי הירש העללער מבראד לבאניהאד, ר' זאב וואלף מקראקא לקרלסבורג, ר' משה מינץ מווישנאוויץ לאיבן, ר' משה סופר מפרנקפורט לפרסבורג, ר' משה טייטלבוים מפרעמיסלא לאויהעלי, ר' יחזקאל פאנעט מביעליץ לקרלסבורג ועוד.

ואחרי אשר מרן קדושת החתם סופר יסד ישיבתו הגדולה לאלקים בפרסבורג, והעמיד תלמידים גאוני ארץ וגבורי הרוח, אשר נתקבלו לרבני הקהלות הגדולות שבאונגריא וטרנסילבניא, והם ג"כ העמידו שם ישיבות גדולות וקטנות, ושתלו שם תורת שיטת רבם, ואח"כ תלמידים הללו המשיכו הלאה שלשלת הזהב, ותורת משה רעיא מהימנא נתמלאה בכל פנה ובכל קצות מדינת אונגריא וטרנסילבניא, עד שגם קהלות נאות וחסידות, עד אחר המלחמה הראשונה, ראו לנכון לבחור להם לרב אב"ד שלהם, אשר יצא ויבא לפניהם כלפי פנים וכלפי חוץ בהוקרה הראויה, מתלמידי תלמידי החתם סופר. לדוגמא: מונקאטש בחרה בהגה"צ ר' חיים סופר; סאטמאר בחרה בהגה"צ ר' יהודא גריוואלד ור' אליעזר דוד גרינוואלד; חוסט בחרה בהגה"צ ר' מנחם א"ש, ר' שמואל שמעלקא קליין, המהר"ם שיק, ר' עמרם בלום, ר' יואל צבי ראטה, ר' משה גרינוואלד, ר' אברהם יוסף גרינוואלד, ר' יוסף צבי דושינסקי, ר' יהושע גרינוואלד; אויבערווישא בחרה את הגה"צ ר' שמואל גינצלער, ור' אליעזר דוד גרינוואלד, גם האדמו"ר הגה"צ ר' מנחם מענדל מדעש הלא הי' תלמיד החת"ס, והגה"צ ר' אברהם יהושע פריינד אב"ד ענטראדאם ונאסאד הי' תלמיד המהר"ם שיק. גם האדמורי"ם מטשענגער ראצפערט, דאראג ועוד היו מתלמידי תלמידי החת"ס זי"ע.

ובפרט אם נתבונן שהגאון הנציב מוואלאזין בשו"ת משיב דבר כותב על החת"ס רבינו הקדוש, למרות שלריחוק המקומות מסתמא לא הכירו. הגאון הרידב"ז בהקדמתו לשו"ת שלו שנדפס בשיקגו, מתאר מימי בחרותו משנת תרט"ז האיך היו נוהגים העולם בעת משתה ושמחה: «הלומדים היו רגילים לספר מגאוני התורה הגר"א והחת"ס, החסידים היו נוהגים לספר מרבותנו הבעש"ט ורבי ר' בער, שם בארץ רחוקה בליטא, אשר הגר"א שכן שם, כיילינהו אהדדי». גם מספרים על משולח אחד, שהי' בשליחות מצוה בערי אפריקא, ובא אצל זקן אחד אשר לא ידע כלל מדינת אונגריא אם היא בעולם, וכשסיפר לו המשולח שגם פרסבורג היא באונגריא, עי"ז ידע, ואמר ששם הי' החת"ס, והוציא ס' שו"ת חת"ס יו"ד והראה לו. ועי' שו"ת אבני נזר אהע"ז סי' קנ"ג להגאון מסאכטשוב האיך הי' רבינו החת"ס נערץ ונקדש בפי כל הקדושים לאיש קדוש זי"ע. ובכן אין להתפעל על גודל השפעתו שהשפיע רבינו החת"ס על מדינת אונגריא וטרנסילבניא, ועל ידו השפעת אונגריא העילית בכלל היתה ניכרת על שטח טרנסילבניא ג"כ.

השפעת חורין. לזמנים קרובים נשמעת בקורת מצד חוגים שונים נגד חרידי אונגריא וטרנסילבניא, מה ראו על ככה להפרד מהמתחדשים, הלא בכל העולם נמצאים חרדים ומתבוללים, מבלי להפרד זה מזה, ועי"ז קוראים את חרידי אונגריא וטרנסילבניא בשם קיצוניים וקנאים.

אמנם זה הוא טעות גדולה! לחרידי אונגריא וטרנסילבניא הי' הפירוד ממש שאלת־חיים וקיום ומצות עשה שהזמן גרמא. הגרמא לזה הי' במדה

גדושה השפעת חורין, הרב דאראד, על חלק גדול ממדינת אונגריא וטרנסילבניא. הוא אשר הפיץ שטתו להתבולל בין הגוים, ותלמידיו אשר בהפקירא ניחא להו חטפו הנהלת קהלות רבות מתחת ידי הבע״ב הזקנים הנאמנים למסורת אבות. הם תבעו מהרבנים לשנות כמה ממנהגי ישראל ולהתאים אותם לרוח הזמן המודרני. הם פתחו עם שינויים באיזה ממנהגי ישראל, המשיכו את דרכם נגד איזו סעיפים בהשלחן־ערוך, עד שכחשו ביסודי התוה״ק ואמונת ד׳ ר״ל.

קהלה אחר קהלה אבדה בעדנו בן יום ובן לילה כמעט לצמיתות. באיזו קהלות נמשך הריב בין שתי הכתות מעט יותר באריכות. הכל הי׳ תלוי בכח החרדים שהתנגדו לתנועת הריפורם. באיזה קהלות הסתפקו המתחדשים בשינויים קטנים לגודל ההתנגדות, ובאיזה קהלות תבעו לעקור את הכל ולהפוך הקערה על פיה לגמרי.

תנועת הריפורם עברה מגרמניא למזרח אירופא, ובאונגריא פגשה בחומת ברזל, בידו החזקה ובמסירת נפשו של מרן החתם סופר זי״ע, אשר אין דוגמתה בדברי הימים של תקופה זו. מצד הריפורם ערכו מלחמה מרדכי ווייס, אליעזר ליברמן הדיין בהומנא (גם שניהם המירו את דתם ר״ל) ואהרן חורין הרב דאראד. חורין הרעיש עולמות לטובת הריפורם. הוא הרהיב בחציפותו לנסוע לפרעשבורג לעזור להמתחדשים דשם נגד רבן של ישראל המרא דאתרא דשם מרן החתם סופר, ובאמת שלח להם פרעדיגער, אשר אחר שבוע הוכרח לעזוב את העיר פרעשבורג. הוא אשר הסית את לבב אנשי פרעסבורג להלשין נגד מרן החתם סופר וישיבתו המפורסמה אצל המשרה, שהוא מקבל בישיבתו זרים, אשר יכולים לגרום היזק להמדינה; הוא מחנך אנשים פראי־אדם בלי תרבות; שכל מגמת החתם סופר הוא לרחק את תלמידיו מהנוצרים ולעשות אותם לעם מיוחד, וכאלה.

חורין בעצם הי׳ תלמיד לשני גאוני ישראל: להרב ר׳ ירמי׳ ממטסדורף ולנודע ביהודה. בתחלה נתמנה חורין למורה בבית ספר בארד, ובשנת 789, כאשר הג״ר יודא לייב ברוידא אב״ד ארד עזב את מקומו והלך לשימאנדא הסמוכה נבחר חורין לרב בארד. הוא התחיל שם לשנות מנהגי ישראל, עד שצוה למחוק מהסידורים כל התפלות המוסבות על שיבת ציון וירושלים, התיר להתפלל בלשון אשכנז. אח״כ התיר לנסוע ברכבת בשבת, והצהיר בפומבי׳ שלכל רב הרשות נתונה לשנות במצות, הלכות ודיני תוה״ק כחפצו, ובדרשותיו עשה צחוק והיתול בדברי חז״ל. חורין התיר להתפלל בביהכ״נ בגילוי־ראש, עיי׳ ספרו אגרת אלאסף. מרן החתם סופר וחרידי עיר ארד כינו אותו בשם אח״ר (אהרן חורין ראבבינער) ומיחו נגדו לפני גאוני אונגריא. הם נסעו גם אל הגאון ר׳ משה מינץ לאויפען, וספרו לו מדרשותיו של דופי המלאות מינות ואפיקורסות. בי״ד אחת הוציא פסק שאסור להרב חורין לפסוק עוד שאלות, וקהלת ארד תקבלה דיין, אולם חורין סירב בעזרת המשרה לפסק בי״ד הנ״ל. אדרבא, הוא העיז להציע כתב בקשה לפני הממשלה שתמנה

אותו לרב הכולל על מדינת אונגריא, והבטיח להם שאז בזמן קצר יתבוללו יהודי אונגריא לגמרי. בכתב בקשתו הלשין על יהודי אונגריא. אולם על השתדלות החכם ר' שלמה רוזנטל מפעסט נשבת זממו.

מחלוקות גדולות פרצו מצד החרדים נגד חורין. עכ"ז משך נ"ה שנים (844-789) אשר שמש בארד עלה לו להפוך עיר ארד, אשר היתה קהלה כשאר קהלות שבאונגריא, לעיר הנדחת, ולענף יבש על עץ החיים, אשר נעשתה בפי כל למשל ולשנינה „חזיר - טריפה כמו ארד". . .

אולם חורין עשה לא רק מארד ה„קהלת יום־כפור", אלא המספחת פשתה והבערה לחלק יצאת כמעט על חצי מדינת אונגריא וטרנסילבניא. קהלות נאות במחוז טעמעשוואר, אשר מלפנים כמעט לא נמצא בהן מחלל ש"ק נהפכו על ידי השפעת חורין לריפורם - קהלות, שכמעט לא נמצא בהן בית שלא יתגעלו במאכלות אסורות ר"ל; לדוגמא בלוגאש, אשר כהן פאר הגאון ר' דניאל פרוסטיץ ובנו הגאון ר' זאב וואלף נהפכה שלאחרונה כמעט לא הי' בה מוסד דתי . . .

תנועת הריפורם והמלחמה נגדה.

קדושת תורה שבכתב, תורה שבעל פה וכל מנהגי ישראל. הבורא עולם, עילת כל העילות, סבת כל הסבות, בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו: תורה שבכתב ותורה שבעל פה. התורה שבע"פ היא כנשמה לגוף וכשלהבת בגחלת, כי התורה שבכתב לבדה היא כספר החתום, ואין להבין כמה מצות מבלי ביאור ופירוש שנמסר לנו על פה מזמן משה רבינו עד חתימת התלמוד, ומה שלמדו ע"פ כללים ומדות שגם הם מסורים בקבלה איש מפי איש עד משה רבינו שקבלם מסיני, גם נמצאו בתורה איזה כתובים הסותרים זה את זה, ואין לישר הסתירות רק ע"פ המסורה. בלעדי התורה שבע"פ לא נבין מהו ענין לקיחת ארבעה מינים בחג הסוכות, לא נדע מהו פרי עץ הדר, ונעלם מאתנו אופן השחיטה, ומה חלב ומה דם האסור, ואם עין תחת עין כמשמעו, ואם ממחרת השבת היא שבת בראשית או יו"ט, ואם לא תבשל גדי בחלב אמו הם דברים כהויתן, ומהו טוטפות, וכדומה הרבה.

אנו בני אברהם יצחק ויעקב מחויבים להאמין באמונה שלימה בקדושת ואמיתת השלש עשרה עקרים, שכל התורה שבכתב ושבע"פ המצויה עתה בידנו היא הנתונה למשה רבינו ע"ה ושזאת התורה לא תהא מוחלפת בשום אופן מן האופנים ובשום זמן מן הזמנים, ולא תהי תורה אחרת מאת הבורא ית"ש. וכל מי שאינו מאמין בשלימות באמיתת דברים אלה עליו נאמר מה לו ולאמונתו.

ככה נמסרו לנו מנהגים, אשר נקבעו עפ"י ותיקין, ואשר נמסרו לנו במסורת אבות, שנעשו ברוב הימים לעיקרי דינים, ועל כיוצא בזה נאמר כבר קבלו אבותיכם עליהם, ונאמר שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך. ויש מנהג אשר מבטל גם הלכה מפורשת (עיי' ירושלמי ב"מ פ"ז א'), ומטעם

זה אמרו (ירושלמי יבמות ריש פי"ב): חולצין בסנדל שכך נהגו רבים, ואפי' אם יבא אליהו ויאמר אין חולצין בו אין שומעין לו. כל הפוסקים מבארים כי גדול וחמור כח המנהגים הקדמונים בעניני תפלה וברכה, ומותר לנו לברך על איזה מנהגים ולהזכיר שם שמים עליהם, ובודאי אין לנו רשות לבטלם.

דינים ומנהגים הללו נקבעו לנו בארבע חלקי שלחן־ערוך, אשר מפיהם אנו חיים, ועיי' ברמ"א או"ח סי' תר"א סעי' י"ז ובנושאי כליו בנוגע למנהגי ישראל, וגם שדבר שנגזר במנין אפי' ידוע מאיזה טעם ובטל הטעם צריך מנין אחר להתירו, ואין בי"ד יכול לבטל דברי בי"ד חבירו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין, עיי"ש.

פריקת עול תורה ומצות ע"י חוגים ידועים בתקופות שונות. בדברי הימים שלנו נמצאו כתות שונות בישראל גם מלפנים אשר עזבו את מצות ד' או מעלו בהן. מעת שנתחלקה ממלכת ישראל נפרדו יהודה ואפרים והיו לשתי כתות בעניני הדת: בני יהודא דבקו בד', ואפרים בעמים יתבולל וילמדו דרכיהם. בימי הבית השני היו הצדוקים מאמינים רק בתורה שבכתב נגד הפרושים שקיימו גם התורה המסורה, ובימי הגאונים ואחריהם היו הקראים מכחישי תורה שבעל פה. הקראים הלכו גם לחומרא ע"פ מנהגם, כנראה מהומרותיהם בדיני שבת ובדיני עריות, ועל כיוצא כאלה נזהרנו לא תוסיפו ולא תגרעו ממנו, כי כל המוסיף גורע. הצד השוה שבהן שכל אחד מגמתו לבזות בעיני ההמון את התורה שבעל פה, ואת הרבנים החרדים נושאי דגל התורה שבע"פ, ולעשות כל השתדלות בעד פריקת עול תורה ומצות.

הריפורם כאמתלא לשיווי־זכיות. כשה מנדלסון מדעסוי הורה דרך הריפורם לתלמידיו, ע"י שהכחיש בלאומיות ישראל. לדעתו היהודים הם כתה דתית, בני אמונה אחת בין בעלי דתות אחרות, אך בכל מקום שהם שייכים להלאום של אותה המדינה. ובאמת הם גרמנים גמורים בגרמניא ואנגלים באנגליא וכדומה. ויותר נכון לכנותם גרמנים בעלי דת יהודית, או אנגלים־יהודים, ולא יהודי גרמני או יהודי אנגלי. התורה הזאת היתה כדי שלא לתת פתחון פה להנוצרים שלא רצו לתת שיווי זכיות ליהודים ולחשבם לאזרחי ארץ, באמרם כי הם עם אחר. ותלמידיו דנו גזירה שוה מעצמם, כי כדי להשיג שיווי זכיות מוכרחים הם להתנהג כמו הנוצרים בלבושיהם ובלשונם ובכל דרכיהם. לכן שינו את בגדיהם, ואת לשונם יהודית - אשכנזית החליפו בלשון אשכנזית חדשה, והתחילו להתבולל בחברתם. וחשבו כי אי אפשר להם לשמור הדת הישנה כאשר ינתנו להם כל הזכיות, וכמו שאמר יצחק שמואל ריגיו, מיסד הסמינר לרבנים בפאדובה: „נבוני עמנו, גם חכמי העמים אשר נגעה אהבת אנוש בלבם, יתחרו ויעמלו להטות לב המושלים, למען יקראו דרור לבת יהודה, ויתנו את היהודים אשר תחת ממשלתם לאזרחי הארץ, אכן אנחנו החפצים מאוד בחפשיות כזאת, איך נתנהג בה אחרי שתהיה נתונה לנו? האם תשמר שמירת המצות דחויה מפני בקשת הגופניות? ואם לא יהי כן, איך א"כ נשאל

מן המושל דבר שלא נוכל אח"כ להשתמש בו? ואיך נוכל להצדיק עצמנו בעיני העמים אם נוכרח להורות ששמירת הדת תתנגד אל השגת החפשיות? וכו', ובעוד שלא קם בינינו איש הבינים שיעמוד בתוך לקיים את הראוי להתקיים ולבער את הראוי להתבער, למותר יחשב לנו להשיג החפשיות, כי כל עוד היותנו פוסחים על שתי הסעיפים, קשה לנו מאוד להשיג את מבוקשנו, ואם נשיגוהו יהי לנו לנזק ולא להועיל" . . . ולכן החליטו הריפורמים כי אין דרך אחר לפניהם בלתי אם לפרוק מעליהם עול המצות.

פורקי עול הללו אמנם ידעו כי היהודים שומרי התורה לא ישמעו להם, ועשה אחד מהם תחבולה לזייף ספר שלם אשר ייחס להרא"ש, וקרא ספרו בשם "בשמים ראש" שנדפס בברלין בשנת 793, ובשו"ת שכתב בשם הרא"ש נשנו כל דרכי הריפורם, שחפצו להנהיג בעת ההוא, נאמר שם למשל כי מותר לאכול אורז וקטניות בפסח, ומותר לשתות סתם יינם וחלב של גוים, ולהתגלח בתער, לנסוע בעגלה בשבת, שלא להתענות בצום אסתר, להפסיק התענית בשקיעת החמה מלבד יום הכפורים, שלא להתענות בתשעה באב אם יש ברית מילה, ושלא לומר הפיוטים. הזייפן הזה הי' שאול ברלין בן ר' הירשל לעווין שהי' רב הכולל בברלין, ותלה עצמו באילן גדול רבינו הרא"ש, כדי להונות את הבריות, ולהכשיל את כלל ישראל, ולהסית ולהדיח אותם לצד הריפורמים. אך הרבנים באותו הדור הכירו את הזיוף. אידיולוגיא זו הביאה אח"כ לידי כפירה בגאולה ובשיבת ישראל לאדמתם, כי כיון שיש ליהודים שיוי זכיות אינם עוד בגלות לפי דעתם ואין להם לקוות על ביאת המשיח לגאלם, ולכן מחו כל זכר ציון מסדר תפלתם, ומטיפיהם צוו לבטל את תענית תשעה באב, כי מה להם לקונן על חורבן בית המקדש שאינם מצפים לו שיבנה? ידרשו כי "צדקה" עשה הקב"ה עם ישראל שפיזרם בין אומות העולם . . .

התפרדות החרדים מהריפורמים באונגריא.

פליטי אירופא החרדים, אשר מלטו נפשם מפני חמת הנאצים שבאונגריא לטרנסילבניא, משך שנות 1944, כאשר הגיעו לאראד, ומצאו שם קהלה גדולה ומפוארה עם חסידים, ת"ח ויראי ד', אשר קבלו אותם במאכלים חמים, מקום מקלט ולב רגש מלא אהבת - ישראל, לא יאמינו שאראד מלפנים היתה מצודת הריפורם באונגריא, ומשם פשתה המספחת על כל מדינת אונגריא וטרנסילבניא, והיא הגורמת להפירוד שבין האורתודוכסים והריפורמים שבאונגריא וטרנסילבניא כאשר יבואר לקמן:

עוד זאת, כהקדמה לתקופה זו, הנני רואה לנכון להדגיש שנית החילוק שבין שאר ספרים לספר היסטוריא, שבשאר ספרים הם יותר חשובות הסברות עמוקות החדשות שהם פרי עשתונות והגיונות של מחבר הספר, לעומת זה בהיסטוריא גם אין לחשוב להביא איזה דברים בדויים מלב, כ"א את אשר כבר הופיעו ע"י איזה סופר רציני, ודברים אשר ממקור נאמן מחצבתם, והיות שכותב תולדות והשתלשלות האורתודוכסיא באונגריא היותר מצוין ומפורסם

אשר כל חוקרי קדמניות על דבר יהודי אונגריא גם היותר מודרנים מזכירים אותו לשבח ומביאים ציטטים שלמים מספריו, ה"ה הרב הגאון המפו', החכם השלם מו"ה יקותיאל יהודא גרינוואלד שליט"א הרב דקולומבוס־אהייא, כבר כתב אודות האורתודוכסיא באונגריא כעשרה ספרים מובהקים, בלתי ספק גם אין לחשוב לכתוב על דבר קורות התפרדות האורתודוכסיא מהניולוגיא דשם מבלי להשתמש בהחומר החשוב של הרב גרינוואלד. והיות שמטרתינו בעה"י ליתן לפני העולם היסטוריא שלמה מקורות היהדות בטרנסילבניא, גם אין להעלות על הדעת לפסוח על תקופה זו היותר חשובה מכל התקופות, תקופה אשר קבעה את חותמה על כל חיי היהודים של דורות הבאות דשם. לכן בל יפלא בעיני הקורא אם ימצא בתקופה הנוכחית פרקים שלמים מספרי הרב גרינוואלד, כי, כדי לגלל מעל ראשנו החשד של חד־צדדיות, ונשיאות פנים לצד אחד, בעת שאנו מראים ומציגים לפני דורות הבאות נחיצות התפרדות החרדים מהריפורמים דשם, אשר הי' ממש ובמלא מובן המלה כאויר לנשימה, ובלעדה ובשלילותה לא הי' נשתייר שם משונאיהם של ישראל שריד ופליט ח"ו, בדיוק בתקופה זו במכוון השתמשנו אך ורק לקבץ את מה שכבר הופיעו בספרים אחרים ומהם בספרי הרב גרינוואלד אשר אחדי מהם כבר אינם נמצאים כ"א בספריות.

חוץ מספרי הרב גרינוואלד קבצתי חומר השוב מהשבועון „איזראעליט" פרנפורט ע"מ משנות 871־868; מספרי הרב עזריאל הילדסהיימר זצ"ל, ועוד וכל אלו היו לאחדים בידי. ובפרט בנוגע לנקודת מבט יהודי טרנסילבניא אין ביהמ"ד בלא חידוש.

שיוויון זכיות מקור להתבוללות. בשנת תקמ"ג הופיע חק הנזכר לעיל מהמלך יוסף השני, מלכה של אוסטריא ואונגריא, שבני ישראל שתחת מלכותו לא ישתמשו עוד בשפה אידית זו עברית, רק בשפת המדינה, גם הוציא חק לגלח את זקנם וליקח נערי בני ישראל לעבודת - צבא. תכלית פקודה זו היתה, באשר רצה בכל לב לזכות את ישראל בשיוי־זכיות, אבל תנאי התנה ליהודים לעזוב דרכי חייהם הישנים ולהתבולל בקרב העמים אשר בתוכם הם יושבים. והגם שגאוני ארץ אונגריא ברוח קדשם ובעינים בהירות השקיפו על תוצאות גזירה זו, וראו למפרע את הסכנה המרחפת על היהדות ועל הדת עי"ז, וע"י שתדליניה בקשו מאת המלך לבטל גזירותיו, ובפרט החק לגלח את זקנם, והצהירו לפני המלך, שאף כי יקר מאוד בעיניהם חק־הסבלנות, אבל בשום אופן לא יתנו במחירם את סגולתם וירושתם הקדושה, ואין רצונם לוותר מתורתם אף על מנהג קל אפילו כקוצו של יוד, והמלך נעתר לבקשתם, עכ"ז הופעת חוק הזה הספיקה להטיל ארסו בתוך לבב אלו המתחדשים וקלי הדעת.

זרמים חדשים בגרמניא. מצד אחר שיוי־זכיות ליהודים, אשר בו כבר זכו היהודים הצרפתים אחרי המרידה שבשנת 792 ע"י נפליון 1 והבשילו פירותיה

שעמד בגרמניא המהרס הראשון ישראל יעקבסון, חתן הרב ר׳ הירץ שמשון רבה של ברוינשווייג, אשר נתמנה מהממשלה לראש הקהלה בקאסל והגליל. שם בקאסל התחיל לשנות הסדרים הישנים ולהנהיג מנהגים חדשים לקוחים מבתי הכנסיות של הנוצרים, תפלות בלשון אשכנז, ותפלות ומזמורים חדשים — בלי טעם — בלשון המדינה. גם הנהיג נהמת האורגל וטקס החנוך במצות (קאנפירמאציון) לנערים ולנערות בהגיעם לימי הבגרות. ככה הנהיג תקוניו גם בברלין. אולם הממשלה סגרה בקאסל וגם בברלין את בית תפלותיו.

ביטול מנהגי ישראל. אוהבי החדשות הללו, הגם שראו שהממשלה והנוצרים לא ישימו לב לתקנותיהם, ואפילו אם יהפכו סדרי חייהם, ישנו לשונם ותפלתם, או לא יתפללו כלל, אין להסיר הקיר והמחיצה של ברזל המפסקת ביניהם לבין שכיניהם, ולא יתקרבו ע״ז לבבות, עכ״ז גמרו ליסד היכל כזה בהמבורג. אולם בידעם היטב, כי בהאמבורג ימצאו התנגדות גדולה מצד הדיינים המופלגים ובע״ב יראי ד׳, ע״כ גמרו לפנות אל הרבנים לבקש מהם הסכמה על מעשיהם המתועבים, וכי הסדור החדש אינו מתנגד לתורה המסורה. ובאמת השיגו איזה הסכמות בעד בצע כסף, וטרם שנפתח ההיכל שלהם בהמבורג יצא לאור הספר „נוגה הצדק ואור נוגה״ (דעסוי תקע״ח) ושם תשובות מהרבנים: שם טוב ליוורני, יעקב חיים ריקאנטי־ווירונא, אהרן חורינר אראד, ור׳ משה קוניץ מאובן־ישן, שהתירו את מעשיהם והצדיקו את כל החדשות אשר גמרו להנהיג בהיכל, ה״ה: א) להתפלל בשפת אשכנז רוב תפלות, ב) לבטל תפלת לחש, ג) לדלג הנוסח בקדושת שחרית דשבת, ד) לנגן בכלי שיר הנקרא אורגל, ה) לבטל הטעמים והנגינה בקריאת התורה, ו) שלא לקרות העולים לתורה בשמם. ז) גמרו עוד שלא להתפלל על ציון וירושלים, ולדלג על כל המקומות שנזכר בתפלותנו אמונת קיבוץ גליות, ושההיכל יהי׳ סגור ומסוגר כל ימי השבוע ורק בשבת יתפללו שם, כאשר מרמז זאת הרב אהרן חורינר אראד (ראה ליקוטי שו״ת חת״ס צ״ד).

הרב ר׳ ברוך עוזר ובית־דינו בהמבורג פרסמו איסור על ההיכל. גם הודיעו איסורם להממשלה. ראשי ההיכל השיבו שאסרו שלא כדין, כי בידיהם ספר בשם „נוגה צדק״ שעשו על פי הדין. אבל הסינאט השיב שיש רשות להבי״ד להציע דבריהם לפני גדולי ישראל, ואם הם יבטלו דברי המתירים הרי רשות להם לאסור ההיכל. הרב ר׳ ברוך עוזר פנה אל גדולי הדור, וכולם חשו להסכים לדבריו. בין האוסרים נמצאים כגאונים אדירים: מרן החתם סופר, רבינו עקיבא איגר, ר׳ מרדכי בנעט, ר׳ אליעזר פלעקעלש, ר׳ אלעזר רוקח, ר׳ יעקב ליסא ועוד. בינתיים הגיעו מכתבי חזרה מהמתיר אהרן חורינר ומהרב דק״ק ליוורנה שמה שהביאו בשמם ב־„נוגה הצדק״ שהם התירו להתפלל בלשון אשכנז שקר הוא והתשובה מזויפת. כנראה, הללו שכחו שאלה אשר רגילים להתפלל יום יום לא יבקשו חשבונות, ולא ישנו דבר,

כי ערבה להם התפלה העתיקה אשר בה אבותיהם שפכו שיחם ולבם לפני אביהם שבשמים, ואלה שמאסו באמונת אבותיהם לא יתפללו כלל, ואחת היא להם אם התירו איזה רבנים הסדור החדש או לא.

ביטול יסודי הדת. האמת היא שלא היתה בימים ההם למתחדשים שיטה מוסכמת ומבוררת, וכל אחד ואחד בנה במה לעצמו. לדוגמא בפרנקפורט ע"ג מאין נוסדה בשנת תר"ב „חברת אוהבי תקונים", והעיזו לשלוח תקנותיהם לכל קהלות ישראל באשכנז, ושם הציעו: א) ביטול כח התלמוד על היהדות, ב) אפילו החקים שבתורת משה משתנים ומתחלפים מזמן לזמן ומדל"ד, ג) דיני מאכלות אסורות בטלים, ד) אינם מאמינים בגואל ושיבת ציון, כי ארץ גרמניא היא ארץ מולדתם, ה) מצות מילה תלויה ברצון אבות הילד, למול או לחדול . . . רחמנא ישמרנו ויצילנו מ„יאהודים" כאלו.

שלשה וארבעה רבנים יצאו אז במחאה נמרצה נגד הזרמים החדשים, והזהירו את בני ישראל שלא לעשות שום פשרה עם הריפורמים. ובאמת נבהלו אז המתקנים וקראו לאספה. אברהם גייגר — וויסבאדן ושאר ראשי הריפורמים, נתאספו בברוינשווייג בחודש יוני תר"ד עם שמואל האלדהיים בראשם. כדי לתאר אפיו של האלדהיים כדאי להזכיר דברי גרץ עליו בספרו חלק תשיעי דף 378: „אלו היה האלדהיים בדורם של המכביים היה דורש יחד עם מנילאוס הבוגד, כי חייבים הם היהודים להשתחוות לציאוס פסל יון . . . בימי אנדריאנוס קיסר היה משבח ומפאר את יופיטר הקאפיטלי, ובימי פיליפ מלך ספרד ועמנואל מלך פורטוגל היה מצוה לנשק את השתי וערב" . . . עוד אמרו עליו „האלדהיים רצה להפך הקערה על פיה, ולהקריב למולך כל תשוקת חרות וכל רגש דתי . . ." ואמר האלדהיים בפירוש: בזמן הזה כל החקים בטלים, וכל התורה המצויה עתה בידינו בטלה ומבוטלה, אם נדע כי איננה על פי רוח בעלי העוז והתעצומה, והחובה עלינו לבטל את התורה באשכנז מפני רוח המושל העולה עלינו" . . . ומעתה אין חידוש אם על האסיפה בברוינשווייג הוצעו הצעות: לבטל אמירת כל נדרי, להתיר קטניות בפסח, „לתקן" סדר התפלה, לבטל תקיעת שופר ונטילת לולב, להשמיט איזה ברכות מתפלת שמונה עשרה ולהתיר נישואי תערובות ר"ל . . .

בשנת תר"ה בט"ו לחודש יולי התאספו הריפורמים מחדש בפראנקפורט ע"נ מאין. ראשי המדברים היו גם כאן האלדהיים, גייגר וד"ר שטיין. באותו מעמד הציע גייגר מלשינות נוראה „שכל המבקש לקיים את הלשון עברית, הרי הוא מודה בלאומית ישראלית וכופר בהלאומית האשכנזית, ובכן אבד זכותו להחשב לבן אשכנז בן ארצו הנבחרת" . . . עוד הוצעו הצעות: לבטל יום טוב שני של גליות, לצרף נשים למנין עשרה . . . על איזו מרבנים הללו יסופר שנסעו משם ביום ש"ק להמבורג, ושם שחקו ביום ש"ק בקוביא ואיזו מהם אכלו טריפות . . .

כל מגמת רע־בנים הריפורמים הי' רק לסתור, לבטל, לזרוק ולמחוק

כל רשומי האומה ישראלית וכל סגולותיה, אשר קיימו והחזיקו אותה, למרות כל הפרעות, והרדיפות וגלי ים הרציחות הסוערים על ראשה משך שנות אלפים בגלות המר.

רוחות חדשות מנשבות גם באונגריא: לאונגריא הגיעו שמועות המעציבות הללו, שהמשכילים והמתבוללים בגרמניא הוציאו את שבט הממשלה מידי הזקנים בחזקה ומקצצים בנטיעות, עכ"ז לא הרהיבו להתדמות להם כ"א פה ושם. לדוגמא מרדכי ווייס מאונגוואר ואליעזר ליברמן דיין בהומנע הוציאו איזו חוברות לבזות את התלמוד, אולם עד מהרה נתגלה קלונם לעין כל, כי גם שניהם המירו את דתם ר"ל. גם המורה מעיר דיולא ביטל מצות היום מקרא קודש יום תרועה וסדר היום בראש השנה — שו"ת מהרי"א או"ח ל"ז, — והמורה מוויסנבורג כתב בידו ממש ביו"ט ראש השנה לפני עדים ורצה לבטל יו"ט שני של גליות, וע"ז פסק הגאון מהרי"א שאסור לקבל הוראתו. גם בעיר פעסט התחילו איזה „מתקנים" בשינויים בשנת תקפ"ז, ומשנת תר"ד תר"ט הפרצה הלכה ונתרחבה מאוד, עד שיסדו עדה לעצמם תחת רבנותו של יצחק איינהארן מעיר־חדש, והחליפו את יום המנוחה מיום הש"ק על יום הראשון, וכל מצות המעשיות העבירו מקרבם. גם העיזו לאמר שמצות מילה לא תכון עוד יחדיו עם רוח העת. . . הסוף הי' כי הממשלה בשנת תר"ט סגרה בכעסה את בית תפלתם, באמרה כי משם יצאה הרעה, המלחמה נגד אויסטריא. אולם בכלל לא העיזו אוהבי חדשות להרים קולם בפומבי נגד היהדות המסורה.

אראד מצודת הריפורמים: הראשון היה הרב אהרן חורינר אב"ד דקהלת אראד — טרנסילבניא — אשר בספר „נוגה־הצדק" דף כ"ד מתפאר „שמעולם לא קראתי בנגונים של קריאת־התורה המבלבלים את הכוונה ואין בה טעם וריח התורה, כן לא שניתי את קולי בקריאת פרשת התוכחה מקול רם לקול נמוך". אחר עבור איזה שנים הרהיב עוד לשנות להתדמות לבני עם הארץ להכניס החופה בבית הכנסת, והגאון ר' משה מינץ מאובן־ישן דיבר אתו משפטים באמרו „וביחוד מה שהוא עושה בחופת חתנים להעמיד אותם לפני ארון ברית ד', כנימוסי העמים אשר כך קבלו עליהם, ושאר דברי הבל רעים וחטאים". ומאז הרבה קהלות התאוו גם הן תאוה, וגם הן בקשו מרבם לסדר קידושין בביהכ"נ ובאיזו קהלות נמלאו בקשתם. אכן רוב הרבנים לא נכנעו להם. לחמו גם יכלו!.

בשנת תרי"ט כבר נכשלו איזו קהלות באונגריא והכניסו שנויים זרים בבתי־כנסיות: יד קציני העם היתה בזה בראשונה, וישובי עיירות גדולות רצו להתדמות להשרים והסגנים אשר צלם חופף עלינו, לכן בקשו לדמות דת תורתנו לשארי הדתות, למען ימצאו השרים חפץ בם בבואם לבתי תפלות שלנו, הם המירו עבודת השם ויעבדו השרים כי יחניפו להם, וחינוף הוא עבודה זרה ממש „השינויים" הם: 1) בימה, להעמידה בקצה מזרח, 2) נגון

קאהר עם י"ב נערים משוררים. 3) כלי שיר הנקרא ארגל, 4) כובע־מרובע־להחזן־בו ארבעה ראשים למען ימצאו השרים חפץ בנו בבואם לבית הכנסת שלנו ויאמרו הן עתה היינו לעם אחד", 5) חופה בבית הכנסת, 6) שלא לקרות לתורה יעמוד פלוני בן פלוני, 7) שלא להרים קולם באמירת ק"ש והלל, ועשו מנהג קבוע שכל המרים קולו באמרו שמע ישראל, יוציאו אותו החוצה מן בית הכנסת.

האסיפה במיהאלאוויץ בשנת תרכ"ו התאספו גדולי אונגריא בעיר מיהאלאוויץ תחת הנהלת הגה"ק ר' הלל ליכטענשטיין לתקן הפרצות בארצם. הם מצאו את השינויים האלה ואסרו אותם להבא: א) שאסור לדרוש בלשון אומות העולם, ב) אסור להכנס להתפלל בביהכ"נ אשר אין שם בימה באמצע, ג) אסור לעשות בית־הכנסת במגדל, ד) אסור לעשות מלבושים מיוחדים לש"ץ ומשוררים באופן שיהי' דומים לשאר נימוסי דתות, ה) אסור לשנות את המחיצה המבדלת בין עזרת נשים ואנשים, ו) אסור לשמוע תפלת קאהר, ז) אסור להכנס בבתי־כנסיות הנקראים קאהר־שוהלען, ח) אסור להעמיד חופה בבית־הכנסת, ט) אסור לשנות שום מנהג ישראל.

גם המתבוללים לא טמנו את ידם, גם הם הוציאו לאור קונטרס בשם „ששה מכתבים המפיצים אור על סכסוכי אמונה בגליל ארץ הגר העליון" מאת אחד ושמו חיים דוד ליפא, שומר משמרת הקודש בעיר עפעריעס. שם הוא יצא לריב עם הגה"ק ר' הלל ליכטנשטיין ומתאמץ לברר כי אין ממש בפסק דין זה. וגם לו היו שומעים. ואז ראו גדולי ישראל כי עת לעשות הוא.

גדולי ישראל באונגריא ראו עין בעין שמשכילי אונגריא לדבר אחד התכוונו ולמטרה אחת שאפו, לקעקע את בירת היהדות, להכחיד את עצמיותה הלאומית של האומה ולהכשירה להתבוללות וטמיעה ושמד, זוהי תמצית כוונתם ושאיפתם, וכל המלחמה לא נבראה אלא לשמש לזה. לכן באו לידי הכרה ברורה, שבשום אופן אין דרך אחר להציל את היהדות החרדית, כ"א לקרא בקול גדול „הבדלו מעל אנשים החטאים האלה" כי אלמלא הפירוד ח"ו לא ישאר שם ושארית לישראל סבא באונגריא..

מדנים בקהלות: כמעט בכל קהלה וקהלה נתהוו מדנים ומריבות בין המשכילים והחרדים, שטנה והתחרות אכלו לשד חייהם, ובפרט ביום שנדבר על דבר בחירות הרבנים וכלי־קודש, או על אודות הענינים הנוגעים לעבודת השם בבית־הכנסת, כמעט היה חרב איש ברעהו. ואלה שהביטו מרחוק אל ימים הבאים, ראו כי רעה נשקפה לאמונתנו, סכנה גדולה מרחפת על היהדות כלה, מאלה שתאוותם להשתרר על הצבור ולהעמיס חקותיהם השנואות על ישראל, ולא עת לחשות עוד.

הקמת לשכת „שומרי־הדת": היראים התיצבו בשנת תרכ"ז לפני המלך פראנץ יאזעף בבקשה, כי ירשה להם ליסד לשכה בעיר בודאפעסט בשם „שומרי־הדת" לעמוד על המשמר לראות את אשר יעשה בישראל, גם לעמוד

בפרץ בעת אשר יתנגשו עליהם אחיהם המתבוללים, ובפרט בנוגע להקמת „בית־המדרש לרבנים" — סעמינאר בלע"ז — אשר המתבוללים אמרו לבנות על חשבון קופת ההשכלה של היהודים.

מקורה של „קופת־ההשכלה" היא: היהודים באונגריא השתתפו במדה מרובה בעזרתם לימין קאשוט בשנת 1848. בשנת 1850 התאוספה בפעסט ועידה־ארצית, כדי לחלק את הקנס שהוטל על יהודי אונגריא עבור עזרתם לקאשוט. החלוק נעשה עפ"י הרשימות של מס־הסבלנות על כל מחוזות המדינה ועריה.. אז באה כהפתעה נעימה פקודתו של הקיסר הצעיר, פרנץ יוסף, מיום 20. סעפט. 1850, שהיה רוצה לפייס את היהודים, פקודה שויתרה אחת ולתמיד על כל קנס מלחמה שהוא לעומת זה דרש מאת היהודים, שישלמו מרצונם הם את חצי הסכום 1.200.000 פלורין בערך, לקופת הממשלה, בשם „קרן החינוך" שנועדה אך ורק ליהודים. כאמור לעיל.

במרוצת הזמן נוכחו לדעת שגם ליהודים יש צורך לאיזה סדר, אורגני־זציא. כבר נתפשט הרעיון שגם האומה היהודית זקוקה לאיזה סדר פנימי, שישחרר אותה מן העבודה המבישה, שכל משפט הקהלות ופקידיהן, המדנים והמחלוקות בינן לבין עצמן, היו באים כרגיל לפני ערכאות הערים והמחוזות. מרן החתם סופר פנה עוד בשנת תקצ"ב פעמיים בבקשה אל המלך, שתינתן רשות לכל רבני הקהלות להעניש, בעזרת השלטונות, מחללי שבת וכל פורצי־גדר. ואסיפת הרבנים בפאקש — 1844 — שגם היא הסכימה לעמדה זו, דרשה גם ריכוז ארגוני והחליטה, בין השאר, שהרשות לתת לרבנים היתר־הוראה תינתן רק ביד בית־דין של רבנים מחוזיים. תזכירים מתזכירים שונים הוגשו כבר מזמן לממשלה, לאסיפת הצירים, לאסיפת שליחי הקהלות. ובשנת 1850 התעוררה הממשלה האבסולוטיסטית גופה, לדרוש מאת אחדים ממנהיגי היהדות תזכירים מפורטים על מצבם הדתי והחינוכי של היהודים.

קבלת שוויון זכיות: המתבוללים גם הם לא טמנו ידם בצלחת. התחילו בתעמולה נמרצה בעתונים ובספרים, כי הגיעה העת להתבולל בשלימות בעם־הארץ ולהתדמות אליו. לאשרם עמד שר ההשכלה בארון יוסף אטוואש לימינם בכל עת, ואז היו שכורי הנצחון, שסוף סוף זכו לקבל שוויון זכיות ביום כ"ד דצמבר תרכ"ח, והממשלה בקשה אותם לעשות סדרים על יסוד האוטונומיא השלמה, ותגדל שמחת המתבוללים והתברכו בלבבם, כי עתה נתנה היכולת בידם לפסוע על ראשי עם קודש בעניני הדת, יסולו הדרך אשר ילכו בה היהודים אשר בארץ אונגריא, הלא זה היום אשר קוו לו זה כמה.

קריאה לאסיפה: בארון אטוואש הזמין לאסיפה שלשים איש על יום י"ז לפעברואר תרכ"ח בפעסט כדי להתיעץ אתם. ההזמנה נערכה באופן שביקש מאת הריפורמיסטים שיציעו לפניו רשימה של שלשים אנשים „מומחים" „בעלי תרבות" שיוכל להתיעץ אתם. הריפורמים הציעו לפניו משטח טרנסיל־

בניא את מר לעא פישער־הערענד, ד״ר לאיאש פישער־קלויזענבורג, ישראל איסר גרין־מאראשאויוואר, מר פאללאטשעק־קראלי, מר שמואל שארמאן־טעמעשוואר, מר ליפאט שטיינער־גראסוארדיין, מר פאל וואלפיש־אראד. ובין השלשים צירים לא נמצאו חרדים כ״א שבעה, ואלו הם: מר קלמן פאפענ־היים־פרעסבורג, מר ישראל איסר גרין־מאראשאויוואר, מר שמשון קרויס־קאראשלאדאני, מר אלבערט פריעדליעבער־שאטאראליאאויהעלי, מר לעא פישער־הערענד, מר משה פליישמן־פעסט ומר איללעש שלעזינגער־וואגנייש־טאדט.

יסוד עתון חרדי: החרדים התאוננו על שהממשלה מחזיקה אותם רק כת מועטת, אשר אין כדאי וראוי להתחשב עם דעתה. אי לזאת הם רואים את עצמם מחויבים לפקוח עיני הממשלה על טעותה זאת ולברר שמחצי מליון נפשות יהודים שבמדינה לכהפ״ח שלש מאות אלף נפשות הן מהחרדים, ובכן לא יהיה שום חידוש אם שבעה צירי החרדים ישארו עם הצעותיהם וחוות דעתם בכל פעם במיעוט כלפי עשרים ושלשה צירי הריפורמים. ובאמת החרדים ראו בזה קפוח זכותם בשאט נפש מצד שר ההשכלה, לכן כדי לברר האמת החליטו לארגן עתון חרדי. הערכת העתון קבל על עצמו החכם המהולל מר שמשון קרויס, בן ר׳ משה קרויס, חתן הרב ר׳ אברהם שיק רבה של ראב, שארו של מרן המהר״ם שיק, בשפת המדינה בשם „מאדיאר זשידא״. שם בירר לפני קוראיו שיטת החרדים, שהיא שיטה קבועה בחיים ולא ינטו ימין ושמאל, ומצד האחר הראה לדעת בלשון צחה את הסכנה הרובצת על היהדות מאלה שאוחזים בשטת ההתבוללות, ודבריו מצאו חן ומסילות בלב אלפי קוראיו.

השר לדתות אטוואש מבטיח כי דבר אין להאסיפה עם הדת: האסיפה התקיימה ביום המוגבל, 17 פעברואר ונמשכה עד 1. מארץ.. מר שמשון קרויס התרעם לפני שר ההשכלה היתכן שרוב הצירים שהם קלים ידונו על יסודי אמונה ודת תוה״ק? צירי החרדים הנ״ל מסרו גם תזכיר לפני המיניסטר לשנות איזו סעיפים מהשטאטוטן של הבחירות, ובפרט הסעיף שהי׳ מכוון לשלול לגמרי מאת הרבנים את זכות הבחירה. המיניסטר אטוואש צדק את בקשת החרדים לתת גם לרבנים זכות־הבחירה, וגם הבטיח להם שלא ירשה שהרוב ישעבד את המיעוט, עכ״ז הציע לפני צירי החרדים שכפי דעתו אולי אפשר שבבית הכנסת יפרדו החרדים מהריפורמים, אולם בהנהלת הקהלה יכולים לעבוד יחדיו. מר איסר גרין־מאראשאויוואר השיב להמיניסטר „הננו רעים להרעיון להשאר יחדיו. הננו מבטיחים אותו לתמכו בהתאמצותו לאחד את כחותנו המוסריים והרוחניים, כי נוכחנו לדעת שהדת והתרבות אינן מתנגדות זו לזו, ראיות לזה ימצא על שטח אירופא די והותר, ומעתה מדוע יחשבו שהמונופול של התרבות הוא רק אצל הריפורמים״. ובשעה שמר קרויס הסביר כי אי אפשר ליראים לעבוד שכם אחד עם המתבוללים, הוסיף לאמר: „וכי שכח השר את מלחמת הדת בארץ אשכנז ובשאר ארצות? ואשר בחרב ובדם נלחמו

נוצרים בנוצרים? על זה השיב השר: שהממשלה אינה מכירה שתי דתות, גם כי דבר אין להאסיפה עם הדת . . . היראים שמרו את הבטחת המיניסטר בלבם.

אישור חברת „שומרי הדת": בינתיים קבלה החברה „שומרי־הדת" את האישור מאת הממשלה. הפרוגרם שלה ניכר מתוך שמה.

ביום 28 לפברואר 1868 התיצבה מלאכות האסיפה לראיון לפני הקיסר פראנץ יוסף. הנואם היה מר לעא האללענדער, והקיסר ענה להם בשפה הונגרית. הקיסר התענין אם הצירים נבחרו מכל חלקי וקצוות המדינה, ועד היכן הגיעו בעבודתם. הקיסר הדגיש ביותר את ענין בית־הספר.

מחאת החרדים נגד הגרעת זכותי הרבנים: ביום 1 לאפריל הציעו החרדים תזכיר־מחאה נגד איזו סעיפים מתקנות־הבחירה: בו מחו נגד שלילת זכות הבחירה מהרבנים ומשאר פקידי הקהלות, באמתלא, „שפקידי הקהלות תלוים ממנהלי הקהלות, ולא ירהיבו להצהיר חוות דעתם נגד רצון המנהלים מדוע בשאר ארצות אירופא אינם חוששים לזה? — גם הטעם „היות שהקונגרס נושא ונותן גם בהיחס שבין הקהלה והמשעבדים א"כ איפא אלו הם נוגעים בדבר אינו מספיק, כי א"כ מדוע יסתפקו הכלי־קדש רק בצד אחד שהללו ידונו על גורלם מבלי לשמוע אפילו חוות דעתם? ועוד, הכי אזרחי המדינה בהיותם משלמי־מס יפסלו מלישא וליתן על תקציב־המדינה?"

תשובה להריפורמים. ביום 20 מאי משיב הרב עזריאל הילדסהיימר על מכתב־חוזר־סודי של הריפורמים, אשר נתגלה עפ"י סבה, כתוב וחתום מטעם ד"ר הירשלער: „הם קוראים אותנו — כותב הרב הילדסהיימר — בקול מגונה „המכניס את עצמם בחפץ־לב כת־אורתודוכסית" הלא הם כינו אותנו בתחלה בשם של גנאי „אורתודכס"?; אין אמת שבין החרדים אינם נמצאים רבנים ואנשים בני־תרבות לרוב, ומביא כמה ראיות ע"ז; הוא מוחה בכל עוז נגד הוצאת־לעז על החרדים שהם אינם נאמנים למדינתם; הם בודים מלבם שקרים שהאורתודוכסים מוציאים לעז עליהם שאינם רוצים למול את בניהם וכאלה, כדי שיהי' זה בנין אב ויהי' לאל ידם להוכיח כמו שזה אין אמת ככה כל הצהרותיהם הן בדויות; בדבר החינוך, מי מביא קרבנות יותר גדולים, החרדים שכל מטרת חייהם היא רק לחנך צאצאיהם על דרך הדת והמוסר, או הנאורים, אשר בניהם משתעשעים רוב ימיהם בתיאטראות ובשאר אופני שעשועים; הם קוראים את חבריהם־בדעה לתמוך את עתונם, וגם אנו רואים בהפצת עתוננו תמיכה גדולה לרעיוננו, ולבסוף קוראים אנו: מי לד' אלי, שום איש בל יתרשל מלבא בעזרת ד' בגבורים.

באמצע חודש יוני שלח הג"ר שלום קוטנא מכתב־חוזר לכל הרבנים שימחו נגד קפוח־זכותם להקונגרס.

בחירת צירים להקונגרס. ביום 30 ליולי 1868 יצא דבר המלכות לקרא אספה מכל ישראל שבארץ אונגריא, וביום 5 לאויגוסט יצא חק מאת שר ההשכלה אל כל ראשי העיר באונגריא שעל היהודים לבחור צירים בכל עיר

ועיר לועידה הגדולה אשר תתקיים ביום 14 דצמבר. יום הבחירה קבע המיניסטר ליום 3 נובמבר. בתחלת חודש אויגוסט הופיעה החוברת „צום קאָנגרעססע" מעטו של הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר, ובה היא מוכיח בראיות ברורות את כל העוולות אשר נעשו ע"י קפוח־זכיות החרדים בפומבי, ועל התרמות ואופני הערמות שבהם השתמשו הריפורמים לחלק את המחוזות ביחס להבחירות להקונגרס; קפוח־זכות הרבנים ופקידי הקהלות; הוא שואל האיך אפשר שמחוז ארווא עם 5028 נפשות יבחור 3 צירים, ומחוז אונגוואר עם 8304 נפשות ג"כ לא יבחור יותר משלשה צירים?; הקאמיטאָט זאָלאָ עם 69 נפשות, ראאב ופינפ־קירכען עם 600—5 נפשות בוחרים ציר בפני עצמם, משא"כ אייזנשטאָדט עם 1.400 נפשות והשבע קהלות אינם יכולים לבחור ציר בפ"ע וכאלה רבות; גם במקום אשר החרדים היו הרוב, לרוב צרפו את הכפרים או ערי־השדה לעיר אשר אין להם מרכבת־ברזל להתקשר עמה ביום הבחירה. ועוד קשויים ומכשולים שונים אשר גרמו להחרדים.

הקיסר פרנץ יוסף אישר אסיפת הקונגרס ליום 14 דצמבר 1868. גם הרבנים ומשועבדי הקהלות זכאים לקחת חבל בהקונגרס. מספר הצירים נקבע ל220.

הריפורמים משתמשים באמצעים היותר מוזרים. ויהי כאשר החלו לבחור אנשים לועד הגדול, והנה קול תרועת מלחמה בכל פלך ופלך, קטטות בין היהודים החרדים ובין המתבוללים, מאה ועשרים אלף זהובים פזרו על הבחירה, — כותב הרב גרינוולד — וכל עתוני ארץ אונגריא נתנו דין וחשבון מהבחירות, על שמונים נבחרים יצאו עוררים, ועל הועד היה להכריע עם מי הצדק, „שוד ומרמה גברה בארץ ובעמל ואון עשו מה שעשו" כותב המהר"ם שיק בתשו' לאו"ח סי' ש"ט, די לנו להראות באצבע על המקורים של אנשי ריפורם שנשמרו לנו, וכי גם הם מודים שהשתמשו באמצעים שונים כשרים ובלתי כשרים וכי גם הממשלה התערבה לעזור את הריפורמים. ד"ר שניצער יספר „המתבולל מאריץ לודאשי יליד קאמארן ששנים רבות גר בווינא, ודבר לא היה לו עם קהלתו, הופיע פתאום לפני ימי הבחירה — שר המחוז גראף נאדאשי, לקאמארן, הזמין את ראשי העדה אליו, והציע לפניהם בקשתו, שרצון הממשלה, שיבחרו לציר את מר לודאשי, ואף לודאשי הופיע ביום הכפורים בקאמארן ונדב נדבות גדולות, גם שלח מתנות". וכן יספר ד"ר פריעדריך ליעביג — שהיה ג"כ ריפורמר קיצוני — שכמה אלפים פזרו המתבוללים כדי להבחר, ומר העלינגר מעיר סאלנאק פזר שמנה אלף זהובים ועוד ועוד, ושם גם מהקטטות והמעשים אשר לא יעשו שעשו המתבולים. ומעתה אך למותר להדגיש, כי תוצאות הבחירות היו, שמן שתי מאות ועשרים צירים, רק שמנה ושמונים הצביעו נגד בנין בית המדרש לרבנים (סעמינאר), ומחו נגד החלטות ודרשו שלא להוסיף בתקנותיהם הפוגעות בחקים שהמה נשענים על יסוד השלחן ערוך, אם כי ארבעה ותשעים יראים נבחרו.

הצירים הטרנסילבנאים היו: לאבאל אראנזאן — בראששא, הרב ד״ר יוסף יצחק קאנע — פאגאראש, ד״ר מאר דיאמאנט — בעלעניעש, איגנאץ דייטש — אראד, ד״ר לודוויג פישער — קלויזענבורג, הרב פייש פישמן — קלויזנבורג - פרעסבורג, ל. פראנקל — גראסווארדיין, ישראל איסר גרין — מאראשאויוואר - קלויזנבורג, שמואל האראוויץ — מארשווואשארהעלי, הרב יצחק אהרן לנדעסבערג — גראסווארדיין, הרב מאיר פרלס — קראלי, הרב יצחק רייך — מעהאלא - טעמעשווואר, מ. רייכנבערגער — סאמאשאויוואר, ד״ר יעקב שטיינהארט — אראד, אדאלף שטערנהעלל — סאלאנטא, פאול וואלפיש — אראד, פנחס זעליגער — מארמורש.

אסיפת הרבנים החרדים. כאשר הגיעו תוצאות הבחירות אל ראשי לשכת „שומרי־הדת״ אשר בבודאפעסט, נבהלו מאוד כי נדמה להם, כי עוד מעט וכל עמודי הדת הרוס יהרסון עד היסוד ח״ו, וגמרו שעוד טרם יתאסף הקונגרס יקראו מיד אספה מכל הרבנים היראים באונגריא לבודאפעסט לטכס עצה כדת מה לעשות, וקרוב לשלש מאות רבנים התאספו אז, באפען תחת זקן־נשיאותו של הג״ר מנחם כ״ץ פרוסניץ אב״ד דצעהלים, בי״ז לחודש כסלו. נבחרו: לנשיא האסיפה מרן הכתב סופר, לסגני יו״ר הג״ר מאוהעל ומליסקא, ולמזכירי האספה הג״ר הילדסהיימר והג״ר שלום קוטנא.

הג״ר אפרים פישל שרייבער הרב דנאנאש כותב: „עוד חרד לבי בקרבי בהעלות על זכרוני בעת אספת הרבנים, אשר היו אז יותר ממאתים גאונים וצדיקים ביניהם, פתח פיו הגאון מהר״ם שיק זי״ע וזכר המשנה סוטה מ״ד: כל המבקש לחזור הרשות בידו לקפח שוקיו שתחלת ניסה נפילה, וכל הגדולים חרדו לדבריו הקדושים היוצאים מלבבו הטהור בלהבות אש״.

והג״ר אהרן פריעד אב״ד בעסערמין שהיה ג״כ שם כותב: „והיה רואה מאיר פני הגאונים כאור השמש מצהירים, והשראת שכינה על ראשיהם וזיקוקין דנורא נפקין מפיהם, היה נדמה ונראה בעיניו כאלו יצאה הוראה זו מפי בית דין הגדול שבלשכת הגזית, והיה מודה שכל מי שממרה דברי הגאונים הנ״ל חשוב כזקן ממרא, וכל החולק על דבריהם כחולק על השכינה״. על האספה הנ״ל נמנו וגמרו לערוך מכתב בקשה אל שר ההשכלה, אשר יתן להם רשיון להושיב ועד הרבנים מיוחד, ולשום לפניהם כל ענין חדש אשר יאמרו להחליט בהקונגרס בעניני הקהלות, ועד הרבנים הזה יביא הענין ההוא במשפט־בקורת להחליט אם הוא על פי התורה המסורה או לא. שר לעניני דת לא השיב להם.

פתיחת הקונגרס. ביום ב׳ טבת, י״ד לדצמבר 1868 נפתח הקונגרס, ע״י ברון אטוואש, בפסט, באולם־המחוז.

המתבוללים לקחו מקומם — עפ״י סבה — בצד ימין והיראים בצד שמאל.

החרדים נדחו מכל משרות ואפי׳ מחות דעת. זקן הצירים היה הגאון הישיש ר׳ אברהם שאג צוובנר אב״ד קאבערסדארף, ואחריו איש אחד ושמו מנשה מקאראשלאדאני, ולעא האללענדער היה רק השלישי, והלא ידוע מנהג

ישן אשר נתקבל לחק על כל האספות, שזקן החבורה פותח את האספה, ומעתה היה מהיושר למסור את נשיאות־הזקנה להגאון מקאברסדארף, ואחריו להציר מנשה מקאראשלאדאני. אולם בעת שהמיניסטר אטוואש פתח את הקונגרס וקרא את זקן ה־צירים למסור לידו את נשיאות־הזקנה, מאנו הריפורמים להסכים לנשיאותו של הרב שאג, באמרם שהרב אינו בקי בחוקי הקונגרס, וגם לא בהציר מנשה, אשר היה ג"כ שייך לכת החרדים, ושלחו מדעת עצמם את הריפורמי הקיצוני, אשר הרבה לזלזל בכבוד גדולי ישראל בחוצפה יתירה, לעא האלנדר ציר עיר עפעריעס לפתוח את האספה.

לנשיא הקונגרס בחרו את ד"ר איגנאץ הירשלער, לסגני יו"ר את לעאפאלד פאפפער ומאריץ ווארמאן, ואפילו למזכירים לא בחרו אף אחד מהחרדים, וגם בועד־הבחינה לא בחרו בין חמשה עשר חברים כ"א שני חרדים.

סופרי הקונגרס, החרדים והריפורמים, כולם כאחד העידו, שראשי הקונגרס לא הרשו להחרדים אפילו לחות דעתם בהענינים אשר נשאו ונתנו, ומכל שכן להציע הצעות. מענינים הדברים אשר כתב המתבולל ליעביג בספרו „פהאטאגראפיען אויס דעם אונג. איזר. קאנגרעס" קוים ושרטוטים מאיזה צירים חרדים, ואם כי הוא מתכוין לגנותם, מדבריו למדנו שבחם וגדלם: ר' מנחם א"ש רבה של אונגוואר, כאשר שמע דברי המתבוללים, בכה מאוד ונקרא בשם „האשה הקדושה" (די הייליגע אידענע"). ר' משה פליישמאן מפעסט לא מצא נחת מהשוחטים דעיר פעסט והחזיק לעצמו שוחט; המגיד מפרעסבורג ר' פייש פישמאן הרעיש את האספה על גזרתם שעל הרב ללמוד פילוסופיה ולבקר את בית המדרש לרבנים"; ר' שלמה גאנצפריעד דיין באונגוואר אמר שאם אתם רוצים דוקא שהרבנים ילמדו פילוסופיה, הלא יש לנו ספרים כמורה נבוכים, עיקרים וחובת הלבבות ודי בזה"; ר' חיים שרייבער רב דמונקאטש כאינקוויזיטאר שלא יכלו להזיזו מהחלטתו והוא העיז לבזות במונקאטש שני רופאים מבני ישראל בעת שמע שחיללו שבת בפרהסיא, והוא היה מראשי העוזבים, ביום ד' לפברואר, את הקונגרס"; אלבערט ווייגבערגער מאונגוואר משכיל ומלומד באמת פלא שמשכיל כמהו יהיה אורתודוכסי? אבל שמעתי שרק באופן זה נבחר לציר, אחרי שהבטיח שיתמוך את היראים"; הילדסהיימר לא ידע בעצמו מה הוא רוצה, נלחם כל ימיו בעד בית מדרש לרבנים, ולבסוף הצביע נגד הסעמינאר"; שמשון קרויס אדם נכבד מאוד וסופר מהיר, חבל חבל שלא נכנס בחבורתנו" . . . כל אוהבי חדשות בוז יבוזו לו, לפי שאמר שיש בישראל שתי כתות מאמינים בתורה שבכתב ושבעל פה, ואינם מאמינים, ודבר אין להם אם האינם מאמינים"; לעאפאלד מיטטעלמן ציר מאראניאש־מארוט, כאשר ראה פעם אחת שיש בקונגרס רק מספר מספיק כדי להחליט ואם יחסר אחד אז אי אפשר להחליט, קרא בקול גדול שהוא התפטר ממשמרתו, ובזה כוון למנעם מההחלטה, אבל גם הם הבינו את השעה ופחדו לחכות עד למחר שמא לא יצליחו לרכוש רוב דיעות, רץ אחד נשלח להביא ציר ממטתו";

איך הרעימו היראים על הציר היינריך דייטש מורה דת בפעסט, שהעיז בתור כהן לישא גרושה"; ר' יצחק רייך בזבז הון רב לטובת היראים, והוא היה לפני המלך עם ראשי החרדים" . . .

הירשלער פתח את האספה בלשון אונגרית, לבקשת רבים הסכים גם לדבר בשפת גרמנית, וכן הרשה לסופרי הקונגרס לכתוב הפרטי־כל ג"כ בגרמנית. הוצאות הקאנגרעס עלה ליום סך 1500 זהובים.

שני ימים הראשונים עברו בבחירות וישיבות הועדים שונים.

החרדים מבקשים שלא ליגע בעניני דתיים. ביום 16 דצמבר עוד לפני פתיחת הישיבה, התחיל מר איסר גרין— מאראשאויוואר לאמר: בתמיכתו על הבטחת שר ההשכלה שבהקונגרס הנוכחי לא ישאו ויתנו כלל ואפילו לא יגעו בעניני דתיים. כדי להרגיע את החרדים, הוא מבקש שהקונגרס גם מצד עצמו יחליט את זאת בפומבי". עוד טרם התחיל מר גרין לדבר, וכאשר שמעו הריפורמים טענתו צעקו עליו, עד שגם מצד החרדים נעשה רעש, וע"ז יעצו לו גם מרעיו לשתוק.

ביום 18 דצמבר נקראה הצעה חתומה ע"י י"ב צירי החרדים: „היות שסדר היום נקרא מבלי לשאול חות דעת הקונגרס במוקדם, אנו מבקשים להעמיד את סדר־היום תחת התיעצות; היות שמבקשים שלום בין המפלגות, לכן לא דעת הרוב תהיה מכריעה תמיד בהחלט, כ"א יתחשבו גם עם חות דעתה של המיעוט הניכר כפי האפשרות. היו"ר לא נתן מקום לבקשתם, אולם הבטיח אותם שלא ישאו ויתנו בעניינים דתיים.

ביום 21 דצמבר נתפרסמו שמות חברי המלאכות אל הקיסר, אשר ימסרו התזכיר־תודה לפניו. מהאורתודוכסים נבחרו: הרב הילדסהיימר, מר ברנהרד קליין, מר מוריץ פישער־הערענד ומר משה שרייבער. המלאכות התיצבה בראיון לפני הקיסר ביום 23 דצמבר, והשתתפו בה 20 צירים עם מאריץ ווארמאן בראש.

ביום 22 דצמבר מציע מר איסר גרין - מאראשאויוואר: שהקונגרס הנוכחי ישא ויתן על דבר סדר היום של האספות הבאות. היו"ר דחה בקשתו באמתלא, שהצעה זו מתנגדת לסעיף 68 של תקנות הקונגרס שלפיו נגד החלטות הקונגרס אין בידינו למחות. על תשובה זו נתהוה ויכוח גדול, והוכיחו שלפי סעיף הנזכר רק נגד „החלטות" אין למחות, אבל לא נגד הצעות.

מר איסר גרין מציע עוד: שכל הקרנות של בתי־ספר במדינה תבאנה לרשימה, והללו יבאו בהתאם עם קרן בית הספר הכללי.

ביום 28 דצמבר מסרה המלאכות דין וחשבון מהראיון לפני הקיסר.

ביום 29 דצמבר: העצבנות בחוגי החרדים נתגברה מיום ליום בדבר דרישתם שלא לנגוע במשך משא ומתן בעניני דתיים, למרות ההבטחות הנתונות מצד שר ההשכלה וגם מצד היו"ר, כי באמת מי ידון ויחליט איה הוא הגבול הנוגע לענין דת, הלא רק הרבנים בדעתם ובכח התורה שלהם

בכחם לחוות דעת בענין זה.

סער גדול נגד הקמת הסמינר לרבנים. חשש החרדים התגשם והגיעה לרום מדרגתה ביום 8 פברואר 1869, בעת שהועד חוה דעתו בהצעתו לאמר, כי נחוץ מאד ליסד „בית מדרש לרבנים" (סעמינאר בלע"ז) באונגריא בעיר הבירה בבודאפעסט, למען יצאו משם רבנים חכמים בעלי מדע ותושיה. אבל גדולי הרבנים היראים התנגדו לרעיון הזה באמרם, כי ענין זה נוגע לעיקרי האמונה, ובית כזה עוד יזיק לאמונה. והביאו ראיה מכל בתי הסעמינאר שנוסדו עד אז בישראל: פאדוא, פריס, אמסטרדם, ברעסלוי, והראו לדעת, כי מהם לא יצאה תורה ותעודה בישראל, וכלם החטיאו המטרה, כי כל הרבנים חניכי הבתים ההם, רובם ככלם כופרים המה, וכל דרשותיהם מלאות דברי מינות ואפיקורסות. אבל דברי הרבנים לא הועילו. האספה החליטה ברוב דעות, כי נחוץ מאוד ליסד הסעמינאר, כי דרוש הוא, שהרבנים במדינה יהיו חכמים בכל חכמת מדע, כפי „רוח העת־החדשה".

אז התחולל סער גדול ונורא, אשר על ידו נחלקו היהודים באונגריא לשני מחנות. ועד הקהלות הציע הצעתו לאמר: „בהמצא במקום אחד מספר יהודים, אשר יחפצו להיות לעדה, עליהם לבנות בית הכנסת ובית מועד לכל חי וליסד בתי ספר כמשפט כל בתי ספר".

הריפורמים אינם רוצים בהש"ע ובפסקיו. הרבנים היראים מצדם הציעו, להוסיף עוד המלים האלה: „ו י ת נ ה ל ו ע ל פ י ה ד י נ י ם ב ש ל ח ן ה ע ר ו ך". ששת המלים האלה היו להמתחדשים לחגא ולצנינים בצדיהם ורשפי אש מריבה מפיהם התמלטו, מאה ושלשים קולות רעמו יחדיו: „אין לנו חלק בשלחן־ערוך ונחלה בפסקיו" . . . לעא האלנדר מעפעריעס גם קרא את החרדים „חצופים".. אחדים הניעו את הולנדר לבקש סליחה מהחרדים, אבל לא הועיל כלום, להחרדים כבר נתמלאה סאתם, ופקעה סבלנותם . . . ג'־ד' ימים ארכה המלחמה בין שתי המפלגות האלה, וברוב דעות הוחלט ביום כ"ב שבט תרכ"ט, כי אין כל צורך להוסיף אף מלה אחת על הצעת הועד, ואין רצונם עוד לסבול עול הש"ע והרמ"א . . .

החרדים עוזבים את אולם המועצה. היושבים בצד שמאל, ה"ה הרבנים החרדים בשמעם ההחלטה הזאת מפורשת יוצאת מפי נשיא הועד, קמו כולם בחרי־אף ממקום שבתם, והרב ר' ירמי' לעוו אב"ד אוהעלי קרא בקול גדול בשם כל מפלגות היראים: „ארור האיש אשר ישב פה במושב האנשים החטאים האלה!" וכאיש אחד עזבו את אולם המועצה. והנשארים באולם, המתבוללים, לא דמו אז ולא הבינו, כי הנצחון הזה אשר נצחו את היראים לפי דעתם, הוא מפלתם, על כן הריעו תרועת קול שמחה . . .

אחדים בוחנים לפשר. מעניינים הם הדברים שכתב פיליפזון בעתונו, כי גם המתבוללים החליטו להפרד מהיראים בטענה: „כי אי אפשר להתקדם אם נהיה עמם באגודה אחת". מקודם עזבו היראים את הקאנגרעס „והמתבוללים

רבותינו הגה"ק, מאורי הגולה, משפיעי תורה וחסידות ע"פ טרנסילבניא:

רבנו הישמח משה, אוהעל

מרן יחזקאל הלברשטם, שינעווא

מרן ישכר דוב, בעלזא

רבי אהרן רוקח, בעלזא, ירושלים

רבי שלו' אליעזר הלברשטם, ראצפערט

רבי ישע' הלברשטם, קראקא

הגה"ק רבני טרנסילבניא:

רבי יחזקאל פאנעט, דעש

רבי שלמה זלמן אולמן, ביסטריץ, נשיא־הלשכה

רבי יעקב אלימלך פאנעט, דעש

רבי יוסף פאנעט, אילאנדא, דעש

הרב משה יוסף מייזליש, מ. אוויואר

הרב מאיר שפיטץ, ביסטריץ

לא הרגישו שמאה אלף איש עומדים לעזרתם", אבל לא כל הנשארים בקרו אחרי כן את הקאנגרס, מארבעה ותשעים צירים יראים באו רק ט"ו איש, והיינו בין צירי היראים היה כאלה, אשר חשבו אולי יותר למועיל להישאר בהקונגרס, ובקרבו יהי' אפשר עוד לבחון ללחום ולהצייל את המועט האפשרי. בראש כת זו עמדו הרב הילדסהיימר, הרב יצחק אהרן לאנדסברג — גראס־ווארדיין והרב מאיר פערלס — קראלי. אבל למרות כל בחינותיהם, בקשתיהם, הפצרותיהם והשתדלותם "לפשר" ולמצא איזה צד השוה מן המקצת לקבל, הוכרחו להגיע לידי הכרה ולהודות: "שאין אני והוא יכולין לדור בכפיפה אחת", כי לדוגמא הציעו אחדים שהקונגרס יקבל על כל פנים החלטה, שהמה מקבלים עליהם יסודי "תורת משה והרבנים" כדי להבדילם מהקראים, אבל גם הצעה זו נדחתה, 52 הסכימו לה, 53 התנגדו לה, ואז עזבו גם המתונים את הקונגרס.

מענין מה שמוסר לנו עוד הרב גרינוולד, הוא מגלה סוד, אשר מסר לו הרב ר' קאפיל רייך זצ"ל, רבה הישיש של פעסט, וזה לשונו "יכולנו אז לקבל רוב דעות, אבל לא רצינו, כי כבר נוכחנו לדעת, כי אין לנו תקנה אחרת, רק לעזוב את הקונגרס, על כן כשהגענו למנין השגחנו שלא יהיה לנו הרוב"... הרב קאפל רייך היה ציר ובין המצביעים, ושמר הסוד יותר מחמשים שנה, עד אשר מסר אותו לרב גרינוולד . . .

משלוח מכתבי־חוזר. ויהי כי ראו היראים, כי עת לעשות היא, חגרו שארית כוחם, ויצאו גם הם למלחמה. ספרים קטנים ומודעות נשלחו יום יום לרכוש דעת הקהל ולהודיעם מה הגיע עליהם באשמת הריפורמים, ובפרט עמלו רבותינו הגאונים והקדושים נוחי נפש זי"ע להסביר להם הסכנה הצפויה לכלל ישראל, גם "מה רבו התעניתים והפסקות אשר עשו יראי ד' הנזכרים, הם הרבו תפלה ותחנונים בדמעות נוזלות על לחיין ובמסירות נפש לפני מלך מלא רחמים שיושיע להם בעת צרה".

ברון אטוואש מאשר חקי הקונגרס. הרבנים הגאונים גמרו להתייצב ראשונה לפני השר ברון אטוואש, וימסרו לו כתב מחאה חתומה מכל גדולי ישראל, שבהקונגרס למרות כל ההבטחות מצדו ומצד היו"ר נושאים ונותנים בעניני דת, והרוב דוחה בכל פעם את בקשת מיעוט הניכר, לרשום בהתקנות מלת "השלחן־ערוך", ואינם מתחשבים כלל וכלל בדעת המיעוט, הגם שהריפורמים הם רק 114 כלפי האורתודוכסים שהם 98. השר אטוואש קבלם ברצון, וגם הבטיחם כי ימלא בקשתם, אבל אח"כ נודע להם, כי השר אטוואש התל בהם, כי הוא קיים ואישר את חוקי הקונגרס, אחר שביום 9 מארץ, תענית אסתר תרכ"ט נסגר הקונגרס, והריפורמים הציעו לפניו את חוקי הקונגרס, אף הוציא דבר מלכות כי המיעוט מחוייבים לקבל מה שהחליטו הרוב . . .

מחאות גדולי אירופא. היום ההוא הי' להיראים יום מר, האם באמת יכולים להכביד אכפם על אלפים ורבבות מישראל בענינים כאלה, דבר אשר הוא נגד השקפתם, מסורתם ורצונם? הכי התחדשו עליהם ימי האינקוויזיציא?...

ובכל זאת לא אמרו נואש, לא רפו ידיהם ולא אבדו תקותם.

היראים בקשו הסכמות מגדולי חוץ למדינה, וקבלו, מהגאונים ר' נתן אדלר — לונדון, מהרב הכולל לפרנקרייך, הג"ר דוב בעריש מייזלס — ווארשא, ר' יעקב עטלינגר — אלטונא, הרב במברגר — ווירצבורג, הרב שמשון רפאל הירש — פרנקפורט, הרב טיקטין — ברסלוי, הרב שטערן — המבורג ועוד.

אסיפת 230 רבנים חרדים. אחר חג הפסח תרכ"ט נתאספו 230 רבנים ושבעים בע"ב אורתודוכסים בפעסט, כדי לטכס עצה באיזה אופן לבטל בכל האמצעים את אישור החלטות הקונגרס. ובידעם שאצל המיניסטר לא יצליחו, התעניגו להביא רגשי לבבם ומחאם לפני הקיסר. אל המלך! נשמע מכל אפסים. חסדי המלך פרנץ יוסף וצדקתו היו להם תקותם הטבעית האחרונה.

מלאכות חרדים התייצבה לפני הקיסר. האסיפה שהתקיימה תחת הנהלת מרן הכתב סופר שלחה מלאכות לראיון לפני הקיסר, כדי לשפוך שיחם ולבקש מלפניו על אחיהם הנגשים והנענים, אשר אחרי, זרוח להם שמש־צדקה, שנאת הדת חדלה ומשפט אחד להם עם יושבי הארץ, קמו בנים כחשים בקרבם לפרוע בישראל ולהשכיחם תורת קל חי.

ואלה שמות הרבנים, אשר כפי הודעת ה"איזראעליט" מספר 16 משנת 1869 — נבחרו לבא לפני המלך פראנץ יוזף: הגאונים הקדושים מרן הכתב סופר אבדק"ק פרעסבורג, ר' מנחם א"ש מאונגוואר, ר' דוד דייטש מיארמעט, ר' מנחם כ"ץ פרוסטיץ מצעהלים ור' יצחק צבי ווייס מערלוי.

הגאונים הקדושים האלה ידעו היטב, כי עיני כל ישראל אליהם נשואות, ומהראיון הזה יצא משפטם, אם לשבט ואם לחסד, אם יוכלו להחזיק גם הלאה במעוז תורתם, או יצלח דרך רשעים ח"ו, הרבה מאות אנשים לוו אותם עד התחנה, וכלם בכו ולבם מלא הגיוני קודש, ויברכו אותם לדרכם, שחפץ ד' בידם יצליח. מראה נשגב ונהדר היו, בשים הרבנים לדרך פעמיהם, ויסעו.

רבנים קדושים ישישים בוכים. הגאונים הזקנים באו בחרדת־קודש לחצר בית המלך פנימה, וישימו עיניהם על הגאון ר' מנחם א"ש, שהוא יהי' להם לפה לפני המלך. אף הכין עצמו לכלכל דבריו במשפט. ויהי בעמדם לפני המלך, נבהל הרב ויסער לבו ולב כל הרבנים אשר אתו, וזרם דמעות פרץ מעיני כולם, עד שהרב ר' מנחם א"ש הגדיל ויבך בכי תמרורים. ותפעם גם רוח המלך למראה הזקנים הבוכים, וגם על עפעפיו נראו רסיסי־דמעה. ויפן המלך אל ראש־המלאכות לאמר: „מדוע אתה בוכה זקן נכבד"? ויען הרב ר' מנחם „התורה הקדושה, שארית מחמדנו, אומרים אחינו המתבוללים לחמוס מאתנו, היא התורה הקדושה, אשר עליה הורגנו זה שנות אלף, ואשר בעבורה חרפו אבותנו נפשם פעמים אין־ספורות וסבלו צרות עד אין מספר, רק למען חזק אשיותיה, אבל אוי ואבוי, סגולתנו זאת בסכנה היא, בסכנה גדולה כיום הזה, אחרי אשר אחינו יגדילו עלינו עקב, ועתה אנא הושיעה־נא, אדוננו המלך, כי בך תוחלתינו"!

יותר לא יכול הגאון לזקן לדבר, כי העתיקו ממנו מלים, ומרוב שיחו וכעסו נפל כמעט אין אונים לארץ . . .

הקיסר מנחמם שבמלכותו לא תשכון עולה. והמלך הביט על הזקנים, בעלי צורה, אשר בכו כולם הרבה בכה, בעין חמלה, והכרת פניו ענתה בו, כי גם נפשו נסערה מאוד לשמוע דברים כאלה מפי הרב הישיש, ויאמר אליהם: „הרגעו אדוני הרבנים, אל תיראו ואל תחתו. כמעשה האינקוויזיציא בארץ ספרד בימי קדם לא יעשו בארצי, הרשות נתונה לכל עם ועם, לחיות באמונתו ועל פי חוקי דתו באין מכלים דבר. האמנם ימצאון בתוככם אנשים, אשר יאמרו למנוע חלק גדול מן היהודים אשר בארצי, מעבוד את אלקיהם כחפצם? הי׳ לא תהי׳ כדבר הזה בכל גבול ממלכתי!״ — וידבר עוד המלך על לבם, וינחמם, ובפני רצון וחן שלחם בשלום. מיום גלות ירושלים לא נחלו יהודים כבוד כזה בחצר־מלך.

הרבנים הקדושים שבו הביתה שמחים ושבעי־רצון.

בבית הנבחרים. היום הגדול והנכבד, אשר יחריץ בו על שלום היהודים החרדים באונגריא, על טובם ועל אושר־רוחם ומנוחת נפשם, יום הפתח שערי בית הנבחרים, הנה הגיע. שאלת אישור חקי־הקונגרס מטעם הברון אטוואש שר־ההשכלה לחק לא יעבור לכל היהודים בארץ אונגריא וטרנסילבניא עלתה על סדר היום, ביום 16 לפברואר 1870.

הציר וואהרמאן מבזה בפומבי קדשי עמו. בראשונה נשא הציר היהודי מאריץ וואהרמאן, אשר היה אחד מראשי הקונגרס, את מדברותיו. ויקם ויקח את ספר „שלחן־הערוך״ בידו ויקרא בו מספר „סעיפים״ באזני נבחרי־העם אשר לא מבני ישראל המה, וישם אליהם דברתו לאמר: „הלא שמעתם, חברי־הנבחרים, בעד דברים כאלה וכאלה נלחמים היהודים החרדים, ומלא יקראו אחרנו, על אשר נחדול לאמר בעת נלך לבית־הכסא „התכבדו־מכובדים״ למשמע אזני המלאכים אשר ילוונו בדרכנו!״ כהנה וכהנה הוסיף וואהרמאן לקרא מתוך „שלחן־הערוך״ באזני נבחרי־העם הנוצרים, רק למען תת תורתנו הקדושה לחרפות וישראל לגדופים ויהיו לצחוק וללעג בעיני הנוצרים. והמעט ממנו, כי לא התימר בכבוד יהדותו ותפארת משפחתו, עוד בזה ליקהת־עם ודבר סרה על קדשי עמו! (את המוסרים דנו חכמינו בעונש היותר קשה, כי חטאתם כבדה מאוד ועונם גדול מנשוא. אחד המוסרים היותר נתעבים ונאלחים הי׳ וואהרמאן, כי לא את השלחן־ערוך בלבד נתן לקלסה, כ״א על דתו בעצם דבר סרה. אף קבל את ענשו הראוי לו: יוצאי־ירכו השתמדו כלם ויאבדו מתוך הקהל ר״ל, כן יאבדו כל אויביך ד׳!)

צירים נוצרים מליצים לטובת החרדים. אחריו קם נוצרי מלידה ומבטן, אחד הפרתמים בארץ אונגריא, ישר ואוהב ישראל, ג ה י צ י קלמן שמו, יהי׳ שמו וזכרו ברוך, וידבר נגידים אודות היהודים ועל דבר אספת הקונגרס, ובתוך דבריו אמר: „אשר לא נכון עשה שר־ההשכלה ברון אטוואש לקרא את

נבחרי היהודים לאספה, למען יעשו סדרים בעניניהם ויהי שלום בחילם, ותהי להיפך. כי תחת השלום ואחוה צמחו מזה ריב ומדנים ובין האחים הפריע, לתת מפלגת אנשים לרצוצי־משפט, רק באשר המה המעט. ומי נתן לשר־ההשכלה הכח והעוז לעשות הדבר הזה, לאשר ולקים חוקי־הקונגרס, חקים אשר לא מבית־המחוקקים הזה יצאו? אנחנו נאספים פה לחוק חקים ומשפטים לטובת המדינה, אבל חקים כאלה יביאו רק נזק למדינה, על כן לא יקימו. הנה דרור נקרא בארצנו, וכל איש ישראל יכול לעבוד אלקיו כנפשו וכלבבו, ובעניני אמונה ודת אין־אונס היום, כאשר הי׳ בימים שעברו, בעת אשר עוד חשכת־רוח כסתה הארץ. כיום הזה אין למפלגה אחת כל צדקה ומשפט, לעשות משטר וסדרים, אשר ישימו בסד רגלי בני־המפלגה האחרת ויגישו רוחם ונפשם לנחשתים״ . . .

לשמע הדברים הנוכחים והישרים האלה הריעו כל הנבחרים הנאספים לעומת הנואם הנכבד בעיני־כל וימחאו כף.

פולסקי הנבחר, מדגיש, שבארצות הברית שורר אושר והצלחה בכל שדה החיים, מפני החופש ועמידה ברשות עצמו השוררים שם בהדתות, ומדוע לא נטע רעיון זה גם באונגריא?

אחריו נשא נאומו איש חכם נעלה וסופר נודע בעולם, מאריץ י א ק א י. גם הוא דיבר קשות נגד שר־ההשכלה לאמר: „מלבד שהחבר וואהרמאן הוא מכת הריפורמים, לכן הוא נוגע בדבר להצהיר הצהרות נגד החרדים, עוד הדבר הזה דומה בעיני, כאלו יאספו את כל הנוצרים בעלי־דת קטולית־רומית, קטולית־יונית, עוואנגעלית, ריפורמית ועוד ויכבידו אכפם עליהם, לקבל מן היום ההוא והלאה תורה אחת ומשפט אחד יהי׳ להם. האם יוכל להיות כדבר המוזר הזה? ובזה חטא מאוד השר־ההשכלה אטוואש לעם ישראל, כי הצית אש המריבה במחניהם״. סוף דבריו ערך החכם יאקאי אל וואהרמאן, ויאמר: „גם אנכי ידעתי רבים מבני ישראל החיים באמונתם על פי מנהג קדומים, ועכ״ז המה אנשים חכמים, שלמים במעשיהם, ואוהבים את ארץ מולדתם בכל לבבם ובכל נפשם ושומרים פקודי המלך וחקי־הארץ, ולבבי ידמה, אשר גם אבי ידידי וואהרמאן חי כמשפט „השלחן־ערוך״ והי׳ אדם תור־המעלה ואיש נאדר בהשכל־רוח. אמנם ללא צדק עשה וואהרמאן לחרף ולדבר תועה על מפלגה נכבדה בישראל. ואין איש פה בבית להצדיקם ולהגיד ישרם. גבור ישר־נפש ידבר את אויביו בשער, ואוהב־האמת פנים בפנים יוכיח לרעהו מומו. וגם האנשים אשר המה חיים על פי פקודי „השלחן־ערוך״ בני־תרבות המה, וידעו להלוך נגד החיים. ומה כל הרעש הזה, אם החרדים לא יאבו ליסד בתי־ספר מיוחדים ללמודי הדת היהודית, הלא בצדק יפחדו פחד, שיפלו בתי־ספר האלה בידי מורים יהודים, אשר אין ד׳ נגד פניהם, ועל כן מתחזקים בעד יסוד בתי־ספר כלליים״.

בית הנבחרים מצדקת החרדים. דברי הנבחרים נשואי־פנים הללו הנאמרים באמת ובתמים פעלו פעולה נמרצה בלבות חבריהם. ויהי בהודע

הדבר הזה, וישמחו היראים עד מאוד על הישועה הזאת. ויחכו בכליון עינים על יום הפורים, אשר בו יחליט בית־הנבחרים בפעסט ברוב־דעות על הדבר.

בינתיים הלכו היהודים החרדים אל האיש הדגול מרבבה בכל ארץ אונגריא, חכם־עמו: דעאק פראנץ, לשפוך לפניו שיחם ולגלות לאזנו, כי מעשים אשר לא יעשו במשפט עשה שר ההשכלה ברון יוסף אטוואש עמהם, בתתו חרב בידי מנדיהם להרגם, בהיות העוז והכח בידם לשפטם בכל עת כטוב וכישר בעיניהם.

ביום 5. מארץ 1870 נמסר תזכיר־מחאה, כתוב וחתום מידי 152 קהלות אורתודוכסיות על ידי הנבחר עדוארד זשעדעני בבית־המחוקקים נגד אישור החלטות הקונגרס.

וימי הפורים האלה בשנת תר״ל לא יעברו מזכרון היהודים החרדים באונגריא וטרנסילבניא, ולא יסוף מזרעם וזרע זרעם. עיני כל נבחרי העם בבית־המחוקקים נשואות אל החכם פראנץ דעאק להאזין אמרתו ולחות דעתו, וכלם ידעו, כי דבריו לא יחטיאו המטרה. ודעאק קם ממושבו, והס השליך על פני הפרלמנט: „צדקו האורתודוכסים בבקשתם „אמר דעאק״ צדקו היהודים החרדים, כי כן לא יעשה. אין בכחנו ואף אין רצוננו לגזול מאנשים יראי השם סגלתם, וכל טענותיהם הטבעו על אדני האמת והצדק״ . . . ונבחרי הפרלמנט נמנו וגמרו והחליטו ברוב דעות, כי צדקו היהודים האורתודוכסים, ורשיון ניתן לכל קהלה קהלה לעמוד על נפשם להחלק ולהפרד מהמתבוללים, וליסד קהלה חדשה ולקבל רב ושוחט כרצונם . . .

חרידי אונגריא וטרנסילבניא צהלים ושמחים הדבר יצא מפי המחוקקים, ורבים מהיראים אשר נצבו על יציע בית־הנבחרים, דלגו בשמחה ובצהלה עצומה עשר מעלות בפעם אחת, למהר ולבשר הבשורה הטובה, כי הציל ד׳ את יראיו המיחלים לחסדו, ואין פרץ ואין צוחה, ונסו יגון ואנחה!

השמועה עשתה לה כנפים, וקוי־הטלגרף הוליכו את הבשורה הזאת כהרף עין לכל קצוי ארץ אונגריא וטרנסילבניא, ובכל מקום אשר דבר הישועה הגיע, ששון ושמחה להיהודים החרדים, ומנדיהם התנודדו ויחרקו שן . . .

*

אסיפה ליסד „חוקי־ארגון״ נצחון החרדים עכ״ז, היה רק נצחון לשעה, כי לא קבלו רשות ליסד להם הסתדרות בפני עצמם, על כן בקשו מאת הממשלה לקרוא אספה לעשות להם חקים אחרים כחפצם. אחרי קבלם הרשיון, החברה „שומרי־הדת״ קראה לאסיפה כללית את כל הקהלות שישלחו צירים על יום 9. אוגוסט 1870 לפעסט.

האסיפה נפתחה תחת נשיאותו של זקן־הצירים הג״ר מנחם כ״ץ פרוסטיץ רבה של צעהלים. נבחר ליו״ר האסיפה מר שמשון קרויס־קאראשלאדאני, לסגן יו״ר מר לעא פישער־הערענד ומר אייזלער מפריישטאדטל. מלבד זה נבחר ועד מארבעים רבנים עם מרן המהר״ם שיק בראש, ביום ג׳ מנחם אב תר״ל

התאספו בפעסט במלון „טיגער", ודנו בכבד־ראש על כל פרט ופרט במועצות ודעת, ויעשו סדרים וחקים כיד ד' הטובה עליהם. אז סדרו „חוקי־ארגון" ובאידיש „ארגאניזאציאנסשטאטוטן", ושם כ„ט סעיפים עיקרים, שנתקיימו אחרי כן מהממשלה, אשר על יסוד הסעיפים העיקרים האלה תוכל כל קהלה לעשות סדרים ותקנות בקהלה — אם בחוקי הקונגרס בחלה נפשם — ותעריך התקנות האלה אל „הדורכפיהרונגס־קאָמיסיאָן" (לשכת היראים) או „הדורכפי־רונגסקאנצליי". מטרתה היתה להעביר במסורת ברית ה„קאנשטיטוירונג" על יסוד תורתנו הקדושה אותן הקהלות שלא קבלו חוקי הקונגרס, והממשלה הוציאה חוק, שכל קהלה צריכה להחליט, אם היא תקבלה עליה חוקי הקאנגרס או תקנות האורתודוכסים. „לשכת היראים, היא חומה נשגבה להציל את בני ישראל היראים שבכל מדינת אונגריא וטרנסילבניא מרעת הניולוגים, שבכל יום ויום חושבים מזמות ובאים במרמות לפני המיניסטריום לעקור דת ישראל ולהשכיח תורתנו" (מלחמת מצוה בשם המהר„ם שיק).

החרדים הציעו „חוקי־ארגון שלהם" לפני שר־ההשכלה, וחכו לשעת הכושר לקבל הסכמת המלך והסכמת שר ההשכלה ברון אטווש, אשר היה נוטה לצד החפשים, והמה חגרו כל כחם להניאם מלהשיג רשיון עמידת ברשות עצמם של האורתודוכסים.

בינתיים מת שר ההשכלה ברון אטוואש בפברואר 1871, ותיאודור פוילר נתמנה על מקומו. כל הכתות דפקו על פתחו בבקשה לעמוד לימינם.

הרשות נתונה להתארגן לקהלת אורתודוכסית. ביום 22 אקטובר 1871, תחת מספר 26.915 הופיע בשם המלך ונחתם מצד המיניסטר ד„ר תיאודר פוילר חוק שאותן קהלות שלא קבלו עליהן חוקי הקונגרס, הרשות נתונה להן להכנס תחת חסות לשכת היראים, זאת אומרת, שכל קהלה צריכה להחליט אם היא תקבלה עליה חוקי הקונגרס או תקנות האורתודוכסים, והקהלות האורתודוכסיות יכולות להתארגן בלי בקשת רשות מהניולוגים.

תוצאת מלחמה כבידה זו. בשו„ת בית הלל מ„ו כותב הגה„ק ר' הלל ליכטנ־שטיין „ואז עבור שנשפכו על צרה הזאת אלפי אלפים דמעות ראה ד' את צעקתם, וריחם על עמו היראים מיסדי חברה „שומרי־הדת" ועשה לנו נס . . . וגם עשו היראים קאנצליי".

לא מעט סייע לזה נבחר הפרלמנט מבני ישראל עדע הארן בנו של אהרן חורין עם בקשתו שהציע ביום 21 דעצמבר 1871 לפני הצירים ליסד חק בארץ אונגריא שרק יום הראשון בשבוע יהי' יום המנוחה היחידי לכל יושביה, ולבטל כל המועדים, באמרו שחגים המרובים משביתים ומזיקים להמסחר. המיניסטר השיב לו בכעס, ששום איש אינו מחויב לשבות ביום החג של דת אחרת, אולם הוא מתמיה עליו שדוקא הוא כבן ישראל יתאמץ להעביר את בני ישראל מאמונתם „בטוח אני שעמו לא יכיר לו טובה בעד זה". אז ראה שר ההשכלה את השנאה הכבושה בלב הריפורמים לדת ישראל.

ה„טראדיציאנעללע־יודענטום" מעת ההיא כותב: אך למותר להדגיש את כל התועלת, אשר נתהו' בעד ההוה והעתיד בחסדי השם ע"י הופעת החוק הזה. כל יהודי חרד על דבר ד', אשר מוסדות קהלתו אינם מתאימים לפי השקפותיו וחוקי הש"ע, בידו להפרד מקהלתו, ולהסתפח לקהלה אחרת, או ליסד קהלה בפני עצמה במקומו, מבלי בקשת רשות מקהלתו או מהערכאות; הקהלה יכולה להתארגן תום"י, מבלי להיות מחויבות לסייע לקהלות או למוסדות הניולוגיות כלל; כל חילוקי דעות ודברי ריבות שבקהלות אורתודוכסיות יובאו לפני ביד"צ בזבל"א וידונו עפ"י חוקי הש"ע. הבתי־ספר והחנוך יצאו ב"ה מתחת השפעת הניולוגים. חג חנוכה מתקרב אשר בה חוגג עם ישראל נצחונו ושחרורו בעה"י. חג הנוכחי אינו גרוע מחג חנוכה הישן. אז חגגו את טהרת המקדש, וגם כעת אנו חוגגים את טהרת המקדש מעט . . . הננו בטוחים שיוצאי חלצינו עד סוף כל הדורות יחוגו את „נס" הנוכחי. כי עד אשר לא ימוש מזכרם בדורות הבאים הצלת השם הנוכחי, לא יחדלו מללחום בעד קיומה וחזוקה של היהדות־המקורית עם אומץ־לב של המכבים. דברים אחרים לא מעלה ולא מוריד בעדנו. עזרת אבינו שבשמים בטוח בעדנו עד אשר נזכה לשמוע קול שופר על ההרים ע"י ביאת גואל צדקנו האמיתי בב"א.

***

התקופה בין שנות 905־1871

יסוד הסתדרות האורתודוכסיא. ביום 18 מארץ 870 החליט בית הנבחרים האונגרי באופן יסודי — כאמור — המתנגד לעיקרי חופש־הדת להכריח שום חברה־דתית להסתפח להסתדרות אשר אינה מתאמת עם השקפותיה בעניני דת. המלך פראנץ יאָזעף הראשון החליט ביום 22 לאוקטובר 871 לאשר את הסתדרות האורתודוכסית שבאונגריא, והשר לעניני־דת, מר תיאודור פויליער הוציא את החוק ביום 15 לנובמבר 871 תחת מספר 1871־26.915 שהסתדרות האירתודוכסית ותקנותיה נתאשרו מטעם הממשלה. פקודה זו היא עמוד היסוד של הסתדרות האורתודוכסיה באונגריא הישנה.

חק זה קבל צורתו השלמה ע"י חוק השלמה משנת 905 תחת מספר 102.284, המפרש ואומר: הוא מאשר את השטאָטוטען של הלשכה המרכזית אורתודוכסית, של הנציגות שלה ושל הצענטראל קאָמיססיאָן (ועד המרכזי); הקהלות הן אבטונומיות; כל עניני הקהלות נחתכים עפ"י הקו־היסודי של השלחן־ערוך; התקנות של הקהלות אינן יכולות בשום אופן להתנגד לפסקי הש"ע; מנהיג הקהלה המעיז להציע בזדון הצעה המתנגדת להש"ע אבד משרתו; וכוחים או חילוקי דעות שבתוך הקהלות או בין קהלה לחברתה יתפשרו לפני בי"ד בזבל"א וזבל"א; ובנוגע לעניני דת הנבחרים יהי' רבנים; בראש הקהלות עומדת הנציגות, ועד המרכזי והלשכה; הנציגות מורכבת מארבעים בע"ב ועשרים רבנים, הנבחרים מבין צירי ורבני הקהלות המאושרות; ועד המרכזי מורכב מעשרה בע"ב וחמשה רבנים. בראשם עומדת לשכה המרכזית עם

נשיאה. הלשכה מתווכת בין הקהלות האורתודוכסיות ובין הממשלה, למעלה ולמטה.

בתחלה נקראת לשכה האורתודוכסית בשם „דורכפיהרונגס־קאמיססיאן", המארגן הי׳ החכם המצוין ר׳ שמשון קרויס נכד להג״ר אברהם שיק, רבה של ראב, סופר נפלא, ובשפתי חן הראה לדעת את הסכנה הרובצת על היהדות מצד אלה שאוחזים בשיטת ההתבוללות, ודבריו מצאו מסילות בלב אלפי קוראיו. של״ח בן נ״ח שנים בשנת תרל״ד; נשיאה הראשון של לשכה האורתודוכסית הי׳ הגביר ר׳ יצחק רייך זצ״ל מטעמעשוואר. הוא אשר פזר כל הונו בהלחמו במסירות נפש בעד זכיות האורתודוכסיא. סגן נשיאה היה ר׳ מ. טרעביטש. אחרי הסתלקותו ביום ל״א למב״י תרנ״ו נבחר לנשיא הלשכה הג״ר ארי׳ ליפשיץ אב״ד סאנטעב; אחרי הסתלקותו בשנת 905 כ״ב אדר ראשון, נבחר לנשיא הלשכה הג״ר אברהם מ״ש פראנקל, אשר זכה לשני שלחנות: גדול בתורה וגביר אדיר; ואחר הסתלקותו ביום כ״ח תשרי תרצ״ו נבחר לממלא מקומו חתנו בדומה לו הג״ר שמואל זנביל כהנא־פראנקל שליט״א אשר עודנו עומד גם כעת על משמרת הקודש שם.

הקשוים הראשונים. הודות להמלחמה היציבה בלי נסיגת אחור ובלי ליאות, להמסירת־נפש ולהסיעתא דשמיא, אשר הי׳ להם לרבותינו הגאונים הצדיקים והקדושים זי״ע, הי׳ המסגרת להסתדרות האורתודוכסית והאפשריות לבנותה ולשכללה נתונות להם בעזר השם. אולם השטן התאמץ בכל כחו להניח מכשולים רבים נגד ביצועו של ענין נשגב וקדוש זה. בכל קהלה וקהלה נמצאו אחדים — שאור שבעיסה — ששמו מכשולים על כל צעד וצעד; בכמה מקומות לא הי׳ ביכולתם של האורתודוכסים לבנות להם ביהכ״נ, כי רק מתי מספר החליטו לעזוב את הקהלה וליסד קהלה מיוחדת אורתודוכסית. באיזראעליט משנת 871 תמצא למשל הפסק שיצא מפקיד המחוז נייטרא אל קהלת ישראל בעיר פריישטאטל על נהר וואג, שגם שם נפרדו היראים מתוך אם־הקהלה, אבל לא הי׳ ביכולתם לבנות לעצמם ביהכ״נ מיוחדה, ומוכרחים היו להתפלל בביהכ״נ היחידי אשר בתוך העיר. פקיד המחוז פסק שכת אחת תתפלל בהשכמה, וכת השניה תתפלל אחרי. אכן מה יעשו בר״ה וביוה״כ? על זה יצא פסק דין שביום הראשון דר״ה ישלטו היראים, וכל הכיבודים שייכים להם, וביום השני ישלטו אנשי הקהלה הישנה, וכה חלק גם יום הקדוש לשני חלקים . . . אולם ברוב המקומות לא אבו להתפלל בביהכ״נ אחד, ולא הי׳ להם להאורתודוכסים עצה אחרת, כ״א לשכור לעצמם חדר קטן להתפלל, כדי שיהי׳ לאל ידם בתחלה לארגן את הסימנים המכריעים של קהלה אורתודוכסית, אשר תובעת מאת המיסדים: לקבוע בית תפלה, לשכור להם שו״ב הגון ויר״ש, לבנות מקוה שעל ידה תובטח השמירה על טהרת המשפחה, אשר היא יסודה של קיום היהדות, ולהעמיד מלמד מומחה, אשר יחנך את בניהם על דרכי היראה ותורה המסורה.

המכשולים מצד הריפורמים. אמנם לא בנקל עלה להסתדרות האורתודוכסיא

וגם לא להקהלות להתיסד, כי הריפורמים עשו כל התאמציות ויגעו בכל כחם להרוס ולכלות. פעם בקשו מאת שר ההשכלה שיתן חק שבנוגע למסים ולסוכנות תהיינה הקהלות יחד, ופעם בקשו שההכנסות מהשחיטה תהיינה מוקדשות ליסוד בתי־ספר. ככה התאמצו מדי שנה בשנה לבטל הזכיות והחירות שניתנו להיראים, ולהרוס השתות שהונחו בזיעת אפם של רבותינו הק'. וכפעם בפעם, כאשר ראו שנכזבה תוחלתם בדרך זה, אחזו בטכסיסי מלחמה אחרים, ובחנו בחלקת לשונם לקרוא: שלו'! שלו'! הלא אחים אנחנו, ולמה לנו לאחוז במצה ומריבה על לא דבר? . . .

קרה ג"כ שאיזה קהלות שנכנסו בברית הניולוגים בקשו דוקא גאונים מפורסמים לרבנים, בחשבם כי עי"ז לא יעיזו היראים לעזבם. אולם גדולי הדור לא נשאו להם פנים, וא' שנענע להם ראשו, מרן הכתב סופר אסר הוראתו, ורב הזה אח"כ שב מרעתו, ואור התורה החזירו למוטב.

עובדה מענינת המעידה על אופים החזק ואמנות יסודית של הרבנים האורתודוכסים באונגריא הוא המאורע הבא: שפעם קרה שקהלת שטאטאסקווא בנירבאטאר רצתה לבחור ברב אורתודוכסי, שעי"ז תבטל בחירת רב בקהלה אורתודוכסית דשם. הרשות תבעה מהרב הנבחר שבהתאם להחוק יביא תעודות סמיכה משלשה רבנים אורתודוכסים שבמדינת אונגריא. תזכר להם לתפארת, ותכתב זאת לדור אחרון, שבין חמש או שש מאות רבנים ודיינים שבמדינת אונגריא וטרנסילבניא לא נמצא אפילו רב או דיין אחד אפילו העני שבעניים, אשר למרות כל ההשתדליות ע"י אישיות ובצע כסף רב, אף אחד מהם לא השפיל א"ע לקבל שוחד, או לזוז מיסודי האורתודוכסיא אפי' זיז כ"ש, ליתן היתר הוראה להרב הזה.

שתי מאות קהלות נכנסו בברית היראים. גם הגדילו היראים לעשות הן על ידי העתונים, והן ע"י מכתבים שנשלחו על ידם לכל עיר ועיר לספר מגודל נחיצות הפירוד ולא להתרשל אף לשעה. ל"ח גאוני אונגריא חתמו את קול־קורא זה, ודבריהם הביאו פירות בזמן קצר מאד. שתי מאות קהלות שבאונגריא נכנסו בברית האורתודוכסיא, ובראשן פרעסבורג, גראסווארדיין ומישקאלץ, אם כי בחוגי היראים והחסידים ג"כ מצאו מכשולים, עם כל זאת הצליחו. גם לא הועילו מה שהריפורמים שינו תכסיס מלחמתם ושמו מסוה על פניהם, באמרם, כי המה מתחרטים (עיי' מהר"ם שיק יו"ד של"ו, ובמהר"ם שיק או"ח ש"ז) הוא כותב וזל"ק: "וכיון דשומרי הדת וסייעתם הם אבן נגף לבעלי הקונגרס וקאנצליי שלהם, הם מחשים כעת ומדמים בנפשם לרפות עי"ז כח שומרי הדת שיסברו העולם שאין עוד צורך בהם, וימשכו ידם מהם, ואז יחתרו לעלות מתחת העפר לבצע זממם". בדיוק בטרנסילבניא כמעט כל הקהלות נכנסו בברית האורתודוכסיא, עיי' עוד בעמוד 104.

אדישות מצד איזה רבנים. כל זה הי' בתחלה, בשעה שהי' להם להקהלות להכריע אם ליכנס באגודת הריפורמים או באגודת האורתודוכסים בחרו

בהיראים. אבל מיום שהרשה הממשלה שתוכל כל קהלה וקהלה לעשות תקנותיה גם בלי יסוד חוקי הקונגרס ובלי יסוד ה„ארגאניזאציאנס שטאטוט" ויש גם ברירה בידם לישב בשב ואל תעשה, בחרו הרבה בשב ואל תעשה, ובפרט שכמה גאונים גדולים בחרו בזה, כהגאון ר' מאיר פערלס רב דקראלע והגאון ר' שמעון סידאן, אז החליטו גאוני הדור לצאת למלחמה גם נגד השטאטאסקווא בכל תוקף ועוז, (עיי' מהר"ם שיק או"ח ובשאר שו"ת גאוני אונגרן שמשפט אחד לניולוגן ולשטאטאסקווא, ועיי' מהר"ם שיק או"ח ש"ז, על השטאטאסקווא, באמרו איך לא קמו ולא זעו מארור אשר אמר ברק בן אבינועם ארו מרוז אמר מלאך ד' כי לא באו לעזרת ד' בגבורים, ולא תעמוד על דם רעך כתיב, ועוד שהם מסייעים ידי עוברי עבירה עיי"ש).

ובאמת ראה מה עלתה להם גם להגאונים אדירים הללו, אשר החזיקו בתחלה רק את השטאטוסקווא. האחד כאשר נתקבל חתנו לרב הריפורמים, הי' גם חותנו הגאון על חג־המלואים שלו, וקרא עליו „צהלי ורוני יושבת ק . . . כי גדול בקרבך . . . וגם השני עלה לו כך, וכן עשו כמעט כל אלו אשר החזיקו בהשטאטוסקווא.

בעיר קאשוי פרצה לראשונה ע"י איזה מחלוקה לעשות קהלת „שטאטוס־קוא", והרב ר' משה יונגרייז זצ"ל, רב בקאשוי במכתבו במלחמת מצוה דף קכ"ח כתב אלה הדברים: „כי מעירי יצאה המספחת הזאת בעלי השטאטוסקוא... וכל בעלי השטאטוסקוא נתחברו כבר את הניולוגים לעם אחד, כן משפט עזובי ד', הבונים במה לעצמם ההולכים מדחי אל דחי".

וסופם הוכיח על תחלתם, שכמעט כל קהלות שטאטוסקוא נתאחדו תחת דגל הניולוגים ונכנסו בבריתם. לעומת זה אלו המעטים אשר נכנסו ונתקבלו בברית האורתודוכסיא הרבנים וכלי קודש שלהם הוכרחו להתפטר ממשרתם, כדי ליתן מקום לקהלה החדשה לבחור להם רב ופקידים חדשים כמבוקש. ככה התפטר מעצמו הרה"ג ר' שלמה פישער ז"ל מרבנותו בקרלסבורג, אשר בעצם הצטיין בגדלותו ובהתמדתו הנפלאה, כאשר ספריו „קרבני לחמי", „יני עם חלבי", ומאמריו הרבים בירחוני תורני שונים מזמנו מעידים ע"ז, בעת שקרלסבורג נתקבל בברית האורתודוכסיא, כדי ליתן להם מקום לבחור לעצמם רב. ובכן נבחר שמה הג"ר משה אליעזר קרויס, ומצד השני מוצאים אנו בני רבני שטאטוסקווא, אשר נתחנכו על ברכי גדולי רבנים אורתודוכסים, ונבחרו אח"כ לרבנים בקהלות אורתודוכסים, כהג"ר יוסף יחיאל קרויס אב"ד דיטשא, ואחיו הג"ר יהודא קרויס אב"ד בלאזש, או כבן הרב ד"ר ניימאן — פאגאראש־אפען שנעשה לת"ח מופלג, לקנאי קיצוני א' מחסידי בעלז הנלהבים, עיי' עוד לקמן עמוד .

החילוק שבין קהלות אורתודוכסיות להמתחדשות. כאדמו"ח הגה"צ ר' בן ציון ווועזל זצ"ל, נשיא לשכת היראים שבטרנסילבניא נשאל: אנו רואים איזה מקהלות שטאטוסקווא שלא נמצא בקרבם חנות פתוחה בימי ש"ק ויו"ט,

ומצד האחר אנו רואים בקהלות אורתודוכסיות מחללי ש״ק ויו״ט, וא״כ מדוע תקבל קהלה אורתודוכסית כזו משפט הבכורה לעומת קהלת שטאַטוסקוואָ הנזכרת? — אם רב, שוחט או שאר פקיד מקהלה שטאַטוסקוואָ או ניולוגית רוצה לעשות תשובה מדוע לא הותר לקבלם בקהלה אורתודוכסית, הלא אין לך דבר העומד בפני התשובה?

והשיב ע״ז: האמת היא שבכמה מקהלות האורתודוכסיות נמצאים בעו״ה קלי הדעת, לרגלי הדורות האחרונים אשר נתקלקלו, ואם הראשונים כמלאכים וכו׳, ומה יעשה האב החרדי אם בנו נחמץ בעו״ה, כי לא כל קהלה זכתה לתקנות כאלו כקהלת אורתודוכסית בפעסט, שלא קבלה כ״א חרדי, אשר עמד בנסיון בנוגע לשמירת דת ומצות. והתינח בעיר שנמצאת גם קהלה ניולוגית יש לדחותם לקהלה זו, אבל לכתחלה ליסד קהלה ניולוגית באיזו עיר, כדי שזרע מרעים בנים משחיתים יסתפחו לה, דבר כזה אין לבקש מאתנו. אמנם הקריטריום של קהלה אורתודוכסית הוא, שאפי׳ אם בעו״ה לא כל בני הקהלה מתנהגים כראוי וכיאות, עכ״ז העיקר הוא שמוסדות הקהלה כולם כאחד הם מיוסדים עפ״י חוקי ודיני השלחן ערוך, ויהודי חרדי מוצא בתוכה מבשר כשר, מקוה כשרה עד חינוך אדוקי בעד בניו הכל כדת וכדין, והי׳ ידוע לכל עובר ושב שכל מיני מזון, פונדקאות ושאר מוסדות אשר נמצא עליהם חותם הרב או הביד״צ דמתא שעומד תחת השגחתם, אז הדבר הזה הוא כשר בתכלית הכשרות בלי שום פקפוק כלל, וגם זה הי׳ ידוע וברור שהרב, השוחטים והבתי כנסיות היו מתאימים לחוקי השלחן־ערוך.

ועל שאלה השני׳ השיב: פעם קרה שרוב בני קהלת שטאַטוסקוואָ באונגריא העילית החליטו ליכנס בברית האורתודוכסיא. הלשכה האורתודוכסית בפעסט החליטה לקבלה, אחרי אשר תמלאה תנאים הנדרשים. אחרי כן הופיע הרב השטאַטוסקוואָ לפני הלשכה שגם הוא רוצה להכנס בבריתה בתור רבה של קהלה החדשה. הלשכה שלחה אותה לפני הביד״צ דפרעסבורג. אמנם הביד״צ דפ״ב דחתה אותו. הרב הנ״ל בא בצעקת לגימא ובקובלנא לפני מרן השבט סופר זצ״ל, הלא אין לך דבר שעומד בפני תשובה? והשיב מרן: התינח אם מעלתו הי׳ בא לפנינו בדמעתו על לחייו, ומודה ומתודה על העבר, אמנם שגיתי, חטאתי, ומתחרט על מעשיו, וכדי להדגיש חרטתו הגמורה מוכן לוותר על ההנאות הגופניות והחומריות אשר הי׳ לו בהיותו רב שטאטוסקוואי, אבל אין זה תשובה אם כבודו רוצה ע״י עוד לעלות במעלות מרב שטאַטסקואי לרב ארתודוכסי, וד״ל. אכן היו איזו מאורעות יוצאות מן הכלל.

לפרקים הטיחו דברים קשים נגד ראש הלשכה מצד חוגים ידועים, שהאורתודוכסיא גורמת פירוד. ע״ז הי׳ רגיל להשיב: „לא אנו נפרדנו, כי אנו הננו נושאים דגל תוה״ק כפי המסורה לנו מאבותינו עד מעמד הר סיני, רק כל אלו המתחדשים, שרצו ורוצים לשנות הצבור לא רק בחייהם הפרטיים, כ״א גם בנוגע לחיי הצבור ומוסדותיו, הם עזבו מקור מים חיים, אשר לא

יכזבו מימיו, ובדלו עצמם ממילא מקהלת יעקב המסורה.

התאמצות הניולוגים לבטל לשכת היראים. הניולוגים לא הזניחו שום הזדמנות שלא יתאמצו לבטל לשכת היראים. פעם ביד חזקה, ופעם ע״י קריאתם לשלום. בשנת תרל״ג התחילו בפעם הראשונה לקרא לשלו׳. ע״ז כתב המהר״ם שיק בחיו״ד סי׳ של״ג: „וצריך אני להיות הולך רכיל ומגלה סוד שהרבה קהלות ויראי ד׳ אינם יורדים לדעת ניולוגים, וסוברים שנשתנה דעתם, אבל באמת לא שבו מדרכם עוד, ומזימותם כל היום לחתור חתירה והמצות והמנהגים להפילם . . . ולואת קוראים לשלום . . . והמה מצפים למלחמה לעת מצוא שעת הכושר . . . לבצע זממם אשר התחילו לעשות . . . . זהו תוכן של הקריאת לשלום של בעלי הקונגרס . . .״

מחאה חדשה נגד הקמת הסמינר לרבנים. בשנת תרל״ד הגישו מאתים קהלות אורתודוכסיות קובלנא להפרלמנט על היהודים החפשים האומרים להקים סמינר לרבנים על חשבון קופת ההשכלה של היהודים, אשר ניתן להם מטעם הקיסר פראנץ יאזעף במתנה להיות להם ליסוד מוסד לבתי־ספר — כנזכר לעיל, — בטעמם ונימוקם, כי ענין זה נוגע לעיקרי האמונה, ובית כזה עוד יזיק לאמונה. והביאו ראי׳ מהסמינריון בפדוא, באמסטרדאם ובברסלוי, והראו לדעת, כי מהם לא יצאה תורה ותעודה, וכל אלו החטיאו את המטרה, כי כל חניכי הבתים ההם רובם ככולם כופרים המה, וכל דרשותיהם מלאות מינות ואפיקורסות.

עכ״ז קבלו הניולוגים רשיון מהממשלה להקימו. היראים נסעו לוינא והתיצבו לפני הקיסר, והוא נתן צו לבלתי הקימו. אולם שר ההשכלה טריפורט תמך תמיד בכל עוז בדרישת היהודים הנאורים, והשפיע על הקיסר להסכים להוציא מקופה זו את הסכום הנדרש להקמת הסמינר. ככה נפתח הבנין של הסמינר לרבנים בפעסט בשנת תרל״ז. את אפיו ותכונת תוצאת סמינריון זה, לרגלי חג היובל מולדת התשעים של נשיאה הרב ד״ר בלאך, באסיפת מאות תלמידיו, תאר א׳ מהמברכים באופן מענין, באמרו: „כל גוים אשר עשית יבאו וישתחוו לפניך״ . . .

קהלת שטאַטוסקווא בקלויזנבורג. בשנת תרמ״א נפרדו מאם הקהלה האורתודוכסית בקלויזנבורג הנאורים, ויסדו לעצמם קהלת שטאַטוסקווא, ובחרו לרב את הג״ר יצחק קונשטאַדט מגראסווארדיין, אשר שמש בשתי קהלות בפעם אחת, ואשר אחרי שנה נבחר משם לראדויץ (בוקאווינא). בשנת תרמ״ד בחרה קהלה זו את ד״ר אלכסנדר קאהוט ג״כ מגראסווארדיין, בעהמח״ס „ערוך השלם״, אולם גם הוא הלך משם אחר עבור שנה לנויארק, ושל״ח בשנת תרנ״ד בנויארק.

פירוד הניולוגים מהח״ק בגראסווארדיין. בשנת תרנ״ח התפרדו הניולוגים בגראסווארייז מחברא קדישא האורתודוכסית, מטעם שהאורתודוכסים לא הסכימו לקבר על בית החיים דשם בארון של מתכת, וגם לא התירו לעטר

את הקברים עם שרשרות־פרחים.

הקאנגרוא בעד הרבנים. בשנת, תרנ״ח — כאשר כבר הזכרנו לעיל, הניולוגים השתמשו בכל האמצעים ובכל הערמות, אך ורק כדי להשים מכשולים וקושיים שונים בדרך התפתחותה של הסתדרות האורתודוכסיא והקהלות האורתודוכסיות. הפעם השתמשו בתחבולה גם נגד הרבנים האורתודוכסים, אשר עלולה היתה לגרוע זכיותיהם לעומת רבני הניולוגים, ומצד אחר לפרוש מצודה ורשת לרגלי בחורי הישיבות, שיתרשמו בסמינר לרבנים הניולוגי, אשר מבטיח להם זכיות כספיית.

הממשלה הסכימה ליתן תמיכה בעד הרבנים. הניולוגים השתמשו בקנוניא, שהרבנים יקבלו תמיכה מקופת הממשלה דוגמת הכומרים, שמכסת התמיכה תוקצב לא בשוה לכאו״א, או כפי מכסת הנפשות, כי אז הלא הרבנים החרדים יקבלו יותר אלא שמכסת התמיכה תוקצב לפי דרגת התרבות החילונית. ובכן הרבנים הריפורמיים אשר בלו ימיהם בלימודי חול, נהנו מתמיכת הממשלה במדה גדושה, ולעומת זה הרבנים האורתודוכסיים, אשר עמלו בלימודי גפ״ת והוראה, והגו בתורת ד׳ יומם ולילה לא קבלו רק סכומים קטנים.

הפירוד מהח״ק דטעמעשוואר. בשנת תרס״ג געשה ותרעש מדינת אונגריא וטרנסילבניא לקול המאורע בטעמעשוואר, שקהלה ניולוגית קברה בבית־החיים היהודי הכללי ילד מאם נוצרית. רבנים וקהלות למאות מחו בכל תוקף ועוז נגד זה. הקהלה האורתודוכסית שתחת הג״ר ברכי׳ שיק נפרדה מהם, וקנתה אחוזה מיוחדת לבית־החיים אורתודוכסי. עיי׳ בזה באריכות בס׳ ״דת ודין״ להג״ר ברכי׳ שיק זצ״ל אב״ד טעמעשוואר־יאזעפשטאדט.

מספר עממי. בספירת העם משנת 872 נמצאו בטרנסילבניא 24.848 נפשות יהודים.

חייהם הכלכלים. ליכוד שתי המדינות, אונגריא ואוסטריא, בשנת 867, וכניסת היהודים באותו הזמן לתוך ״חומות התחוקה״, פתחו תקופות אושר ועושר בפני שני העמים ״המשוחררים״ גם יחד. עת דודים הגיעה לאורחים ולמארחים, והראשונים הגדילו לשמות. כזרם עצור מני דורות הציף מרץ היהודים, הדרוך לפעולה, את כל שטחי העבודה המוזנחים, שתחומיה התרחבו בעצם שנים אלה והקיפו את כל הממלכה ההבסבורגית הגדולה. מתוך אהבת המולדת ומתוך אהבה עצמית, השקיעו היהודים את כל מרצם, אונם והונם במפעלים ציבוריים. מספר בתי־חרושת, מלאכה, עסקים, מוסדות מסחר, תעשיות חדשות שנוסדו ונוצרו על ידי היהודים כבר מאז נתרבו ונתרחבו, גברו והלכו מזמן לזמן במידה שלא שוערה בכל מקצועות ושטחי החיים בגשמיות וברוחניות. ליד רבים מרבי ומנהיגי מדינת אונגריא ישבו יהודים שהיו אנשי סודם, מזכיריהם ומכיני כתביהם לדפוס. הבנה והכרה הדדית, אימון ואמונה שררו בין האונגארים והיהודים בכל החוגים, כי ידוע ידע הקהל, שהעם היהודי הזה קנה לו מכבר את הזכות לפיצויים ששלמו לו עכשיו.

קול רעם משמים בהירים. בתוך אוירה שלווה ושקטה זו נשמע פתאום כקול רעם משמים בהירים — קול מוזר ומזהיר. כשדנו באביב תרל"ה (875) בבית־המורשים על חלוקת קרן הלימוד הידוע, קם מאחד הספסלים עורך דין צעיר, ד"ר אישטוואן אישטאצי, והצהיר: „אחרי נאום המיניסטר שעמד על השפעתם הרבה של היהודים ואחרי דברי השבח והערצה שניתנו להם על ידי מרצה הענין, הנני מביא רק את דעת הקהל הרווחת בארץ, שאלימנט זה לא בלבד שעולה ויעלה על גבנו, הוא גם עלול לסכן ולדכא אותנו עד דכא, ולכן הציע לממשלה למנוע הגירת היהודים מחוץ לארץ, ולהתארגן נגדם בפנים הארץ. „תשובת המיניסטר היתה שלילית לגמרי, ולא הי׳ כל הד בפרלמנט לדברי השטנה. אך אישטאצי לא הרפה מהתקפותיו. בדצמבר 875 נשאו ונתנו בבית־המורשים בפעסט על דבר חוזה מסחרי עם רומניא. מוריץ ווארמאן ג"כ נאם, ובתוך דבריו אמר שהוא ג"כ מסכים להתקשר עם רומניא, ע"ז הוא מבקש שממשלת אונגריא תשתדל אצל ממשלת רומניא שהיא תשמש בסבלנות כלפי תושביה היהודים, וגם כלפי הסוחרים היהודים הרוצים לנסוע שמה. אישטאצי הצורר ישראל הצדיק את הרומנים כלפי היהודים. פעם הציע אישטאצי ביטול חוק העמאנציפאציא ומס מיוחד על עסקי הבורסה, וביום 12 ליולי 878, ערב פתיחתו של הקונגרס הברליני הוא הפתיע את שומעיו באינטרפלציא התובעת לרכז את כל היהודים מאירופא בארץ ישראל, באמרו „בהיותם היהודים סכנה לתרבות הנוצרית, מוטב יתפתחו בארצם לתועלת עצמם ותועלת העמים השמיים שבקרבתם הנמצאים כעת בשפל המדריגה". גם הסברה זו של אישטאצי לא נתקבלה על דעת הממשלה, וההצעה לא הובאה כלל לדיון לפני הפרלמנט.

במדינת אונגריא לא התיחסו לעובדות כאלו בכבד־ראש, ע"ז הועילה אשר לעזרת האנטישמיים בבחירות 881 נבחרו כבר 17 צירים מסוג זה לפרלמנט, וכתוצאה לזה בא מאורע מעציב בראשון לאפריל 882.

עלילת־דם בטיסא־עסלאר. הגם שהכפר טיסא־עסלאר בעצם אינו בטרנסילבניא, כ"א באונגריא, ע"ז היות שהארס האנטישמי, אשר נתפשט אז לרגלי התעמולה העזה ע"י הצירים האנטישמיים ועתוניהם, הצית שנאה עצומה גם בלב ההמון הנוצרי שבטרנסילבניא, עד שהיהודים לא הרהיבו עוז גם זמן רב אחרי כן לעזוב את דירותיהם. כמה מבתי כנסיות שבטרנסילבניא, כמו במאראשוואשארהעלי ובנאדיבאניא נהרסו לרגלי חמת ההמון, ומלבד זה האנטישמיים העלילו על מרן הגה"ק בעל ה„ייטב לב", על הגביר ר׳ קלמן כהנא, ועל העורך מרדכי סאבאלטשי, והפיצו עליהם השקר, שהם שחדו את הדבראים, אשר הציפו עצים על נהר טיסא ממארמורש הנגבה, בהון רב, שהם יובילו אתם את החלל, ר"ל גוית נערה מתה ממארמורש, ויטילו אותה על חוף נהר טיסא על יד הישוב טיסא־עסלאר, כדי לתלות עלי׳ שהיא היא גוית עסטער שאלימאשי. וראה „1000 יאהר" להרב גרינוואלד עמוד 40 שכותב ששר

המחוז ממארמורש (אוהב ישראל בעצם) הצהיר בפה מלא להגביר ר׳ משה ארי׳ פריינד ז״ל, הרה״ק דסיגעט: „ראה מאָזעס, אני מכיר אותך, והנני מאמין לך שאין לך שום ידיעה מהרציחה, עכ״ז ישנם רבים שהם מסובכים בזה, ופקדו על היהודים להוציא מכח אל הפועל את הרציחה״. לכן הנני רואה לנכון להזכיר השם טיסאעסלאר בדיוק רק מה שנוגע לטרנסילבניא.

מזכירות הלשכה האורתודוכסית. דניאל ווייס היה מזכיר - ראשי של הלשכה מרכזית אורתודוכסית בבודאפעסט, ר״ל ה״דורכפיהרונגס־קאָמיסיאָן״ כאשר נקראה הלשכה עוד בימים ההם עד שנת תרס״ה. הוא הי׳ מארגן מצוין. הוא ארגן את הסתדרות האורתודוכסיות, הניח אבן פנתה ובנה את יסודותיה בנוגע למדיניות; הוא ערך את בטאונה־הרשמי של הלשכה „זשידאָ הירעאָוי״ תחת שם „ויאדאר״, יחד עם הג״ר אברהם מ״ש פראנקל ומו״ה יעקב יחיאל גאבעל ז״ל, שנים רבות, ולחם בתוקף נגד הניולוגים; הוא הי׳ בא־כוחה של הלשכה כלפי הממשלה משנות תרמ״ה עד שנת תרס״ז, והוא נצח לפני שר הדת לוקאטש דיולא שהלשכה האורתודוכסית תתאשרה בשנת תרס״ה, ותקבל צורתה וזכויותיה שאחרי כן.

עכ״ז הוא בעצם לא הי׳ חרדי. דבר זה גרם התנגדות הרבנים החסידים נגדו. הודות לזה קרא מרן בעל הקדושת יום טוב מסיגעט לאסיפה את הרבנים וצירי הקהלות בשנת תרנ״ו לערמיהאליפאלווא — כאשר יובא לקמן — אשר בעיקר סבב נגדו.

אחריו נמנה לעורך דין של הלשכה ד״ר זאב קאבא (918—907). משנת 918 ואילך נמנה לעורך־דין ומנהל בפועל של הלשכה מרכזית אורתודוכסית בפעסט: ד״ר א. ריינער. הוא ת״ח וחרידי, מארגן מצוין וסופר מהיר, אשר נהל, בצוותא עם נשיא הלשכה הג״ר שמואל זנביל כהנא פראנקל שליט״א אביר הרועים את ספינת האורתודוכסיא שבאונגריא גם בעתים היותר קשים, ה׳ יחזקם ויאמצם גם להבא, וישמרם מכל צרה וצוקה, שזכות הרבים מסייעתם וצדקתם תעמוד להם לעד.

ביזידאויפאלו — קהל גרים. בשנת תרכ״ח נתוספה קהלה ישראלית חדשה בטרנסילבניא, בכפר ביזידאויפאלו, הנקרא בעזידונאו, אצל מאָראָש־וואַשאַרהעלי. התושבים הללו — כנזכר לעיל — היו נכרים „סעקלער״ שומרי־שבת, מוקירי דת ישראל וחובבי עמנו זה יותר מחמש מאות שנה, ובכל עת היו להם אנשים גדולי הרוח, אשר הורו אותם התורה הזאת. התקופה היותר מזהירה בקורות שומרי שבת הללו אשר חיו על שטח מדינת טרנסילבניא למאות משפחות, היתה בימי שימאָן פעטשי, שהי׳ מקודם מזכירו הפרטי של הנסיך זיגמונד באַטאָרי, ואח״כ מזכיר הממלכה, וראש מדינת טרנסילבניא.

בהשבועון „איזראַעליט״ לאפריל 875 נמצא כתוב: שהנסיך סימון פעטשי מצא פעם בטיולו על בית החיים עלמה אחת יפת תואר ושמה אסתר, אשר מצאה חן בעיניו, ותהי לו לאשה. מאז תמך בכל לבו את השומרי שבת. בארבעה

עשרה מחוזות, וי״א בשבעים ושנים מחוזות העומדים תחת דגלו דרש בפומבי את קדושת התנ״ך וקדושת השבת. אולם השר געאורג ראקאָצי הראשון רדפו עבור זה והוכרח להמלט על נפשו לקושטא. השבתאים (שומרי שבת מביזיד־אויפאלו) כלפי חוץ היו שייכים לדת הנוצרית, אבל כלפי פנים שמרו ש״ק, ויו״ט ואיסור מאכלות אסורות, רק שלא מלו א״ע. ביה״כ היו רגילים להתאסף בחשאי במרתף או ביער, והשתמשו בסידורם, אשר חבר להם הנסיך פעטשי וצמו כדבעי. לא נשאו נשים כ״א או בינן לבין עצמן, או מישראלית, כאמור לעיל אצל תקופת פעטשי.

ביתר שאת התגברו הרדיפות נגדם בימי המלכה מאריא־תרזיא, ולפרקים גם אחרי כן, עד שבשנת 868 בקשו, באמצעות הרב דאויבן־ישן, רשיון משר לעניני דת, ברון אטוואש להתגייר, אבל הכומרים התנגדו מאוד להתגיירותם. עד שלבסוף נעתרה הממשלה לבקשתם, ונכנסו כולם בדת ישראל. כשתי מאות איש ילדים ואנשים באים בימים, ביניהם גם בגיל ס׳ ע׳, קבלו עליהם דת ישראל ונימולו.

הג״ר משה סופר בן מרן הכתב סופר וחתן הגביר מו״ה אלימלך ראזענפעלד מסעפלאק הי׳ המוהל שלהם. כולם כאחד מטף ועד זקן נכנסו בשמחה של מצוה ובמסירות נפש בבריתו של אברהם אבינו. פניהם כפני אזרחי ה״סעקלער״, רק מגודלים בפיאות ובזקן, ומתפללים בהשתפכות הנפש לפני קונם. המה אנשים פשוטים ויראים, שומרי התורה והמצות בכל לבבם ונפשם. הם חיים בעניות מעבודת האדמה כאכרים כפרים, ומלובשים בבגדי אכרים. בתמיכת בארון הירש בנו לעצמם בית הכנסת ובית־ספר מיוחד, וקבלו להם לרב ומנהיג את הג״ר יצחק הירש.

יסופר עליהם, שאחר אשר התיהדו נקראה כל העדה לפני בית־המשפט העליון במאַראָשוואַשאַרהעלי. הם לא פחדו מזה שיושמו במאסר, כי הלא גם אבות אבותיהם הושלכו למאסר עבור אמונתם, ואולי יזכו לישב בדיוק בתא אשר ישבו בתוכם אבותיהם. יום המיועד הגיע. כל אנשי הכפר למקטן ועד גדול, אנשים נשים וטף לבשו בגדי יו״ט, ובצהלה על פניהם חנו את בית־המשפט.

היתכן? — שואל השופט את הזקן שבהם — לעלות על דעתם להתיהד?

הזקן סיפר להשופט איך אבות אבותיו היו שומרי שבת ואוכלי כשר זה כמה מאות שנים, ומעתה הוא לא רצה להתיצב על אם הדרך, מבלי להתיהד לגמרי. השופט לא הסתפק בתשובה זו, ובפרט התאמץ לידע אם לא הסיתו אותם לדבר זה. אולם הזקן וכל העדה הצהירו פה אחד ששום איש לא פיתה אותם לזה, רק הם מרצונם הטוב באו לידי הכרה לקבל על עצמם אמונת ודת ישראל. השופט השיב להם, שהוא יסע לביזיד, כדי לחרוץ שם משפטם.

הגרים ההם קבלו על עצמם כל משפט אשר יצא עליהם, אם למאסר, או עונש אחר אשר יושת עליהם. השופט הגיע לביזידאויפאלו, וקרא לפניהם

העונש אשר הושת עליהם, שכל מי שרוצה להשאר בדת ישראל יוחרם כל הונו לטובת הממשלה. רק זה כל העונש! — קראו בשמחה — הם חשבו לקבל מאסר או עינויים קשים דוגמת אבותיהם. כולם הלכו בחדוה לביתם, והובילו כל מקניהם לפני השופט, כפקודתו. השופט הביט עליהם בפנים שוחקות, והצהיר בקול רם: „בשם המלך פראנץ יאָזעף הראשון הרשות נתונה בידכם לקבל ולישאר באמונתכם הדשה, ורכושכם קחו ולכו, רק רציתי לראות אם הנכם דבוקים ברצינות באמונתכם. השם ישמור ויברך אתכם!"

גרים הללו שבביזידאוויפאלו מאז ועד שנת תש"ד חיו חיי תמימים, מסורים ודבוקים לאמונתם. בשנת תש"ד הבטיחו להם הנאצים ימ"ש, חופש מגירוש, בתנאי שימירו את דתם בחזרה. אולם הקדושים הישרים והתמימים הללו העדיפו ללכת עם אחיהם האחרים על קידוש השם, ונשארו אדוקים ודבוקים להשם ולתורתו. (לא נודע לי אם אף אחד שב מאוישוויץ.) יזכרם השם לטובה עם שאר צדיקי עולם, ותהי' נשמתם צרורות בצרור החיים.

הרב הכולל דזיבענבירגן. בשנת תרל"ט פסקה משרת רב הכולל דמדינת זיבענבירגן, אחרי מות הרב אברהם פריעדמאן אב"ד קרלסבורג. חרידי המדינה הפיקו שביעת רצון מזה, כי דעת חכמים לא היתה נוחה הימנו.

רק אזרחים מתקבלים לרבנים. ביום 6 לפברואר 884, נתן המיניסטר לעניני דת טרעפארט פקודה, שרק אזרחים הגרים, ורק אלו אשר יש להם תעודה מארבע מחלקות של בית־ספר תיכוני יכולים להיות רב־רשמי, שיפטרו מעבודת־הצבא, ויהנו מזכויות שאר רבנים. ביום 27 לפברואר מחו נגד זה הגה"צ ר' שמחה בונם סופר מפרעסבורג, ר' מנחם כ"ץ — צעהלים, ר' שלום קוטנא — אייזנשטאדט והרב רייך — ווערבא, ונימוקם הי' שפקודה זו נחשבה להתערבות בעניני פנימיים של הדת, והיא מתנגדת נגד חרות־הדיעות.

אישור לשכת־הרשימות בעד הרבנים. הכרת כבוד נעשה בעד הרבנים מצד הממשלה, ע"י הפקודה הפרעזידענציאלי מספר 1924 מיום 13 לנובמבר 885, ע"י אישור ה„מאַטריקל־אַמט" להרבנים יושבים על מדין באם־קהלות, שתעודות־לידה,־ נישואין ותעידות־מיתה חתומות על ידם תהיינה מוכרות בכל תקפן, דוגמת הכומרים לשאר דתות. בפקודה זו נאמר ג"כ שהרבנים „מנהלי לשכות־הרשימות" הללו הם מאושרים במשמרתם זו לכל ימי חייהם, דוגמת פקידי הממשלה העוסקים בעניניים כאלה, ואין לדחותם ממשרתם זו, רק בדרך עונש־מוסרי. פקודה זו הרימה כבוד וזכות הרבנים במדה גדושה כלפי פנים וכלפי חוץ.

פקודה לחיזוק הקהלות. הממשלה דאגה גם לחיזוק הקהלות, שלא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול, ליסד קהלה מיוחדת לעצמו, או אם אחד יחשוב שהוטל עליו מצד הקהלה מס יותר ממה שהוטל על בן גילו בדומה לו, לא יהי' לאל ידו בכעסו הראשון לברוח לקהלה אחרת על נקלה.

ביום 21 ליוני 888 הופיעה תחת מספר 1191 פרעזידענציאלי הפקודה

שבעיר אחת יכולה להיות רק קהלה אחת אורתודוכסית, שטאַטוסקוואָ, או ניולוגית. כל יהודי, אשר דר על שטח הקהלה או בגליל השייך לה, שייך להקהלה שבעירו מלידה או ע"י דירתו שם באופן אבטונומי, ואין לאל ידו להצהיר שהוא שייך לקהלה שבעיר אחרת, או שאינו שייך לשום קהלה, רק באופן אם הוא מצהיר שהוא „בלתי־דתי". כל העוזב קהלתו מחויב לשלם מס להקהלה הישנה אשר עזב.

נשואים־אזרחיים. ביום 1 לאוקטובר 895 נתבטלה רשות המאַטריקעל בידי הדתות, ר"ל זכות זו נלקחה מהן ונמסרה לידי העיריה. והיינו שאותם הלידות, הנישואין והמיתות שכבר נרשמו ע"י הרבנים והכומרים עד אותו יום נשארים בתוקפם, אולם מכאן ולהבא שייכות רשימת כל אלו להעיריה. בנישואי תערובות, יהודי ונוצרי, בחסרון איזה תנאי שקודם החתונה, הבן הולך אחר דת אביו והבת מתחנכת בדת אמה; אבות שהמירו דתם ר"ל, הרשות נתונה להם להוליך אתם באמונתם החדשה את בניהם פחותים מבן ארבע; הבנים והבנות בגיל ד—י"ח אינם יכולים להמיר דתם כלל; מגיל י"ח ולהלן הרשות ביד כל אחד להחליט בענין זה; פריקת עול הימונה הותרה, אולם הפורק מוכרח לשלם המס לעדתו הישנה משך חמש שנים, אשר לא יהי' גדול מהמס אשר שלם מלפנים; בן בלי־דת לא הותר לפחות מבן י"ח; למודי־דת הוטלו לחוב על כל צעיר פחות מבן י"ח. בלי תעודה על למודי־דת לא יקבל התלמיד תעודה מבתי־ספר.

פעם קרה שהג"ר ישראל פריינד זצ"ל, אב"ד סאסרעגען לא נתן ציון על לימודי־דת לישראל שלא נימול, ועל רשיון השר לעניני תרבות, נתן לו ציון פרנץ לעווי רב הניולוגים במאַראַשוש־שאַרהעלי.

אישור הרעצעפציאן. ביום 16 לאוקטובר 895 נתאשר הרעצעפציאן (קבלה) של הדת־ישראל: סעיף א'. דת־ישראל נתקבלה במדרגה אחת עם שארי דתות. סעיף ב': אין אנו יכולים להכריח שום איש להשתתף בתפלות של דתות אחרות. כאו"א מחויב להסתפח לא' מהקהלות שבמקומו. השתוקי יחונך בדת מחנכו. לפני חיילי יהודים ובבית־החולים רבנים יעשו עבודת השם. פקידות העיירות, אשר יקציבו בעד הקהלות הנוצריות ובתי ספר שלהן, מחויבות לקבוע תקציבי תמיכה גם עבור הקהלות ובעד בתי־ספר של הקהלות, כפי האחוזים כלפי דתות אחרות. סעיף ג': רק אזרחי המדינה, ואלו שלמדו בישיבות שבמדינה יכולים להבחר לרבנים ולמנהיגי הקהלות.

בין מנהיגי האורתודוכסיא היו אחדים שקבלו את הרעצעפציאן הנ"ל בשביעות־רצון, אולם הרוב התנגד לה.

החלטת בית־משפט העליון בענין חליצה. בסוף לפברואר 876 הופיעה החלטת בית־המשפט העליון (קוריא) בענין חליצה. אשה אחת נשארה בעבור עשרה חדשים אחרי הנישואין אלמנה בלי בנים ל"ע, והיתה זקוקה ליבם. אחי בעלה לא אבה לחלצה, רק אחרי אשר תשלם לו הון רב. אולם בפומבי

הצהיר באמתלא שהחליצה בעצם מתנגדת להשקפותיו המודרנית. האלמנה הביאה ענינה לפני המשפט, שגיסה מעגן אותה בעל כרחה. בית־המשפט התחתון דחה אותה שאין לאל ידו להחליט בענין כזה, והביאה ענינה לפני הטריבונאל. מטעם הטריבונאל הוחלט, היות שענין החליצה היא דבר אפשרי ואינו מתנגד להמוסר, וחוקי המדינה צריכים לתמוך את מנהגי ונימוסי הדתות, לכן גיסה מחויב בעל כרחו ונגד השקפתו לחלוץ את יבמתו. היבם לא הסתפק במשפט הטריבונאל והביא את הענין לפני הקוריא, והיא אישרה את משפט הטריבונאל. ובכן קיבל ענין החליצה אישור ע״י חוקי המשפט באונגריא ובטרנסילבניא.

ישיבה בראש מכוסה בבחי־ספר. במאראשוואשארהעלי קרה בשנת תרס״א שמפקח הראשי של המחוז לבתי־ספר ביקר בית־ספר עממי של הקהלה דשם, בעת שלמדו לימודי־קודש, וענש את המורה על אשר התלמידים לא ישבו בבית הספר בגלוי ראש. הלשכה האורתודוכסית פנתה במחאה לשר ההשכלה. המיניסטר להשכלה השיב שמותר לתלמידים כאלו לישב בבית־ספר כזה בראש מכוסה, וטעמו ונימוקו «כי אין לבקש מהיהודים שבבית־ספר הנתמך על ידיהם שלא להתחשב עם נימוס־דתי מובהק שלהם כמות זה״ . . .

מציצה בפה. הניולוגים ניסו גם בשנת תרס״ב להקניט את רבנים החרדים, ע״י השתדלותם אצל הממשלה להוציא פקודה לאסור מציצה בפה, באמתלא שהיא גורמת סכנה לולד. הלשכה האורתודוכסית מחאה נגד פקודה זו, כי דבר זה נחשב להתערבות הממשלה בענינים פנימיים של הדת. הפקודה נתבטלה ע״ז. (ועיי׳ בשו״ת מהר״ם שיק יו״ד סי׳ רמ״ד.)

מכירת בשר כשר, אפיית מצות, שחוטי־חוץ. הממשלה הוציאה פקודה שזכות בשר כשר וזכות אפיית מצות שייכה להקהלות, ורשות נתונה להן למכור בשר־כשר ולאפות מצות לפסח במשק־עצמי, או להשכיר את זכותן להנראה בעיניהן. הרשות נתונה להן לאסור שחוטי־חוץ, או מצות האפויות מחוץ לקהלתן, והערכאות־מקומיות מחויבות לעזור להן להגן בעד זכותן הנ״ל, על יד החרמת בשר כשר או מצות לפסח המובאות מבחוץ.

מטיפים בלשון אשכנז. בדבר ההטפה בלשון אשכנז, אשר נאסר ע״י האסיפה במיהאַלאָוויטץ, נחלקו הדיעות: הגה״צ ר׳ הלל ליכטענשטיין מקאַלאָמעא, מחולל דעה זו וחותמי האיסור מצד אחד; מרן המהר״ם שיק, אשר לא חתם על איסור זה, ודעמי׳ מצד השני; ומצד השלישי רבנים אשר השתמשו בלשון אשכנז, כדלקמן:

בשנת תרל״ב שפך הגה״צ ר׳ הלל ל״ש מרורות נגד הג״ר פייש פישמאן אב״ד קלויזנבורג ואח״כ מ״מ בפרעסבורג, בגלל דרשותיו בלשון אשכנז, וכותב בשו״ת בית הלל תשובה ל״ד «והגם ששאלו אותי ואמרתי לבחור אותו מאותו . . . הידוע אדע והיעלה על דעתי שאיש כזה אשר מראה סימני טהרה והוא מהמתקדשים והמטהרים יהי׳ . . . כולי האי לעבור על גזירת חתם סופר . . . ואני הזהרתיו והוכחתיו בנחת, בחניפה ובבקשה יותר משעה

גדולה כשהייתי בקלויזנבורג, ואמרתי לו, כוונתך ודאי לשם שמים הוא, אבל מה יעשו התלמידים, הלא התמדתך בתורה ולהתפלל בהתלהבות לא ממך ילמדו, אבל להיות משפיק בילדי נכרים ממך ילמדו . . . כי העטופים במסוה הקדושה והמחזיקים אותו גורמים יותר הירוס התורה ולצודד נפשות צאן קדשים מהפושעים והכופרים אשר שמם לא אשא על שפתי . . .

הג״ר אברהם גלזנר נתקבל לרבה של קלויזנבורג, וגיסו הג״ר שמואל עהרענפעלד פנה אל הג״ר הלל ל״ש — אשר היתה לו השפעה גדולה בקלויזנבורג — בבקשה לדבר עליו טובות באזני קהל קלויזנבורג. אולם כשנודע לו שהג״ר אברהם גלזנר דורש בלע״ז, שפך חמתו עליו, וגם על מרן הכתב סופר כתב מרורות, לפי שהי׳ לו למליץ, וכתב עליו ״צדיק צדקות אהב״ . . .

לעומת זה מוצאים אנו הרבנים שבכרכים שדרשו בלשון אשכנז צחה, או עכ״פ הלשון המדוברת באונגריא העילית. וגם אנו מוצאים שלשה דרשות בלשון אשכנז מטעם הג״ר צבי אפנהיים אב״ד טעמעשוואר שהופיעו בדפוס. גם הופיעה דרשה אשכנזית מטעם הג״ר משה צבי פוכס זצ״ל, אב״ד גראס־ווארדיין, לרגלי יובלה של הח״ק דשם.

הויכוח בבארשא. בשו״ת ויצבר יוסף להג״ר יוסף שווארץ מ״מ בגראס־ווארדיין דף כ״ב מובא מכתבו של הגה״צ ר׳ שלמה זלמן עהרענרייך זצ״ל אב״ד שימלוי, שכותב אליו, שהרב ר׳ יעקב צבי וואלדמאן אב״ד בארשא במרמורש נתקבל שם לרב בשנת תרט״ז, ושהרביץ תורה עם תלמידים מקשיבים והולכים בתום, ״והקול נשמע לכל מדינת אונגריא כי כן עשו חסידי איזו כת בקנאתם קנאת רבם, כי התפארו חסידים הללו כי שם הספר שחיבר רבם כמספר אחת השמות של משיח שהוא גם שם רבם, ובכן רבם הוא משיח, וכן כתבו בפנקס שלהם, ועל זה אמר הרב הנ״ד, כי אמונה כזאת ועבודת אנשים המאמינים בה ״זרה״. ויהי כשמעם דבריו נאספו עליו באכזרות חימה, וימררוהו וירדפוהו להסירו מכסא הרבנות כל ימות עולם, וגם פרסמו מכמורת החרם והנידוי על כל אשר יקראהו בשם רב או יבא לדון לפניו, ולהשאילו בדיני או״ה. ויקימו להם מלמד תינוקת לרב ומורה, ישומו ישרים איכה נעשתה תועבה הזאת בישראל לחלל שם שמים וכבוד התורה ולומדיה״.

ובספר ״תולדות קול ארי״ בדף קמ״ו תמצא ג״כ מכתבו של הגאון קול ארי׳ שערך אל הרה״צ בעצמו, ובתוך דבריו כותב ״ועתה פערו פיהם לבלעו אותו ואת נפש ביתו . . . בקנאם קנאת כבוד אדמו״ר באמרם כי דיבר שלא כהוגן וכשורה נגד כבוד אדמו״ר . . . והקול נשמע בכל מדינתינו כי איזה שוטים ופתאים התפארו ואמרו וכתבו בפנקס בגימטריא שרבם משיח, וע״ז אמר הרב כי אמונה כזאת ועבודת אנשים המאמינים בה זרה״ . . . ושם הוא מבקש את האדמו״ר שיכתב בעצמו לבארשא, ולהעמיד על כנו, ויחיו את נפש הרב ונפשות ביתו.

ושם בדף ע״ט תמצא כי השיבו בי״ד לשמוע טענות בני העיר על

הרב אב״ד ,והרב בעל קול ארי׳ הי׳ אחד מן הנבחרים, ושם: „שהיו פלגאים על הרב דשם, שלא הטה שכמו להיות עפר תחת כפות רגלי רבם, והעיד אחד דבר מכוער עליו, והתרה בו הקול ארי׳ ג׳ פעמים שיגיד האמת בתורת אם לא יגיד, בזה הלשון: „זאג דו רשע, דו האָסט אליין געזעהן? והשיב הן. והקול ארי׳ בירך אותו שיזכה כן לראות בעיניו לילך מכאן כאשר ראה בעצמו המעשה המכוער אצל הגאון המובהק הזה, ונפל שם בחלשות באותו מקום, והובילו אותו לביתו, ואחר איזה ימים מת ר״ל.

ועיי׳ בשו״ת מהר״ם שיק יו״ד רי״ט שכ׳ לבארשא וז״ל: „שמעתי ותרגז בטני מקול מחצצים מגרי מדון במרא דאתרא היושב על כסא הוראה בצדק ובמישור ט״ו שנים בקהלתכם, וקמו מאנשי עירו המחויבים בכבודו, וימירו את כבודו בקלון ודורשים לגנאי את אמרי פיו כאילו נגע בכבוד הרב הצדיק. . . . לזאת החרימו אותו ואת כל המבקשים תורה והוראה ממנו, והרב ג״כ עמד וצווח שיעמדו עמו לפני בי״ד ואין שומע לו, כאשר הועד לפני מהרבה ויחידי סגולה מקהלתכם וכאלו העולם הפקר . . . אבל כפי ששמעתי לא פגע הרב מרא דאתרא בכבוד הרב הצדיק . . . חלילה ומה שהוכיח ואמר שאין זה דרך העבודה . . . אליכם קהל קודש אקרא עד מתי תאכל חרב ותלהט אש בחרמות ונידויים, אין זה כבוד לרבכם הרב הקדוש, ולא ניחא לי׳ למרייהו לומר כן. ואם בכל אלה לא תשמעו, הרי אֲני מוכן ומזומן לצרף עצמי עם שאר רבנים המפורסמים להציל עשוק מיד עשקו״ עיי״ש.

קהלה ספרדית הראשונה בקלויזענבורג. מאז ועד עתה קרה שחסידים ואנשי מעשה, או עכ״פ אלו אשר מתפללים בנוסח ספרד רצו לעשות להם מנין בפני עצמם, ולפעמים באיזה מקומות ראשי הקהלה לא הרשו בשום אופן לאלו להתפרד מבית הכנסת הגדול, ולעשות להם מנין בפני עצמם, או לבנות בית המדרש ולהתפלל שם עפ״י נוסח ספרד, בטענה כי יגיע היזק להקהלה, ויגרום גם פירוד לבבות ומחלוקת. באיזו מהקהלות הקשיבו הספרדים לקולם ונשארו בתוך הקהלה, רק התפללו בנוסח ספרד בא׳ מהמנינים וכדומה. אכן באיזה מקום קרה שלא רצו לשמוע לקולם ותבעו אותם לדי״ת. גם קרה ששרי המחוז הנוצרים התערבו לפשר או לפסוק. גם קרה כי התחילו רק בשינוי נוסח התפלה, וגמרו בפירוד גמור מאם הקהלה עם קבלת מורה הוראה, ואז נתארכו המריבות והקטטות ופיזור כסף ישראל לדאבון לב כל ישראל. אכן לרוב ניסו החכמים שראו את הנולד להשקיט הריב עוד טרם התפרץ לארכו ולרחבו.

מריבה כזאת קרה גם בקלויזענבורג. בשנת תרל״ב נתיסדה „חברת בית אברהם״ ע״י ר׳ יעקב העלמן, ר׳ יהונתן בנימין קאהן, ר׳ מרדכי אויש, באכוס ולעב. בשנת תרל״ו נהפכה חברה זו לקהלה בפני עצמה, עם מאַטריקעל ואובטונומיא. וכדי שתקבל זכות עמידה ברשות עצמה קבלה שם „קהלה ספרדית״ ובחרה בהג״ר דוד לאנגפעלדער בתור „חכם״. בחנם התאמצו הגאונים מסיקס, מדעש, מגראָסווארדיין ומדאָראָג להעמיד השלום על תלו, אבל ללא הועיל.

וע״ז פנה הג״ר אברהם גלאַזנער האב״ד דשם אל המהר״ם שיק בענין זה, והשיב לו בתשו׳ כ״ד שבחו״מ וז״ל: „שההבערה לחלק יצאה להפריד איש מעל רעהו, ועשו להם אנשים פרטים מנין בפני עצמם, וכדי שלא יהא ביד הקהל למחות בהם מהשררה קראו להם „ספרדים״, להתפלל נוסח ספרד ושינוי נוסח מנהג אבותם, אע״ג שכ׳ המג״א בסי׳ ס״ח שאסור לשנות, שיש לכל מנהג שער בשמים, ואלו עשו כן מצד שאמת הם חפצים בנוסחא ההיא הי׳ מחריש, אבל כיון שרק למראית עין ובכדי להרבות מחלוקת בישראל, ע״כ רצונו למחות בהם שאל דעתי״ ע״כ לשון השאלה. מרן המהר״ם שיק משיב לו. אם כי כפי הנראה הדין עמו שאין ראוי לעשות כן „אבל מה נעשה הרי האדם יראה לעינים וד׳ יראה ללבב״, ואע״ג שכ׳ המג״א דלכל מנהג יש שער למעלה ואין לשנות, מ״מ נ״ל מי שנפשו חשקה למנהג האחר ע״ז לא אמר המג״א, שמצינו בגמרא שלמצוה או מעשה שהאדם מוצא בנפשו חשק ,בודאי לזאת המצוה והמעשה שייכות לנשמתו טפי . . . טוב להניח אותם לעשות כפי מה שנראה טוב בעיניהם. ובעצה אני אומר למעלתו שבדברים כאלה יותר טוב להתפשר ולעשות בשלום ובמישור בכל אופן היותר אפשר״.

הקהלה בחנה להתפשר, אולם תוחלתם נכזבה כנ״ל.

מלחמת לשכה האורתודוכסית כלפי ימין. לשכה האורתודוכסית הי׳ לה להלחם לא לבד כלפי שמאל, ר״ל הניולוגים, כ״א גם כלפי ימין, כלומר כלפי החרדים והחסידים.

הי׳ להלשכה מלחמה כבידה באוהעלי כלפי הגאון החריף ר׳ ירמי׳ לעוו האב״ד דשם. למרות שהוא הי׳ מראשי המדברים, ומראשי הלוחמים בעד תורתנו המסורה, והוא הי׳ מאלה שעזבו את הקונגרס בשעה שרוב דיעות החליטו שלא לקבל את השולחן ערוך ליסוד לכל תקנותיהם; הוא הי׳ שקרא בקול גדול: „ארור האיש אשר ישאר פה במושב החטאים האלה״; הוא אשר התיצב לפני המלך פראַנץ יאָזעף פעמים לבקש חסות בעד היראים בשעה שרצו המתקנים לבנות בית המדרש לרבנים באונגריא, וכן בשעה שבקשו מהמלך רשות להפרד מהמתקנים; וגם הוא הרעיש את הנאספים בדרשותיו הנלהבות בעד התורה המסורה, וגם אחר הקונגרס הי׳ מראשי המדברים בחוגי היראים, עכ״ז לא נכנסה אוהעלי בברית האורתודוכסיא, עד שנת תרמ״ו. כפי שנמסר לי היתה אחת הסבות, שלפי ראות עיניו נטתה לשכת שומרי הדת אולי קצת לצד החסידים, והוא, המתנגד הגדול נגד החסידים לא יכול לבלוע דבר כזה. נוח הי׳ לו לקבל בסבלנות יתירה את ההתנגדות הרבה נגדו מכל הצדדים, ולאחרונה גם לחם נגד הקהלה הנפרדה באיסורים. (עיי׳ המהר״ם שיק וזמנו — להרב גרינוואלד באריכות בזה).

ומצד האחר היתה החסידות אשר גרמה למנוע מהסתפח ללשכת „שומרי הדת״ בבודאפעסט, והוא קהלת סיגעט. מרן הגה״ק ר׳ יקותיאל יהודא טייטלבוים זי״ע אב״ד סיגעט מיאן כמה שנים לעשות תקנות לעיר סיגעט

על יסוד האורתודוכסיא, באמרו, שאעפ"י שבמחיזות העליונות בהמדינה צריכות לזה, אצלנו אשר תהלה לד' במחוז מארמורש אין פרץ ואין יוצאת אין צורך לעשות חדשות, שב ואל תעשה עדיף" . . . ועיי' ב"אוהב משפט" דף מ"ג שכ' "והוא באמת דבר המתנגד אל השכל למסור שבט המושל על עיר סיגעט ביד תושבי עיר פעסט . . . כי נודע לכל, שאף החכם השלם בגליל פעסט ואגפי' אין לו השגה והבנה באזהרות והסייגים שמתנהגים בהם אנשי מארמורש" . . .

ובכן יש לנו לתאר את גודל הקשויים, אשר הי' לה ללשכת החרידים מימין ומשמאל.

החילוקי דעות בסיגעט. מחלוקה גדולה התלקחה בסיגעט, אשר אין דומה לה בדברי ימי ישראל באונגריא, אשר נמשכה חמש שנים (תרמ"ג — תרמ"ח).

בשנת תרמ"ג, תומ"י אחר פטירת מרן הגה"ק יקותיאל יהודה טייטלבוים, אב"ד סיגעט, פרצה שם מחלוקה גדולה בין שני צדדים. מצד אחד רוב מנין של העיר, יראים ישלמים, חסידים ואנשי מעשה, ובראשם הרב אב"ד מרן הקדושת יום טוב, והדיין הגאון ר' שלמה לייב טאבאק בעל הערך ש"י. ומצד השני קציני וקלי העיר, גם המשפחה הגדולה והנכבדה "כהנא" וראשיה, הגאון ר' יהודה מודרן, הרב הדיין ר' חיים ליב כהנא והגביר ר' קלמן כהנא.

כמה סבות למחלוקה זו — כותב הרב גרינוואַלד, — בחירת הרב החדש, אשר משפחת כהנא מאנה בו; ריב בין חסידי וויזניץ וסיגעט, אבל כלפי חוץ לא הראו אלא סיבה זו: אם העיר סיגעט, עיר מלאה חכמים וסופרים, חסידים ואנשי מעשה תעמוד תחת שלטונה של לשכת האורתודוכסים בבודאפעסט, אפילו בעניני דמתא, כבקשת ראשי הלשכה האורתודוכסית בפעסט והרב אב"ד ואנשיו, או יעשו כרצון משפחת כהנא, שרק בני העיר ודייניה יחליטו בדבר דין ומשפט בקהלת סיגעט. כל כת שלחה תקנותיה לפני שרי המלוכה לשם אישור, והקהלה נעשתה לשתי כתות. השנאה וההתחרות ירדו ונקבו עד החלל שבלב, כתבים עם איסורים והתרים פרחו באויר. צד משפחת כהנא ביקש לעמוד לדין ולתבוע עלבונם, המקטרגים ערערו וקבלו, והסנגורים השיבו ולמדו זכות, והקטטה התפרצה והלכה עד לב השמים.

רבים ראו סכנה בזה להיהדות החרדות, ללשכת האורתודוכסיא, אשר מאוד עמלו בוניה, עד אשר העמידו אותה על בסיס חזק, ואחרי התפרצות מחלוקה גדולה כזו, עוד ההבערה לחלק תצא ועוד מעט ופשתה המספחת גם לקהלות אחרות. לאחר ארבע שנות קטטה נחלקה העדה לשתי קהלות נפרדות זו מזו. אם הקהלה נשארה עם מרן הקדושת יו"ט האב"ד בשם "אורתודוכס", ואלו הנפרדים, והיינו משפחת כהנא התארגנו בשם "ספרד" אשר דבר אין לה עם לשכת האורתדוכסים בפעסט. כל צד השתדל להצדיק את מפעלו בספרו אשר הדפיס. מצד האורתודוכסים הופיע ספר בשם "מלחמת מצוה". עם מכתבים והסכמות מכל גאוני מדינת אונגריא וטרנסילבניא, ובראשם המאורי הגולה הגה"ק ר' יהושע מבעלזא ור' יחזקאל שרגא הלברשטאם משינאַווי זי"ע.

מצד הספרדים הופיע ספר „אוהב משפט" עם מכתבים והסכמות מגאוני גליציא. אולם אח"כ חזרו הרבה גאוני גליציא מדבריהם הראשונים, והצטרפו עם גאוני אונגריא לאסור את הספרדים, הלא המה: הגאון ר' ארי' לייביש הורוויץ ובית דינו מסטרי, הגאון ר' אברהם מענדל שטיינבערג — בראד. הגאון מברעזאן התנצל כי עשה „על ידי הפצרות צד וויזניץ שישבו עלי איזה ימים בהפצרות".

אולם ההיסטוריה הוכיחה גם הפעם, שאם הקהלה תחת השפעת מרן הייטב לב נכנסה סוף כל סוף בשנת תרל"ט בברית האורתודוכסיא ולשכתה, והתפתחה לעיר מלאה חכמים וסופרים, חסידים ואנשי מעשה ואנשי צורה, ומצד השני הקהלה אשר נפרדה מהסתדרות האורתודוכסית ומלשכת מרכזית שלה, אפילו אם בין העוזבים היו נמצאים גדולים בתורה וביראה כהגאונים ר' יודא מודרן ור' חיים ליב כהנא הדומו"צ, ומשפחה נכבדה ומיוחסת כמשפחת כהנא, לבסוף היחידים החרדים על דבר ה' עזבו את קהלת הספרדים ונסתפחו לקהלת אורתודוכסית, והם ויוצאי חלציהם נשארו נאמנים לד' ולתורתו, והקהלה הספרדית עם חבריה הנשארים בתוכה נכנסה בברית הניולוגים, ושמא קגרים שמיוצאי חלציהם לבסוף התבוללו.

הסכנה מרחפת להפרד מהלשכה. בשנת 896 סכנה רצינית היתה מרחפת על פני האורתודוכסיא האונגרית להתפרד לחצאין. כמעט שהרבנים והקהלות אשר נוטים לחסידות יעזבו את הלשכה המרכזית האורתודוכסית שבפעסט, ויעשו לעצמם הסתדרות ולשכה מיוחדת.

הגרמא לזה הי', שבעת שנשיא הלשכה הראשון, הג"ר יצחק רייך, של"ה, הושיב הגאון השבט סופר מפרעסבורג, אחרי התיעצותו עם רבנים אחדים, את הג"ר ארי' לייב ליפשיץ אב"ד סאנטוב, לנשיא הלשכה. דבר זה חרה להרבנים החסידים, מצד שהרב מסאנטוב הי' מתנגד מוחלט, וגם שבניו למדו בבתי־ספר עליונים, ומלבד זה התנגדו גם לדניאל ווייס המזכיר הראשי של הלשכה — כאמור לעיל.

ראש החסידים הי' מרן הקדושת יו"ט אב"ד סיגעט. הוא נסע ביחוד לפרעסבורג, כדי לסבב את הגאון בעל שבט סופר לשנות את החלטתו בדבר התמנות הרב ליפשיץ. אבל דבר זה לא עלה בידו. וע"ז קרא מרן הקדושת יו"ט אסיפה בענין זה לערמיהאליפאלווא, כדי לטכס עצה כדת מה לעשות. 72 צירים התאספו אז במיהאליפאלווא. אולם בעת שהוצע להפרד מהלשכה המרכזית בפעסט, רבנים מובהקים וגאונים כבעל ערוגת הבושם מחוסט, ובעל זכרון יהודה מסאטמאר זצ"ל ועוד גם אחרים לא אבו לשמוע מזה, באמרם כי ע"ז רק יתנו יד וכח לפושעים הריפורמים, אשר מחכים בכליון עינים לפירוד כזה בין הדבקים, ויחלישו בנין האורתודוכסיא, אשר רבותינו הקדושים נוחי נפש בנו בזעת אפם ומסרו נפשם עליה. עכ"ז לבסוף עלה להם בשנת תרס"ד לתווך ולעשות שלום בענין זה. אז הוחלט שלימין הנשיא יספח גם סגן מכת החסידים, אשר יגן על עניני החסידים. אז נבחר הרב חיים אלעזר

האַרטשטיין, ראש הקהל דמונקאַטש לסגן־נשיא הלשכה האורתודוכסית בפעסט.

***

הגט מהערמאנשטאַדט. הגט שסידר הג״ר זאב וואלף ראָזענבליטה הלוי, רב בדיטשא, בחודש תשרי תרל״ג בהערמאנשטאַדט היסב רעש גדול בין גדולי הדור, כי מלבד מה שמצאו בגט עצמו כמה פסולים, עוד עשה הרב הנ״ל את יעקב פעלדבוי, שהי׳ מפורסם לאפיקורס גמור (ראה מהר״ם שיק אבהע״ז קל״א, קל״ב) לשליח, ורוב גדולי הדור פסלו את הגט, כמפורש בקונטרוסו של הג״ר מרדכי הלוי הורביץ רב בעיר שימלוי, והחזיקו בידו הגאונים הק׳ מרן הדברי חיים, המהר״ם שיק, הייטב לב, ר׳ חיים צבי מאנהיימער, ועוד שאר גאונים. אבל הגאון ר׳ יוסף שאול נאטאנזאָהן והגאון ר׳ יצחק אהרן לאַנדסבערג מגראָסווארדיין אמרו שבדיעבד הגט כשר. אמנם המהר״ם שיק השיב להם בתשובה הנ״ל שהגט פסול.

הרב ראָזענבליטה השתמש אח״כ בחילוקי דעות הללו, והפיץ קול־קורא נגד מנהלי הלשכה האורתודוכסית.

קהלת ארטה. בקראלי. בקראלי נפרדו בשנת תרמ״א מאם הקהלה שתחת הגאון ר׳ מאיר פערלס ששים משפחות חרדים, ויסדו קהלה אורתודוכסית, וקבלו לרב את הג״ר משה שוואַרץ אב״ד דקראסנא.

השו״ב מסענזשאָרץ. בשנת תרס״ד אסר הגה״צ ר׳ אברהם יהושע פריינד אב״ד ענטראדאם את השו״ב מראמאנסענטדיארדי. השו״ב קבץ מכתבים מגאונים נגד האיסור, וגם מצד הגאב״ד נקבצו הסכמות מגאוני אונגריא לחיזוק האיסור. גם בי״ד בזבל״א וזבל״א ישבו כסאות למשפט, והבי״ד ג״כ הוציא פסקו נגד השו״ב.

המקוה בקלויזענבורג. בשנת תרס״ה נפרץ ריב בדבר המקוה בקלויזענבורג כי לפי הגה״צ ר׳ אברהם יהושע פריינד אב״ד ענטראדאם לא נעשתה המקוה הזו כפי פסקו של מרן הדברי חיים, והגאון ר׳ משה שמואל גלזנר אב״ד שם הביא ראי׳ לדבריו בקונטרוסו „בירור הלכה״. רוב גאוני אונגריא עמדו לימין הג״ר מענטראדאם, והגאון מברעזאן ושאר גדולי גליציא הצדיקו את הג״ר מ״ש גלזנר.

הספר של עזרא הסופר. עיי׳ בהדרת קודש להג״ר יוסף הכהן שוואַרץ מ״מ מגראָסווארדיין הי״ד, חלק המכתבים עמוד 48 בסוף מכתבו של הגאון ר׳ יקותיאל יהודא גר״וו — קולומבוס אהייא, וז״ל: „ועוד זאת מה שמצאתי כ׳ בס׳ שארית ישראל (חלק שני מס׳ יוסיפון) סו״פ י״ט: אנשי בולוניא נתנו להפאבסט במתנה ספר שכ׳ עזרא הסופר, וכ׳ עליו זה ספר עזרא שכ׳ בעצמו וקרא בו בעת עמדו על מגדל עץ לעיני כל העם, והספר עדיין ביד כומרים אשר בעיר גראָסווארדיין! ואנחנו לא נדע מזה״ עכ״ל.

מחייהם התרבותי. בשנת 888 נתיסד ונפתח בית־ספר האזרחי לנערים בגראָסווארדיין; בשנת 892 נמנה למנהל בית־ספר זה המורה המצוין מו״ה

יעקב יחיאל גאבעל; בשנת 897 נפתח הבית־ספר אזרחי גם לנערות שם. תוצאות בית־ספר הנוכחי הי׳ שבתוכו נתחנכו רוב רבנים ובע״ב מנהלי האורתודוכסיא.

תמיכה לפליטי רוסיא. לפרקים קרובים היו פרעות ברוסיא הצארית נגד אחב״י, ובכל פעם הגיעו פליטי רוסיא הללו אשר נמלטו לנפשם למדינה זו. בעתים הללו נקבצו בכל מדינת טרנסילבניא סכומים גדולים, כדי להמציא לפליטי פרעות אלה מלבושים, ארוחה, מלון, הוצאת הדרך, עד אשר יהיה לאל ידם לרכוש הויזות הנדרשות, והוצאות הספינה מקרוביהם שמעבר לים.

הרבנים שנסתלקו, והרבנים שנבחרו בשנות 871—905.

תרל״ד: של״ח הג״ר משה שטיין, אב״ד ערדאסענדיארדי ד׳ תשרי; החכם ר׳ שמשון קרויס, מארגנה הראשון של לשכת היראים 24 מארץ 874; הג״ר חיים בצלאל פאנעט אב״ד טאָשנאַד י״ט ניסן.

תרל״ו: של״ח הג״ר אליעזר הירש אב״ד טאלדיעש כ׳ אלול.

תרל״ז: הגה״צ ר׳ מרדכי ליב ווינקלער אב״ד מאד, נבחר לאב״ד מעזאטעלעגד; הג״ר ישכר בער קאָהן, נבחר לאב״ד ערדאסענדיארדי.

תרל״ח: הג״ר אברהם גלזנר אב״ד קלויזענבורג של״ח כ״ב כסלו; הג״ר משה שמואל גלזנר, נבחר לאב״ד קלויזענבורג.

תרל״ט: של״ח הג״ר נתן דוד דייטש, אב״ד קרעטשעניף, י״א שבט; הג״ר יצחק אהרן לנדסברג, אב״ד גראסווארדיין ט״ו ניסן.

תרמ״א: הג״ר שרגא פייש פישמאן, אב״ד קלויזענבורג, של״ח ט״ז אייר.

תרמ״ב: הג״ר משה צבי פוכס נבחר לאב״ד גראָסווארדיין.

תרמ״ג: הגאון ר׳ שמואל עהרענפעלד, החתן סופר, מלפנים אב״ד בעטהלען של״ח א׳ מנ״א; הג״ר יעקב צבי וואַלדמאַן אב״ד בארשא כ״ז מנ״א; הגה״ק ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים, אב״ד סיגעט, ו׳ אלול; הגה״צ ר׳ חנניא יו״ט ליפא טייטלבוים נבחר לאב״ד סיגעט; הג״ר יקותיאל שווארץ נבחר לאב״ד קאַפאָלנאָקמאָנאשטור.

תרמ״ד: הג״ר יהודא פריעדלאנדער נבחר לאב״ד נימוזשא.

תרמ״ה: של״ח הגה״ק ר׳ מנחם מענדל פאָנעט אב״ד דעש, י״ג תשרי; הג״ר יוסף ארי׳ כהנא דומו״צ סיגעט ב׳ מרחשון; הג״ר מיכל צבי שאהנפעלד, וואראהל. הגה״צ ר׳ משה פאנעט נבחר לאב״ד דעש; הגה״צ ר׳ משה דוד טייטלבוים נבחר לאב״ד מ. לאפאש; הג״ר גרשון שטערן לאב״ד מ. לודאש; הג״ר אלי׳ קליין לאב״ד האלמין; הג״ר יהודה פריעדלאנדער לבאָרגאָפרונד; הג״ר אברהם אשר זעליג שטיין לאב״ד ס. אודווארהעלי; הג״ר דוד ביימעל לאב״ד מעדיאש. בסתיו שנה זו נרצח מו״ה יו״ט כהנא הרה״ק מענטראדאם ר״ל.

תרמ״ו: הג״ר יחיאל מאיר פאנעט נבחר לאב״ד בוטשום.

תרמ״ז: הג״ר משה יוחנן שאהנפעלד נבחר לאב״ד ערמיהאליפאָלוואָ.

תרמ״ח: הג״ר יוסף שטערן — סיגעט, של״ח ט״ו אדר. נבחרו: הגה״צ

ר׳ משה מאזעס חיים ראָזענבוים לאב״ד שימלוי; הגה״צ ר׳ בנציון חעזעל לדומו״צ בדיטשא; הג״ר מנחם מענדל שיק למ״מ בגראָסווארדיין.

תרנ״ו: של״ח הגה״צ ר׳ יהושע אהרן צבי ווינבערגער אב״ד מארגארעטן כ״ח כסלו; הג״ר ישעי׳ רובין — מיהאליפאָלוואָ; הג״ר ישעי׳ דייטש מו״צ בגראָסווארדיין, כ״ג תשרי. נבחרו: הגה״צ ר׳ בן ציון וועזעל לאב״ד בראששא; הג״ר משה שטערן לאב״ד דראגמירעשט; הג״ר צבי הורביץ לאב״ד הערמאַנ־שטאַדט; הג״ר שמואל זלמן ווינבערגער לאב״ד מארגארעטן.

תרנ״א: הגה״צ ר׳ הלל ליכטענשטיין אב״ד קלויזענבורג של״ח י׳ אייר.

תרנ״ב: הג״ר פנחס ווינבערגער — ניגרעשט של״ח י״ג אדר; הג״ר אברהם חיים דומו״צ בהאלמין י״ב ניסן.

תרנ״ג: הג״ר אפרים מרדכי פישל סופר, אב״ד נאַדיסענטמיקלאָש של״ח ג׳ כסלו; הג״ר יעקב קאָפל ליכטנשטיין אב״ד בעטהלען ח׳ טבת; הג״ר הלל פאָללאַק אב״ד סאסרעגען, א׳ אדר. הג״ר יהודה ליכטנשטיין נבחר לאב״ד בעטהלען; הג״ר ברוך בענדיט ליכטנשטיין נבחר לאב״ד קראסנא; הג״ר שמואל לוי ווינבערגער נבחר לאב״ד ניגרעשט; הג״ר מרדכי צבי הכהן נבחר לאב״ד דיטשא; הג״ר יהודא ליב גינסבערג נבחר לאב״ד אָראָניאָשמעדיעש.

תרנ״ד: הגאון ר׳ מאיר פערלס של״ח ט״ו תשרי; הגאון ר׳ יהודא מודרן של״ח ד׳ מרחשון. הג״ר חיים יוסף גרינבוים נבחר לאב״ד האסואסא.

תרנ״ה: הג״ר יצחק אויש — מאקא, של״ח י״ג אב. הגה״צ ר׳ שלמה זלמן אויללמן, נבחר לאב״ד ביסטריץ; הגאון ר׳ נח ברוך פישער נבחר לאב״ד בעלעניעש; הגאון ר׳ שמואל לוי ווינבערגער נבחר לאב״ד נאַדיבאַניא.

תרנ״ו: של״ח הג״ר בנימין זאב מאנדלבוים אב״ד סאטמאר ח׳ תשרי; הג״ר יוסף אלי׳ רוזנברג — מיהאליפאָלוואָ, כ״ה מרחשון; הג״ר יצחק רייך נשיא הלשכה; הג״ר אשר גראָסבערג אב״ד בעלעניעש י״א כסלו; הג״ר אברהם גרינבוים — האסואסא ב׳ ניסן; הג״ר צבי יהודה האָראָוויץ אב״ד נאַדיבאַניאַ ט״ו תמוז, הג״ר ארי׳ ליפשיץ נבחר לנשיא הלשכה בפעסט.

תרנ״ז: הג״ר מרדכי צבי שלעזינגער אב״ד נאדיפאלו של״ח י״ז כסלו; הג״ר צבי הירש ווייס אב״ד מ. לאפאש של״ח כ״ו אדר א׳. הג״ר מנחם צבי רוזנברג נבחר לאב״ד נאַדיפאָלו.

תרנ״ח: הג״ר כלב פייבעל וועזעל אב״ד טורדא של״ח ג׳ אלול; הג״ר שלמה רוזנברג אב״ד טאָשנאַד של״ח ;הג״ר אברהם לייכטאג אב״ד הידלאמאַש. נבחרו הגה״צ ר׳ יהודא גרינוואלד לאב״ד סאטמאר; הגה״צ ר׳ יחזקאל פאנעט לאב״ד מאראשאויוואַר; הגה״צ ר׳ שלמה זלמן עהרענרייך לאב״ד שימלוי; הג״ר שמואל הלוי עהרנגרובר לאב״ד טאָשנאַד; הג״ר אברהם משה שטיין לאב״ד שאַרמאַש; הג״ר אהרן מאנדלבוים לאב״ד מ. וואַשאַרהעלי; הג״ר

אברהם רייכנבערג לאב"ד סעקעלהיד.

תרנ"ט: הג"ר ישראל אולמן רה"ק בגרוו"ד של"ח ה' מנ"א; הג"ר משה אולמגן — גרוו"ד של"ח כ"ה ניסן; הג"ר דוד ביימעל אב"ד מעדיאש; הג"ר יעקב פאַנעט י"ד ניסן; הג"ר מרדכי יאמפיל מו"צ במיידאן י"ד אדר. נבחרו: הג"ר פנחס צימעטבוים לראב"ד בגרוו"ד; הג"ר אליעזר מאיר שיפמן לדומו"צ אויבערווישאַ.

תר"ס: הג"ר ישעי' רובין — מיהאליפאַלוואַ של"ח. הג"ר יעקב מאיר וואַלד נבחר לראב"ד בקלויזנבורג.

תרס"א: הג"ר חיים פריעדריך של"ח ט' מנ"א. הגה"צ ר' בן ציון וועזעל מלא כסא הרבנות בטורדא; הג"ר ברכי' שיק נבחר לאב"ד טעמעשוואַר־יאַזעפין; הג"ר משה רייך נבחר לאב"ד מעדיאש; הג"ר יוסף חיים פישמן נבחר לאב"ד טעלעגד; הג"ר יצחק אייזיק פריעדריך נבחר לאב"ד טורץ.

תרס"ב: הג"ר בנימן פוכס נבחר לאב"ד בראששא.

תרס"ג: הגה"צ ר' משה פאַנעט אב"ד דעש של"ח כ"ד כסלו. הגה"צ ר' יחזקאל פאַנעט נבחר לאב"ד דעש; הג"ר יעקב שלום קליין נבחר לדומו"צ בגראַסווארדיין; הג"ר יוסף סג"ל לעווי נבחר לדומו"צ בהאלמין; הג"ר יצחק מאיר הכהן שוואַרץ נעשה לרב בדראגמירעשט.

תרס"ד: הגה"צ ר' חנניא יו"ט ליפא טיילבוים אב"ד סיגעט של"ח כ"ט שבט; הגאון ר' נחמן כהנא אב"ד ספינקא, בעל ארחות חיים, של"ח כ"ט תמוז; הג"ר עזריאל אייזיק קעללער אב"ד שאמקוט של"ח א' חשון. הגה"צ ר' חיים צבי טייטלבוים נבחר לאב"ד סיגעט; הג"ר אברהם משה שטיין נבחר לדומו"צ קלויזענבורג.

תרס"ה: הג"ר ארי' לייב ליפשיץ של"ח. והג"ר אברהם מ"ש פראנקל נבחר לנשיא־הלשכה לכל ימי חייו; הגאון ר' אפרים פישל פעלדמאן אב"ד דראגמירעשט של"ח כ"ג כסלו. הגאון ר' יהודא סג"ל ראזנער נבחר לאב"ד סעקעלהיד; הגאון ר' אשר אנשיל מיללער נבחר לאב"ד פעטראשעני; הגאון ר' זאב צבי הכהן ד"ר קליין נבחר לאב"ד בראששא; הגאון ר' שלמה זלמן ליכטנשטיין נבחר לאב"ד שעסבורג; הגאון ר' אברהם חנוך פריעדמאן נבחר לדומו"צ סאטמאר.

***

התקופה בין שנות 1905-918

הלשכה האורתודוכסית. בשנת תרס"ה הי' לה להלשכה אורתודוכסית נצחון־מוסרי, ע"י ששמה אשר הי' לה עד עתה „דורכפיהרונגס־קאָמיססיאָן" נשתנה על „לשכה מרכזית אורתודוכסית", וגם השטאַטוטען של הלשכה נשתכללו עם המלואים, שכל הסכסוכים שבין הקהלות, ובין פקידי הקהלות יובאו לפני ביד"צ בזבל"א וזבל"א ושני הצדדים או שני הבוררים יבחרו ראש הבי"ד, ובאופן שלא יוכלו להתפשר, אז בכח הלשכה למנות ביד"צ או יושב־ראש.

פקודה זו הופיעה תחת מספר פרעזידענציאלי 102284-1905.

בשנת תרס"ו: על התעוררות הג"ר ברכי' שיק — טעמעשוואר בצוותא עם חברת מחזיקי הדת בנייטרא השתדלו לפני הממשלה שתנתן רשות לשומרי ש"ק שיפתחו חניותיהם ביום א' לשבוע, באופן שבזמן שהות הנוצרים בבית תפלתם החנויות תהיינה סגורות.

האורתודוכסיא והניולוגיא. ד"ר קעטשקעמעטי, רב הניולוגי מגראס־וואַרדיין, הוציא לאור מחברת בשם "יש דת ישראל אחת, או רבות" בשנת 912. במחברתו הוא מביא המון ראיות מדברי הימים של ישראל, שבכל זמן מן הזמנים היו מפלגות שונות בישראל, אשר היו להם חילוקי דעות שונות בנוגע לדת, ובכל זאת לא באו לידי פירוד, וגם מתאמץ לברר שממשה רבינו עד מנהיגנו האחרונים כולם היו מהמתחדשים. ובכן קרא את חבריו הניולוגים לקרב מחדש נגד האורתודוכסיא העצמאית. הג"ר זאב צבי הכהן ד"ר קליין אב"ד בראששא הכה על קדקדו, והשיב לו על כל סעיף וסעיף, והוכיח על טעותיו ועל עוותת ההיסטוריא מצדו. גם הג"ר אפרים פישל פישער ז"ל אב"ד שאַראַשפּאַטאַק בשבועון החרדי "האמת" מספר 4 משנת 934 מתוכח עם מחברתו של ד"ר קעטשקעמעטי, ודוחה את דבריו מסעיף לסעיף.

תנועת האוניפיקאציאָן. בעת שד"ר קעטשקעמעטי קרא למלחמה גלויה נגד האורתודוכסיא, אחדים ניסו גם באופן אחר להחליש את כח האורתודוכסיא. בשנת תרע"א יצרו וערכו גם תנועה להתאחדות, וקראו לשלום ע"י הרב זינגער בערנאט, ד"ר סעקעלי אלבערט — אוהעלי, הרב פנחס גראס — בוטין הי' מזכיר הועד בסאַבאַטקאָ. הם שלחו שלוחים בעד תעמולה בכל אתר ואתר. אולם האורתודוכסיא לא הקשיבה לקול קריאתם.

בשנת תרע"ב ביום 20 לפעברואר קראו הניולוגים לאסיפה גם את האורתודוכסים בדבר האבטונומיא, בלי תוצאה; ביום 23 לספטמבר תרע"ד קראו הניולוגים שוב לאסיפה כללית את האורתודוכסים; בשנת תרע"ח בקשו את הרה"צ מבלאזשעוו זצ"ל, שהוא יתווך בין הניולוגים והאורתודוכסים, אולם בכל פעם נדחה בקשתם.

גם פראנץ סעקעלי, מיסד ונשיא הפאַטראַנאַזש, עמל הרבה בהתאחדות האורתודוכסיא עם הניולוגיא, בלתי תוצאה.

מספר הקהלות באונגריא ובטרנסילבניא. בשנת תרע"ד פרסמה הממשלה מספר הקהלות באונגריא ובטרנסילבניא: היו קהלות עקריות של האורתודוכסים 318, וקהלות קטנות הנטפלות להן, אשר לא הי' ביכלתם לקבל רב עליהם, ונטפלו לקהלה גדולה הסמוכה 1.274. רבנים אב"ד 260. מלבד זה היו דיינים למאות, וגם אלו שנקראו "ש"ץ־מ"ץ" ר"ל שליחי־צבור ומורה צדק, או שו"ב ומו"ץ, ר"ל שוחט ובודק ומורה צדק. כל פקידי הקהלה הנ"ל קבלו פרס שלהם מקופת הקהלה בדרך כבוד, אשר הספיק להחיות את נפשם.

קהלות עקריות של השטאַטוסקוואָ היו 60. קהלות קטנות שבגלילותיהן

132. רבנים שלהם 40. רבני שטאטוסקוא למדו בבחרותם לרוב בישיבות אור־תודוכסיות, ואיזה מהם למדו בהסמינר.

קהלות עיקריות של הריפורם 182. קהלות קטנות הנטפלות להן 302. ריפורם־ראביים 112. ראביים הללו הם תלמידי הסמינר לרבנים בפעסט.

התקשרות עם יהודים מחוץ למדינה. בשנות המלחמה העולמית, לרגלי הקרב אשר נערכו על שטחי מדינתם, חיילים יהודים הגיעו לפוילין, ליטא ואוקריינא והתקשרו עם המוני וגדולי היהודים דשם, ויצאו חוץ למחיצתם וחוגם; עי״ז התמכרו עם שיטות שונות מהחסידות מצד א׳ ועם דרכי הלימוד שונים מצד השני; עי״ז מהמוני העם התמכרו עם רעיון הציוני. וכל אלו השפיעו עליהם על עת שיבתם לביתם. לעומת זה נדדו יהודי גליציא ובוקאווינא לאלפים לאונגריא ולטרנסילבניא, והתישבו בכל העירות שבטרנסילבניא. יהודים הללו הביאו אתם שמה רוח חדשה של חסידות וגוונין של לבוש חסידי בחוגי היהודים דשם.

לרגלי המלחמה העולמית יהודי מארמורש וגם ממזרח טרנסילבניא נמלטו לנפשם, והרבה מוסדות דשם נחרבו. אלו התישבו בגראַסווארדיין, אראד, טעמעשווער, קלויזענבורג ובכל ערי טרנסילבניא, ולמקומם באו אחרים מגליציא ומבוקאווינא.

התישבות האדמו״ר מוויזניצא בגראַסווארדיין. בשנת תרע״ה, לרגלי פרוץ מלחמה העולמית ביום 1 לאויגוסט תרע״ד, עזב הגה״ק ר׳ ישראל האגער זי״ע, האדמו״ר מוויזניצא, את וויזניץ והתישב בגראַסווארדיין. גראַסווארדיין היתה עיר מלאה חכמים וסופרים, הקהלה היותר גדולה אחר בודאפעסט. בגראַסווארדיין דרו אז רובם ככולם אשכנזים, סוחרים מובהקים אשר בבוקר השכם ובערב אחר סגירת מסחרם קבעו עתים לתורה, ומדקדקים במצות. הופעת האדמו״ר מוויזניצא שם הביאה רוח חדשה בין יהודי גראַסווארדיין. לשבתות השנה וימים טובים, ובפרט לימים הקדושים נהרו שמה חסידים למאות ולאלפים. אשר שינו את פני העיר. עכ״ז כל בני הקהלה, כקטון כגדול, התיחסו לאדמ״ור ביראת הכבוד כראוי. כ״ז רכש לו הודות גם לאהבתו ורדיפת השלום הדוגמאית שלו, שמעולם לא התערב בשום ריב וקטטה של הקהלה, או של יחידים.

חוץ מזה כמעט בכל קהלה התישבו אדמורי״ם פליטים, והשפיעו על בני הקהלה דשם. התפשטות החסידות מהמלחמה העולמית ואילך בכלל נעשתה לזרם עולמי.

חייהם הכלכלים, והשפעותיהם על כל ענפי שדה־החיים. היהודים שבאונגריא וטרנסילבניא, אחר שהותר להם להתיישב בכל המקומות, ולעסוק בכל מיני מסחר ותעשיה, תרבות ובכל ענפי החיים כטוב בעיניהם, התנפלו בהתמדה ובהתלהבות על כל השטחים האלה. ובאמת רבים מהם גדלו והצליחו וגם עשו פרי. רבים מהם קנו וחכרו נכסים דלא ניידי ובתים; בנו בתי חרושת

שונים; יסדו שלחניות ומסחרים גדולים; ארגנו עתונים; כתבו והדפיסו ספרים בכל מדעים; הפיצו תרבות בכל החוגים. לא נמצא מקצוע, אשר יהודים לא תרמו חלקם בהתפתחותו. עכ"ז היו מקצועות שלמים, אשר יהודים לקחו חלק בראש, כמו בישול יין שרף, ריחיים, בית־חרושת של צוקר, מסחר־עץ, אריגה, ומלבד זה עתונאות, קול־נוע, ועוד.

בכלל בידינו להצהיר, דבר אשר גלוי וידוע ומפורסם שאין צריך ראיה, שהיהודים התפתחו את מדינת אונגריא וטרנסילבניא כהיום.

*

הויכוח בדבר מבעה"נ בסיגעט. בשנת תרס"ו פרצו חילוקי דעות בסיגעט בין צד סיגעט ובין צד וויזניץ בדבר מעות ר' מאיר בעל הנס הנקבצות במחוז מרמורש, מי יהי' נשיא הכולל. גם בענין זה הופיעו כמעט מדי יום ביומו קול־קורא"ים משני הצדדים. לבסוף התפשרו שני הצדדים להביא את הענין לפני בידי"צ בזבל"א וזבל"א, תחת יו"ר הגה"צ בעל ערוגת הבושם אב"ד חוסט.

מאשין־מצות בגראָסווארדיין. בשנת תרס"ט, התנגד הרב צימעטבוים לאפית המאשין מצות מצד הקהלה בגראָסווארדיין, במקום אשר המרא דאתרא הגאון ר' משה צבי פוכס התירה, ונתהו' ויכוח מזה.

מכירת סתם קמח בפסח. בשנת תר"ע, התיר הג"ר משה שמואל גלזנר אב"ד קלויזנבורג למכור סתם קמח בפסח, ותגעש הארץ לרגלי פסקו.

שליוואָוויץ — לוגאש. בשנת תרע"א, בשנה זו הי' רעש במדינה גם ע"י השליוואָוויץ של פסח הנעשה בלוגאש, שנעשה בהכשר, ולבסוף נודע, שלפירמא קיממעל הי' לה צינור מיוחד בסתר, אשר הוביל יין שרף חמץ לתוך היורה.

בפעטראשעני נתיסדה הקהלה הארטה. בשנת תר"ע בסיועת מו"ה פתחי' לאם, כעת בברוקלין. הרב לאם תומך את הקהלה בסיוע שיש בו ממש מאז וע"ע.

בשנת תר"ע, נפרדו חרידי אראד מהניולוגים, ויסדו קהלה אורתודוכסית עצמאית. מעשיו המוזרים של הראבי הריפורמי ד"ר אלכסנדר רוזנברג, עוררו התמרמרות אצל חרדי המקום, ובפרט סדור קידושין לתערובות ישראל עם עכו"ם. האורתודוכסים בחרו לרבם את הג"ר יהודא סופר, אשר הראה פלאות ע"י ארגון הקהלה האורתודוכסית באראד.

נגד המזרחי. הג"ר יצחק יהודא ריינעס אב"ד לידא, מחולל המזרחי, בא לפרעסבורג בשנת תרס"ד — כידוע — ובצוותא עם מר שמואל בעטטעלהיים קראו לאסיפה עולמית לפרסבורג את כל המתיחסים באהדה כלפי המזרחי. חוץ הרב ראטה — פאפא, והג"ר שלום קוטנא אב"ד אייזנשטאַדט, התנגדו כל הרבנים האורתודוכסים שבאונגריא וטרנסילבניא לתנועת המזרחי. ובפרט אחרי שבשנת תרס"ח הופיע איסור בפומבי משלשה תופסי ישיבות היותר גדולים ומובהקים שבאונגריא, ה"ה הגה"צ: ר' משה גרינוואלד אב"ד חוסט, ר' שמואל רוזנבערג אב"ד אונסדאָרף ור' ישעי' זילבערשטיין אב"ד ווייצען.

האלפי תלמידיהם, רבנים ומנהלי הקהלות, בראותם איסור מפורש יוצא מרבם, כמובן, התנגדו גם הם להמזרחי.

גדולי אונגריא החליטו תומ"י אחר התיסדות הסתדרות אגודת ישראל לחדול מלהשתתף גם בה, לרגלי הסבה שכמה מחברי אגוד"י בגרמניא אינם מכת האורתודוכסיא הנפרדה דשם, וכאשר באה השמועה שמרא דארעא קדישא הגה"צ ר' יוסף חיים זאַנענפעלד זצ"ל התחבר לאגודת ישראל, בקשו את הגה"צ ר' יהודא גרינוואלד אב"ד סאטמאר, ידידו וחבירו מאז, להשפיע עליו להסיג אחור ולהצהיר לפניו שהוא מעמיד בסכנה את הכנסות הישוב הישן שבירושלים, כי התומכים עוד יאמרו „מדוע נתמוך ונפרנס ידי עוברי עבירה", ותבעו מאתו לעזוב את האגודת ישראל (עיי' שו"ת זכרון יהודא חאו"ח סי' ר').

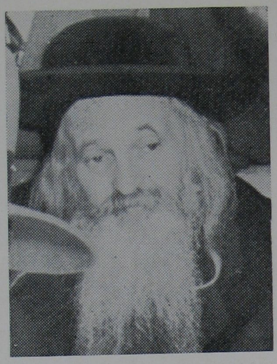
נגד האגודת ישראל. בשנת תרע"ג קרה שהגה"צ ר' שלמה זלמן ברייער זצ"ל אבדקה"י פרנקפורט ע"נ מאין הופיע פתאום על אחת האסיפות של הלשכה האורתודוכסית, ובטענה שעי"ז תחזקנה ידי האורתודוכסיא בגרמניא, הציע בקשתו, שהאורתודוכסיא שבאונגריא תתקשר עם אגודת ישראל העולמית. הרב ברייער בעצמו הי' יליד אונגרי, ומלפנים שימש ברבנות בקהלה המפוארה פאפא ובאמת כמה מרבני אונגריא התיחסו באהדה כלפי הצעתו. אולם הגה"צ הדרכי תשובה אב"ד מונקאַטש זצ"ל תבע לדחות בקשתו, והסביר א"ז ע"י משל. בשתי מטות שאינן שוות, אם אתה רוצה להעמידן זה אצל זה, אז אין לך עצה אחרת כ"א לחתוך מהגדולה, ככה יקרה אותנו אם נקשיב לקול הרב ברייער; אונגריא עומדת במדרגה גבוה כלפי גרמניא, הן בתורה והן ביראה, ואם נסכים להשתתף עם גרמניא, נהי' מוכרחים לוותר על כמה מנהגים מסורתיים, כדי להתדמות להם, כי יהודי גרמניא לעולם לא יתדמו לנו" . . . הרב ברייער כאשר בא כן שב לביתו בלי שום תוצאה.

אולם אין לתמוה על יהודי אונגריא עבור זה, אחרי הרפתקאות הרבות דעדו עלייהו מצד הריפורמים. הם הורגלו מאז לסבול בלי הרף צרות ורדיפות מצד הניולוגים, ולא עלה להם להשקיט המחלוקות אשר פרצו בקרב הקהלות ולמנוע חילול השם אך ורק ע"י הבדלם לגמרי מהמתחדשים. ואפילו אחרי הפרדם לא עברו איזו חדשים שהריפורמים לא ישימו מכשולים, מינים ממינים שונים, לפניהם, או לא יבחנו בערמות וערמימיות שונות לפרוש מצודות לרגליהם כדי לצודם ברשתם, ושיבטלו עצמיותם. ובכן בכל דבר או רעיון חדש ראו ערמת המתחדשים, אשר הם צריכים לדחותו, ולהתרחק מאתו בתכלית הריחוק. חוץ מזה העלילו הניולוגים נגד האורתודוכסים לפני המשרה, שהם אינם פטריוטים טובים, ואינם רוצים להתבולל עם המאדיאַרים. הסימן לזה נימוסיהם, מנהגיהם בגדיהם עם פיאות וזקן, דוגמת יהודי גליציא ופולין, ובאמת הממשלה בכלל נתנה אמון לרוב לרגלי ראיות הנ"ל. ובאמת הכל הודו ומודים שלולא שיטת הפירוד ושיטת החזקה של חדש אסור מן התורה של יהודי אונגריא החרדים, כבר היו מתבוללים, והיו דומים ליהודי מערב אירופא.

חגה"ק רבני טרנסילבניא:

רבי חיים צבי טייטלבוים, סיגעט

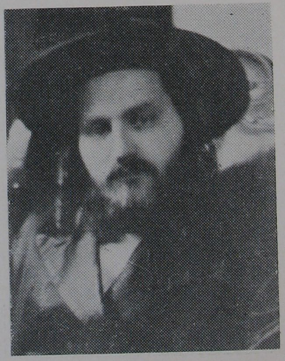
רבי יואל טייטלבוים, סאטמאר, ברוקלין

רבי אברהם יושיע פריינד, נאסאד

רבי משה דוד טייטלבוים, לאפאש

הרב יקותיאל יודא טייטלבוים, סיגעט

הרב משה טייטלבוים, סיגעט

הגה"צ רבני טרנסילבניא:

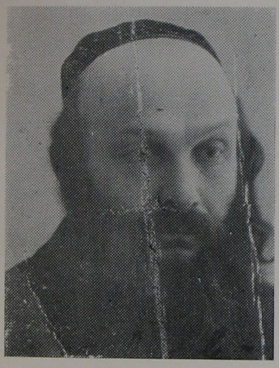
רבי אליעזר דוד גרינוולד, סאטמאר

רבי שאול בראך, קראלי

הרב יעקב חזקי' גרינוולד, הוניאד, פאפא

הרב לוי יצחק גרינוולד, צעהלים, ברוקלין

הרב יושיע גרינוולד, חוסט, ברוקלין

הרב יוסף גרינוולד, סאטמאר, אַנטוורפּן

ואפי׳ מתבולל מפורסם כלאוו לעפאלד, בספרו „צור געשיכטע דער יודען אין אונגארן". כותב לאמר: „לפני פסקה של ההיסטוריא האורתודוכסית זכאית היא בנקודת השקפתה, והדין עמה".

פתרון שאלות דתיות וחברתיות לרגלי המלחמה. לרגלי המלחמה העולמית בצבצו ונולדו שאלות מעניינא דיומא ומדברים בעתם המחכות לפתרון: בדבר תקנות עגונות: הגאון ר׳ ישעי׳ זילבערשטיין מווייצען מציע בעד החיילים היהודים גט על תנאי, ושולח במכתבי חוזר את האופן עפ״י הלכה; הגאון ר׳ שמעון פאללאק מבעלעניעש בספרו „קול הרמה והפרשה" מציע על משך זמן המלחמה לפרוש מנשותיהם; בעניני חברתיות והצלה: מארגנים מזון כשר בעדי חילי יהודים (הג״ר זאב צבי הכהן קליין שליט״א אב״ד אייזענשטאדט — בוענאס איירעס, פעל הרבה בזה); תמיכה עבור משפחות החילים; גם מארגנים תמיכה בעד הפליטים מבוקאווינא, מגליציא ומפוילין.

גל של אנטישמיות. בשנת תרע״ז, למרות שחילים יהודים לרבבות השתתפו במלחמה העולמית, נהרגו, ונפצעו, ושפכו דמם כמים בעד ארץ מולדתם, גם יותר מכפי ערך האחוזים, כאשר מעידים ע״ז הסטאטיסטיקות השונות שהופיעו בענין זה, עכ״ז לא חדל מלהתעורר מחדש גל של אנטי־שמיות נגדם. עם הטענות הנושנות, שהם אשמים בעד כל אסון, אשר קרה את המדינה. כפועל יוצא מזה התנפלו המשטרות לעתים קרובות על יהודים בלילות, בשכבם על מטותיהם, בימי ש״ק ויו״ט, ולפרקים גם בבתי כנסיות, באמתלא שמחפשים שם עריקים מצבא; גם קרה שסבבו רכבות והורידו מהן יהודים. אולם מצד אחר בידינו להדגיש שע״י שיהודים הגיעו למדרגות גבוהות ולזכיות בכל מקצועות החיל והחיים משך שנות המלחמה נפרצה גל של אנטישמיות נגדם ונגד השפעתם הגדולה.

הרבנים שנסתלקו, והרבנים שנבחרו, בשנות 905—918.

תרס״ו: הג״ר שמעון ג־טליעב מו״צ בהאלמין של״ח ט״ז אדר; הג״ר יוסף צבי היילפרין נבחר לדומו״צ שאמקוט; הג״ר משה דוד פריעדמאן נבחר לדומו״צ בגראסווארדיין.

תרס״ז: הגה״צ ר׳ מרדכי יהודא לעוו אב״ד ענטראדאם של״ח ח״י שבט. הג״ר ישראל פריינד נבחר לאב״ד סאסרעגען; הג״ר אהרן אויש נבחר לאב״ד לופעני; הג״ר אברהם שמואל פאנעט נבחר לאב״ד קהלה הקטנה קרלסבורג.

תרס״ח: הגה״צ ר׳ זאב גאלדבערגער אב״ד הוניאד של״ח כ״א מנ״א; הגה״צ ר׳ יעקב משה שוואַרץ אב״ד קראלי של״ח י״א ניסן; הגה״צ ר׳ שלמה לייב טאבאק, הערד ש״י, ראב״ד סיגעט של״ח י״א טבת. הגה״צ ר׳ דוד שפרבר נבחר לדומו״צ בפאליאן; הגה״צ ר׳ מרדכי בריסק נבחר לדומו״צ במארגארעטען; הג״ר יקותיאל יהודא היילפרין נבחר לאב״ד ערדאד.

תרס״ט: של״ח הגה״ק ר׳ יוסף מאיר ווייס האדמו״ר מספינקא ו׳ אייר;

הג״ר אשר שמואל פאנעט אב״ד הידאלמאש י׳ שבט; הג״ר שלמה זילבערשטיין מו״צ בגראָסווארדיין ט׳ טבת. הגה״צ ר׳ יצחק אייזיק מספינקא מילא מקום אביו; הג״ר נתן צבי בריסק נבחר לאב״ד טשעקא; הג״ר אברהם יהודא ארי׳ הכהן שוואַרץ נבחר לרב בטאָפליצא; הג״ר מרדכי פאָרהאנד נבחר לדומו״צ בעטהלען.

תר״ע: הג״ר חיים יהודא לעווי אב״ד טעמעשוואַר־פאָבריק של״ח כ׳ אדר.

תרע״א: של״ח הגאון ר׳ משה צבי פוכס אב״ד גראָסווארדיין א׳ תמוז; הגאון ר׳ שמואל גינצלער אב״ד ווישעווא ה׳ אייר; הג״ר מנחם צבי רוזנברג אב״ד נאדיפאלו י״ד ניסן. מרן יואל טייטלבוים נבחר לאב״ד ארשיווע; הג״ר ה״צ ר׳ שאול בראך נבחר לאב״ד קראלי; הג״ר חיים צבי ליכטנשטיין נבחר לאב״ד בוטשום.

תרע״ב: של״ח הג״ר יהודא פריעדלאנדער אב״ד באָרגאָפרונד ז׳ אדר; הג״ר מרדכי צבי הכהן מארטאן אב״ד דיטשא של״ח ; הג״ר ישכר אולמן רה״ק דגראָסווארדיין של״ח כ״ט טבת.

תרע״ד: הג״ר רפאל גראס אב״ד בערבעשט של״ח כ״ט טבת. הג״ר דוב פריעדלאנדער נבחר לאב״ד בראששא.

תרע״ה: של״ח הג״ר אהרן משה מנדלבוים אב״ד מ. וואשארהעלי ו׳ אדר; הג״ר צבי בערגפעלד אב״ד נימוזשא י׳ טבת; הג״ר שמואל זנביל כהנא דומו״צ סיגעט כ״ז ניסן. הג״ר אברהם שלמה כ״ץ נבחר לאב״ד נימוזשא.

תרע״ו: של״ח הג״ר יצחק מנחם קיזעלניק אב״ד ראזאָוואליע ח״י כסלו; הג״ר חיים בצלאל פאנעט אב״ד רעטיאג של״ח; הגה״צ ר׳ מנחם סופר נבחר לאב״ד מאָראָשוואַשאַרהעלי; הג״ר שמואל שמעלקא קיזעלניק נבחר לאב״ד ראזאָוואליע.

תרע״ז: הגה״צ חיים ארי׳ כהנא בעהמח״ס דברי גאונים דומו״צ בסיגעט של״ח ט׳ שבט.

תרע״ח: הג״ר יעקב פישער הכהן — מיהאליפאָלוואָ של״ח י״ז שבט; המורה המצוין מו״ה יעקב יחיאל גאבעל — גראָסווארדיין יועץ הלשכה האורתודוכסית בפעסט של״ח ו׳ אלול. הגאון ר׳ בנימן פוכס נבחר לאב״ד גראָסווארדיין.

***

התקופה בין שנות 1918-920

המהפכה. ביום 31 לאוקטובר 918, לרגלי נצחונות אנגלו־אמריקאנים נגד צבאי הגרמנים ואויסטריא־הונגארים, פרצה באונגריא ובטרנסילבניא מהפכה. לאומים שונים, אשר חיו על שטח מדינת אונגריא מסביב תחת הרי הקארפאָטן, התקוממו נגד ממשלת אונגריא ומרדו בה, והחליטו באסיפות־עם להתפרד לגמרי מאתה, ולהגשים חלומותיהם הישנים על עצמאות. ככה החליטו הרומנים תושבי טרנסילבניא ג״כ להתפרד מאונגריא ולהסתפח למדינת רומניא.

ארגון הסתדרות לאומית יהודית. דוגמת לאומים שונים שבמדינת טרנסילבניא, התארגנו גם היהודים משם לראשונה בגדודים, למען השתמש בהם לשם הגנה־עצמית נגד השודדים והרוצחים בשעת המהפכה. אח״כ התארגנו בהסתדרות לאומית יהודית גם בנוגע למדיניות. ארגון זה נתמך גם מצד המושלים הרומנים, אשר הודו שאין לבקש מיהודי טרנסילבניא, אשר דוגמת יהודי אונגריא בכלל חיו למשל בפי כל בהיותם אזרחים נאמנים ומפורסמים באהבת ארץ־מולדתם כלפי אונגריא, ושבן יום ובן לילה יהפכו עורם ויתהוו לפאטריאטים רומנים. ובכן הסתפקו בדרך הממוצע לארגן בעדם הסתדרות לאומי יהודית, אשר יהיה האופן היותר מועיל להשכיחם לאט את הימים הקודמים.

התפשטות רעיון האנטישמיות באונגריא, ואח״כ חתית־הלבן, ג״כ עזרו שהמוני יהודי טרנסילבניא הסתפחו להסתדרות לאומית זו, אשר הרימה נס הציונית על דגלה. אולם הדחיפה היותר גדולה להתפשטות הרעיון הציוני בין חרידי טרנסילבניא, נתנה התמכרות הרב משה שמואל גלזנר, רבה של קלויזנבורג, בפומבי כציוני.

הרב משה שמואל גלזנר — קלויזנבורג, ציוני. הרב משה שמואל גלזנר, רבה של הקהלה האורתודוכסית בקלויזנבורג, עיר בירת טרנסילבניא, גאון מובהק וחריף עצום, בימי עלומיו, וגם אח״כ, למרות היותו אשכנזי מתנגד בעצם, התחבר כפעם בפעם עם אדמורי״ם, וגם הי׳ נכנע תחת צדיקים גאוני ארץ, כמרן הדברי יחזקאל משינעווא, הייטב לב מסיגעט, אך פרי תבואה מליסקא, מעגלי צדק מדעש.

אכן אח״כ לעת זקנותו, לא התחשב עוד עם חות דעת הרבנים והאדמורי״ם הצעירים ממנו. לגודל חריפותו השתמש לפרקים קרובים בכחא דהיתרא עדיף לי׳. הרבנים הנוטים לחסידות, ואשר הוא בויכוחיו, בפה ובכתב, לא חש מלהקטין אותם, הוכיחו ע״י הקלא דלא פסיק על הרב גלזנר בקלות דעתו הבולטת גם ע״י התיריו. גם דבר זה גרם שהחסידים התרחקו ממנו. דוגמא לזה תשמש הצהרת תלמידו החסיד המרומם מו״ה פנחס פריעדמאן ז״ל שפעם בעש״ק במקוה, כאשר ראה את רבו בא ממיזעה וסינרו על מתניו וטובל במקוה טהרה, הזהיר אותו על שכחתו, ועל החציצה שעי״ז, השיב לו הרב גלזנר שרפה את החגורה, אמר לו ר׳ פנחס: „כן! הרבי כבר רפה בכמה דברים״ . . .

הרב משה שמואל גלזנר פנה כה וכה וירא כי אין איש מבין החסידים עוד אתו, ומסתמא גם חבתו לציון סייע לו בזה, אז בשנת תרע״ט יצא בפומבי להטיף רעיון הציוני. כמובן עלה בידו ללכוד לצדו וגם לרעיון הציוני המוני־עם בקלויזנבורג וגם בטרנסילבניא בכלל, הרב גלזנר עשה תעמולה רבה בעד הפצת הרעיון הציוני לא רק בקלויזנבורג, כ״א נשא לדרך פעמיו גם לערים אחרות ונשא נאומים לטובת הרעיון.

שיטת מרן הגה״ק ר׳ יואל טייטלבוים בנוגע לציונות. שטת הגה״ק

ר׳ יואל טייטלבוים שליט״א אב״ד סאטמאר בהנוגע לציונות היא מתאמת עם שטת כמה מגדולי ישראל: כהגאון אמיתי מבריסק, חזון איש, הגה״צ ר׳ יוסף צבי דושינסקי, ועוד, ואלפי «נטורי־קרתא» ו«קנאים» באה״ק כהיום, אשר סוברים שכל השתדלות לדחות את הקץ אסור, כי עי״ז בוגדים אנו בא׳ מהי״ג עיקרים, בהאני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח; וגם אסור לעלות בחומה, כי הקב״ה השביע אותנו ע״ז. ועל הטענה איככה ניכל לעזוב את הכל הפקר בארץ ישראל בידי החפשים, ע״ז משיבים, שהחרדים הם בלא״ה רק מתי מספר נגד החפשים, במיעוטא דמיעוטא, ולא לבד שאין להחרדים שום סיכויים שיעלה להם לקבל איזו זכות לכה״פ בניגע לעיקרי הדת, אלא שע״י הסכמתם לעבוד אתם יחד, כדי לאשר וליפות לפני העולם צעדם, בניגוד להחפשים משמאל ומימין המיתחים בקורת חדה נגד ההנהלה, החרדים המצטרפים להם, לא יחדלו שום פעם מלעשות תעמולה בעד ההנהלה החפשית, נמצא שהחרדים הם, אשר בלא יודעים, בשאט נפש נותנים יד לפושעים, לעומת זה אם נחזיק בעצמאיתנו ולא נתקשר עם החפשים, גזירה סוף כל סוף עבידא דבטלא, ואז יהיו סיכויים טובים להחרדים ללחום בעד זכויותיהם היותר יסודיים עכ״פ עד שישיגום.

שטה זו היתה גם שטת הגה״ק ממונקאַטש זצ״ל.

קהלה ספרדית בקלויזנבורג. הרבנים הגה״צ, מנהלי האירתודוכסיא שבטרנסילבניא, בראותם שהמוני הנוער נחמצו ע״י השפעת רעיון הציוני עליהם, ג״כ לא חמנו ידיהם בצלחת, ובתחלת חודש ניסן תר״פ התאספו בדעש, וחידשו שוב שנית את האיסור הישן נגד הציונים, אשר הדפיסו בקול־קורא, תחת האיסור חתמו הגה״צ: העצי חיים מסיגעט, הקרן לדוד מסאַטמאַר, ר׳ שאול בראך מקראלי, הכנסת יחזקאל מדעש, ר׳ שלמה זלמן אוילמן מביסטריץ ועוד.

מלבד האיסור הישן מהערוגת הבושם, ומהגה״צ מאינסדארף ומוויצען הנ״ל, הופיע בקרוב גם האיסור מהגה״צ ר׳ שאול בראך מקראלי, הנדפס בספרו «אבות על בנים» על פרקי אבות, וכל אלו השפיעו על החסידים בקלויזנבורג, לרוב תלמידי גאונים הנ״ל, שראו לנכון להתפרד מהקהלה האירתודוכסית שתחת הג״ר משה שמואל גלונר, ולעשות הצעדים הנדרשים לפני המשרה ולפני הנהלת האירתודוכסיא שתאשר בשבילם התיסדות קהלה בפני עצמה, בקשתם נתמכה ע״י רוב גדולי טרנסילבניא. והיות שכפי החוק אין שתי קהלות מסוג אחד יכולות להיות בעיר אחת, קבלו המתפרדים השם «קהל ארטה, ספרדי עפ״י תוה״ק».

מנהל המתפרדים הי׳ מו״ה שמואל מרמורשטיין ע״י תמיכתו של הגביר ר׳ דוד שעבעשטיען, בשנת תרע״ט בנו לעצמם ביהכ״נ גדול ונאה ברחוב קאדאר, ובחרו במו״ה אפרים העללמן לרה״ק, באמצעות הרב ברוך גרינפעלד ומו״ה יוסף רויזנער ז״ל מהערמאַנשטאַדט אישר השר לעניני דת אקטאַויאן

גאָגאָ את קהלה הספרדית בקלויזנבורג עם זכות אבטונומית.

קרוב למאה וחמשים משפחות עזבו את הקהלה האורתודוכסית בקלויזנבורג בצרוף הדומו"צ הגאון ר' אברהם משה שטיין ורוב שוחטי הקהלה, והסתפחו לקהלה הספרדית דשם.

ספירת־עם. לפי מספר־עממי שבשנת 920 נמצאו על שטח טרנסילבניא ובנט 181.340 נפשות יהודים.

שמות הקהלות שבטרנסילבניא ובנט. הקהלות אורתודוכסיות שעל שטח טרנסילבניא ובנט, אשר בשנת תר"פ נמסרו למדינת רומניא, אשר שייכות תחת דגל לשכה מרכזית אורתודוכסית שבטרנסילבניא ובנט, הן: אראד, אריאשר, איוד, אראניאש מעדיעש, אפאהידא, אויבערווישא, אדאמוש, באנפי־הוניאד, בעלעניעש, בארד, בראששא, בארשא, ביקסאד, בוטשום, בראד, באַרגאָפרונד, בארסאנעף, בודעשט, בלאזש, ביזידאויפאלו, בעטהלען, בערבעשט, ביסטריץ, טשעקא, טשוטשא, טשימפא, טשאקיגארבא, דיטשא, דעווא, דעווא קהלה הקטנה, דראגמירעשט, דיאסעג, דיטרא, ערמיהאליפאלווא, עלעשד, פעלשאבאניא, דיאלו, דיערעש, ענטראדאם, ערדאסענטיארדי, גהעארגהעני, גהימעש, גוראהאנץ, גראסווארדיין, הידאלמאש, האסואסא, האלמין, האדאד, האטסעג, אילאנדא, איקלאד, קיראלידארויץ, קראלי, קלויזנבורג - ארטה. קלויזנבורג - ספרד, קרלסבורג - ארטה. קרלסבורג קהלה הקטנה, קורטיטש, קראסנא, קעכניע, קאלאוש, קעזדי־וואשארהעלי, קרעטשעניף, לופעני, לעכניץ, לעארדינא, מעזאטעלעגד, מארשלודאש, מעזאבאנד, מעזאזאה, מעדיאש, מארשוואשארהעלי, מאדיארלאפאש, מארשאיללייע, מאנאשטור, מארשאוי־ווא, מארגארעטען, מאסיעף, מיטעלווישא, מאטש, מאדיארש, מיידאן, ניגרעשט, נימוזשא, נאסאד, נאדיסענטמיקלאש, נאדיבאניא, נאדיפאלו, ניארדסערעדא, פאליאן, פעטראווא, פעטראשעני, פארעיד, פאנטיטשא, פאיאנא דע סוב מונטע, רוסקאווא, ראזאוליע, רעמיט, ראדנאט, רעטיאג, ראדנא, סטרימטערא, סעפלאק, סיטשעל, שימלוי, שילעלמעד, סאפינקא, שארמאשאג, ספערמעזא, סאניסלא, שוגאטאג, שארמאש, שעפשיסענטדיארדי, סאלארד, סאסרעגען, שאמקוט, ערדאד, סאלאנטא, סאטמאר, סיגעט, סאמאשאויווער, סילאדיטשעה, סעקעליהיד, סעקעלי־אודוארהעלי, סילאדיפיר, שעסבורג, סעלישט, סאסשעבעש, סעבען־ארטה., סע־בען־ספרד, טאלדיעש, טורדא, טאוויש, טעמעשוואר־יוזעפין, טעמעשוואר־פאברויק, טאפליצא, בארסעק, טאשנאד, טינאד, טורץ, טעלטש, טשיקסערעדא, טשארדא, טעקענדארף, טענקע, אונטערווישא, אודוארי, וואראהל, וואידאהוניאד, וואלקא, ווישאוואלדי, זילא, זשיבא, זערינד.

הקהלות הנ"ל הן ס"ה: מאה וחמשים ושלש במספר. לקהלות הללו שייכות עוד הישובים והכפרים שבגלילותיהן, ר"ל היהודים שדרו במקומות אלו.

השטה החזקה של האורתודוכסיא. העולם תמה על האורתודוכסים שבאונגריא הישנה, שבמדינתם הי' לאל ידם להתחזק ולהתבצר בשטתם

המסורתית, למרות מלחמתם הקשה נגד הניולוגים, אשר ניסו להניח מכשולים, מינים ממינים שונים בדרכם; הם מתפלאים עליהם שלמרות זרמי ההתבוללות אשר נשבו מכל צד מבית ומחוץ, עמדו חזקים בעקשנותם דקדושה, ולא הרפו ידיהם ממסורת אבות; גם אחר שעלו לאה"ק לרוב הם הקנאים, אשר מקנאים קנאת ד' צבאות נגד חילול ש"ק, או נגד חילול שאר עיקרי ויסודי הדת; גם אחר אשר נדדו למדינות הים ולמרחקים באתרא דלא ידעו לי' הם מסגפים א"ע מלהנות ממאכלים שאינם שמורים כ"כ בתכלית הכשרות, מדקדקים במצות ומקדשים א"ע רק במותר להם? דייקנות יתירה זו להם להודות לשיטתם החזקה, הבלתי פשרנית, אשר נתגדלו ונתחנכו בה משחר טל ילדותם, שלא המדרש עיקר אלא המעשה, ולא רפו ידיהם ממנה גם במקום עבדותם ונדודם.

אצל המתחדשים מוצאים אנו שאין להם שום שיטה חזקה. הראשונים שביניהם התחילו להתדמות להנוצרים ע"י שינוי הבימה בביהכ"נ; ע"י ביטול הטעמים והנגינה בקריאת התורה; ע"י ביטול יקום פורקן. הדור השני צעד קדימה ע"י ביטול תפלת לחש; ע"י דלוג הנוסח בקדושת שחרית דשבת; ע"י תפלה בשפת אשכנז; ע"י דלוג כל המקומות שבהם נזכרו בתפלותינו דבר אמונת קיבוץ גלויות וגעגועים לשיבת ציון וירושלים, והדור שאחריו כבר מאסו בכל תפלה ובבית הכנסת, והשתדלו להשליך אחרי גיום כל סימן אשר מזכירם את גזעם, עד שפנו עורף לגמרי, ורבים מהם גם המירו דתם ר"ל.

לעומת זה, מוצאים אנו את האורתודוכסים עומדים מוצקים בשטתם, „אין לנו שיור רק התורה הזאת„ ומקושרים בכל נימי לבבם בה„שלחן ערוך„, והם חייהם ואורך ימיהם ובהם הוגים יומם ולילה, מבלי לזוז אפי' זיז כ"ש. אם יהודי אורתודוכסי משם גמר בדעתו והחליט להסתפח לקהלה או לביהכ"נ אורתודכסי, סימן שאיש הזה הוא מאמין אמיתי הבא לידי הכרה באמיתת תוה"ק, נביאים וחכו"ל, והוא תלוי ומקושר בהם בכל עורקיו. איש מאמין כזה לעולם לא יהי' חבר לקהלה או לביהכ"נ שטאַטוסקוואָ או ניולוגית, ולא יתפלל ואפי' לא יכנס לביהכ"נ אשר תבניתו אינה מתאמת עם דיני הש"ע והפוסקים הק' אשר מפיהם אנו חיים, ומנהגי ישראל המסורתיים, ובפרט לביהכ"נ אשר משנים אותה כפי הצורך למחול, לאולם־משחק קוביא וכדור, ושאר דברים מוזרים המתנגדים למורא וקדושת בית־הכנסת.

האורתודוכסים שבאונגריא הישנה היו מאורגנים כדבעי. שטתם, כאמור כתובה בכל פרטיותיה בהש"ע: כמעט כל האורתודוכסים מתפללים ערב ובוקר בצבור; אוכלים מאכלים כשרים; שומרים ש"ק ומצות. הלשכה המרכזית שלהם יודעת ובקיאה בכל עניני פנימיים של הקהלות; כל סכסוכים שביניהם בנוגע לרב, שוחט או בחירת טובי הקהלה יתפשרו ע"י הלשכה. הלשכה שולחת למקום הריב שלשה רבנים או בע"ב, או תובעת שיבחרו בזבל"א וזבל"א וראש בי"ד בראשם ויקוב הדין את ההר, או יעשו פשרה בין הצדדים, אורתודוכסיא זו היתה מפורסמת על פני תבל עם המשטר והסדר אשר שררה בקרבה. כל רב

או קהלה מוכרחים לציית להחלטות הלשכה המרכזית, כי במקרה של התנגדות ביד הלשכה לרחקם.

רבני טרנסילבניא. רבני טרנסילבניא, הגם שמקורם מחוגים וסוגים שונים, מהם אשר, חוץ שהיו יושבים על מדין בראש קהלות גדולות וחסודות, היו ג"כ אדמורי"ם מפורסמים, שאלפי חסידים ואנשי מעשה הלכו לאורם ונהנו מהם עצה ותושיה; מהם שהיו רבנים חסידים בלבושיהם, בנמוסיהם ובדרשותיהם.

הרבנים תלמידי פרעסבורג, אשר רכשו ד' מחלקות התיכונות בשפה הונגרית, השתתפו ב"חברה מגידות" בפרעסבורג, והושפעו מדרשות הג"ר פייש פישמאן המגיד מישרים מפ"ב ונאמו, והשתמשו בדרשותיהם בסגנונו של רפ"פ המתובל משפה גרמנית ואונגריא־העילית. הרבנים האשכנזים היותר מובהקים ומנהיגי הקהלות היותר חשובות יש לצרף לסוג זה.

הרבנים יושבים על מדין בקהלות מודרנים עם תרבות גבוה, כהגאונים: הרב זאב צבי הכהן קליין שליט"א, אבדק"ק בראששא — בוענאָס איירעס; הרב יוסף אדלער שליט"א, אב"ד שעסבורג — טורדא; הרב ישראל פריינד זצ"ל, אב"ד סאסרעגען; הרב משה אהרן קרויס זצ"ל, — נאַדיבאַנאַ; הרב ברכי' שיק זצ"ל אב"ד טעמעשוואַר־יוזעפין, הרב דוהאן שליט"א אב"ד ברַאששאָ־האלאש; הרב משה אליעזר קרויס שליט"א, אב"ד קרלסבורג־לונדון; הרב שמחה יואל פישער שליט"א, אב"ד דעווא־ניויארק; הרב מאיר שיק שליט"א אב"ד טעמעשוואר־יוזעפין־ניויארק; הרב יוסף יחיאל קרויס, אב"ד דיטשא־ארה"ק; הרב דוד בערקאָוויטש אב"ד שעסבורג־לונדון ועוד.

עכ"ז הצד השוה שבהם שכמעט כולם כאחד היו והם גדולים בתורה; כאו"א התאמץ לתקן תקנות טובות ומועילות לחיזוק הדת בקהלתו; כאו"א השתדל להפיץ לימוד תוה"ק ויראת ד' טהורה בין אנשי שלומו; כאו"א הי' תפארת לעדתו, ומהם אשר הצטיינו בגאונותם וצדקותם גם במדינות רחוקות, והיו לשם ולתפארת ומאורי הגולה.

חוץ מהרבנים הנ"ל היו גם דיינים, יושבים כסאות למשפט, גאונים וצדיקים (אינני כדאי להכריע מי גדול ממי, לכן לא אביא כ"א איזה מהראב"ד לדוגמא). מי לא שמע מהגה"צ: הרב שלמה דוב הכהן העללער הראב"ד מסיגעט, הרב משה דוד ווינטרניץ הראב"ד מסאַטמאַר, הרב פנחס צימעטבוים הראב"ד מגראַסווארדיין, הרב אברהם משה שטיין הראב"ד מקלויזנבורג זצ"ל, אשר היו ממש פוסקים אחרונים, וחוץ מהם כמה וכמה הי"ד.

כבוד הרב. כבוד הרב שבאונגריא וטרנסילבניא אין לערוך אותו להכבוד אשר יש לו להרב בארצות אחרות. הרב אב"ד שבאונגריא וטרנסילבניא הי' "מרא־דאתרא" במלא מובן המלה, וכל בני הקהלה התיחסו אליו ביראת הכבוד, והיו מביטים עליו ביראת הרוממות. כאשר המרא־דאתרא עזב דירתו והלך ברחוב, כקטון כגדול הביטו אחריו בהתענינות. כאשר א' מבני קהלתו זלזל

בשמירת ש״ק, חינוך הבנים והבנות, טהרת המשפחה ועוד, הרב בש״ק שאח״כ דרש על אודות זה בפומבי בדברי מוסר בלי חת, או משך הרצאתו על פרקי אבות, או סידר את הענין באופן סודי כפי הנדרש באופן היותר מועיל ולפי ראות עיני המורה. בכל אופן בני הקהלה התיחסו להרב, למרות תוכחתו, בדרך־ ארץ, כי הלא לכך נבחר וזה תפקידו.

כל זה יש להודות להעובדה שהרב נבחר לכל ימי חייו, ובכן לא הי׳ לו להרב לפחד שע״י תוכחתו וע״י שלא יכניע א״ע לפני טובי הקהל בעניני דשמיא יאבד את משמרתו ופרנסת אנשי ביתו ככלות השתי שנים; הרב לרוב קבל פרס הגון מקופת הקהלה, כדי חייו, ובקהלות קטנות שפרס הרב לא הספיק, קבל הרב לפרקים קאנגרוא מטעם הממשלה, והי׳ בלתי תלוי מיחידי בני הקהלה; בתקנות של קהלות אורתודוכסיות כתוב לאמר: שמנהל הקהלה אשר אפי׳ רק מציע דבר שמתנגד לעיקרי האורתודוכסיא אבד ממילא משמרתו.

ונוסף על כל אלה, הרים את כבוד הרב, שכמעט כל רב או דומו״צ באונגריא וטרנסילבניא נהל ישיבה גדולה או קטנה בלימוד גפ״ת. הרבנים היו גם ראשי־ישיבות, בלתי שום קבלת פרס, וקיימו מה אני בחנם, אף אתה בחנם. אבות תלמידים הללו היו אסורי־תודה להרב שמטפל א״ע עם בניהם לעשותם ת״ח ויראי ד׳ בלי שום תשלום גמול, והתלמידים התיחסו כלפי רבם ביראת הרוממות שאין דוגמתה. אין לשער את הזכיה, אשר התלמיד הרגיש בשעה שרבו התבטא ע״י קריצת־עיניו או נענוע־ראשו שעמד בנסיון בשעת הבחינה, שהבין את חידושי רבו, שהשיב על קושית רבו בסברא נכונה, או שמתנהג כשורה. — מגדיים הללו נעשו תיישים, ר״ל כשהגדילו נעשו מהם מנהיגי הקהלה, ואלו בלי ספק התאמצו להפיק רצון רבם — אם רבם הי׳ ראוי לכך. כי הרבנים היו מחנכים ת״ח, ות״ח הללו התאמצו והבינו לבחור רב ת״ח וגדול.

רעיון האורתודוכסיא בטרנסילבניא. דבר מענין ביותר הוא, שבאונגריא בעוד שהתפשטה שם הניולוגיא לארכה ולרחבה, למרות שראש המתחדשים והריפורם הי׳ אהרן חורינר באראד, טרנסילבניא, חוץ מטרנסילבניא הדרומית, מבראַששאָ עד קלויזנבורג, ומגראָסווארדיין עד סיגעט אין אנו מוצאים קהלה ניולוגית או שטאַטוסקוואָ, רק בסיגעט, סאַטמאַר, קראָלי, גראָסווארדיין, קלויזנבורג, מאָראָשווּאַשאַרהעלי, שעפשיסענטדיארדי, קעזדיוואַשאַרהעלי, וברַאַששאָ, ובשאר הקהלות, יותר ממאה במספר, אין אנו מוצאים אף קהלה אחת ניולוגית. גם החכם אייזלער מאַטיאַש — קלויזנבורג מודה שבטרנסילבניא המקורית כמעט לא הי׳ זכר מרב ניולוגי עד סוף מאה הי״ט. הלא דבר הוא שכדאי וראוי להתבונן עליו. . . .

שלשים בעלי בתים מחזיקים רב. אונגריא וטרנסילבניא הצטיינו בדבר, אשר לא כל מדינה זכתה לזה, ואשר אנו חושבים למועיל להציג אותו לדוגמא לעיני כל, שממנו יראו וכן יעשו: שם מוצאים אנו ישובים קטנים וגם כפרים,

שבהם דרו כשלשים בע״ב, אמידים בינונים ועניים, ושלשים בע״ב הללו החזיקו רב, שוחט ומלמד תינוקות; בנו בית המדרש, מקוה כשירה, ביה״ח, מקולין, ובית־דירה להרב ולהשוחט. הרב השגיח על הכשרות ועל החינוך ונהל ישיבה עם עשרים־שלשים בחורים. הבע״ב האמידים נתנו ארוחה בעד הבחורים בכל יום ויום, והאחרים ג״כ תמכו את הבחורים. הרב למד עם תלמידיו בביהמד״ר ובעד המלמד שכרו בית ללמוד עם הילדים. הרב הרציא בבוקר השכם ובערב שיעור גפ״ת ומשניות בעד הבע״ב. בשבתות הקיץ לפני מנחה הרציא הרב פרקי אבות לפני בני הקהלה, ובחורף ש״ע או״ח וכדומה. משך ימי השבוע פסק הרב שאלותיהם באו״ה. בשבת הגדול ובשבת שובה דרש הרב לפניהם בעניני שמעתתא, דיני הרגל, אגדה ומוסר, ומלבד זה דרש עוד לפניהם בר״ה ויוה״כ ובימים שמזכירין נשמות. והעיקר הוא שלא הניח הרב הזדמנות אחת שלא יגיד להם מוסר, ולא יוכיח אותם על כל עולה אשר מצא עליהם בדברים שבין אדם למקום ושבין אדם לחבירו, פעם בדברים רכים, ופעם בדברים קשין כגידין, כפי מהות הענין, וכפי הנדרש, ועכ״ז החזיקו אותו בכבוד, ולרוב גם הקשיבו לקולו. דבר זה הי׳ יחיד במינו — כפי השערתי — בכל העולם, וכדאי להביא ראיה משם וליסד קהלות כמותן.

הקהלות מחזיקות את הישיבות. באונגריא וטרנסילבניא הי׳ עוד מנהג טוב, שהקהלות התחייבו להספיק ארוחה למספר תלמידים. פעמים מספר קרה, שהגדול אשר נבחר לרב אב״ד באיזה קהלה, התנה תנאי כפול כתוב וחתום בחוזה אשר קבל, שהקהלה אשר בחרה בו מתחייבת להחזיק חמשים או מאה בחורים; קרה שגדולים, אשר קהלות יותר גדולות קראו אותם למלא כסא הרבנות בקהלתם, נמנעו מלקבלם, אך ורק שחששו שטרדות הנהלת קהלה גדולה יבטלום מהרבצת תורה והנהלת ישיבה כמקדם, וגם בעד התלמידים ישיבת כרכין קשה להם. נוח הי׳ להם להשאר כל ימי חייהם בישוב קטן בהרבצת תוה״ק לאלפי תלמידים. (דוגמא לזה הגה״צ ר׳ שמואל ראזנברג זצ״ל, אב״ד אונצדאָרף).

החזקת הבחורים מטעם בני הקהלה היתה באהבה ובכבוד. היו „שבת־בחורים״ ו„בחורים־ליום״. הבחורים היותר חשובים, הלומדים והחריפים, קבלו את ארוחתם על שלחן בע״ב אחד משך שבועות או גם חדשים, ובע״ב הללו התפארו בבחור שלהם, ואח״כ עברו לשלחנו של בע״ב אחר; לעומת זה היו הבחורים הצעירים סמוכים בכל יום על שלחנו של בע״ב אחר. נוסף על כל אלו היו בחורים אמידים, אשר אכלו במסעדה, ואשר שלמו גם בעד ארוחת בחורים עניים.

כדאי להדגיש, כי גם בזה הצטיינו הישיבות שבאונגריא וטרנסילבניא ביתר שאת ויתר עוז על שאר הישיבות, ששם נדדו לישיבות לא לבד בני עניים שמהם תצא תורה, כ״א גם בני גבירים ואנשים אמידיים, לא על מנת לעשות את תורתם קרדום לחפור כדי לקבל סמיכה לרבנות להבטחת פרנסתם.

רק בפשיטות כדי ללמוד תוה"ק, וכדי שיהיו בע"ב ת"ח ויר"ש; כי גדול תלמוד שמביא לידי מעשה; הבנים נשלחו לישיבות כדי למנוע עם־הארצות; כדי שיגיעו לידי ידיעת התורה. כי כאין וכאפס נחשב אצלם כל ידיעות העולם כלפי דף גמרא. כל הבריות נתבטלו לפניהם לעומת רבם.

כדי שישתלמו בידיעת התוה"ק בחרו הבחורים לעצמם את הישיבה היותר מתאמת לתכנית רוחם, ואין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ. הללו בחרו בישיבה אשכנזית, והללו בישיבה חסידית, הללו בחרו ברב לומד בעיון על הדף, והללו ברב בקי או חריף. הצד השוה שבהם שלימוד גפ"ת הי' להם למקור, שממנו שאבו אור והגיונות עמוקים; שם בישיבה הניחו היסוד אל החיים; שם נמסרה בעדם קו ומשקולת לדעת את הדרך ילכו בה כל ימי חלדם, ואת המעשה אשר יעשון.

הורי הבנים הביטו בכליון־עינים על היום אשר בנם האהוב יגיע לימי הבגרות, ויהי' ראוי לקיים הוי גולה למקום תורה. ובעת שהגיע הזמן הי' ממש יום טוב בבית הוריו. האם, בדמעות של שמחה בעיניה, אספה ותקנה את בגדי הבן האהוב, בשביעות רצון וברגש של גיל נתנה שבח והודי' לשמו יתברך שזכתה להגיע לזמן הזה, שבנה ישא דגל העם, וימשיך שלשלת הזהב של לימוד תוה"ק הלאה, ועוד תזכה שבנה יתחשב בין הת"ח ויראי ד' חשובי הקהלה. כמה נהדר הי' המראה בימים שבין חג הפסח לר"ח אייר, ובין ש"ת לר"ח חשון, בעת שהרכבות היו מלאות בחורים גדולים וקטנים שנדדו למרחקים לישיבות בפנים צוהלות ובגאון. כמעט בכל תחנה עלו הבחורים על רכבות עם חבילותיהם, ושמחו לפגישה עם חבריהם ומכיריהם. ההורים וגם התלמידים לא חשבו אז על עתידם בנוגע לפרנסה, כי „מבחור הכל יכול להתהוות . . ."

הישיבות היותר גדולות בטרנסילבניא. הישיבות היותר גדולות בטרנסילבניא היו: בסאַטמאַר נמצאו בזמן אחד ארבע ישיבות: של הגה"ק מרן יואל טייטלבוים שליט"א עם 334 תלמידים; של הגה"צ ר' אליעזר פיש האדמו"ר מביקסאַד עם 80 תלמידים, של הגה"צ ר' יוסף גרינוואַלד „קרן לדוד" עם 45 תלמידים, וישיבת „אוהל תורה" עם 38 תלמידים. בטאַשנאַד 310 תלמידים, המנהל הגה"צ ר' מרדכי ברייסק, וחתנו ר' שמואל גרינבערג. בסעקעליהיד 220 תלמידים, המנהל הגה"צ ר' יהודא סג"ל ראזנער ובנו ר' שמואל חיים. בקראלי 150 בחורים, המנהל הג"ר שמואל גראס, תחת הנהלת הג"ר אביש הורביץ 100 תלמידים. באויבערווישאַ 200 בחורים, המנהל הגה"צ ר' מענדל האַגער. בלאַפאַש 140 בחורים, המנהל הג"ר אהרן גראַס. במאַרגאַרעטען 130 בחורים, המנהל הג"ר מרדכי עזריאל ווינינבערגר. בשימלוי 120 בחורים, המנהל הגה"צ ר' שלמה זלמן עהרנרייך, ובנו ר' חיים. בדעש 100 בחורים, המנהל הגה"צ ר' יעקב אלימלך פאַנעט, והגה"צ ר' יהושע גרינוואַלד. בסיגעט 100 בחורים תחת הנהלת הגה"צ ר' יקותיאל יהודא טייטלבוים, והג"ר יקותיאל יהודא גראַס. בקראַסנאַ 80 בחורים, המנהל הג"ר הלל ליכטנשטיין. במאַראַש־

וואַשאַרהעלי 75 בחורים, המנהלים הגה"צ ר' מנחם סופר, ובנו הג"ר שמואל חיים. במאַראַשאוויוואַר 60 בחורים, המנהל הגה"צ ר' משה יוסף מייזליש. במיהאַליפאַלוואַ 50 בחורים, המנהל הג"ר שאהנפעלד. כחמשים תלמידים ופחות מהם נמצאו בהישיבות: נאַדיבאַניא, ניגרעשט, מאַנאַשטור, ראדנא, ביסטריץ, נימוזשא, רעטיאג, אילאנדא, נאַדיפאַלו, גראַסווארדיין, סאַלאַנטא, אַראַד, טעמעשוואַר, סעבען, שעסבורג, דיערעש, טורדא, שאַרמאַש, סאַמאַשאוי־ וואַר, האַלמין, הוניאד, בוטשום, סאניסלא, לודאַש, ערדאסענטדיארדי, איקלאד, קלויזענבורג, וכמעט בכל קהלה שבמרמורש.

סדר הלימוד בהישיבות. בהישיבות שבאונגריא וטרנסילבניא לרוב למדו המסכתות: ג' בבות, חולין, שבת, עירובין, פסחים, ביצה, שבועות, מכות, נדרים, גיטין, כתובות, קידושין. בבוקר אחר התפלה למד הרב ש"ע אורח חיים; בערב ש"ע יורה דעה; קודם הצהרים שיעור עיון סוגיא עם ראשונים ואחרונים, ואחר הצהרים שיעור פשוט מסכת כסדר. ככה למדו בג' ימים הראשונים לשבוע. ביום ד' וה' חזרו הבחורים על ש"פ ויו"ד. בליל ששי או ביום ועש"ק עמדו לבחינה. הבחורים הגדולים למדו הל' נדה ומקואות. בש"ק למדו חומש רש"י עם מפורשים. גם הורגלו בסעודות ש"ק לבא לשלחן רבם, ללמוד מהנהגותיו ומדותיו, ולשמוע לקח מפיו, לזמר זמירות ולרקוד במחול "רננו צדיקים". בליל ששי לרוב היו נעורים כל הלילה. בישיבות הנוטות לחסידות הורגלו לטבול בכל יום במקוה טהרה, או עכ"פ בשני וחמישי או בעש"ק ובש"ק קודם התפלה. בכל ד"ו שבועות הורגלו לסיים סוגיא. בחדשי אדר ואלול הי' החזרה, ובחינה גדולה. אח"כ הי' חופש. מהם נסעו לבית הוריהם, ומהם קבלו איזה עבודה: לירד לפני התיבה, אצל דריכת הגתות, אפית המצות וכדומה, כדי להתלבש.

סדר לימוד הסוגיא לרוב הי': ללמוד ענין א' בכל מקומות בש"ס, ועליהם ללמוד: מהרש"א, מהר"ם, רא"ש, רי"ף ור"ן, בעה"מ ומלחמות, רשב"א, ריטב"א, רמב"ם, טור וב"י והש"ע עם נושאי כליו, פני יהושע, צל"ח, ראש יוסף, לב אריה, פלתי, אור חדש, שו"ת נוב"י וחת"ס, ישועו"י, שיטה מקובצת, מנחת חינוך ועוד ועוד. לפרקים למדו איזה מסכתא כסדר עם המפורשים הנ"ל שעלי'.

דרך הלימוד הנ"ל נתיסד ע"י מרן החתם סופר. התכלית הי' שהלא אלף נכנסים לביהמ"ד וא' מהם זוכה להגיע להוראה. ובכן לאלו הנשארים אשר מסדרים חייהם כבע"ב וסוחרים נחוצים הם לימודים הללו אשר מלמדים ומראים לכל איש ישראל את אורח חיים, מבוקר השכם עד עת שכבו על משכבו, בשבתות ויו"ט ומראשית השנה ועד אחרית שנה; כדי שידע על בוריו הל' שבת עם הל"ט מלאכות אבות ותולדות, למען לא יכשל באיסור חמור של חילול ש"ק ח"ו, כאזהרת היערות דבש. ואחר אשר כבר מלא כריסו מלימודים הללו, התחיל ללמוד סדרים מהלכתא למשיחא.

לימודי חול לא למדו בישיבות כלל וכלל, בשטת או ספרא או סייפא.

היוצא מן הכלל הי׳ ישיבת פרעסבורג, אשר הי׳ לה רשיון מיוחד „בית מדרש לרבנים״, שכל בחור אשר למד בישיבתה ארבע שנים, ורכש לו תעודה מארבע מחלקות אזרחיות, קבל חופש מעבודת הצבא כרב, או נלקח לרב־צבאי, ובכן למדו שם גם לימודי חול. אבל בטרנסילבניא לא היתה אף ישיבה אחת שלמדו בתוכה לימודי חול. עכ״ז מי שרצה להיות רב הוכרח להתייצב לפני ועד־הבוחן בהקולטוס־מיניסטעריום.

הישיבות באונגריא וטרנסילבניא לא סמכו בהתרת הוראה שום רוק, אף אם כגובה ארזים גבהו. רק אחר חתונתו, אם ראה הרב שעשה שידוך הגון, וקובע עתים לתורה, ומתנהג כראוי לת״ח ודחל חטאין אז סמך ידיו עליו בהוראה. הישיבה בעצם לא נתנה סמיכות. הסבה הי׳ בלי ספק, החשש שמא יצא לתרבות־רעה ח״ו, ואל תאמין בעצמך כתיב.

במשך כל הזמן לא נמצא אף אחד מרבבה, אשר יצא לתרבות רעה. על אופן נוסח הנ״ל התנהגו כמעט כל תלמידי החתם סופר, ותלמידי תלמידיו.

ארוחת הבחורים מסייעת לחיזוק הדת והמוסר. הענין בעצם, שהבע״ב בכל קהלה הזמינו בחורים תלמידי הישיבות לסמוך על שלחנם, סייע במדה מרובה לחיזוק הדת והמוסר מצד הבחורים, וגם מצד משפחות הבעלי בתים:

הבחור התאמץ להתנהג כשורה ובדרך ארץ, כדי שהבעה״ב ובני ביתו, אשר מהם הי׳ מקבל ארוחתו לא יראו עליו איזה דבר המתנגד לנימוס של בחור לומד תורה ויר״ש; הבחור הרגיל א״ע להתלבש בנקיון עי״ז. אבל לא פחות מזה השפיעה הופעת הבחור על הבעה״ב וב״ב. הם התאמצו שבנוגע לכשרות, לצניעות, לטהרת המשפחה והנהגה דתית בכלל לא יעשו דבר שלא יסכים עם השקפת הבחור, גם כדי שע״י הבחור, המבקר מיום ליום כמה משפחות שבקהלה, לא יפורסמו מעשיהם, גם בלא יודעים; בני הבעלי בתים שבקהלה התרגלו להתחבר עם בחורים לומדי תורה, ולפרקים השפיע דבר זה על בני הבעה״ב שגם הם נכנסו בישיבה; באיזו מהישיבות האשכנזיות התנהגו שבסעודות ש״ק הי׳ צריך הבחור לומר דברי תורה על השלחן, ועי״ז הבחור, וגם הבעה״ב ובניו עיינו בספרי אגדה, כדי שלא יתביישו דמ״ד; הבחור הורח ספר בהתפעלות מגדלות וקדושת רבו בכל מקום בואו, ועי״ז גרם להרמת כבוד התורה בכלל וכבוד הרב בפרט.

בנות עשירים נשאו לבחורים. מלפנים הי׳ המנהג שבעה״ב אמיד שהיתה לו בת מושלמת שהגיעה לפרק בתולה נישאת, היה נוסע לאחת מהישיבות הגדולות, ושם ביקש מהרב שיציע לפניו איזה בחור ת״ח, וכאשר בחן את הבחור ומצא אותו שכפי כשרונותיו שלו הוא מתאים לבתו, אז קבעו זמן להתראות. בתולות מושלמות עם נדוניות גדולות חשבו לפרקים לזכיה שנפל בגורלן להנשא לבחור ת״ח גדול, יר״ש ומושלם.

בחורים הללו עסקו אחרי נישואיהם במסחרים שונים, וגדלו והצליחו וגם עשו פרי, ונעשו למנהלי הקהלות היותר מצוינים.

*

חייהם הכלכליים. ערך השתתפותם בסוף המלחמה העולמית הראשונה בהתפתחות מדינתם, לפי מקצועות שונות, יש לראות באחוזים דלקמן: אכרים (0.4%); חפירת־מעדנים (1.4%); תעשיה (10.3%); במסחר ובהלואה (45.1%); תנועת־מסע (5.7%); פקידים (13.3%); משרתים (3.1%); שכירי־יום (1.3%); משרתות־הבית (1.9%); צירי בית הנבחרים (6.7%); משק הממשלה (4.4%); עורכי־דין (50.6%); חינוך (9%); רופאים (46.3%); רוקח (21.4%); עורכי־עתון (34.3%); ציר (16.8%); מוזיק (24.%); שחק (22.7%); מהנדס (39.1%); בתי חרושת (40.5%); אחוזות גדולות (19.6%); אחוזות בינוניות (11.11%); חוכרי־אחוזות (34.2%); אחוזות קטנות (26.4%); יודעי ספר הם (89.1%).

ריחיים בידי יהודים: האחים ברון ניימאן — אַראַד; לייב וואָלף, מיכל קראץ — אויבערווישאָ; גאָל נאַנדאָר — דעווא; גליק בענא — מיהאָליפאָלווא; שטרנבערג — סודיוואַשאַרהעלי; שטרנבערג — מאַראָשאויואַר; העללער וגולד־שטיין — מאַראָשוואַשאַרהעלי; מאָלנאַר ופינטער — קלויזנבורג; קארניאל — באַרגאָפרונד ועוד הרבה.

אחוזות בידי יהודים: האחים ברון ניימאן —אראד; קאַראָל פעלדמן, זאָלטאַן בענעדעק, רוזנפלד הענריק — מיהאָליפאָלווא, גליק דע ווארדיא — קרלסבורג; מנחם ושמעון לאָזאַר — טורדא; מאיר הירש — געראנד; אלמנת רוזנפלד — אפאהידא; מו״ה אלימלך רוזנפלד — קיקיללאסעפלאק; מו״ה משה טישלער דע נאַדיאיקלאד — קלויזענבורג; רוזנברגר — דיאלו; שוואַרץ — מאראשאיללייע, ועוד הרבה.

בתי חרושת בידי יהודים: מאָשקאָוויטש — גראָסווארדיין, יי״ש, האחים ברון ניימאן — אראד, יי״ש ואריגה; מנחם ושמעון לאָזאַר — טורדא, שכר זלבנים; א. הירש — קלויזנבורג, יי״ש; מאיר הירש — געראנד, יי״ש; האחים פריעד — שעסבורג, יי״ש; ציטרון ודייטש — מעדיאש, עיבוד־עורות; בירגער — מאַראָשוואַשאַרהעלי, שכר; רוזמן ופרגר — מאַראָשוואַשאַרהעלי, נפט, ועוד השתתפו הרבה יהודים כמעט בכל בתי חרושת וחברת־מניות כמיסדים וכפי מניות.

יערים ומסחר עץ בידי יהודים: שטיינמץ, ווערצבערגר, מאַרקאָוויטש, פרוכטער, פריעד, פערל — בארשא; מו״ה זוסיא עלעפאנט, אליעזר פרוכטער — אויבערווישעווא; מו״ה משה טישלער דע נאדיאיקלאד — קלויזנבורג; ברון גראדל — סיגעט; האחים זענענזיעב — מאַראָשוואַשאַרהעלי, ועוד הרבה מאוד, מסחר עץ הי׳ כמעט לגמרי בידי היהודים.

יהודים סבלו הרבה לרגלי המהפכה. ההיסטוריא מראה שבכל עת נדודתנו

בגלות, כל זמן שהתושבים הנוצרים חיו חיי שקט וברכה נמנעו מלרדוף את ישראל, אולם בה בשעה שהורע קצת מצב התושבים, מכש"כ כשהגיע איזה משבר כלכלי, אז רדפו את היהודים, הם חפשו תמיד שעיר לעזאזל, אשר יטילו עליו את כל עונות, שהם הגורמים לכל צרה שלא תבא. ככה הי' גם כעת, אחרי מפלת צבאי אוסטריא והונגריא על שדה הקרב, שחפשו ומצאו מהרה אותו שעיר, את היהודים שהם הגורמים להמפלה, להיקרות, לחוסר מיני מזון, להמרידה ולהמהפכה.

במקומות שונים, ובפרט בהכפרים, אשר היהודים חיו רק מתי מספר ולא הי' להם שום מחסה והגנה, התנפל הערב־רב על בתי היהודים, חמס ושדד את נכסיהם דניידי. יהודים רבים בהכפרים הוכרחו לעזוב מקומותיהם ולהתיישב בערים.

תורה ומלאכה. ברבות הימים, כאשר הפרנסות נגרעו ונתמעטו, והסכנה היתה מרחפת שבחורים עניים מגיל י"ח ולהלן, אשר הדאגת מחר תלויה להם מנגד, יעזבו את הישיבות, ומכיון שאין בידם איזו אומנות או מקצוע עלולים הם להלכד ברשתות חוגים זרים, אשר אין רוח המקום נוחה מהם. לפיכך הוחלט ליסד ישיבה „תורה ומלאכה" שבה ילמדו בחורים גדולים חצי יום לימודי קודש, וחצי יום ילמדו איזו אומנות, אשר תכשירם להתפרנס מזיעת אפם. ישיבה כזאת נתיסדה עוד גם לפני טרם המלחמה הראשונה בקהלת אנאד, ע"י הג"ר מאיר שיק הגאב"ד שם.

בטרנסילבניא נתיסדו ע"י תמיכת הדזשוינט שתי ישיבות „תורה ומלאכה" אחר המלחמה העולמית, האחת באיקלאד ע"י הג"ר חיים יהודא ברוין זצ"ל. כאן העמידו בית־אומן של נגרות. בו עשו רהיטי־בית. והישיבה השניה „תורה ומלאכה" נתיסדה בסיגעט, תחת הנהלת הג"ר יקותיאל יהודא גראס זצ"ל אב"ד בערבעשט, ואח"כ דומו"צ בסיגעט. כאן הועמד בית־אומן של אריגה. המטרה היתה ללמד את האומנות, והתלמיד אחרי נישואיו, כאשר יקום בית בישראל, יעמיד לעצמו בכפר שלו מארגה, וילמד אחרים, ואחרים לאחרים, עד אשר יסדרו ויתקנו בכל מחוז מרמורש העני מארגות כאלו, ויעמידו את האנשים על רגלם למצוא פרנסה נקיה וקלה, היזמה היתה טובה. ובאמת ברבות השנים העמידו תלמידים לעשרות. הרב ברוין והרב גראס יזמו ועשו והיטלער ימ"ש ביטל את הכל.

בתי־דפוס שבטרנסילבניא. בטרנסילבניא נתפתחה גם מקצוע של הדפסת ספרי־קודש. בתי־דפוס כאלה היו: ירחמיאל ראזענטהאל — סיגעט; בלומנפלד ודאוויד — סיגעט; יעקב גאלדשטיין — דעש; ווינשטיין ופריעדמאן — קלויזנבורג; רובינשטיין קלמן — גראסווארדיין, מארקאוויטש — מארגארעטן; ווידער — טעמעשוואר; פאנעטה — דעש; ועוד. ספרים הרבה מאוד, ממדינה ומחוץ למדינה, נדפסו בדפוסים אלה, ואי אפשר לפורטן כי רבים הם.

עתוני טרנסילבניא. לפני המלחמה העולמית היו נמצאים בט. העתונים:

הירחון „בית ועד לחכמים" הופיע בגראָסוואדיין (880) ע"י הג"ר יודא לייב לנדסברג, סעגהאלאָם; „קול מבשר" (907—898), בעריכת מו"ה בן ציון ווינשטיין; השבועון „השחר" (912—908), בעריכת הרב יצחק ווינשטאָק. שניהם לחמו בעד זכיות פקידי הקהלות; השבועון „דגל התורה" באויבערווישאָ; השבועון „התור" בעריכת הרב אברהם גינצלער (876—880); ה־„סיגעטער־צייטונג", בשנת 893 ע"י הרב צבי הירש העללער; השבועון „יידישע צייטונג" ע"י ר' יונתן בנימין ביללִיצער ור' משה צבי כהנא; השבועון „יידישעס בלאָט" ע"י ר' צבי יהודה לעאָפאָלד ור' הירש לייב ג־טליעב; גם יוסף האָלדער וד"ר בלאָנק הוציאו שבועון. חמשה השבועונים האחרונים הופיעו בסיגעט. בגראָסווארדיין הופיעו: ה„יאוועגדא" בעריכת הרב זלמן פוכס (921); השבועון הציוני „נעפינק" בעריכת לייטנער זאָלטאָן וש. וסרשטרום (930—940); בקלויזנבורג הופיעו שנים עשר גליונות מהשבועון „נייע יידישע פרעססע", בעריכת הג"ר יוסף רובין (920); השבועון „אוי קעלעט" התחיל להופיע בשנת 918, ובסתיו 920 נשתנה ליומן מצויר ציוני, בעריכת ד"ר ערנסט מארטאָן, הוא חדל להופיע בספטמבר 940; בשנת 922—921 הופיע השבועון החרדי „ישורון" בעריכת המושלם ד"ר פנחס בלוי ז"ל ומו"ה זאב גאָבעל; הירחון התלמודי המצוין „אוצר החיים" בעריכת הג"ר חיים יהודא עהרענרייך אב"ד דעווא ואח"כ דומו"צ בהומנא הופיע משך שנים בדעווא; הירחון התורני „בית ועד לחכמים" ע"י הרב יוסף שמעון פאָללאָק בסאָטמאָר; הירחון התורני „לקט שושנה" ע"י הרב שמואל שווארץ — סאָטמאָר; ירחון התורני „אהל יצחק" ע"י הרב יצחק קליין — —סאָטמאָר; בטעמעשוואָר הופיע „אוי קאָר", „נוער"; בסאָטמאָר ה„ארטהאָדאָקסישע צייטונג"; בשאָמקוט „יידישע צייטונג"; השבועון החרדי „האמת", בטאונה של הלשכה האורתודוכסית הופיע בשנות 940—933 בטורדא, בעריכת הרב צבי יעקב אבראהאם והרב זאב מאָשקאָוויטש. בגראָס־וואַרדיין הי' דר הג"ר יוסף שווארץ ז"ל, עורך הירחון התורני „וילקט יוסף". בסאָטמאָר הופיע הירחון „מגד ירחים".

הדרגות בין יהודי טרנסילבניא, ואיזה דוגמאות. בדעתי הי' להנציח גם זכרונם של בע"ב חרדים מט, אשר הלכו בגלות אוישוויץ על קידוש השם הי"ד, ואשר בעו"ה רבים מהם נשארו בלי שום יורש ר"ל. והיות שזה דבר שא"א להזכיר כולם בשמם, כמובן, לכן עלינו הי' כפי התכנית להצטמצם ולהסתפק עכ"פ בחברי הרעפרעזענטאַנץ של הלשכה, אשר נבחרו — כידוע — מהבע"ב היותר נכבדים שבכל קהלה וקהלה. אבל גם דבר זה יבצר ממנו לעשות, כי כתבתי כמה פעמים מכתבי־חוזר אל קהלותנו שבט. שישלחו לי החומר לזה, ולרוב לא השיבו לי כלום. ובכן לא בי האשם, ואני את נפשי הצלתי. עכ"ז הננו מקדישים בחיבורנו מקום לכל אלו המשתוקקים שזכרון אבותיהם וקרוביהם הקדושים ישאר לנצח בצוותא עם הרבנים הגאונים הצדיקים והקדושים זיעוע"א. כל אלו מתבקשים להתקשר עם מערכת החבור הנוכחי,

ושם יקבלו את התנאים והפרטים לזה, וכל הקודם זכה.

עכ״ז כדי להנציח לדורות טפוסי יהודים אֲרטה. מטרנסילבניא, ארשה, לתאר איזו מהם, שאת הביוגרפיא שלהם אני מכיר, וכל א׳ וא׳ שונה בדמותו, פרצופו ואפיו מחברו.

1) מו״ה יעקב יחיאל גאָבעל ז״ל — גראָסווארדיין. נולד 853 בכפר העיאפאפי, מחוז באָרשאָד. למד בישיבות ר׳ שמעלקא מסעליש, ר׳ יעקב יאללעס — שעבעש, מרן הכתב סופר ושבט סופר בפרעסבורג ואצל הילדסהיימר — ברלין. נשא בת הגביר ר׳ פרץ בלוי מפעסט. בתחלה נבחר למורה באונגוואָר (875); 881 נעשה למנהל בית־ספר־עממי בגרוו״ד; משנת 892 עד 918 חי׳ מנהל בית־ספר אזרחי שע״י קהלה האורתודוכסית שבגרוו״ד; הסתדרות המורים במחוז ביהאר בחרה אותו ליו״ר; שנים רבות ערך כאחד העתונים „זשידאָ הירָאדא״, מאדיאר זשידא״ ו„איזר. יידישע צייטונג״; נבחר לחבר ועד המחוז ביהאר; נצטיין מטעם המלך באות־כבוד זהב; נבחר ליועץ לשכה האורתודוכסית בפעסט; כתב על דבר האורתודוכסיא, ספרי היסטוריא ועוד. של״ח ו׳ אלול תרע״ח בגרוו״ד.

2) מו״ה יוסף פריינד — סאָטמאָר. נולד לאביו הגביר החסיד מו״ה חיים פריינד (שליט״א) ז״ל, סגן־נשיא לשכה האורתודוכסית שבט. למד בישיבות שונות. אחר חתונתו יסד בסאָטמאָר בית־חרושת לאריגת־בד. למרות היותו סוחר וגביר גדול לא פשט מלבושו חסידי. לו ולכיוצא בהם הי׳ להודות שקהלת סאָטמאָר נתפתחה כמעט לקהלה היותר נאה וחסודה באירופה, מקום אשר תורה, גדולה וחסידות צמודות יחד במקום אחד. גבירים אדירים וסוחרים גדולים לבשו בימי ש״ק שטריימל וקפוטה, עד שבש״ק ד׳ ה׳ מאות יהודים היו לבושים בבגדים כאלה. בשנת 937 נבחר לסגן־נשיא הלשכה. בשנת 944 עפ״י נס ניצול הוא וב״ב בנסעם לאה״ק. גם כהיום הוא דר בירושלים, ומתנהג בחסידות.

3) מו״ה בנימין ציטראָן — מעדיאש. נולד לאביו מו״ה נחמי׳ פייבל ז״ל. למד בישיבות שונות. נשא את בת הג״ר יהונתן שטראָסספר — בודאפעסט. יסד בית־חרושת גדול לעיבוד־עורות בשותפות עם אחיו ומשפחת דייטש במעדיאש; בנה ותמך במיטב כספו כמה מוסדות דתיים. בשנת 937 נבחר לסגן־נשיא הלשכה; הי׳ נשיא־הארצי של קרן הישוב לאגוד״י ברומניא. בשנת 940 העתיק אהלו לס.־פאולא — בראזיל. שם ג״כ פעל הרבה לחיזוק הדת.

4) מו״ה יצחק פייש מאָשקאָוויץ — סאָטמאָר. נולד בנאָדי־ראשקא, מחוז זעמפלען, בשנת 887, לאביו מו״ה יוסף שמואל ז״ל, בן מו״ה צבי פאָוולאָוויץ ז״ל. למד בישיבות הגה״צ: ר׳ ישעי׳ זילבערשטיין בווייצען, ר׳ יהודא גרינוואָלד — נירוואיא, ר׳ משה חיים וויים — קליינוואָרדיין, ר׳ מנחם בראדי — קאלוב זצ״ל. נשא את בת הגביר המפו׳, נפש עדינה, חבר לנציגות הלשכה, מו״ה אלכסנדר זוסיא עלעפאָנט ז״ל — אויבערווישעווא. אחר חתונתו עסק במסחרים

גדולים בסאַטמאַר — אונגוואַר — בודאפעסט, ותמך בעין יפה דברים שבקדושה. לפעמים גם מ׳נ׳ עניים היו מאוכלי שלחנו, זה הי׳ הודות לרעיתו הצנועה, אשת חיל תחי׳. למרות עסקיו המרובים קבע עתים לתורה בשעות הבוקר. בקיץ 941 הצייל א״ע ואת ב״ב מאונגריא, ע״י אוירון, דרך רוסיא הסובייטית ויאפאן לניו־יאָרק. בניו־יאָרק העמיד בית־חרושת לסריגה, וחיש מהר קנה לו שם ע״י תמיכת מוסדות־דתיים שונים ברוח נדיבה. נבחר ליו״ר של ישיבת „ערוגת הבושם״, „יטב לב דסאַטמאַר״, ועד של בתי־ספר „בית יעקב״ בניויארק, ולנשיא „הסתדרות יהודי טרנסילבניא באמריקא״. מלבד זה תמך את „שארית הפליטה״ בגרמניא שע״י הגה״צ ר׳ יקותיאל יהודא הלברשטאם — קלויזנבורג עם הרבה אלפי דולרים. הוא ראש וראשון לכל דבר שבקדושה. עומדים לעזרתו: חתנו ושותפו הגביר מו״ה יואל צבי ראָזנער, בן הגביר יקר רוח מו״ה יצחק ז״ל מטשערנאָוויץ, וחתנו מו״ה מנשה רפאל לעהמאן בן מו״ה חיים ז״ל, ובניו: מו״ה משה זנוויל, מו״ה אברהם יהושע העשל, מו״ה שלום אלעזר, ומו״ה ישכר דוב נ״י. גיסיו היו הג״ר פנחס אדלער אב״ד ראדוואַנקא, ומו״ה נפתלי ראָטה — נירמעדיעש ז״ל.

5) מו״ה אפרים פריעדמאן — טעמעשוואַר. נולד בטיסאנאנא, סמוך לדעברעצין. למד שתי שנים בישיבת הגאון „נטע שורק״ מטשאַטה, חמש שנים בישיבת הגאון מווייצען, וארבע שנים אצל הגאונים שבט סופר ור׳ עקיבא סופר שליט״א בפרסבורג. בכל הישיבות הי׳ נחשב בין הבחורים היותר מצוינים. בגיל י״ז הוציא לאור הס׳ „ילקוט אפרים„ ליקוטים מהגה״ק ר׳ יהודא אסאד ור׳ שמעון סופר מקראקא עם הוספות מהמו״ל. מאמרים רבים מאתו הופיעו בהירחונים „נטעי בחורים״, „וילקט יוסף״. נסמך להוראה מרבו מפרסבורג, ואח״כ שב לביתו ולמד בהתמדה. בהעתונים הופיעו מאתו מאמרים העתקות מאגדות הש״ס. בינתיים נבחר לרב בלוצערן — שווייץ, אולם סרב מלקבל את המשרה, כי החליט לעסוק במסחר. נשא את בת מו״ה יוסף שטרנבערג ז״ל, מו״ס בפעסט, נין לרבינו עקיבא איגר זי״ע. בשנת 912 פתח ממכר־עתיקות בטעמעשוואַר. נבחר לרה״ק דקהלת פאַבריק, ונהל את קהלתו ברמה עשרים שנה. הוא פעל הרבה לחיזוק הדת בקרב קהלה מתבוללת כטעמעשוואַר. מזמן התיסדות האורתודוכסיא בטרנסילבניא נבחר רא״פ בכל פעם בהרעפרעזענטאַנץ ואח״כ בועד המרכזי של הלשכה, כא׳ המצוינים. בשנת 933 נבחר מטעם היהודים בועד עירית טעמעשוואַר. בשנת 938 העתיק אהלו לגרוו״ד, ושם נתמנה מרבו בפ״ב לארגן מחדש את „כולל שומרי החומות״ סניף טרנסילבניאי, ר״ל המכיל חמשה מחוזות, בצוותא עם הגבירים ר׳ ישראל אוללמן ור׳ יוסף זיידענפרוי ז״ל. ע״י נתעלו הכנסות רמבעה״נ. השתתף בכנסי׳ גדולה השלישית במרינבד. בשנת 940 נבחר מצירי מדינת רומניא לנשיא־הארצי של אגוד״י, ונתאשר גם ע״י לונדון וא״י במשרתו. בקיץ 944 נסע לבוקרסט, ושם — בצוותא עם חברי הועד וכותב שורות הללו — ארגן מחדש את האגוד״י. מאז וע״ע

הוא עובד במס״נ עבור חיזוק רעיון אגוד״י ברומניא. ראש״פ נבחר ביוני 945 מחדש לנשיאה. תחת נשיאותו עשתה אגוד״י ברומניא נפלאות בדבר הצלה, חינוך, הכשרות, קיבוצים, בית יעקב, העמדת בתי־מזון ובתי־אומנות, ונתפתחה להגדולה במינה באירופא בכמות ובאיכות. ראש״פ הוא ת״ח גדול, נואם בחסד עליון ומארגן מצוין.

6) הרב מוה״ר אברהם מטירע. אאמו״ר נקרא בפי כל בשם ״ר׳ אברהם טירער״ ע״ש הכפר בגליל קלויזענבורג, שדר בתוכו נ״ג שנים. הוא נולד לאביו מוה״ר עוזר דוד בן מוה״ר שמעון ז״ל, בקלויזנבורג, ביום 10 מארץ תקצ״ט. אביו הי׳ בין היהודים התושבים הראשונים בקל״ב. בשנת תרי״ב נכנס אאמו״ר לישיבת הגה״ק ר׳ הלל ליכטנשטיין אבדק״ק קאלאמייא זי״ע, ולמד אצלו בקלויזנבורג ואח״כ במאַרגאַרעטען שש שנים ומחצה. בינתיים למד עוד שנה ומחצה אצל הגה״ג בעהמח״ס שו״ת פני יצחק בקלייניוואַרדיין, ושנה ומחצה אצל הג״ר עזריאל הילדסהיימער באייזענשטאַדט, ואח״כ שב לישיבת רבי הלל ל״ש מלא וגדוש בתורה, ביראה טהורה ובמדעים.

רבו רבי הלל ל״ש השיא לו את בת אחיו, שנתחנכה בביתו, לאשה. אולם לרגלי אי־בריאותה הוכרח לגרשה אחר ט׳ חדשים. בינתיים הי׳ מלמד להועיל בטורדא ובעגערעש, ובין תלמידיו היו הגה״צ הרב בן ציון וועזעל זצ״ל אבדק״ק טורדא והרב זאב כהנא זצ״ל אבדק״ק טשארנא. אחר איזה שנים נשא אלמנה, ובשנת תרכ״ז התיישב בכפר טירע גליל קלויזענבורג. מזווג זה נולדו לו שתי בנות. הבכירה נשאה למוה״ר מרדכי אויש — קלויזנבורג, והצעירה נשאה למוה״ר עקיבא בנימין פאַרקאַש — סיביו ז״ל. אחרי מיתת אשתו השני׳, על עצת הגה״ק רבי משה פאַנעט מדעש זי״ע, שהבטיח להם בן זכר, נשא בשנת תרנ״ה את אמי מורתי הצדקת והחכמת מרת שרה תחי׳, בת ת״ח מופלג מוה״ר צבי יעקב גאַלדמאַן זצ״ל מניאַראדטא, שעלה לירושלים ושמכ״ס, שהיתה אלמנת החריף והצדיק מוה״ר ישראל שאלאמאַן זצ״ל מקוטי־פאלווא. מזווג זה נולדתי לעת זקנותם בשנת תרנ״ז.

עבודת אאמו״ר היתה עד להפליא. עד טרם הגיעו לגבורות כמעט בכל יום ויום קם ממשכבו כשתי שעות וחצי אחר חצות הלילה. אחר נטילת ידיו ולבישת מנעליו לבש אדרת, וככה ירד מחדרו דרך המרתף למקוה טהרה ממי מעיין בקיץ ובחורף, וכ״פ תבר גזיזא דברדא. אח״כ עלה ולבש בגדיו וישב ללמוד שעוריו. אולם טרם כל, לפרקים קרובים נתעוררתי משינתי לקול עשותו חשבון הנפש על כל מפעליו מיום שעבר, החל מתפלתו, למודו, משאו ומתנו עם הבריות, מאזני צדק עד שמירת הלשון. תוצאת חשבון הנפש שלו לרוב היתה, שגעה בבכי תמרורים על רוב פשעיו, וגם שאין לו שום מדה טובה או זכות כלל, רק במה שהתאמץ להתדבק בצדיקי אמת וללמוד מהם איזה מדה או דרך לעבדות השם. מתוך בכי׳ זו ישב ללמוד. שעוריו היו: גמרא ותוס׳ כסדר מברכות עד עוקצין. (ככה גמר ש״ס — כמדומני שאמר לי —

שמנה פעמים); ש״ע או״ח ויו״ד, רמב״ם עם הנושאי כלים; ספרי שו״ת; זוה״ק; שלה״ק; בני יששכר; חק לישראל; מוסר וספרי תלמידי בעש״ט זי״ע. אח״כ לבש תפילין אשכנזים והתפלל בנוסח אשכנז מלה במלה בכוונה ובהתלהבות עצומה ובדמעות. כמעט לא עבר עליו רבע שעה שלא יאמר בעינים ובידים עצומות וברעדה ״שויתי ד׳ לנגדי תמיד״. הן ביצאו השדה לסייר פועליו, והן בעברו לרכבת, בעזבו את הכפר נטל ידיו, אמר תפלת הדרך ואח״כ או חזר על למודו מיום שעבר, או אמר פרקי משניות או תהלים בע״פ. ככה למד גם על הרכבת. מעולם הי׳ זהיר מלדבר רכילות, להה״ר, ליצנות בפרט על ת״ח.

זה אחרי התונתו רוב ימיו ושנותיו בלה אצל גדולי תלמידי רבינו הבעש״ט זי״ע, ממש במלוא מובן המלה. ראשית דרכו הי׳ עוד בגיל ט״ז, בשנת תרט״ו, פתאום הרגיש השתוקקות עזה וגעגועים ליסע לזידיטשוב על פורים, ונדד רגלי ממאַרגאַרעטען כמעט ד׳ שבועות, עד שמאור לתענית אסתר עד פורים הגיע מגבול אונגארן על שחלקה ע״י קפיצת הדרך לזידיטשוב, ודרך על סף ביהמ״ד של רבינו בשעת ברכת לשמוע מקרא מגילה. עיקר נסיעותיו הי׳ אל מרן הדברי חיים לסאַנץ, אל מרן רבי יהושע מבעלזא, אל מרן הדברי יחזקאל לשיניאווא, אל מרן הייטב לב לסיגעט ואל מרן אך פרי תבואה ללייסקא זי״ע. אולם ב״כ וב״כ נסע גם לזידיטשוב, קאַמאַרנא, רימונוב, טשענגער, ראַצפערט, דאַראַג ועוד. בסאַנץ ובבעלזא הי׳ ארבעים פעמים לערך. כמעט אל כל האדמורי״ם נסע בצוותא עם ריעו כאה לו הרה״צ ר׳ יצחק אויש — מאקא. כל הצדיקים שבדורו חבבו וקרבו אותו עד למאוד.

אולם חוץ מכ״ז הי׳ שלשים ושש שנים בכל ראש חדש אצל הגה״ק המעגלי צדק ובנו רבי ר׳ משה פאנעט זי״ע בדעש, עד שנשארו אחריו מנסיעתו זאת אגדות שונות, והיינו: פעם קרה שאאמו״ר אחר כמה שנים איחר חילוף הרכבת בקלויזנבורג בא׳ מימי ר״ח. רבי ר׳ משה צוה לחפש אחריו, וכאשר לא מצאו אותו צוה להתפלל תפלת שחרית, אולם כשהגיע להלל אמר שהוא מסופק אם צריכים לומר הלל, כי אם ״ר׳ אברהם טירער״ אינו בדעש מסתמא הוא איזה טעות בהלוח ואין היום ר״ח . . . לימים בא לדעש, הוסיף רבי ר׳ משה ואמר: תדע שבכל ר״ח ש־״ר׳ אברהם טירער״ הוא כאן אומרים הלל, ופעם שאינו כאן בר״ח אין אומרים הלל, והוא — ראש השנה, כי אז נשאר בביתו מפני שהי׳ מנין בביתו.

בביתו של אאמו״ר הי׳ מנין נ״ג שנים. שמה התרכזו תושבי הכפרים מסביב. רוב אנשי המנין היו איזה ל״ו צדיקים ות״ח מופלגים. ה״ה: הרה״צ ר׳ יצחק אויש — מאקא, תלמיד מובהק של מרן הכתב סופר, (במקום אשר ר׳ יצחק אויש התפלל בימי החול נרקב עץ הרצפה מדמעותיו); שני בניו מו״ה ישראל אהרן, תלמיד מרן המהר״ם שיק, ומו״ה חיים, תלמיד מרן העורוגת הבושם; הרב שמואל דוד היימאן — גארבא־דעווא (בכל ר״ח עשה סיום על מס׳ ביצה ותפלתו ודביקותו הי׳ עד להפליא); מו״ה ישעי׳ ראטה —

גארבא; מו"ה עקיבא בנימין פארקאש — טירע, תלמיד של בית היוצר בחוסט; ומו"ה אברהם ישראל פארקאש — שארד. כמעט כולם התפללו בדמעות שליש ובהתלהבות עצומה, והשעות של קודם התפלה ושלאחרי' בלו בד"ת ובחסידות.

ביתו הי' פתוח לרווחה. אולם בפרט על יומי ש"ק נהרו לביתו בדיוק אדמו"מים נודדים, חסידים ואנשי מעשה גם ממרחקים, כי אמו"ר הי' מפורסם שבביתו ביומי ש"ק מתהלכים ברחבת ידים, בתורה ובחסידות, בשירות ותשבחות וריקודים עד עלות השחר, ביום עד זמן מנחה, ובמוש"ק עד אחר חצות הלילה. לפרקים קרובים סבב עם ריעו מו"ה יצחק אויש בעגלה בישובים ובכפרים קרובים ורחוקים לקבץ מעות לפדיון שבויים, להכנסת כלה, או בעד איזה אדמו"ר או רב. מחטים שמורים שלו חלק בכל שנה לאדמורי"מ ולרבנים, והי' חשובים בעיניהם מאוד.

אאמו"ר הי' מאנשי צורה. חסידים שהכירו את מרן הקדושת יו"ט זי"ע אמרו שדמות דיוקנו הי' דומה לצורת מרן הקדויו"ט. לא לבש בגדי צמר, ובש"ק ויו"ט לבש קפוטה של משי.

בשנות תרמ"ב-מ"ד שכר סופר מומחה, ת"ח ויר"ש ומקובל מצפת, הספיק לו מטה כסא ושלחן וכתב לו ספר תורה בקדושה ובטהרה.

הי' לו ממזגה, חנות ואחיזת קרקעות, ואמי מורתי הצדקת אשת חיל ע"ה ברוב חכמתה נהלה וכלכלה את כל המשק, אך ורק כדי שאאמו"ר זצ"ל יהי' לאל ידו לעבוד עבודתו עבודת הקודש ולנסוע לצדיקי הדור בלי שום מפריע כנ"ל, ושאני איכל לנסוע לישיבה. ישלם השם פעלה כראוי לה.

בחורף תרס"ה השתתף באסיפת ארצי של הלשכה הארטה". בחירת הג"ר אברהם מ"ש פראנקל זצ"ל, לנשיא הלשכה בבודאפעסט, כצירה של ק"ק קלויזנבורג והגליל. משם שב בהתפעלות עצומה שזכה להכיר כמעט כל גאוני וצדיקי אונגארן שבאותו דור.

בקיץ תרע"ט נפל למשכב, ושכב על ערשו בחלשת־הזקנה קרוב לט' חדשים. שכינו וריעו מו"ה זעליג חיים כהנא, אחי הגה"צ מטשארנא, ת"ח ונשוא פנים בן פ"ד שנים הדר בעגערש של"ח קודם פורים תר"פ. את הסתלקות ריעו הנ"ל העלמנו מאתו במכוון כדי למנוע מאתו כל עגמ"נ. איזה ימים אחרי הסתלקות ריעו הנ"ל קרא אותי, וצוה עלי שאחרי אריכות ימיו יטמנו אותו בביה"ח בעגערש אצל ריעו הנ"ל. כולנו נדהמנו לקול אותו, כי שום איש מאתנו לא גילה לו זאת, ואיש זר לא הי' באותן הימים בכפר. ביום ז' אייר תר"פ, בגיל פ"א שנים, עלתה נשמתו הטהורה לגנזי מרומים. טלפנו להח"ק דעגערעש צוואת אאמו"ר, והשיבו שבדרך הטבע א"א למלא מבוקשו, כי כפי רשיטת הח"ק קבר הנ"ל מונח ממש אצל הגדר ואין שם שום מקום פנוי ביניו לבין הגדר, אולם על רוב הפצרתנו בחנו ומצאו מקום, ושם מנכ"ס, ויהי לפלא.

רבנים ואדמורי"מ, כשהגיע לאזנם הסתלקות אאמו"ר זצ"ל, קראו אחריו באנחה שעם "ר' אברהם טירער" נסתלק א' מ"אנשי כנסת הגדולה", ר"ל ת"ח,

בעל מדות מצוין, שזכה לשמש הצדיקים תלמידי הבעש"ט היותר גדולים מדור הקדום זיעועכי"א.

7) ר' יוסף הירש — טורדא. נולד בטאָפאַנפאַלוואַ, מחוז טורדא, 895, ממשפחה אי־דתית ונתחנך בחוג הנ"ל. אביו העתיק אהלו לטורדא, והנער יוסף למד בגימנסיון דשם. בטורדא בא תחת השפעת הגאב"ד מו"ה בן ציון וועזעל זצ"ל, ונעשה לבעל תשובה. לא ידע אף להתפלל, ובשבתות השנה אחר שחרית כותב הטורים הרציא לפניו קיצור ש"ע. נשא את בת הג"ר בנימין זאב קרויס — דעברעצין ז"ל, ונהל את ביתו בכשרות מדויקת ובצניעות. הוא טוב לב, ובכל מקום שחסרה עזרה עבור דבר שבקדושה הי' הראש וראשון. הוא מדקדק במצות עד מאוד, הן במצות שמורה והן בשאר דברים. לפני שנתיים הגיע עם ב"ב לאה"ק. התמונה של טיפוסי חרידי טרנסילבניא לא תהי' שלימה, אם לא נביא גם את העובדא דלקמן.

8) מו"ה דוד מאַזעס — טורדא. נולד לאביו מו"ה יצחק בטורדא. למד אצל המהר"ם שיק, חתן סופר וכתב סופר. דר בטורדא, והתפרנס בקיבוץ בלויי־בגדים. לתכלית זו סבב עם עגלתו מכפר לכפר סביב העיר טורדא. סוס הי' לו, שאף אחד לא השלים חדשו, וכדי להקל המשא מעל הסוס, מכפר האחד עד השני הי' רגיל להכניס זרועו לתוך רסן הסוס כדי לעזור לו במשיכה, ובחיבוק זרוע ופסיעה קצרה אמר ר' דוד פסוקי תהלים או פרקי משניות בע"פ. ככה התנהג ר' דוד דנן ימים ושנים.

פעם קרה שסוסו חלה קודם זמנו. ר' דוד הי' ער כמה לילות לפני משכב הסוס, ובלב מלא דאגה ופנים מעציבות חכה על השתנות מצבו של הסוס. פעם אחר חצות הלילה, כאשר הוטב קצת מצבו של הסוס, בא בפנים צוהלות לביתו, והעיר את אשתו רחל, ונשא שני ידיו ועיניו בתודה לבבית כלפי מעלה, ואמר לה: „רחל! יתברך שמו הקדוש, הסוס מתחיל להיות אדם". „געלויבט זיין הייליגער נאָמען, דאָס פערד פאַנגט אָן א מענטש צו ווערן".

בחדשי אביב עברו הסוסים על הפקודים מטעם הצבא. כמובן גם ר' דוד דנן העביר את סוסו תחת השבט לפני קציני הצבא. שר האלף הוכיח את ר' דוד, היתכן שיעזוב את סוסו כ"כ קרוע ובלוי? — השיב לו ר' דוד בשחוק קל על שפתיו: „אדוני שר האלף, כעת הם . . . ימי ספירה.

ר' דוד הנ"ל הי' ירא ד' בתמימות, והקשיב לשיעורין שהרציא הרב, של"ח בטורדא זקן ושבע ימים.

*

פירוד קהלת הערמאַנשטאַדט. בשנת 920 נפרד מספר בע"ב מקהלה הגדולה בהערמאַנשטאַדט באמצעות מו"ה יוסף ראָזנער ז"ל ומו"ה מרדכי עקשטיין נ"י, עלה בידם לקבל רשיון מאת המיניסטריון לענייני־דת בבוקרסט ליסד לעצמם קהלה מיוחדת. והיות ששתי קהלות מסוג אחד לא היו יכולות להיות במקום אחד — כאמור, — קבלה הקהלה הנפרדת את השם „ספרד".

הקהלה הספרדית בחרה לרב את הגה"צ ר' צבי קינסטליכער שליט"א הדומ"צ מהוניאד, אשר בקיץ שנת תש"ט עלה לאה"ק והתיישב שם.

התקשרות יהודי טרנסילבניא עם יהודים מחוץ למדינה. התקשרות יהודי ט. עם יהודי רעגאַט, בוקאָווינא ובסרביא נעשה באופן טבעי, על ידי שכל שטחים הללו נספחו למדינת רומניא, ולא לבד שנפגשו לעתים קרובות בעיר הבירה בוקרסט, אלא גם המלחמה לשיווי זכויות והשתדלנות לבטל את הגזירות השונות שנתחדשו נגד יהודי רומניא, תבעה כמה פעמים מיהודי בוקאָווינא ובסרביא להתקשר עם הנהלת הלשכה האורתודוכסית, שהיתה מאורגנת זה שבעים שנה, והי' לה רגילות וקשרים עם הממשלה. הלשכה המרכזית הצליחה באמת כמה פעמים לסדר לפני הממשלה ענינים גדולים וקטנים לטובת יהודי בוקאָווינא ובסרביא. וכן להיפך קרה, שהגה"ג ר' יהודא ליב צירלסון זצ"ל הי' לו איזה קשרים במקום ידוע, ועל בקשת הלשכה סדר הוא כמה ענינים לטובת טרנסילבניא.

חוץ מזה הי' להם התקשרות זה ע"ז גם ע"י הירחונים התורניים ועתונים, ושו"ת שנשלחו מהתם להכא ולהיפך.

גם היתה להם התקשרות ע"י הפליטים יהודי רוסיא שעברו את הגבול לרומניא לרגלי הפרעות דשם, וכדי לפנות מקום לפליטים חדשים הועברו רבים מהם לט., ושם הועמדו ועדי־תמיכה, אשר תמכו בהני פליטים בכל מיני ואופני התמיכה.

התקשרותם היתה ג"כ ע"י החסידים, שנסעו לאדמור"ם הגה"ק מבעלזא, מונקאַטש, שיגיאווא, ראַצפערט, אטיניא, קאַסוב, באַיאַן, טשאַרטקוב ועוד. וכן להיפוך באו חסידים לסאַטמאַר, וויזניצא (גראָסווארדיין), סאַפינקא, נאַסאַד, ביקסאַד ועוד.

תמיכת סובלי הפרעות מפליטי רוסיא וגליציא. כדאי להדגיש במקום הזה, שמשנות 900 ואילך לרגלי הפרעות שברוסיא ורומניא, נמלטו יהודים רבים לט. יהודים הללו נתקבלו בכל פעם בזרועות נטויות ובאהבה. תמיד נתארגן מיד ועד־תמיכה, אשר דאג בעד רשיון־ישיבה עבורם, עד אשר יעלה להם לקבל ויזה לקרוביהם למדינת־הים. ועד הזה קיבץ מלבושים ומעות בעד הוצאת הדרך. את ארוחתם קבלו אצל משפחות שבכל עיר ועיר.

גם הפליטים שהגיעו לט. בשנות המלחמה מגליציא ובוקאָווינא מצאו בט. מקום מנוחה, ונתמכו בעין יפה ע"י הקהלות וע"י יחידים.

צירי יהודים בבית הנבחרים. בט. נבחרו ברבות הימים צירי יהודים לבית הנבחרים: וואַדאַס ליפּאַ — סיגעט; קעלעמען שאמו — סאַטמאַר; סאַטמאַרי ג־ליעב — מאַרגאַרעטען; פּאַרקאַשהאַזי זיגמונד — עלעשד; נאַדי שאַנדאַר ונעמעש זיגמונד — נאדילאק; האידו פרידיעש ושוואַב קאַראָל — פאטשעט; יעללינעק ארטור — נאַסאַד; רוזנברג דיולא — אברודבאניא; ד"ר רוזנברג איגנאַץ — האטעג; פארקאש פּאָל — סאסווארעש; ניימאַן אַרמין

— בערעצק; לאַזאַר שמואל — דיאשאד (סילאַדי); נעמעני אמברוש — סילאַדי־טשעה; דעשי געזא — מאדיארטשעקע; עדיעדי ארטור — האראמסעק; העלטאי פערענץ — אקלאנד.

רבנים שנתעלו למדרגת צדיקים. בט. נתעלו למדרגת צדיקים היהודים דלקמן: ... משה טישלער דע נאדיאיקלאד — קלויזענבורג; מו״ה דוד, ד״ר יוסף, רעזשא שעבשטיען דע סעקעליהידאש — קלויזענבורג; מו״ה בער ראָזענבערג דע דיאלו — דיאלו; שאלאמאן ושאַנדאָר מאיער דע טשענגער — סאטמאר; ברון גראדל — סיגעט; האחים ברון ניימאן — אראד; ד״ר שמואל פעקעטע דע סאטמאר — סאטמאר; גליק דע מאראשוואראדיא — קרלסבורג; אלבערט בירגער דע בארשקראקא — מאראשוואַשאַרהעלי; פארקאש דע ביסטרא — מאראשוואַשאַרהעלי; פישער דע פארקאשהאַזי — קלויזענבורג; פרנץ שוואַרץ דע פאנטשיקא — גראַסווארדיין; ליפּאַט שטיינער דע אפאליא — גראַסווארדיין; עוד היו: ראש המחוז (שטוהלריכטער) בבעלעניעש ריטטער וועֶרטהיימשטיין העניריק (חמיו של הברון רוטשילד); ארמין געראַ ראש המשטרה בגראַסווארדיין. למדרגת יועצים ולפקידים במשרות המלוכה, המחוז והעיריות נתעלו יהודים רבים.

חסידי או״ה שהצטיינו בהגנת האורתודוכסיא. מלבד חסידי אומות העולם כגהיצי קאַלאַן, דעאַק פערענץ, יאָקאי מור, אשר עזרו בשנות 71—870 להפרד מניולוגים, בכל עת נמצאו עוד גם נוצרים אחרים, אשר עזרו בהגנת האורתודוכסיא כלפי הניולוגים.

ענין כזה כדאי לציין ולקבוע לזכרון נצח, כי יותר מתשעים מצירי בית הנבחרים בפעסט, וגם השלטונות הגבוהים נטו תמיד יותר לצד הניולוגים מלהאורתודוכסיא. הסבה לכך היתה: שצירי בית הנבחרים היהודים היו תמיד מהניולוגים, כוואַרמאַן מור, האַרן עדע ועוד, אשר השפיעו תמיד על חבריהם, כי אלה האחרונים היו מצפים לתשלום גמול בבחינת שמור לי ואשמור לך; פתגם הניולוגים הי׳ שכוונתם להפיץ בין חוגי ההמון שפה ותרבות אונגרית; שהם מתאמצים לשתול בלבות היהודים חבת ארץ־מולדתם; שהם משתדלים להתבולל עם המאדיארים מכל וכל, ואך ורק האורתודוכסים, עם חשכת ימי־הבינים שלהם, ועם האחזם ודבקותם במסורתם הישנה שעברה זמנה, בקשיות ערפם עומדים בדרכם. ומעתה כל מי שמעמיד איזה מכשול נגד האורתודוכסיא עושה מעשה פטריוטי. ובכן כל נוצרי שעומד לצד האורתודוכסיא גורם התנגדות לצד עצמו מטעם רובא דמינכר.

הציר אשבויט יאַנאַש לחם הרבה לטובת האורתודוכסיא בשנות בין 894—890; טאַטה יאַנאַש ואקאליטשאני לאַסלאָ המליצו יושר בבית הנבחרים בפעסט בשנות 910—906; בתוך הממשלה בפעסט תמכו את האורתודוכסיא השרים: גראַף שטעפאַן טיסא; גראַף דיולא אַנדראַששי; גראַף אלבערט אפפאַני, וגראַף יאַנאַש זיטשי. את מחלקת היהדים שבקולטוסמיניסטריום בפעסט נהלו:

אסקאר גאמארי, אשר למרות היותו איש־אומן עמד תחת השפעתם של מאר מעזעי ושימאן יאזשעף מנהלי לשכת הניולוגים; אחריו בא שטעפאן באלאששא, תומך הנילוגיא בכל כחו. כדי לפטרו, פעלו מנהלי האורתודוכסיא אצל גראף שטעפאן טיסא שימנה אותו במשרה גבוה, ועי"ז נמנה אחריו פרנץ טשארבא אשר תמך את האורתודוכסיא. בלשכת הקיסר פרנץ יאזעף ג"כ הי' לה להאור־תודוכסיא מליץ־יושר: ברון אוראי שטעפאן, סגן־המנהל.

אולם תומכם היותר גדול והעיקרי הי' הקיסר פרנץ יאזעף בעצמו. הקיסר בהיותו קטוליקי אדוק ונלהב, התיחס תמיד באהדה יתירה כלפי מאמינים ושומרי־דת. זמן רב עמד בזכרון התיצבות מלאכות אורתודוכסית לפני הקיסר ביום 22 לאוקטובר 1911, שהיתה מורכבת מהג"ר אברהם מ"ש פראנקל נשיא הלשכה, מהג"ר קאפל רייך אב"ד פעסט, מהג"ר חיים אלעזר האַרטשטיין סגן־נשיא, ומד"ר זאב קאבא יועץ הלשכה. משך זמן התיצבותם נקבע לעשרה רגעים, ונמשך חצי שעה, דבר אשר לא קרה עוד עם שום איש, וכל שומעיו התפעלו מזה. הקיסר קיבל אותם בפנים שוחקות והבטיח להם שיתמוך בכל כחו את האורתודוכסיא, ואת חברי המלאכות ביקש להתאמץ בכל כחם להפיץ רעיון האורתודוכסיא והדת.

גם בהמיניסטריון הרומני הצטיינו בהגנת זכויות האורתודוכסיא: האדון פעטרע יאנעסקו, אשר שימש עוד בהקולטוסמיניסטריום בפעסט. ובפרט האדון זענאביע פאקלישאנו, חבר האקאדעמיא הרומנית, מנהל־ראשי של מחלקת היהודים בהקולטוסמיניסטריום בבוקרעסט יותר מעשר שנים, עמד תמיד לטובת האורתודוכסיא, ומלא מבוקשם במסגרת האפשריות. האורתודוכסיא שבט. ובפרט כותב דברי ימי התקופה הנוכחי, מבעת לו תודה לבבית עבור' גם באופן זה.

הרב חיים שמואל שור מבקר הקהלות בטרנסילבניא. הג"ר חיים שמואל שור רב בבוקרעסט מבקר* משנות 919 ואילך את קהלות אורתודוכסיות שבט. מטדת נסיעתו — כאשר הצהיר — היתה כדי לאחד את האורתודוכסיא של ט. עם האורתודוכסיא של הרעגאט (רומניא הישנה), אשר לאמתו של דבר לא הי' ולא נברא אלא דרוש וקבל שכר.

כנראה עלה בידו להסביר לממשלת רומניא של אותו זמן, שע"י אישיותו יש לאל ידו לאחד את האורתודוכסיא שבכל המדינה תחת כנפיו, ועי"ז יטה לבב יהודי ט. אשר שמונים אחוזים מהם אורתודוכסים, מאהבתם לאונגריא, לקרבם לרומניא, כי הופיע בבגדי רב־צבאי במדריגת שר־האלף בערי ט. ובכל מקום בואו קבלו אותו פקידי המחוז והעיריה וקציני הצבא בתופים ובחצוצרות, והרב שור הופיע ברחוב העיר בטלית על כתפיו ברכבו על סוס, וככה נשא נאומו לפני הנאספים.

קהלה ארטה. בבוקרעסט. להרב שור לא עלה בידו לסבב לבב מנהלי האורתודוכסיא להסתפח להרעגאט תחת דגלו. אולם אח"כ, לרגלי יהודי ט.

הרבים אשר העתיקו אהלם לבוקרסט, נתיסדה קהלה אורתודוכסית טרנסילבניאי בבוקרסט, תחת הנהלת מו"ה משה ווינקלער, מו"ה יעקב ווייס, מר מ. קאניג, מר שמואל לאזאר, מו"ה מנחם גאלדשטיין, מו"ה שמואל ניערענפעלד ועוד, אשר עומדת גם היום. קהלה זו בחרה בהג"ר דוד יהודא פריינד, בן הג"ר ישראל פריינד מסאסרעגען, חתן הגה"צ ר' יחזקאל פאנעט מדעש, אשר ממלא כעת מקום אביו זצ"ל הי"ד כאב"ד בסאסרעגען.

***

הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד,
אבדק"ק קולומבוס, אהייא.

מאראמורש

אך למותר להציג לפני הקורא נכבד את אישיותו של כותב מאמר הנוכחי, הלא הוא אשר ע"ע כתב כשלשים ספרים במקצועות שונות, ומהם כחצים על אודות דברי ימי יהודי אונגריא, והשתלשלות האורתודוכסיא דשם, וספריו הללו משמשים למקור לכל חוקרי דברי הימים גם היותר מודרנים. והוא, בהיותו עצם יליד טרנסילבניא, כבדני במאמר הנוכחי.

עוד זאת: למרות שקורות הקהלות והרבנים שבטרנסילבניא שייכות בעצם לחלק השני מחיבורנו הנוכחי, כיוצא מן הכלל יעדנו מקומו של מחוז מרמורש בכלל כאן, כי ע"י ספוח מחוז זה בשנת 920 לטרנסילבניא נתמזגה היהדות בטרנסילבניא עם איזה טפוס וסוג חדש, בעלת גוונין, אשר לימים קבע דמותו גם על שאר אחיו שבטרנסילבניא.

המערכת.

מאראמורש 1), אם כי היא עצם מעצמת אונגריא ואח"כ ממדינת רומניא, ובשר מבשרה, עם כל זאת שונים היו דרכי החיים של אחינו בני ישראל שם משל אחיהם שבאונגריא ושברומניא.

מאראמורש, היתה המקום היחידי במדינה שההתבוללות, שהצליחה לרכוש לה מעמד נכבד באונגריא וברומניא, לא הגיעה שמה. מקלות ואפיקורסת לא ידעו, מכפירה וטמיעה לא שמעו. רוח אלקים רחפה על כל עיר ועיר. בכל עבר ופינה שררה רוח ישראל סבא. בכל בית היו ארונות עם ספרים, ש"ס ופוסקים, ואפילו אצל ההדיוט שבהדיוטים היו ספרי משניות וחק לישראל עם פירוש עברי־טייטש, ואפילו אצל העני שבעניים, הגם שבביתו לא הי' מזון סעודה אחת, אבל מזון רוחני, ספרי קודש, היו שם, ובהם הגו יום ולילה.

בני מרמורש היו מצויינים בקלסתר פניהם, היו בעלי צורה והדרת פנים, פאות ארוכות וזקן על מדותיהם, וביום השבת רובם ככולם לבשו בגדים ארוכים — שטריימל וקפטון — והתענגו מיום המנוחה.

כמעט בכל כפר, וכל שכן בערי מרמורש גרו לומדי תורה, חריפים ובקיאים, אנשי מעשה, בעלי צדקה וגומלי חסדים.

פלך מרמורש היה המבצר היותר חזק לחסידות. כמעט כל איש ישראל התדבק באדמו״ר, ובפלך עצמו הי׳ הרבה אדמורי״ם, ובכמה מקומות מספר אדמורי״ם, ולכל אחד היו חסידים וידידים, תומכים ועוזרים. דינסטיות רבות פרשו שם מצודתן. ביותר שלטו שם האדמורי״ם מבית הגר, נכדי הה״צ ר׳ ישראל מרוזין והה״צ ר׳ מענדלי מקאסוב; האדמורי״ם מבית טייטלבוים, שהיו רבני עיר סיגעט; האדמורי״ם נכדי הה״צ מנאדבורנא; האדמורי״ם מספינקא ועוד.

ואם כי מהעשרה קבין דלות שירדה לעולם, תשעה נטלה מרמורש, עם כל זאת לא התאוננו על חלקם בחיים. התורה היתה להם לטל של תחיה, צרי מרפא ללבם הנפצע. הם הם הגבורים שבראו עולם חדש: עולם בד׳ אמות, יראה וחסידות.

רובם גרו בכפרים. היו ביניהם סוחרים, מלמדים, בעלי־עגלות, רוכלים, אומנים, מחוטב עצים עד מנהל הבאנק. גם אנשי־אויר שעפו ופרחו, שטו ועברו כל הארצות למצוא את פרנסתם. גם אכרים שעבדו עבודת הפרך על אדמתם מעלות השחר עד צאת הככבים. הפקחות והזריזות אשר בסוחרי מרמורש נודע בכל מרחבי אירופא.

רובם מהם מעולם לא אכלו סעודות שמנות. הסתפקו במועט, על פי רוב פרוסת לחם תירס עם בצל או דג מלוח לסעודת שחרית, מעט תפוחי אדמה או קטניות לסעודת צהרים, מאמליגה עם חלב לארוחת ערב. רק בשבתות וימים טובים אכלו הרוב חלת סולת עם בשר עוף, והרבה מהם גם אז לא טעמו טעם בשר.

ודוקא אותם מצאו שמחים בחלקם. ראה נא מה שכתב הרב ר׳ עקיבא יוסף שלעזינגער 2): „התכנית להתישבות היתה תכנית מכוונת ליצירת חיי כפר צנועים ושקטים, אשר דוגמתם ראיתי באונגריא בהכפרים אשר מסביב למרמורש, אשר הבתים וצרכי החיים עולים להם בזול, וכמו כן הבגד אשר ילבש, כי חיי האכר אינם חיים מרווחים כחיי העירוני, אבל שמח הוא בחלקו, כי הוא מתפרנס מיגיע כפו, ואינו חיי על השנוררות ועל הצדקה, רק חיים שקטים וצנועים וענותנים יתכנו לאכר עובד אדמתו״.

האכר במרמורש הי׳ שמח בחלקו ובעבודתו. אם כי אדמת מרמורש אדמת טרשים וגבעות היא, אדמה רזה ודלה, אבל חננה הטבע במחזות נהדרות, אויר צח ומבריא, מעיינות רפואה, והררי מרמורש הם אוצרות כל טוב, והאכר מצא עצמו עונג ומאושר גם עם פרתו שלא הקשתה בלדתה והמליטה לו עגל יפה בכל שנה 3), ועם כבשיו שהעניקו לו בכל שנה שה וצמר מסולסל ועוד. הוא לא בא בתביעות גדולות על החיים, זרה הי׳ לו כל העולם הגדול. כל ימי השבוע הי׳ יושב בפנה נדחה אחת תחת הרי החושך ויערות, רק ביום המיבעי בא בין האנשים להתפלל. מי הי׳ מאושר ממנו אם ברכת אלקים היתה

בשדהו, בגנו, באילונותיו, הוא השלים עם החיים כמו שהם. אולם בנוגע לחיים הרוחניים, מי ידמה להם?

דלתי בית המדרש עמדו פתוחות כל היום ורוב הלילה, ובכולם למדו תורה ברבים מדי לילה ולילה, מי בגמרא, מי במשניות ומי בעין יעקב. צביונה של מרמורש הי׳ דתי במלוא מובן המלה. בבוקר — בבוקר רצו בני ישראל לטבול במקוה טרם התפלה, ושם התענגו גם מהחדשות השונות ששמעו. אחדים ספרו מחצר האדמורי״ם וקצת רכילות. כמעט כל בני ישראל התפללו בצבור.

כשהגיע ערב שבת רבתה התכונה לקראת המלכה. כולם רצו לבית המרחץ עם בניהם וילדיהם. ואחרי כן חשו בבגדי שבת לבית הכנסת להתפלל תפלה חסידית בהתלהבות. בכל בתי כנסיות עמדו אורחים בשורה, וכל אחד הזמין בשמחה רבה אורח על שלחנו. היו אחדים שהלכו מבית המדרש לבית המדרש להזמין אורחים, והרבה זכו לאורחים רבים על שלחנם. מכל חלונות נשמעו פרקי הזמירות. אחרי שגמרו סעודתם הלכו רבים אל הרביים השונים לשמוע הקידוש של הרבי, ולהתענג מהזמירות של המנגנים המפורסמים, גבאים של הצדיק, או מפי אורחים חשובים או מפי הצדיקים בעצמם, גם לשמוע תורה מפי הצדיקים, ולראות את האורחים השונים, מהם רבנים, מהם נכדים, מהם בעלי בתים חשובים שרגילים לבא בזמנם כמנהגם, וכמה פעמים לראות אדמורי״ם אורחים שבאו לבקר את החסידים כדרכם, ואחרי כן לחטוף שיריים, וליהנות משיחות חולין של האדמורי״ם אחר ברכת המזון שיחידי סגולה לא עזבו את הצדיק, רק עלו עמו לביתו ושם שבעו עונג ונחת, אגב גם מטיפת יין שרף החזק המפורסם בשם 96.

השבת שלטה במרמורש שלטון בלי מצרים. שבתה עבודה בכל בית, כיהודים כנוצרים, כי כל החניות היו בידי ישראל. גם בתחנה של רכבת־הברזל אין יוצא ואין בא, ומנהיג הרכבת שרגיל לפרסם בבואו אל התחנה שם העיר, בבואו לערי מרמורש קרא לשם היתול במקום סיגעט או ווישאווא „שבת". וכמו בליל שבת כן הי׳ בשבת בבוקר: מבית למקוה ואח״כ לבית הכנסת. משם לביתם, אשר התענגו בה„שולעט", משם לבית הצדיקים, משם לשמוע תורה, דרשות ממגידים נפלאים, והעם שמעו באימה וביראה כמה שעות רצופות.

ישיבות קטנות וגדולות היו כמעט בכל כפר. השוביי״ם היו מהמפורסמים. בכפרים ישבו גדולי תורה, גאונים אדירים, והסתפקו בלחם צר ומים לחץ. גם דיינים מצויינים שהיו למופת בתורתם השתמשו שם. — מרמורש היתה כגן ה׳.

אנשי מרמורש כשעזבו את מקומם הכניסו חיים חדשים בכל מקום שהתישבו, וכלם הכירו חותם ד׳ על מצחם. אפילו בימי הזעם, כשהרגישו את ענני אופל וצלמות אשר שמו סתרה עליהם, לא דכאו אותם. ראה נא מה

שהעיד המחבר ספר „זכור" (תל־אביב, תש"ה): ומעשה באחד מבתי הקסרקטין שבעיר קולמיאה, שנמצא שם מחנה עבודה ליהודי אונגריא כמה מאות יהודים ממרמורש, מה עשו יהודים אלה, שלא יד הגיסטפו, ולא המשטרה האוקראינית שלטה בהם, אלא קצין אונגרי וחייליו: היו מתפללים שחרית וערבית תפלה בצבור בין כותלי הקסרקטין, ליבנו את הכיריים, הגעילו את הכלים, שוחט הי' ביניהם, והיו מבשלים לכל אנשי המחנה — לרבות הקצין וחייליו — תבשילים כשרים. מראה חצר הסקרקטין הי' כמראה חצר בית הכנסת, או כמראה חצרו של אדמו"ר. יהודי המחנה קוראים בספרי תנ"ך, מעיינים במשניות ובעין יעקב, וההדיוטים שבהם אומרים תהלים. שבועות אחדים ארך „גן עדן" זה ליהודי המחנה, עד אשר באה פקודה ממיניסטריון לעניני צבא בבודפעסט לשלוח את כל מחנות העבודה היהודים לאוקראינא לנקויי שדות המוקשים בחזית".

ובשעה שהרשעים נתנו רשות לכל אחד ואחד — כשגורשו אותם מביתם מבלי לשוב לעולם — ליקח עמו חבילה בת עשרה פונט, — כולם בחרו בטלית ותפילין, חומש וחק לישראל, גמרא וספר חשוב, ועזבו כל מחמדיהם בביתם, כי רק בחפצי שמים מצאו חפץ. בהם הגו על הדרך, הספרים האלה היו להם צרי ומרפא ללבם הנפצע, רפאות תעלה לנפשם הנדכאה המקוננת על שברה הגדול. באוישוויץ קבלו את הדין באהבה. ורבים רקדו והלכו אל המוקד בשמחה, באמרם „אנו מוכנים ומזומנים לקדש את שם ה' כמו שעשו אבותינו"! הם הם הגבורים שבראו עולם חדש, עולם גדול, בתוך להבי אש הגדילו לעשות, הי"ד.

*

לא בין לילה נולד המרכז הגדול הזה. לא בפעם אחת נתגדלו הקבוצים הללו, הפריחו ונתנו פרי קודש הלולים לד'. גם עליהם עברו ימים רעים, ימים שלא מצינו חפץ בהם, עמי־הארצות וגסות הרוח בלי־דעת ללא תורה ולא חכמה השתררה בפלך מרמורש גם השתרר.

בשנת ת', כבר גר שם ישראל. אבל בשנים הראשונות לא נשמע אות חיים משם, ויש שנזכרים שלא לשבח. אין זכר לחכם, לרב, מלמד ומחבר במרמורש עד שנת ת"ק. ואף בספרות הרבנות אין זכר להם. לא פנה מישהוא משם לגדול בישראל עם שאלה להלכה למעשה או במשא ומתן בתורה.

זכרון הראשון מבני ישראל דמרמורש בכתבי ארכיוו־המדיני מצאתי משנת ת"ק. בשנה ההיא הגישו היהודים דמרמורש בקשתם לפני שרי המדינה, כי רע ומר גורלם, והתאוננו לפניהם, כי ממונם ורכושם הפקר ואין להם הגנה, למרות כי הם משלמים המס בדיוק. אוכלים רק לחם צר ופרנסתם בדוחק, הם מסתפקים במעט, וכל הכנסתם רק מבשול יין שרף, עם כל זאת יקנאו הנוצרים בהם, וכפעם בפעם המה יגזלו לחמם, גם חייהם בסכנה, על כן מהראוי שראשי המדינה ידאגו בעד שלומם ויגינו עליהם 4).

גם מצב המוסרי הי׳ נורא: מכרו בפומבי בשבת בשר כשר 5), בחורים ובתולות התאספו בשבת וחגגו אותו ברקודים. מאיזה כפר במרמורש הודיעו לשר המחוז 6), כי אליהו אלימלך ויצחק יעקב שני שכנים החליפו נשיהם כמה שנים וילדו בנים עם אשת חבריהם.

ואלה שהתאספו להתפלל בשבתות וימים טובים, הופיעו בבית הכנסת בבגדים קרועים ומלוכלכים, בגדים כמו הגוים הפראים והשפלים הרומנים והרוטנים, מבלי לרחוץ פניהם וידיהם.

עוד צרה חדשה התפשטה בימים ההם במרמורש: הנוכל יעקב פראנק שלח את משרתיו שמה, לקרבם לאמונתו החדשה, ומצא עוזרים ותומכים. בכתבי ארכיוו המדיני בבודא נמצא, ששלשה יהודים ממרמורש פנו אל הכומר ווראטיסלב לובינסק 7) בבקשה לקבלם תחת כנפי אמונתו 8).

בשנת תקצ״ו, כשצוה אדון העיר להרס המלון „ווּאַדאַסקירט״ בסיגעט, מצאו אוצר מכתבים מיעקב פראנק וכת דיליה, נכתבו למאיר בן דוד, והביאו כל המכתבים אל הרב דסיגעט הגה״צ ר׳ אלעזר ניסן טייטלבוים בימים ההם, אולם הוא מאן להסתכל בהם, וצוה לשרפם, וכן עשו.

הרב ר׳ צבי הירש — רב הראשון במרמורש — ידע לכוון את השעה ויצא כגבור משכיל למלחמה נגדם. הכריז עליהם חרם בכל תוקף ועוז, בהדלקת נרות ובתקיעת שופר 9) והבדילם מקהל ישראל. ואם כי גם הם לא טמנו ידם בצלחת והלשינו על הרב, גם גמרו להביא אסון נורא על כל ישראל להלשין עליהם שהרגו איש נוצרי להשתמש בדמו על חג הפסח, אכן נתגלו עונם בעוד מועד, ולא קרה כל רע לישראל, אם כי הרב כמעט נשתגע מדאגות וצרות שהביאו עליו.

בשנת תקט״ז, בקר סוחר מפורסם את היהודים במרמורש, הלא הוא המשכיל הנודע ר׳ דוב בער מבוליחוב, ויספר בספרו „זכרונות ר׳ דוב מבוליחוב״ 10), אלה הדברים: ויצאתי לסחור בראשונה לארץ הגר עם יי״ש ודגים מלוחים „הערינג״ וכמה מיני בשמים ושעוה עם שאר הצטרכות בערים קטנות וכפרים שבגליל מ ר א ה - מ א ר י ש במדינת אונגארן, ומכרתי כל הסחורות בעד מזומנים, רק היין שרף הכרחתי ליתן בהקפה לאיש בטוח על כמה חדשים.״ הוא מזכיר בשם את העיר „סיגאד״ וכפר „בדעוולא״ ואת הסוחר ר׳ יונה מבדעוולא, אשר בביתו נרצח איש יהודי ר׳ שמואל, שבאו שודדי לילה גזלנים „ומצאו את ר׳ שמואל שוכב ויגבה אחד מהגזלנים את קרדומו והכהו בראשו מכה אחת, ומתוך זה הרגיש הבעל הבית שגזלנים באו, ועד שלא פתחו דלת הבית נמלט הוא ואשתו דרך עלית דירתו ועשה שערורה בכל הכפר ויצאו כל יושביו וינוסו הגזלנים״.

קוי אור הראשונים נתגלו במרמורש בשנת תק״י. אלה הם הכפרים הראשונים שזכו לשם טוב: סעלישט, דראגמירעשט, סטרימטעראַ, ווישאווא, שבהם גרה משפחה גדולה וחשובה, אשר הדליקו אור תורה והאירו מאפל

הבורות בנוגה ברק זרחן.

הגביר התורני המפורסם ר' מרדכי שטערן — בסעלישט, בנו ר' יצחק — סטרימטערא, בנו ר' שמואל — בדראגמירעשט, ור' אברהם עם אחיו ר' שלמה — אחים לר' מרדכי — בווישאווא.

אביהם ר' מרדכי 11) כשראה מעמד המוסרי במרמורש, אמר כי עת לעשות, הוא השקיע ראשו ורובו, כספו וזהבו לתקן, וזכה לגדולות ונצורות.

הוא הזמין מעת לעת גדולי ישראל למקומו, ועמם יחד בקר מקומות שונות לדבר אל העם לעוררם לתורה ולמוסר. גם אדמורי"ם מפורסמים קרא אליו, וכה השרישו המה תורה ויראה במרמורש.

הרבה עמל אז הה"צ ר' ברוך מקאסוב, מחבר ספרי יסוד האמונה ועמוד העבודה, ביחוד עמל לעוררם על תעלולי יעקב פראנק ועוזריו. רבי ברוך התעכב במרמורש זמן רב, והי' הש"ץ בביתו של ר' מרדכי, ששם התאספו בני ישראל ממקומות שונות. שם חגג ימי הנוראים, כי רק בשלשה מקומות במרמורש הי' בימי נוראים מנין קבוע 12), ור' מרדכי כלכלם בלחם, לינה וכסף.

כן עשה בנו ר' יצחק בסטרימטערא. גם הוא דאג הרבה להטיב מצבם הרוחני של אחיו, ומאוד הצטיין במצות הכנסת אורחים. ביתו הי' פתוח לרווחה לכל עובר ושב, ומצאו שם מנוחה כל מרי נפש. ימים ושבועות עכבום והעניקם כל טוב ובכבוד. כל צדיקי דורו התכבדו בו, וגם הם הביאו אורה בפלך ההיא. זכה ר' מרדכי, שצאצאיו שמשו בכתר הרבנות במרמורש 13) ועשו גדולות ונצורות. ביותר יגע ועמל ליסד התורה במרמורש הרב ר' מנחם שטערן, שהי' רב על כל הפלך, ובן להנכבד ר' שמואל בן ר' מרדכי שטערן הנזכר.

בעבודתו הפוריה ברא ר' מנחם תקופה חדשה במרמורש, בזמנו ברוב הכפרים הקרובים והרחוקות מצא יהודים רחוקים מנימוס, יהודים ערטילאים, יהודים בלי תורה ומצות, ואחרי העבודה הם יושבים בחוגי שכניהם הנוצרים, רומנים ורוטנים, ושומעים שיחותיהם, שיחות בטלות, נגש בכל כחו לתקן את המעוות: בקרם מעת לעת. קיבצם ולמדם דעת. תיקן תקנות, חקק חוקים, עוררם על תפלה בצבור, ובפרט בשבתות וימים טובים. ובמקומות הרחוקים שלא הי' מנין קבוע, דבר אל לבם שילכו בשבת אל הכפרים וערים הקרובות להם, ולשם זה סדר תחומי שבת בכל מקום ומקום כדי להודיעם אל איזה מקום עליהם לילך. ואם המקום הי' רחוק ונצרך עירוב הניח להם עירוב, והסביר להם דיני עירובי־תחומין. גם עשה שלום בין הנפרדים, ובפרט בין איש לאשתו, בין שכנים וסוחרים, בין תגרים ובעלי מלאכות, עד שהתפאר בצדק בסוף ימיו, כאשר ראה כי הצליח עם מרמורש, באמרו „מרמורש היא גני — ואני נטעתיו".

הרבה הצטער הרב על שיום השוק נקבע בסיגעט ביום הששי. מקודם השתדל אצל הממשלה לדחותו על יום חול, גם פזר הון רב לתכלית זאת, אבל

לא עלתה בידו. אז רגיל הי׳ לצאת מביתו בכל ערב שבת בעוד היום גדול מלובש בבגדי שבת לעורר את בני הכפרים לשוב לביתם, ואלה בני הכפרים שהיו רחוקים מהעיר לא הניחם לשוב לביתם מחשש חילול שבת, ושבתו בעיר סיגעט.

פעם אחת כשהי׳ בגאַניטש, וראה שאין שם מקוה כשירה, והשוחט התנצל כי אין איש במקומו לעזור לו בבנין המקוה. קם הרב ר׳ מנחם ואמר: הנני מוכן ומזומן לעזור לך! ומיד נגש אל העבודה. קצץ עצים, חפר ובנה, וכשראו בני הכפר מה שרבם עושה, מיד קמו כולם כאיש אחד לעזור לו, והשיג מקוה כשרה לבנות גאַניטש.

כשראה הרב ר׳ מנחם שאין ביכלתו להשגיח על כל הגליל, וקשה העבודה הזאת לאיש אחד, לא רעה עינו בכיסו, והעמיד שני רבנים במחוזו לעזרו בעבודתו. העמיד את הרב ר׳ אייזיק בבארשא, ואת הרב ר׳ חנוך זינדל בווישאווא.

גם הרבה השפיעו הצדיקים מבית קאַסוב, הלא המה: הה״צ ר׳ מנחם מענדל בן הה״צ ר׳ יעקב קאפיל חסיד מקאַלאַמייא. נולד בשנת תקכ״ט ונפטר י״ז מרחשון תקפ״ו. בנו הה״צ מו״ה חיים נולד תקנ״ה נפטר כ״ה אייר תרי״ד. שני בניו הצדיקים ה״ה ר׳ יעקב שמשון מקאַסוב, ובנו הה״צ ר׳ מנחם מענדל נולד תק״ץ כ״ד אייר ונפטר כ״ט תשרי תרמ״ה. בנו הה״צ מו״ה ברוך נולד תר״ה ונפטר כ׳ כסלו תרנ״ג, ובניו הגה״צ ר׳ ישראל אדמו״ר מוויזניץ ואח״כ בגראַסווארדיין, הגה״צ ר׳ חיים אדמו״ר באטיניא. בנו הה״צ ר׳ פנחס שהי׳ אדמו״ר בבארשא ואח״כ בסיגעט.

הצדיקים הללו רגילים היו לבקר את מרמורש מעת לעת, ואלפי חסידים ואנשי מעשה שמעו לקולם, והביאו אור תורה וחסידות במרמורש ויהי אור.

כן השפיעו על בני ישראל במרמורש האדמורי״ם הרבנים מבית טייטלבוים, ששמשו ברבנות בסיגעט והגליל. הגה״צ ר׳ אלעזר ניסן טייטלבוים בן יחידו של הגה״ק ר׳ משה טייטלבוים בא לסיגעט בשנת תקצ״ג בערך, ואם כי הוא לא זכה למנוחה ועזב את מקומו בשנת ת״ר, והלך לדראהביטש, אבל בניו ונכדיו זכו לעשות גדולות ונצורות.

בנו הגה״צ ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים שנתקבל לסיגעט בשנת תרי״ח; הוא הי׳ בעל כח כביר, נכבד בכל הארץ, פה מפיק מרגליות, ובני ישראל לאלפים נהרו אחריו, וכן בנו שמלא מקומו ביום ו׳ אלול שנת תרמ״ג הגה״צ ר׳ חנניא יום טוב ליפא, וביום כ״ט שבט תרס״ד מילא מקומו הגה״צ ר׳ חיים צבי, וביום ו׳ שבט תרפ״ו מילא מקומו הה״צ ר׳ יקותיאל יהודה, אשר ביום כ״ה אייר תש״ד נשרף באוישוויץ על קידוש שמו הגדול, הי״ד. גם הגה״צ מו״ה יואל טייטלבוים שליט״א, אב״ד סאטמאר, וכן כל האדמורי״ם מבית טייטלבוים הנ״ל המשיכו אחריהם אלפים מישראל מפלך מרמורש וממדינות רומניא ואונגריא בכלל והפיצו אור תורה, יראה וחסידות ביו חוגים רחבים.

כן השפיעו במרמורש האדמורי"ם מספינקא, הגה"צ ר' יוסף מאיר ווייס בן הה"ג ר' שמואל צבי מו"צ במונקאַטש, ובנו הגה"צ ר' יצחק אייזיק וצאצאיו 14).

וכמו כן הה"צ ר' מרדכי נאדבורנר בבישטינא, מגזע הצדיק ר' מאיר מפרמישלאן, ראש להדינסטיא „לייפער", נפטר ט"ו תשרי תרנ"ה, ובניו ונכדיו זכו לשם טוב במרמורש וחוצה לה.

מרמורש זכתה להיות מרכז לתורה ולחסידות, ולא היתה דוגמתה בכל ארץ אונגריא וטרנסילבניא. ממלכה אמיתית בתוך ממלכת רומניא. ממלכה עם סדר הגון ומשטר נכון בנוגע לדת. התורה היתה קו המדה לחייהם הפנימיים, בה נסתכלו ובראו את עולמם. מורי התורה היו מורי העם ומנהיגיו, עד שבא האויב והרס את המגדול שעמלו בוניו בו. נשתתק השיר, נהרסו מבצרי התורה ונחרבו קהלות קדושות.

ביום כ"א לחודש אייר תש"ד נלקחו הנותרים במרמורש באכזריות נוראה מן הגיטו לשריפה. ביום כ"ד אייר הגיעו לאוישוויץ. שמה נשרפו על קדושת השם בשם ה' על שפתותיהם.

לבי לבי על חלליהם. על היהודים, על מנהיגי הקהלות ועל הרבנים שלא חפצו להציל נפשם, לא רצו לעזוב את צאנם בימי הזעם. אחדים השיבו לאלה שניסו להצילם „רועה נאמן לא יעזוב את צאן מרעיתו בנפול עליהם חיתו טרף, וכמו כן אנחנו כאשר חיינו בקרב העם כן נמות עמהם, וכפקיד הספינה ביום רעה להיות האחרון להציל את נפשו". כה עשו גם הם, וינחמום וידברו על לבם בשעה שבכו על שברם ועמם נשרפו על המוקד.

אודים חרוכים; מגוללים באפר ודם, נטושים ונפוצים הנה והנה, מפרכסים ומפרפרים באברים קצוצים, מיללים וצועקים: אל תשכחנו יוצרנו!

---

1) בפנת צפונית מזרחית של טרנסילבניא, לרגלי הרי קרפטים משתרעת ארץ צרה. התושבים הם רוטנים, גרמנים, ואלפי בני ישראל.

2) בספר „רבי עקיבא יוסף שלעזינגער" דף ס"ח. את אנשי מרמורש לקח לאות ולדוגמא בעבודתו ליסד כפרים כאלה בארץ ישראל.

3) ראה „ההד" סיון תרצ"ה, מהסופר נפתלי בן מנחם.

4) ראה ביכלער: קורות היהודים בבודפעסט דף 284.

5) שן: בספרו „שוחרי אלקים בין הרי הקרפטים".

6) בכתבי ארכיוו דסיגעט ושן בספרו הנ"ל.

7) ראה „מאדיאר זשידא סעמלע" שנת 1907. השלח כרך ל"ג דף 441 הערה 1 וכרך ל"ח דף 453 הערה 2, מה שהביא שם בשמי. ושם בהשלח תמצא מכתב „אדום" נכתב מיעקב פראַנק למשה „סיהאטר" (השם שנקראה אז סיגעט), ועל ידי זה קבלו הפרנקיסטים במרמורש רשות לקנות בתים לצמיתות — בימים ההם — שאז אסור היה לישראל לקנות בתים על שמם.

8) האנשים שחתמו את הבקשה: משה בן ישראל (סראלאָוויטש), בן אחיו אנשיל שלויה (שלאמאָוויטש) בן אריה, ומאיר בן דוד (דאָוויראָוויטש) שופט היהודים.

הגה"צ רבני טרנסילבניא:

רבי כלב פייבל וועזעל, טורדא

רבי בן ציון וועזעל, טורדא, נשיא־הלשכה

הרב זאב צבי הכהן קליין, בראששא, ברלין, בוענאסאירעס

הרב יוסף אדלער, טורדא, ירושלים, נשיא־הלשכה

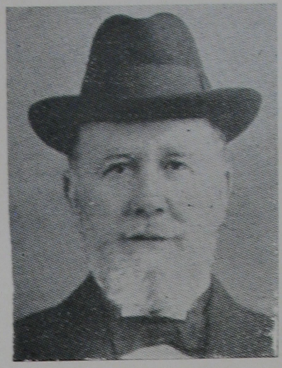

הרב דוב פריעדלאנדער, בראששא, סטאנעוויץ

הרב צבי יעקב אבראהאם, טורדא, ברוקלין, המחבר

הגה"צ שהשפיעו בהפצת תורה בטרנסילבניא:

הרב אברהם מ"ש פראנקל, בודפעסט, נשיא־הלשכה

רבי שמואל הלוי ווינברגר, נאדיבאניא, סערדאהעלי

רבי יוסף צבי דושינסקי, חוסט, ירושלים

רבי יודא לייב צירלסון, קישונוב

רבי יוסף מאיר טיגערמן, נייהיזל

רבי שמואל דוד אונגאר, נייטרא

9) ראה ספרי „1000 יאָהר אידיש לעבען אין אונגאַרן".
10) ברלין תרפ"ב.
11) הי' יליד טשארטקוב, בן בתו של הגאון ר' צבי הירש הורוויץ אב"ד דטשארטקוב, שהי' אביהם של הגאונים ר' שמעלקא — ניקלשבורג, ור' פנחס הלוי איש הורוויץ — פראַנקפורט ע"נ מאַין.
12) בסיגעט, ווישאוא ובארשא.
13) חתנו הרב ר' חיים מאיר טרויב רב בסיגעט. נכדו הרב ר' מנחם שטערן רב במרמורש, וכן נכדו הרב ר' יוסף שטערן רב בסיגעט וכל פלך מרמורש. ראה להלן.
14) אריכות ופרטים על אודות האדמורי"ם והרבנים הנ"ל עוד תמצא בקורות עיר סיגעט, ספינקא, ווישאוא, בארשא ועוד. בחלק השני לחבורני הנוכחי, את כל אחד אצל מקומו.

***

זאב גאבעל — קלויזנבורג־ניו־יורק.
מלפנים מזכיר הלשכה הארטה. בבודפעסט.

התקופה בין שנות 920—932.

מדינת רומניא נתגדלה בשנת 918, ע"י שנספחו אלי' שטחי־ארץ דלקמן: מבולגריא קבלה את דאָברודזשא; מרוסיא את בסרביא; מאויסטריא את בוקאָווינא, ומאונגריא קבלה, ביום 4 ליוני 920 בטריאנון, את זיבענבירגען, ועוד החל מחצי מרמורש דרך סיגעט, האלמין, סאַטמאַר, קראלי, גראָסווארדיין, אראד עד טעמעשוואַר, והגלילות השייכות אליהן.

שלשה סוגי יהודים. על שטח מדינת רומניא היו נמצאים בעת שנתגדלה ג' סוגי יהודים: יהודי רעגאַט, שזכיותיהם בעבר היו מקופחות מאד. כמעט לא היו שם אזרחים יהודים כלל, רק איזה יחידי סגולה, והנשארים היו נחשבים כזרים מסובלים ולפרקים אי־מסובלים. הי' להם תרבות אידיש ולרוב עסקו בתעשיה זעירה ובמסחר לאחדים; יהודי בסרביא שכבר היו להם קצת זכויות עסקו לרוב בחקלאות, ובנוגע לתרבות ולנימוס עמדו תחת ההשפעה הרוסית; לעומת אלו עמדו יהודי בוקאָווינא וטרנסילבניא שהי' להם שוויון־זכויות זה חמשים שנה. הם נתחנכו לרוב בתרבות המערבית. ובפרט בטרנסיל־בניא היו להם קהלות, מוסדות דתיים, צבוריים וחברתיים מאורגנים, וכבשו משרות ומדרגות גבוהות על שדה המסחר והתעשיה.

במלחמה הראשונה השתתפו יהודי רומניא במדה מרובה. כמה אלפים מהם נפלו על שדה הקרב, ומספר הנפצעים הגיע לרבבות, כדי להופיע לפני משא ומתן הבינלאומי למען השלום בקומה זקופה, ולהראות שביכלתה לסדר שאלת־היהודים שבמדינתה, בלי התערבות־חוץ, מרצונה הטוב, הציעה הממשלה הרומנית ליתן לתושביה היהודים זכות־אזרח, אבל בתנאי שירכשו היהודים הללו איזה תעודות היוצאות מן הכלל. אחר מלחמה קשה הופיע באפריל 919 חוק שעל פיו יהודי רעגאַט נחשבים לאזרחים לפני המשפט.

הבטחת־זכויות יהודי רומניא. על ידי השתדלות של הסתדרויות היהודים מחוץ למדינה נקבע ביום 9 לדצמבר 919 בחוזה השלום עם רומניא סעיף 7, שעל פיו „מדינת רומניא התחייבה לתת גם ליהודים הדרים על שטחי־ארץ שנסתפחו אליה שוויון־זכויות בלי שום הגבלה". הפרעמיער אל. וואידא וואיוואד, חתם את החוזה ביום 20 לספטמבר 920, בשם ממשלת רומניא בקבלת תנאי הנ"ל. גם בית־הנבחרים הרומני אישר וקבל את התנאי, ובכן נעשה לחוק.

הצהרת פרופיסור יארגא. הפרופ. ניקולעא יארגא, בקיץ 920 נשא נאום, והצהיר שזכויות היהודים ברומניא ינתנו בלי שום מגרעת או חילוק בין אדם לחבירו, לא רק מצד החוק, כ"א גם מצד היושר והצדק. יארגא הצהיר והקול נשמע עד פריס, שהפרעמיער וואידא הודה בפומבי בהפרלמנט שהצהרת יארגא עזרה הרבה לטובת מדינת רומניא בשעת כריתת ברית־השלום עם הלאומים. מענין הדבר שבחדשי הסתיו שנה זו, אחר שכבר נכרת ברית־שלום עם רומניא, התקיימו הפרעות נגד היהודים, ובדיוק ע"פ השפעת הפרופיסור יארגא.

בקורת זכות־אזרח. הפרעמיער יאנעל בראטיאנו הוציא חוק, ביום 24 לפברואר 924, על בקורת הזכות של התאזרחות היהודים הנספחים מזדש לרומניא. זכות ההתאזרחות — כפי החוק הנ"ל — היתה תלויה בלידה, בהשתיכות ולנמוסים שונים. רכישת תעודות הללו היו קשורות בקשויים גדולים, ולפעמים הי' כמעט מן הנמנע לקבלן. מגמת החוק, שיתרבו אלו אשר אין לאל ידם להציע ליום המוגבל את התעודות הנדרשות הושגה בכל אופן. לדוגמא, היו רבים כאלה אשר גם הסב שלהם נולד במקום מולדתו, רק נשואי אבותיו לא נרשמו בפנקס העיריה, והוא נקרא על שם אמו; אבותיו לא שלמו מס בשנים ידועות; שמות אבותיו נשתנו בקרי או בכתיב; באחת התעודותיו נכתב הוא בשינוי שם קל כל שהוא. לרגלי נימוסיות ותואנות כאלה אבדו כשלשים אלף יהודים ברומניא החדשה את זכות אזרחיותם.

אישור השטאַטוטען של הלשכה. למרות ששתי הלשכות המרכזיות, של האורתודוכסים ושל הניולוגים בטרנסילבניא היו בעצם יורשי הלשכות בבודפסט, ומעתה הי' מהיושר שתהי' להן כל אותן הזכויות של הנ"ל, עכ"ז עברו שנים רבות מבלי לקבל האישור מטעם הממשלה. ובכן שתי הלשכות וקהלותיהן היו מתנהלות בלי יסוד משפטי. עד שעל ידי השתדלות הג"ר בן ציון וועזעל אב"ד טורדא והג"ר בנימין פוכס אב"ד גרוו"ד זצ"ל, נתאשרו השטאַטוטען של הלשכה האַרטה. ע"י האדון זענאביע פאקלישאנו בשם השר לדתות, תחת מספר 9582, מיום 18 למארץ 927. מכיון שמשפט הלשכה במשך זמן שמנה שנים לא הי' מסודר מטעם החוק, קהלותינו ומוסדותיהן עמדו בלי שום יסוד ליגלי, ובכן הי' להם קשויים עצומים בהבטחת קיומם בכלל, אבל גם אח"כ לחמו מלחמה קשה כדי לפתור השאלות דלקמן.

תמיכת הקהלות מטעם הממשלה. קהלותינו ומוסדותיהן סבלו מאד

ממצב חומרי קשה, לרגלי אבידת פרנסת היהודים באופן שיטתי ע"י החוקים שהופיעו מזמן לזמן. שנים רבות לא תמכה הממשלה בידי קהלותינו או עכ"פ אך במדה קטנה עד מאד. בשנת 928 העלתה לראשונה את תמיכת הדת היהודית בכל מדינת רומניא (847.700 נפשות) לסכום של עשרה מיליון לעי.

אין שתי קהלות משתמשות בעיר אחת. בכל קהלה נמצאות מתנגדים להנהלת הקהלה או להרב מצד איזו סבה או בלי שום סבה. כדי למנוע פירוד איזו מפלגה מקרב הקהלה וליסד קהלה חדשה בלי שום יסוד, כפי החוק אין שתי קהלות מסוג א', אורתודוכסית או ניולוגית משתמשות בעיר אחת.

גבית מס־הקהלה. מס־הקהלה שהוטל על היחידים, עפ"י החוק ניתן צו לפקידי הממשלה לעזור בגביתו מידי איזה יחידים עקשנים.

חופש הגאבעללא מתקציב. כל ריוח שמקורו ממסחר צריכים לשלם תקציב להממשלה. אולם הגאבעללא שמשלמים אחר שחיטת עוף או משקל בשר, בהיותה משמשת לתמיכת והחזקת דתיים ופקידי הקהלות עפ"י החוק בעבר, היתה פטורה מתקציב.

איסור שחוטי־חוץ ואפיית מצות. כדי למנוע פריצת־גדר ע"י הכנסת שחוטי־חוץ לקהלה, מבלי לידע ממי נשחט הבשר, אשר מצד אחר גם גרם להקטנת הכנסותי' של הקהלה, עפ"י החוק בעבר המשרה עזרה להקהלה להחרים את הבשר. גם בדבר אפיית המצות, אשר ג"כ היתה מקור־כספי להקהלה נתנה מטעם המשרה תמיכה כזאת להקהלה.

זכות השמטת־כספים לקהלותינו. תחת ממשלת ארגעטאיאנו בשנת 931 הופיע חוק של השמטת כספים בשם "קאַנווערזיאָן", זאת אומרת, שהאכרים אינם מחויבים לשלם כ"א מקצת מן המקצת מחובותיהם, וגם את אלה רק בחלקים קטנטנים. שארי דתות היו נהנות מזכות זו, באמתלא שיש להן אחוזות. הלשכה לחמה שגם קהלותינו יזכו להנחה זו.

שחרור הרבנים מחובת הצבא. כהני דתות אחרות נהנו מזכות שחרור מחובת הצבא, אי עבדו בתור כהני הצבא. זכות זו נתבעה גם בעד רבנים.

קאנגרוא לרבנים. רבנים בקהלות קטנות, אשר פרס שלהם לא הי' מספיק לכדי פרנסתם, עפ"י החוק בעבר תמכה הממשלה בידי הרבנים. לתמיכה זו שייכה גם הנחה על הרכבת, דוגמת פקידי הממשלה.

מלחמת־הקיום בכלל היתה קשה מאד אם נתחשב שהממשלה התיחסה כלפי טרנסילבניא כאם־חורגת.

גל של אַנטישמיות. האנטישמיות, אשר עשתה קן לה ברומניא מימים קדמונים, נתגדלה ונתרחבה ע"י הסתת הפרופיסור קוזא — יאַסי, אשר הסית תדיר בכל אופני התעמולה את העם הרומני בכלל ואת תלמידי האוניברסיטאות בפרט נגד היהודים. התעמולה הזאת הבשילה פירותי': התלמידים היהודים נדחו מבתי־ספר הגבוהים, ר"ל לא נתקבלו בפועל רק כפי אחוזי מספרם; עי"ז רבים מהם הוכרחו לנדוד להאוניברסיטאות מחוץ למדינה, ושם סבלו

מחסור גדול; אחרי שובם לביתם הוכרחו לאשר מחדש תעודותיהן; הסטודנטים הערלים התנפלו לפרקים קרובים על חבריהם היהודים, וגם על היהודים העוברים ושבים ברחובות העיר; שברו חלונות חנויות ובתי היהודים. האנטישמיות התגברה כ"כ עד שכל התאמצות הממשלה להשתיקה ולהרגיעה לא הועילה.

אולם להפצת הרעיון האנטישמי עזרה הרבה גם הממשלה, ע"י שרק בקוש' התירו ליסד בית־ספר יהודי חדש; בתי־ספר הי' להם ללחום עבור הכרתם הליגלי משנה לשנה; לא הותר ללמוד בהם לימודי־חול כ"א בשפה הרומנית; בבתי־ספר התיכוניים והגבוהים שרר בכלל אויר אנטישמי; הממשלה לא התנגדה נגד הפצת הרעיון ע"י הרבה מורים בבתי־ספר והרבה כהני הדתות; הישיבות ותלמידיהן סבלו הרבה מפקידי המקומיות. אולם גם בפועל הופיעו חוקים, שעל פיהם פרנסות היהודים היו מקופחות: מכירת יי"ש, טוטין ומלח, אשר היו פרנסות יהודים מסורתיות, הופקעו לאט מידי היהודים; יהודים כמעט לגמרי לא נתקבלו כפקידי הממשלה, המחוז והעיר; יהודים סבלו הרבה מהטלת מסים כבדים על שכמם, עד שכשל כח הסבל, והוכרחו למסור עסקיהם; זמן־עבודה רב והון עצום של יהודים נפסד ע"י החוק של בקורת זכות־אזרחיות, עד אשר עלה להם לרכוש התעודות הנדרשות; כמה יהודים, ובפרט בעלי צורה, בזמנים ידועים, לא הרהיבו לצאת החוצה מדירותיהם, וביחוד לנסוע על הרכבת מפחד האַנטישמיים, וסבלו בחומריות עי"ז.

פרעות נגד היהודים. ימי 6—12 לדצמבר 927 לא ימושו מזכרונם של יהודי טרנסילבניא זמן רב. הסטודנטים הרומנים קבעו את יום 10 לדצמבר ליום אסיפתם מדי שנה בשנה בעיר אחרת. בשנת 927 קבעו את מקום אסיפתם לגראַסווארדיין. הסטודנטים התנפלו אז על הבתי כנסיות שבגרוו"ד והחריבו ארבע מהם. את הספרים והטליתות קרעו וחמסו. גם י"ד ספרי־תורה נתנו לבזה ולמשיסה ולשריפה ר"ל. ככה שדדו חמסו והחריבו את הבתי כנסיות ותשמישי קדושה בשובם לביתם בהקהלות: טשוטשא, באַנפיהוניאד וקלויזנבורג. בקלוי"ב החריבו ט' בתי כנסיות ומ"ב ספרי־תורה. בקלוי"ב לרגלי פרעות הללו של"ח בנגיפת־לב הראב"ד הג"ר יעקב מאיר וואַלד והישיש ר' יעקב הורוויץ אבד אחת מעיניו. יום י"ג לכסלו נקבע ליום תענית־צבור כללי על חילול־קודש הנורא הנ"ל. באותו יום הובאו לקבורה גוילי ס"ת הנקרעים בכלי חרס בבתי החיים של קהלות הנ"ל.

באותו זמן הי' השר לעניני־פנים גה. דוקא ומשנהו גה. טאַטאַרעסקו. לפני האסיפה הנ"ל הצהיר טאַטאַרעסקו בעתונים, שהוא שבע־רצון עד מאוד שהסטודנטים הרומנים, תחת לנהל קרב נגד השפעות היהודים בקרית חוצות באלמות, תפסו דרך ישר מאוד ללחום מלחמתם באסיפות כראוי למשכילים. הוא בטוח, שהאסיפה תתנהל ברצינות ובדרך כבוד כראוי. אולם עוד יותר מענינת הצהרת טטרסקו בשנות השלשים, בתור פרעמיער, בעת שמלאכות־

יהודית פעם בקשה רשות־ראיון מלפניו, והשיב: „להשתמש בדברים של מה בכך יהי׳ רק בזיון ליהודים, להגיד לכם איזה דברים אי־נעימים, אינני אַנטישמי אמיתי, דבר טוב אין ביכלתי להגיד לכם, כי זה יזיק להממשלה״ ובזה דחה הבקשה לראיון.

רציחת דוד פאליק. בפברואר 927 רצח טאטו, תלמידו של קוזא, את הסטודנט היהודי דוד פאליק בצרנוביץ. הפרופ. קוזא ואיליעסקו היו סניגרו של הרוצח לפני הטריבונאַל ושוחרר.

השריפה בבארשא. דאנילא, תלמידו של קוזא, לא הסתפק בההתנפליות על היהודים מצד הסטודנטים, כ״א נדד מכפר לכפר במרמורש, והסית את תושבי הכפרים להתנפל על היהודים למרר את חייהם וגם להצית את בתי היהודים באש. כתוצאה לזה, אחרי עזבו את הכפר, התושבים שברו חלונות בתי יהודים, מכים, פוצעים, גוזזים זקני ופיאות היהודים.

גם בבארשא (מרמורש) הופיע המסית הנ״ל בחדש מאי 930, והסית בפומבי ליתן את בתי ישראל למאכולת אש, ואח״כ לגרש את היהודים משם; להתחילה בבארשא ולסיימה בכל מרמורש. ביום 17 למאי ש. ז. הגיע שלוחו הפרטי של דאנילא מפאַליאַן לבארשא, והזהיר את היהודים שהשארתם בבארשא קשורה בהתנאים: השמטת חובות הערלים; מסירת מרעה־בקר; מסירת אחוזות יהודים; מסירת איזו יערים; יהודי לא יחזיק משרת ערל. יהודי בארשא ברחו אז מהישוב.

ביום ועש״ק — 4 ליולי 930 — ביומא דשוקא, הערלים המספקים מזון ירק ועופות לתושבי הישוב לא התראו כלל עד שעות מאוחרות על היום. יהודי בארשא חרדו לקראת המחזה הבלתי מצוי. ותפעם רוחם, מבלי לידע פתרון דבר. אחרי שעה תשע קוה״צ עלו פתאום שלש מוקדות בשלש שכונות היהודים. כמה מהערלים גם שפכו נפט על הגגות. כבאים לא נמצאו בהישוב. ניסו לקרא את הכבאים מסיגעט. אולם ראש התחנה לא אבה ליתן רכבה־ מיוחדת להכבאים בלי רשות מבוקרסט. כל בתי יהודי בארשא הי׳ למאכולת אש. רק שני בתים היו בטוחים נגד שריפה. יהודי בארשא נשארו רק עם הבגדים והחפצים שעל גופם. דאנילא המסית הופיע אח״כ בבארשא, ונתקבל מטעם הערלים בתופים ובמחולות. הוא פקד עליהם שיסעו תומ״י לבוקרסט, ויצהירו לפני המיניסטר כי הם אינם רוצים ביהודים, ולא יתנו להם לבנות בתיהם שוב שנית. המיניסטר וואידא קיבל אותם, והבטיח להם לחקור בענין בקשתם. ביום 12 לאויגוסט ש. ז. מצאו את ביהכ״נ הגדול בסיגעט יצוק נפט. הטריבונאַל בסאַטמאַר בנובמבר 930 שחררה את כל הנאשמים בדבר השריפה בבארשא, רק את המסית דאנילא ענשה בקנס של 5.000 לעי.

רציחת ר׳ משה טישלער. להגביר מו״ה משה טישלער דע נאדיאיקלאד, הרה״ק דק׳ קלויזנבורג, וחבר לועד־המרכזי של הלשכה, בעל אחוזות ויערים גדולים בגליל קלוי״ב וטורדא, הי׳ לו ריב נגד איזו חברה רומנית. לרגלי

תעמולה האנטישמית שנתגברה מזמן לזמן, במקום המשפט שם הרצה, בבית המשפט בבוקרסט נרצח ר׳ משה טישלער ע״י שיאנקו, חבר ל־„שומרי־ברזל״, ביום 11 ליוני 932, הי״ד.

*

ההשתתפות היהודים בבחירות לבית־הנבחרים, בעצם הי׳ נמצאים יהודי טרנסילבניא בכל המפלגות המדיניות. אולם גם הלאומיים בעת הבחירות בתחלה לא הציגו מועמד מיוחד מצדם. לראשונה התקשרו עם מפלגת הליברלים ועם מניו בשנת 927. אז קיבלו סינטור א׳. „כת היהודית״ שנתיסדה ביום 4 למאי 931, הציגה מועמדים מיוחדים, ובזמנים שונים נבחרו לצירים מצדה: ד״ר תיאודור פישער, ד״ר יוסף פישער, ד״ר ערנסט מארטאן, ד״ר מאיר עבנער, ד״ר מ. לאנדוי, ד״ר בנבנישתי, ד״ר מישו ווייסמן, מאקס דיאַמאַנט, ד״ר מ. רייפער וסאמי זינגער. מכת הליברלים נבחרו: מו״ה מיכאל סמוק — סיגעט, והסינטור ד״ר עמיל יקובי, וד״ר שטרויכער. מכת ההונגרית נבחרו: ד״ר ש. ווייס וד״ר שאַנדאָר העגעדיש. ד״ר ע. מארטאן פעם נמנה מטעם כת מאניו לסגן יו״ר עירית קלויזנבורג. אולם הלשכה האורתודוכסית נשארה נאמנה לשיטתה המסורתית: לתמוך בכל פעם את הממשלה הנוכחית, בטעמה ונימוקה, כי אף אם נניח גודל התועלת בתביעת זכיות היהודים ע״י נאומים נלהבים בפומבי מעל דוכני בית־הנבחרים ובתי המחוקקים, וע״י הכאה באגרוף על השלחן, עכ״ז גם מזה אל תנח ידך, מהשיטה הבדוקה והמנוסה זה שנות אלפים, מהתועלת הנשגבה דרך שתדלנות ע״י גומלין. שיטתה זו של הלשכה נראתה באמת לישרה ולהגיונית, גם בעתים היותר קשים, כאשר יבואר להלן.

מצבם בנוגע לדת

האסיפה הראשונה בגראַסווארדיין. כבר עברו שתי שנים מזמן השתנות הממשלה בטרנסילבניא, ועדיין שררו בהקהלות בט. ערבוביא ובלבול המוחות. שנות המלחמה למדו אותנו, שבשטחי־ארץ שלוחמים עליהם אין יציבות. פעם רכשו צבאות הללו את מחוז זה, ופעם נדחפו אלו ע״י שונאם מחבל־ארץ זה. לדוגמא העיר טעמעשוואַר והמחוז עמדו משך שנה לערך תחת ממשלת יוגוסלביא ואח״כ נספחו לרומניא. ומעתה לא הרהיבו יהודי ט. כל הזמן הזה להתאסף ולהחליט החלטות קבועות בדבר הסתפחותם, כי בפועל כבר יצאנו מתחת ממשלת אונגריא, אבל תחת ממשלת רומניא באופן רשמי עדיין לא הגענו. ככה עמדנו בלי סדר וסדרים, בלי הסתדרות מרכזית, אשר הורגלנו בה זה עשרות בשנים, שהיא תצא ותבא לפנינו לפני המשרות הגבוהות, ובשדרות הרחבות של כל החוגים שרר תוהו ובהו. בעצם לא חסרו הסתדרויות מודרניות, גדולות וקטנות אשר הופיעו בין יום ובין לילה ככקיון דיונה, וגדלו ככמהין ופטריות, ואשר כל אחת לקחה רשות לעצמה לדבר בשם המוני ישראל, אבל חסרה הסתדרות אורתודוכסית אשר תהי׳ מאושרת מטעם חוק המדינה, והי״א ה„לשכה המרכזית האורתודוכסית״. עד שביום 4 ליוני 920 החליטו

ממשלות הבינלאומיות בטריאָנון שטרנסילבניא תהי׳ נספחת למדינת רומניא. אז קראה הקהלה הארטה. בגראָסווארדיין, כקהלה היותר גדולה בט. את כל רבני ומנהלי הקהלות בט. לאסיפה־ארצית בגראָסווארדיין על ימי 12—10 לאיגוסט 920, כדי לארגן מחדש את הקהלות האורתודוכסיות, וליסד מחדש את ההסתדרות והלשכה מרכזית אורתודוכסית בטרנסילבניא.

באותה אסיפה הוחלט: ליסד מחדש את הלשכה המרכזית; לרגלי התמעטות מספר הקהלות לעומת אונגאַרן הישנה, יתמעטו מספר חברי הרעפרעזענטאַנץ ג״כ ממאה על חמשים, זאת אומרת על ל׳ בע״ב וכ׳ רבנים; חברי הועד המרכזי הם ט״ו במספר, י׳ בע״ב וה׳ רבנים; ועד הרבנים עומד מחמשה חברים וב׳ סגנים. על פיהם יוחתכו כל שאלות דתיות; צירי הרעפרעזענטאַנץ נבחרים על זמן של שש שנים; בראש הלשכה עומד הנשיא, ולעזרתו עומד מזכיר־הלשכה. באותה האסיפה נבחר לנשיא־הלשכה הגה״צ ר׳ שלמה זלמן אולמן אב״ד ביסטריץ. מושב הלשכה נקבע בביסטריץ.

האסיפה השניה: האסיפה השני׳ בענין זה נקראה ג״כ לגראָסווארדיין, ונתקיימה בימי 12—11 לדצמבר 923. על אסיפה זו הופיע גם האדון פעטרע יאנעסקו, מנהל מחלקת היהודים במיניסטריון. שם נבחרו מחדש הגה״ר מביסטריץ לנשיא הלשכה, וחברי הרעפרענטנץ על שש שנים. הגה״ר משה אליעזר ד״ר קרויס למזכיר־ראשי של הלשכה.

הנציגות החדשה נתאספה בימי 12־11 לפברואר 924 בדעש. שם נבחר הועד המרכזי, ואלה הם הרבנים הגאונים הצ׳: הרב חיים צבי טייטלבוים — סיגעט, הרב אליעזר דוד גרינוואַלד — סאַטמאַר, הרב יחזקאל פאַנעט — דעש, הרב בנימין פוכס — גראָסווארדיין, הרב שאול בראך — קראלי, הרב בן ציון ווועזעל — טורדא והרב מנחם סופר — מראשוואַשאַרהעלי, והם גם חברי ועד הרבנים; והבע״ב הם: ר׳ משה טישלער דע נאדיאיקלאַד — קלויזנבורג, ר׳ מיכאל פראנקל סאַטמאַר, ר׳ דוד צבי שעבעשטיען — קלויזנבורג, ר׳ בנימין ציטראָן — מעדיאש, ר׳ לייב פרייגד — גראָסווארדיין, ר׳ משה מאַנדל — מאראָשוואַשאַרהעלי, ר׳ מ. אולמן — גראָסווארדיין, ר׳ מיכל כהנא — סיגעט, ר׳ יעקב רוזנצוויג — דעש, ר׳ אברהם הירש — קלויזנבורג, ר׳ לייביש דאנציגער — מיהאליפאַלוא, ור׳ יצחק אייזיק לעפקאָוויטש — מאַרגאַרעטען.

חוץ לזה נוסד ועד הכלכלי והכספי, ששם לו למטרה לדאוג בעד יסודי החזקת הלשכה, ולהיות ליועץ בשאלות־כספיות של הקהלות. חברי הועד הם: הגה״צ הרב בן ציון ווועזעל — טורדא והרב ישראל פריינד — סאַטרעגען. ומהבעה״ב: ר׳ יעקב שוואַרץ, ר׳ משה טישלער, ר׳ ד״צ שעבעשטיען ור׳ אברהם הירש — קלויזנבורג; ר׳ שמואל נוסבוים — גראָסווארדיין, ר׳ בנימין ציטראָן — מעדיאש, ר׳ זושא עלעפאַנט — אויבערווישא, ר׳ אפרים פרידמאן — טעמעשוואַר, ר׳ יודא לייב רוזמן — איקלאד, ר׳ מאיר פאַלאַטשעק —

גוראהאנץ, ר׳ עקיבא בלוי — קראסנא, ר׳ בענדיט גוטמאן — קראלי, ר׳ אפרים אַרדענטליך — ור׳ אברהם אוישפיץ — דעש, ר׳ לייביש דאַנציגער — מיהאַליפאַלוואַ ור׳ יוסף מאַנדל — ביסטריץ.

נסיונות להחליש עצמאות הלשכה. הציונים שנתרכזו תחת „הסתדרות הלאום היהודי בטרנסילבניא" בחתימת ד״ר אדאַלף ווערטעש — אראד, קראו לאסיפה בשנת 920 לאראד את כל הקהלות האורתודוכסיות והניולוגיות בט„ בטענה והצעה שכלן כאחת תתרכזו תחת חסות הסתדרות הנ״ל על בסיס לאומי. ההצעה לא באה לידי גישום לרגלי התנגדות הקהלות; האוניאונעאַ הרעגאטית נסתה להכניע את כל הקהלות ברומניא הגדולה תחתי; ומצד השלישי הג״ר חיים שמואל שור, הרב הידוע מבוקרסט נסה לקבץ תחת דגלו את כל הקהלות האורתודוכסיות שבמדינה, והוא יהי׳ להם לראש. בקיץ 921 לקול קריאת הממשלה התכנסו גדולי רבני וצירי טרנסילבניא בבוקרסט, כדי לישא וליתן בשאלות דתיות. על אותה אסיפה הצטיין ביחוד הג״ר בן ציון וועזעל זצ״ל אב״ד טורדא בנאומיו הנלהבים שנשא משך כל האסיפה, ע״י שהביא בהירות ובירור בקרב בלבול המוחות ששרר אז, עד שגם הממשלה באה לידי הכרה, שאין האורתודוכסיא בטרנסילבניא יכולה לוותר על עצמאותה כלל וכלל אפי׳ כקוצו של יו״ד. בהצהרת־עצמאות זו תמך אותו גם האדון פעטרע יאַנעסקו, מנהל מחלקת היהודים במיניסטריון לדתות בבודפסט בעבר, שעל ידו הכירה הממשלה ג״כ ההבדל היסודי שבין האורתודוכסיא לניולוגיא, ואין שתי אלה יכולות לדור בכפיפה אחת בשום אופן. ככה ניצולה האור־תודוכסיא בטרנסילבניא מההתנפליות מכל הצדדים בעת ההיא.

תפקידה של הלשכה. להיות מסגרת המאחדת כל הקהלות הארטה. בט.; לפקח על כל עניני חיזוק הדת וכשרות; להיות עמוד התוך המתווך בין הקהלות לממשלה ולהיפוך; להשתדל לטובת הקהלות, הרבנים ומוסדותיהן; לתוך שלום בדברי ריבות שבין הקהלות והרבנים; לתווך להביא את הריב לפני בי״ד. את גודל הקשויים שעמדו לפני הלשכה בפעולתה נוכל לתאר אם נתחשב שהקהלות לפרקים קרובים הציעו ריבן לפני המיניסטריון, ועי״ז ירד כבוד הלשכה; ע״י הפירוד לבבות ששרר בקרב הקהלות בין המפלגות, והמפלגה שידה על התחתונה נעשתה לשונאה של הלשכה. נוסף לזה ע״י מה שחסרו לה אמצעיים חומריים, וחכמת המסכן בזוי׳.

החק לדתות. בהתאם לתחוקת המדינה ולתנאי כריתת ברית־שלום לא הי׳ לרומניא עוד חק לדתות, עד שהשר לדתות אוירעל וולאד, הציע בשנת 928 תכנית חק לדתות לפני בית־הנבחרים. אחר משא ומתן רב ומלחמה קשה הובטחה הכרתה של האורתודוכסיא בחוק המלך מספר 1093, מיום 12 לאפריל 928, ויצא לאור בעתון־רשמי 89 מיום 22 לאפריל 928, ונשנה בחוק המלך מספר 2752, מיום 31 ליולי 929, ויצא לאור בעתון רשמי מספר 170 מיום 3 לאויגוסט 929, ונקבע בחוק המדינה.

קהלות ניולוגיות. היהודי הטרנסילבנאי בעצם הוא שומר־דת. גלי הריפורם בכלל לא פרצו חומת היהדות הדתית בטרנסילבניא, במדה אשר הרסו את הקהלות בשאר חלקי אונגרן הישנה. לא בחנם מתאונן ומתמרמר החכם ד״ר מאיטיאס אייזלער — קלויזנבורג, במאמרו על דבר יהודי טרנסיל־בניא, שהשפעת יהודי גליציא ומרמורש מנעה חדירת התרבות המערבית לתוך חוגי אחב״י בט. החכם אייזלער עוד מודה בעצמו, שעל שטח זיבענ־בירגען, עד תחלת המאה הנוכחי, גם לא נשמע זכרו של רב אחר זולת רב אורתודוכסי . . . ובכן בל יתמהו קוראי הנכבדים, אם בספרינו הנוכחי לא יפגשו כ״א קורות קהלות ארטה„ כי חוץ מקרן מערבית־דרומית, ר״ל מדעווא עד ארשאווא־אראוויצא ומחוז טעמעשוואַר ואראד, על כל שטח טרנסילבניא המערבית, הצפונית, המזרחית והאמצעית, לעומת ק״כ קהלות אורתודוכסיות, לא נמצאת אף קהלה אחת ניולוגית לגמרי. אך בקרב קהלות אחדות ארטה. וחסידות, גדולות ומפורסמות, דלקמן נמצאת גם קהלת שטאַטוסקווא או ניולוגית, ואלו הן: קהלת שטק״וו (בשם ספרד) שע״י הרב ד״ר דאַנציג — סיגעט; קהלת שטק״וו שע״י הרב ד״ר פריעדמאַן — סאַטמאַר; קהל שטק״וו קראַלי; ק׳ ניולוגית שע״י ד״ר קעטשקעמעטי וד״ר לאני — גראַסווארדיין; ק׳ שטק״וו שע״י ד״ר נעבעל — סאלאנטא; ק׳ ניולוגית שע״י ד״ר מ. אייזלער וד״ר מ. ווייגבערגר — קלויזנבורג; ק׳ שטק״וו שע״י ד״ר פ. לאווי — מ. וואַשאַרהעלי וק׳ שטק״וו שע״י ד״ר פאפ וד״ר דייטש — בראששאָ. הלשכה המרכזית הניולוגית נתיסדה בשנת 922, ונמצאת לראשונה בגראַסווארדיין תחת יו״ר ד״ר ארמין אדאַריאַן, ואח״כ נעתקה לקלויזנבורג, תחת הנהלתה של העורך־דין ד״ר יוסף פישער. המזכיר־ראשי שלה הי׳ פרופ. סאלוואַטאַר לאַקס. מספר הקהלות הניולוגיות בט. הן 23 ושל השטק״וו הן שמנה, ומספר הנפשות שבהן הי׳ 46.000.

הן אמת שלשכה הניולוגית נתארגנה כנ״ל. אמנם בחיי היהודים בט. לא עלה להם לתפוש איזה מקום חשוב. הסבה לזה היתה: פרידתם ממרכזם הגדול בבודפסט ובאונגריא בכלל; סמיניריון לרבנים ולכלי קודש חסר להם; מהתושבים החדשים, בני מרמורש ובני הרעגאַט, שהתיישבו בין שתי המלחמות בט., היו משונים מהם בלשון ובנימוס. שורותיהם נתחלקו בין היהודים הלאומיים ובין חובבי האונגרן (קעטשקעמעטי ועוד). בכלל חיו במנוחה עם הארטה. באותו זמן. לולא הרב ד״ר פראנץ לאווי — מאראַשוואַשאַרהעלי, אשר הי׳ שונא מוחלט להאורתודוכסיא. בשנאתו יצא באיסור נגד השחיטה האורתודוכסית.

קהלות אורתודוכסיות חדשות. התפתחות הקהלות הארטה. חלה ביחוד בתקופה שבין שתי המלחמות. פרטיות מזה עיין לעיל בהתקופה שבין שנות 920—918. נוסף לזה עלינו להתחשב על התכנית הרוחנית של יהודי ט. שבעצם היתה דתית כנ״ל. הוכחה לכך היא העובדה שגם מגמת הרבה מקהלות שטק״וו בשנים שאחרי המלחמה להכנס בברית הארטה. קהלות הללו פנו בבקשותיהן

אל הלשכה המרכזית האַרטה", שהן מוכנות לשנות פני בתי כנסיות שלהן, ע"י הורדת הבימה לאמצע ביהכ"נ, ע"י הפסקת גזוזטראות של עזרת נשים, וע"י החלפת פקידיהן עם רב ושו"ב אורתודוכסי, הכל כפי המבואר בשו"ע, וכאשר יושת עליהן מטעם הלשכה, רק שתספחנה לברית הקהלות הארטה. הלשכה הציעה כל בקשה כזאת לפני הרעפרעזענטנץ, והיא נשאה ונתנה ושקלה כל מקרה וענין בפ"ע, והיא החליטה כפי חות דעתה אם לקרב או לרחק. ברבות הימים פנו בבקשות כאלה אל הלשכה הקהלות דלקמן: קרלסבורג. אשר היתה מלפנים אם כל הקהלות בז"ב, ותחת השפעת הרב הכולל אברהם פריעדמאן, נעשתה לקהלת שטק"ו. אולם בהיות הרב שלה התלמודי המצויין הג"ר שלמה פישער בעהמח"ס קרבני לחמי, משנת תרנ"ב ואילך, הכשיר את קרקעית קהלת המראה יחזקאל לשוב לברית הארטה. גם ע"י שהתפטר מרבנותו. הקהלה אח"כ אשר הגשימה תנאי הלשכה, נתקבלה בברית הארטה. ובחרה לרבה את הג"ר משה אליעזר ד"ר קרויס שליט"א, אב"ד דיערדיאסענטמיקלאָש, מזכיר־ראשי של הלשכה. דעווא: הקהלה הגדולה נתקבלה בברית הארטה. וקבלה לרבה בשנת תרפ"ד את הג"ר שמחה יואל פישער שליט"א, הרב דקהלת „אהבת אחים" בשיקגו. קראלי: הקהלת שטק"ו עלה בידה לרכוש בהמיניסטריון לדתות השם „ארטה.", אולם הרעפרעזענטנץ של הלשכה לא הסכימה לקבלה, גם בנימוקה שמטעם חק המדינה אין שתי קהלות ארטה. יכולות להשתמש בעיר אחת. סאלאנטא: נוסדה קהלה ארטה. וקבלה לרבה את הג"ר נתן צבי בריסק אב"ד טשעקא. עלעשד: נוסדה קהלה חדשה ע"י הג"ר דוב קליין האב"ד.

התפתחות הישיבות. כבר כתבנו לעיל שכמעט לא נמצאת קהלה ארטה. בכל שטח האונגרן הישנה, שרבה לא ינהל ישיבה גדולה או קטנה בקהלתו. עכ"ז הישיבות היותר גדולות קודם המלחמה הראשונה היו: סיגעט, חוסט, מאָד, סעמיהאַלי, אונצדארף, ווייצען, נייטרא, גאַלאַנטא, פרעסבורג, פאפא ועוד. ובכן בחור שהגיע למדרגה, כדי להשתלם עוד בלמודים, ביקר לרוב את אחת הישיבות הנ"ל. אולם משנת 918 ואילך, אחרי שט. נגזרה מאונגרן ונסתפחה לרומניא, ועבירת הגבולים נתקשרה בקשיים גדולים, הוכרחו אלפי בחורי ט. לישאר בט. ובכן נתפתחו אחדי ישיבות ט. לישיבות גדולות עם תלמידים למאות. ישיבות גדולות כאלה נתפתחו: בווישאווא, סיגעט, האלמין, סאַטמאַר, קראָלי, טאָשנאַד, סעקעליהיד, שימלוי, דעש, קלויזנבורג, מאראָש־וואַשאַרהעלי, מאראָשאויוואַר ועוד.

התפשטות החסידות. כשם שהישיבות מאונגרן העילית השפיעו על אופין וסגנונן של הקהלות, ע"י ששבו תלמידיהם להוריהם, ואחרי נישואיהם נעשו למנהיגי קהלותיהם, נטביעו חותם רבותיהם על נימוסי הקהלות, כן סייעו הישיבות בט. להתפשטות החסידות, ע"י שראשי ומנהלי הישיבות לרוב היו עכ"פ בנטיה־הדדית לשיטת החסידות, והם השפיעו על תלמידיהם במדה

הנ״ל. חוץ ממה שכמעט לא נמצאה קהלה גדולה בט. שלא התיישב בקרבה אדמו״ר א׳.

תומכי ישיבות. הנהלת ק״ק גראָסווארדיין קראה לאסיפה בדבר „תומכי ישיבות״, והיינו ליסד קרן, לתמוך בידי הישיבות השונות שבמדינה, ובידי בחורים עניים תלמידי הישיבות. לקול קריאתם נתאספו רבנים וצירי הקהלות לגרוו״ד, פעם ושנית. אולם לרגלי איזו סבה לא נתגשם זממם בנוגע לכל המדינה. ובכן צמצמה ק״ק גרוו״ד פעולתה בענין זה רק על בחורי קהלתה.

מספר בתי־ספר. מזמן ממשלת האונגרים נשארו בטרנסילבניא 32 בתי־ספר יסודיים ואחד אזרחי. אח״כ לראשונה נתוסף מספרם בעוד 6 אלמנטרים וחמשה תיכוניים. אולם אח״כ נתקטן מספרם לרגלי המחסור במורים יהודים. מספר תלמידי בתי־ספר האלמנטרים הי׳ 3.500 לערך. בשנת 932 הי׳ נמצאים בט. ובנט 27 בתי־ספר יסודיים; 4 גני־ילדים; 1 גימנזיה בת ד׳ מחלקות לנערים; 2 גימנזיות בת ד׳ מחלקות לנערות; 2 ליצעאום בת ח׳ מחלקות לנערים; 2 בתי־ספר למסחר בת ד׳ מחלקות.

מוסדות חדשים נתייסדו. בגרוו״ד נבנו בתי־כנסיות חדשים; בקלוי״ב הביהכ״נ והמקוה של קהלת ספרד והמקוה של הקהלה הגדולה. גם בית־ספר התיכוני שע״י הקהלה הארטה. תחת הנהלת הג״ר משה לאווי. כותב התקופה הנוכחי, שימש בה כפרופ. להיסטוריא ולגיוגרפיא. גם ה„תרבות״ פעלה שם כשלש שנים. אולם גם שניהם סגרו שערי׳ עוד בשנת תרפ״ה, בטורדא נבנה הביהכ״נ בשנת תרפ״א; במ. וואַשאַרהעלי נבנה הביהכ״נ בשנת תרפ״ח, ומלבד זה נבנו התלמוד־תורה והמקוה ע״י נדבת מו״ה יצחק זילבערשאַטץ — ניאראדטא, שנדב מאה וארבעים אלף כתרים בשנת 916 לתכלית זה; במעדיאש נבנה בנין מפואר ע״י מו״ה בנימין ציטראן נ״י, ובו תלמוד תורה, בית־ספר ומקוה, ועוד רבות כהנה וכהנה.

„מחזיקי הדת״. חברת „מחזיקי הדת״ בטרנסילבניא נוסדה כפי דוגמת החברות כיוצא בהן באונגרן הישנה, כמו נייטרא, ראב ועוד. חברה זו נוסדה עוד כעשרים שנה קודם המלחמה הראשונה, יו״ר הראשון הי׳ הרב משה סופר — וואַמאַשאידוואַרהעלי, בנו של מרן הכתב סופר, וחתנו של הגביר מו״ה אלימלך רוזנפלד — קיקיללאסעפלאק, ומזכירה הי׳ הג״ר בן ציון וועזעל — טורדא כמה שנים. מטרת החברה נכללת בשמה, זאת אומרת „חיזוק הדת״ על כל ענפי החיים. חברה זו פעלה לראשונה בשבעה מחוזות: טורדא, מורעש, טשוק, טארנאוא־מיקא, טארנאוא־מארע, אודוואַרהעלי ואלבא. חברה זו פסקה פעולתה בפרוץ המלחמה. בשנת תרפ״ה קרא הג״ר בן ציון וועזעל — טורדא מחדש לאסיפה את הרבנים וצירי הקהלות מאותם שבע המחוזות, ונבחרו פה א׳ ליו״ר הג״ר בן ציון וועזעל והג״ר מנחם סופר — מ. וואַשאַרהעלי זצ״ל, לסגני יו״ר נבחרו: מו״ה יודא ארי׳ שטערן — בראששא, מו״ה בנימין ציטראן

— מעדיאש. פעולת החברה: חילוק לימוד ש״ס בכל שנה בין החברים; שכירת סופרים נודדים, שילכו מבית לבית במחוזות הנ״ל ויבקרו התפילין והמזוזות. את של עניים יגיהו בחנם; להשגיח על התפילין, מזוזות וציצית שנמכרות שיהיו עשויים לשמה ובכשרות; לפקח על כל מיני־מזון המשונים הנעשים תחת הכשר; אהבת רעים וכדומה. חברה זו פעלה עד שנת 932, שהג״ר בן ציון וועזעל זצ״ל נבחר לראש הלשכה. חברה זו ספחה תחת חסותה עוד שלשה מחוזות, והיינו: בראַששָׁ, סעבען והונעדארא. חברה זו נתאספה מדי שנה בשנה במקום אחר: במאראַשאויוואַר, מעדיאש, מ. וואַשאַרהעלי, טורדא ועוד. שם הופיעו הרבנים הגה״צ והבע״ב היותר חשובים, ת״ח ויראי ד׳, מאותם המחוזות. רבים מהם נשאו נאומים בפלפול, אגדה ומוסר, ובפרט בשאלות העומדות על הפרק בעניני חיזוק הדת. ולבסוף חגגו את סיום הש״ס אצל שלחן ערוך במעדנים, בסעודת מרעים ובהשתתפות בני אותה העיר, מתוך שמחה של מצוה. אסיפות הללו עשו בכל פעם רושם גדול על חיזוק הדת בעשרת המחוזות הללו בכלל, ועל אותה עיר בפרט. תכתב עוד זאת לדור אחרון, שבמשך השנים הנ״ל משרד ״חברת מחזיקי הדת״ היתה בביתו של הג״ר בן ציון וועזעל בטורדא. הוא בעצמו טיפל בכל זמן הנ״ל בכתיבת הקול־קוראים ומכתבי־חוזר, בהכפלתן ובשליחותן על כתבות של מאות חברים, ועל הוצאותיו.

בחינות הרבנים. לשחרור איזה רב מחובת הצבא הי׳ דרוש להציע לפני פקידי הצבא סמיכה מג׳ רבנים. להג״ר חיים שמואל שור — בוקרסט, בתחלת שנות העשרים, הרשות היתה נתונה להוציא סמיכות מתחת ידו. בשנת 928 הופיע חוק שפעמיים לשנה ישב ועד בחינות הרבנים בהמיניסטריון לדתות, אשר ינסה את הרבנים, ורב אשר יעמוד בנסיון ישוחרר מחובת הצבא. בועד זה, תחת יו״ר מנהל מחלקת היהודים בהמיניסטריון, נמנו הרב ד״ר נימרובר, הרב ד״ר הלוי, והרב מגאלאַץ. אחר פטירת הרב מגאלאַץ, בשנת 929 נמנה הג״ר בן ציון וועזעל הרב מטורדא תחתיו, והי׳ חבר הועד עד יום הסתלקותו. את מדעי חול בחן פרופיסור א׳.

דברי ריבות. ע״י התיישבות תושבים יהודים בתוך הקהלות נתפתחו ונתגדלו הקהלות, הן בנוגע למספר והן בנוגע לדתיות; נתיסדו מוסדות חדשים; התושבים החדשים התאמצו להנהג שם מנהגיהם ונימוסיהם שהביאו אתם מבית־מולדתם, מצד השני נסו הציונים לבצע שיטת הרצל ״לכבוש את הקהלות״. אזרחי הקהלות באיזהו מקומן התנגדו לכל אלה. דברים אלה גרמו לויכוחים ופירוד־לבבות, ובהתעקשות משני צדדים הביאו לדברי ריבות. דברי ריבות כאלה נתהוו: הוניאד בין הג״ר ישראל פריינד לבין הקהלה בדבר חזקת הרבנות; בעלענייע בין הג״ר שמעון פאַללאַק לבין הקהלה; דיאלו בין הרב להקהלה; סאַטמאַר בדבר מלאת כסא הרבנות דשם; קראַלי בדבר הרבנות דשם; ביסטריץ בדבר הרבנות; דיערעש בדבר הרבנות; שימלוי בין הדומו״ץ

והקהלה; סאַסרעגען על הסתת ד״ר לאווי, הרב הניולוגי דמ. וואַשאַרהעלי כת א׳ דשם רצתה להפרד וליסד קהלה ניולוגית; באַרסעק בין השו״ב והקהלה; גראַסוואַרדיין בין השו״ב והקהלה; לוּדאַש בין הרב והשו״ב; פעטראַשעני בין השו״ב והקהלה; קרלסבורג הקהלה הקטנה בין הרב והקהלה.

רגש לאומי. הצהרת בלפור מצד א׳ והשתנות המדיניות האונגרית לאנטישמי (האַרטהי — העיאַש), האנטישמיות הרומנית, וההתקשרויות עם היהודים מחוץ למדינה, כל אלה גרמו ועוררו בקרב חוגים רחבים שבין יהודי ט. רגש לאומי. המשכילים, אשר בעבר ראו כל מטרת חייהם בהתבוללות יתירה, באו לידי הכרה כי אין הערלים חפצים בהם. ובכן הוכרחו להסב פניהם ולפנות כלפי פנים.

התפשטות הרעיון הציוני. בגראַסוואַרדיין, אחרי הסתלקותו של הרה״ק הגביר הג״ר שלמה זלמן אולמן ז״ל בחוה״מ פסח תרע״ט, בגיל של מ״א שנים, אחרי שנהל קהלתו משך י״ז שנים, התגברה שם כת הציונית — מזרחי, ובחרה בר׳ שמואל נוסבוים לרה״ק, ואח״כ בחרה בר׳ יעקב מיטעלמן. הרעיון נתמך במדה מרובה ע״י השבועון „נעפינק״. בקלויזנבורג הי׳ בעצם מרכז הציוני, אשר נתמך ע״י הג״ר משה שמואל גלזנר האב״ד. הג״ר מ״ש התפטר מרבנותו והעתיק אהלו לאה״ק. הרבנות נמסרה לידי בנו הג״ר עקיבא שליט״א, ועכ״ז לא הי׳ יכול למנוע התפרדות כת החסידים, אשר יסדה קהלה ספרדית מיוחדת תחת הנהלת הג״ר יקותיאל יהודא הלברשטאַם שליט״א האב״ד. הגביר ר׳ דוד שעבעשטיין הרה״ק התפטר ממשרתו עבור זה. להתפשטות הציונית בקלוי״ב בפרט ובט. בכלל עזר הרבה היומן הציוני „אוי־קעלעט״. גם באראד וטעמעשוואַר נתרבה מספר הציונים. כמעט בכל קהלה גדולה נוסדו חברות (קלוב) למשחק ולשעשועים. חברות הללו התערבו לפרקים בהנהלת הקהלות. להציונים עלה לארגן לצדם חלק גדול מהנוער.

אגודת ישראל. התפשטותה של הרעיון הציוני בט. נתנה הדחיפה ותבעה שגם החרדים יתארגנו באיזה הסתדרות, זו „אגודת ישראל״. הסתדרות אגוד״י נוסדה לראשונה ע״י הגאב״ד ר׳ בנימין פוכס זצ״ל בגרוו״ד. שם הי׳ המקום היותר מוכשר ומסוגל לזה, כי שם נמצאו בחורים מופלגים בתורה וביראה וגם בעלי־תרבות לרוב, אשר כבר עזבו את ספסלי הישיבות, אולם לא נשאו עוד, והסכנה רחפה עליהם שלא יפלו במצודות המפלגות השונות, אשר נולדו בימים ההם ככמהין ופטריות. ובכן חובת השעה תבעה ליצור בעד צעירים אלה איזה חוג והסתדרות דתית אשר יפרוס חסותו עליהם. משם נתפשט הרעיון גם לקהלות אחרות, קרובות ורחוקות. להפצת הרעיון הועיל גם ביקורם של הרב וואַלף פאַפענהיים ז״ל והרב ד״ר יואל פאַללאַק — וינה בט. לאט נתרבו סניפי אגוד״י ובתי־ספר „בית־יעקב״. בט. נעשה המרכז של אגוד״י בגרוו״ד. יו״ר של צעירי אגוד״י בט. הי׳ מו״ה דוד רוזנברג — גרוו״ד, וכעת בתל אביב, ואחריו מו״ה ירמי׳ פלדמן — גרוו״ד וכעת בירושלים.

עליה לאה"ק. משנת 923 ואילך נתעורר זרם על עלי' לאה"ק. רבים מכרו נכסיהן ועלו. בין העולים היו גם הג"ר פנחס ליכנטשטיין, רבה של מאטש. חלק העולים התיישב בכפר גדעון, ובחרו בהרב ממאטש לרב המושבה. אחדים מהעולים הצליחו וגם עשו פרי ונעשו לנתיני הארץ. אולם חלק מהם לא יכלו להתאקלם, ובשנות 930—927 עזבו את הארץ. כמה יהודי ט. קנו אז קרקעות ואחוזות באה"ק. גם נתיסדו חברות על מכירת אחוזות. ביניהם היתה חברת „צור־שלום" ו„למען עכו" שעסקו במכירת אחוזות בשכונת עכו.

*

מצבם הכלכלי. ע"י הפרדת ט. מאונגריא נפסקה חיותם של הסוחרים היהודים בט., כי נפרדו מהמקורים בבודפסט מצד א', ומגלילותיהם ומקוניהם מצד השני, ככה קרה בפרט לסוחרי סאַטמאַר, קראַלי, גרוו"ד, אראד וטעמעשוואר וביחוד מחוז מרמורש שנגזרה לחצאין, על חלק הרומני ועל חלק הטשיכי. ע"ז הוכרחו ליסד מסחר ותעשי' עצמאי. במרמורש התפתח מפקנה מעץ ופירות; בני ט. התקשרו עם הרעגאַט; הועמדו בתי חרושת להלבשה ועוד; היהודים נדדו והעתיקו אהלם מכפרים לערים ומט. לרעגאַט וכן להיפוך; הון רב נאבד ע"י חתימת המעות בשנת 920, וע"י פריעת הלעי; הקופרטיבים בכפרים הזיקו. הרבה לפרנסות היהודים. כל הנ"ל ונוסף לזה חקים השונים שהופיעו במכוון כדי לדחוק את היהודים מכמה מיני פרנסות, גרמו שהוני היהודים שנרכשו בשנות המלחמה ומלפנים נאבדו במשך הזמן. עכ"ז בשנים הראשונות עוד הי' נמצא חלק גדול מהמסחר והתעשי' בידי היהודים.

ריפורם חקלאי. הופיע חוק להחרים מבעלי אחוזות גדולות חלק גדול מאחוזתם ולחלקם בין אכרים עניים שבאותו מקום. החוק, אשר התראה בעצם לדבר יושר, גרם לכמה יהודים בעלי אחוזות שנחרם חלק גדול מהונם. אולם לרגלי זרם האַנטישמי סבלו הרבה מהפקידים המקומיים, בפרט יהודי מרמורש, אשר עבדו את אחוזותיהם הפעוטות בעצמם ובזיעת אפם כאכרים פשוטים ובעניות, ועכ"ז הוחרם מהונם של רבים מהם שלא כדין.

מרמורש־בלאַנק. הבאנק מרמורש־בלאַנק בין עסקיה המסונפים פרשה כנפי' על המסחר והתעשי' שברומניא בארבעים אחוזים. השלחניה היהודית הזאת, בעת שפשטה רגל בשנת 928 לא קבלה מהממשלה שום תמיכה או חיזוק, ועי"ז אבדו יהודים לאלפים עסקיהם והונם.

השמטת כספים של האכרים. בשנת 931 הופיע חוק על השמטת חובותיהם של האכרים, תחת שם „קאַנווערזאַציאָן". זאת אומרת, האכרים שהיו חייבים למישהוא לא הוכרחו עוד לשלם כ"א חלק קטן מחובותיהם, וגם זאת רק לאחדים משך זמן רב. ובכן יש לתאר הפסד הסוחרים היהודים שנתנו סחורותיהן בהקפה להערלים האכרים.

*

יהודים פליטי אוקראינא. לרגלי הפרעות והרציחות נגד היהודים

באוקראינא בשנת 920, נמלטו לנפשם יהודים לאלפים משם, ובצעדם את הגבול הבסרבאי הגיעו לרומניא. רבים מהם נהרגו ע"י החיילים שומרי הגבול, והפלטים הראשונים הוטלו למאסר. אולם על ידי השתדלות הגאון ר' יהודא לייב צירלסון זצ"ל יצאו האסורים לחפשי, וקבלו איזה תעודות, כדי שיקבלו ויזות־מסע לארצות אחרות. באמצע ליאַנואר 921 הרשות נתונה לפלטים הנ"ל להתעכב ברומניא משך ג' חדשים, עד אשר יקבלו הויזות. מספר אחב"י הפלטים מאוקראינא נתרבה על 40.000 נפשות. בנובמבר 921 תבעה ממשלת רומניא מהפלטים שיעזבו את המדינה, או שיסגרו אותם במחנות־הסגר. בינתיים נבחר הרב צירלסון לסינטור. על השתדלותן של המוסדות היהודים, ועל של נסטען ולוציען וואָלף נמנעה ממשלת רומניא מהדיפורטציא, וכאו"א מהפלטים קבל תעודה שנסבל על ידה מטעם כל הערכאות עד אשר יקבל הויזום הנדרש לעבר לים.

פעולות הדזשוינט. הדזשוינט, המוסד הנשגב הזה, פרס כנפיו גם על הצטרכיות תושבי יהודי ט. שבין השתי מלחמות. בכל מקום נחוץ התאמצה הדזשוינט לתמוך כפי הצורך התיסדות מוסדות־עזרה הנדרשות. המוסדות בט. שנתיסדו או נתמכו ע"י הדזשוינט, הן: ב י ת ־ ה י ת ו מ י ם ה כ ל ל י. בסתיו 922 נוסד „בית היתומים הכללי" בטרנסילבניא בקלויזנ־בורג. לה י"ב חוגים, ולכל חוג סניפים. מספר היתומים הי' 3.000—2. הדזשוינט העמידה שיעורים במקצועות שונות, או פעלה להכניסם ולהושיבם לבתי־חרושת שונות, כדי שילמדו איזה מקצוע שיסייעם לפרנסה ולעמידת־עצמי; בדבר שמירת בריאות של היתומים נבחנו ע"י הרופאים לפרקים קרובים, ובעד החלשים בהם הועמדו מושבות־קיץ לראשונה בסטאיקא, ואח"כ בטיהוצא. שמה הובלו בשתי כתות, כל אחת על ג' שבועות, תחת הנהלת רופא ופדגוגים, ושם שבו לאיתנם. הדזשוינט חלקה על מלבושיהן כמיליון לעי לשנה. האלמנות נתמכו ע"י מכונות־תפירה ושאר תמיכות. מלבד זה נתמכו בתי יתומים ויתומות בגרוו"ד, בארד ועוד.

שלחניות קטנות. ע"י תמיכת הדזשוינט הועמדו שלחניות קטנות, במטרה כדי ליתן הלוואות בעד סוחרים לאחדים, בעלי־תעשי' קטנים וסתם אביונים. בסיגעט תמכה בידי הישיבה „תורה ומלאכה" שע"י הג"ר יקותיאל יהודא גרוס דומו"צ, שבה למדו, חוץ לימודי גפ"ת, גם מלאכת האריגה. באיקלאד תמכה בידי הישיבה „תורה עם דרך ארץ", שע"י הג"ר חיים יודא ברוין אב"ד, ששם למדו חוץ לימודי קודש, נגרות.

בתי־חולים. בקלויזנבורג נוסדה בשנת 927 בית־החולים היהודי הכללי. ע"י נדבת מו"ה דוד צבי שעבעשטיין, שנדב לתכלית הקמתה אחוזה יקרת־ערך באם העיר. חוץ מזה נדב הוא ובנו, ונדיבים מכל קצוות המדינה ומחוץ למדינה, ואפילו מאמריקא, סכומים גדולים. בתעמולה לטובת הענין עמל כותב תקופה הנוכחי. גם סייע הרבה לזה הג"ר בן ציון וועזעל אב"ד טורדא. בית־

חולים עוד היו גם בגרוו״ד, סאַטמאַר, אראד וטעמעשוואַר, אשר נתמכו מטעם הקהלות דשם.

הסתלקות הרב מביסטריץ. הגה״צ מו״ה שלמה זלמן אולמן זצ״ל אב״ד ביסטריץ ונשיא הלשכה נסע לבודפסט כדי לנתוח לו המעי־אטום, ואחר הנתוח של״ח ביום ו׳ אלול תר״ץ. הוא הובל לביסטריץ ושם נטמן. לכבודו נתאספו כל גדולי רבני המדינה סביב למטתו, והספידו איתו באבל כבד.

הרבנים שנסתלקו ושנבחרו בין שנות 932—919.

תרע״ט: הג״ר שלמה זלמן אולמן הרה״ק גרוו״ד של״ח חוה״מ פסח; הג״ר משה אהרן קרויס נבחר לאב״ד נאדיבאַניא.

תר״פ: הג״ר יודא גרינוואַלד אב״ד סאַטמאַר של״ח י״ט אדר; הג״ר יוסף גרינבוים אב״ד האסואסא של״ח כ״ה טבת; הג״ר שמואל עהרענגרובער אב״ד טאַשנאַד של״ח; הג״ר צבי יהודא הורביץ אב״ד נאדיבאניא של״ח ט״ו תמוז; הרב אברהם מטירע של״ח ז׳ אייר. הג״ר אליעזר דוד גרינוואַלד נבחר לאב״ד סאַטמאַר.

תרפ״א: הג״ר יצחק יוסף כהן אב״ד ס. אויוואַר של״ח ט״ו תשרי; הג״ר יהודא ליכטנשטיין אב״ד בעטהלען של״ח ט׳ שבט; הג״ר עקיבא גלזנר נבחר לאב״ד קלוי״ב; הג״ר יוסף אדלער נבחר לאב״ד שעסבורג; הג״ר שלמה זלמן ליכטנשטיין נבחר לאב״ד בעטהלען: הג״ר אברהם שלמה עליאַש נבחר לאב״ד ס. אויוואַר.

תרפ״ב: הג״ר דוד שפערבער נבחר לאב״ד בראששא.

תרפ״ג: הג״ר משה שטערן אב״ד פאַליאַן של״ח ד׳ שבט; הג״ר ישכר דוב קאַהן אב״ד ערדאסענטדיארדי של״ח ג׳ אייר; הג״ר אלי׳ בצלאל ט״ב אב״ד פאַליאַן של״ח כ״ט מנ״א.

תרפ״ד: הג״ר משה שמואל גלזנר אב״ד קלוי״ב של״ח כ״ב תשרי; הג״ר ישראל יעקב יוקל טייטלבוים אב״ד בערבעשט של״ח ג׳ אלול; הג״ר שמחה יואל פישער נבחר לאב״ד דעווא; הג״ר אברהם שלמה כ״ץ נבחר לאב״ד ריסקאווא.

תרפ״ה: הג״ר שמואל לוי ווינבערגער אב״ד נאדיבאניא של״ח א׳ אדר; הג״ר ישעי׳ פאַללאַק דומו״ץ בגרוו״ד של״ח כ״ג תמוז. הג״ר שאול בראך מקראַלי נבחר לאב״ד קאַשוי; הג״ר יעקב אלימלך פאַנעט נבחר לרב הצעיר דעש.

תרפ״ו: הג״ר חיים צבי טייטלבוים אב״ד סיגעט של״ח ו׳ שבט. הג״ר יואל טייטלבוים נבחר לאב״ד קראַלי; הג״ר יקותיאל יהודא הלברשטאַם נבחר לאדקה״ס קלוי״ב; הג״ר יקותיאל יהודא טייטלבוים נבחר לאב״ד סיגעט.

תרפ״ז: הג״ר יצחק אייזיק פריעדריך אב״ד טורץ של״ח י׳ מרחשון; הג״ר אברהם ש״פ דומו״צ מיהאַליפאַלוואַ של״ח כ״ט מרחשון; הג״ר יוסף חיים פישמן אב״ד טעלעגד של״ח י״ב שבט. הג״ר שמואל גראס נבחר לאב״ד בערבעשט; הג״ר יקותיאל יהודא גראַס נבחר לדומו״צ סיגעט.

תרפ״ח: הג״ר אליעזר דוד גרינוואלד אב״ד סאַטמאַר של״ח ר״ח סיון; הג״ר יעקב מאיר וואלד ראב״ד קלוי״ב של״ח שבט; הג״ר אלי׳ קליין אב״ד האלמין של״ח א׳ שבט; הג״ר יעקב גר״וו — סיגעט של״ח ט״ו שבט; הג״ר אהרן צבי קעללער אב״ד שאַמקוט של״ח ב׳ אייר; הג״ר מנחם מענדל שיק דומו״צ בגרוו״ד של״ח י״ב תמוז. הג״ר יואל טייטלבוים נבחר לאב״ד סאַטמאַר.

תרפ״ט: הג״ר שמואל דוב חודרוב מפעטראווא של״ח י״ז תשרי; הג״ר שמעון פאַללאַק אב״ד בעלעניעש של״ח כ״ז מנ״א.

תר״צ: הג״ר יחזקאל פאַנעט אב״ד דעש של״ח כ״ב כסלו; הג״ר אברהם שלמה עליאַש אב״ד סאמאַשאויוואַר של״ח כ״ז טבת. הג״ר יעקב אלימלך פאַנעט נבחר לאב״ד דעש; הג״ר יעקב שמואל עליאַש נבחר לאב״ד סאמאַשאויוואַר.

תרצ״א: הג״ר שלמה זלמן אולמן אב״ד ביסטריץ ונשיא הלשכה של״ח ו׳ אלול; הג״ר ישכר דוב לאווי אב״ד ווארשהל של״ח י״ג טבת: הג״ר שלמה פישער אב״ד קרלסבורג של״ח ב׳ מנ״א. הג״ר מאיר שפיץ נבחר לאב״ד ביסטריץ.

תרצ״ב: הג״ר מרדכי יודא ווינקלער אב״ד מעזאטעלעגד ומאד של״ח י״ז תמוז; הג״ר יהודא לייב סג״ל וו״ב אב״ד ניגרעשט של״ח כ׳ מרחשון. מו״ה משה טישלער נרצח ביום י״א יוני. הג״ר יוסף אדלער נבחר לרב הצעיר דק״ק טורדא.

בחירת הרב מטורדא לנשיא הלשכה. המצב בין חוגי החרדים הי׳ הלוך ורוע מזמן לזמן. דברי ריבות ושנאת אחים נפרצו בהרבה קהלות כנ״ל, והצדדים תחת להציע משפטם לפני הלשכה, או לפני בי״ד בזבל״א וזבל״א כדין של תורה, לפרקים קרובים פנו בטענותיהם אל המשרות והממשלה, והמחלוקות הללו הי׳ ג״כ גרמא בניזקין לדחיית הרבה פרנסות. אמנם לא מעט חילול כבוד האורתודוכסיא גרם השבועון „נעפינק״ שע״י וואַסערשטראַם — גרוו״ד, ששם לו למטרה להתנפל על הלשכה ועל מרן הגה״ק מסאַטמאַר שליט״א מדי שבוע בשבוע. בכלל שררה על שדה היהדות האדוקית תוהו ובוהו. היראים הדואגים לעתידה של האורתודוכסיא היו עומדים ומצפים בכליון עינים לאיש מורם מעם, אשר יצא ויבא לפניהם, אשר יוציאם מהפירוד לבבות, ואשר יביאם אל המנוחה ואל הנחלה, ואל הדר תפארתה וזיו כבודה הראוי לה גם לפני הממשלה כמקדם.

במפח נפש התאסף הקונגרס־הארצי של האורתודוכסיא בימי כ״ג—כ״ה אדר א׳ תרצ״ב בדעש כדי לבחור נשיא הלשכה בפרט והנהלה חדשה בכלל. היו״ר של אותה האסיפה הי׳ הג״ר משה דוד טייטלבוים זצ״ל, רבה הישיש דלאפאש. האשכנזים התקבצו תחת הנהלת הג״ר בנימין פוכס זצ״ל אב״ד גרוו״ד מצד אחד, והחסידים התרכזו סביב למרן מסאַטמאַר שליט״א מצד

השני. כל כת אזרה כגבור מתני׳ וחלצה חושים לבא על הפקידים כדי להביא סמל ורשימה שלה לידי נצחון. האויר הי׳ מלא פצצות. לפרקים נדמה שמוכרח להגיע לידי פירוד ח״ו. עד שנתנו עיניהם באיש הדגול מרבבה, אשר רוח א׳ בו, איש אשר גדלות, צדקות, ישרנות, טוב לב ופקחות יחד צמודים בו בהשלמה יתירה, ה״ה הרב בן ציון וועזעל זצ״ל אב״ד טורדא. עליו הסכימו האשכנזים והחסידים פה אחד לבחור בו לנשיא הלשכה. ובכן הכריז אותו הגאב״ד גרוו״ד מתוך מחיאות־כפים מכל קצוות האולם, לנשיא הלשכה, ועל הגביר הג״ר חיים פריינד זצ״ל — סאַטמאַר לסגן נשיא הלשכה.

***

הרב זאב מאַשקאָוויטש — טורדא־קלויזנבורג,
עורך־אחראי של השבועון החרדי „האמת".

התקופה בין שנות 940—932.

לא באקראי, כ״א במכוון בחרתי לחומר סקירה על העבר את תקופת שנות 940—932, אשר חלה בדיוק ב־„תקופת־הזהב" של היהדות האורתודוכסית בטרנסילבניא ובנט: תקופת פעולת הגה״צ מו״ה בן ציון וועזעל זצוק״ל, רבה של טורדא, נשיא הלשכה המרכזית האורתודוכסית בט. ובנט, תקופה של פריחה־דתית ומוסרית באיכות ובכמות, בעת אשר קול תינוקות של בית רבן, קול תלמידי הישיבות גדולות וקטנות וקול תלמידות בתי־ספר „בית־יעקב" לאלפים ולרבבות מלאו את הקהלות; בתי כנסיות ובתי מדרשות נפתחו זה אצל זה; מוסדות הקהלות הדתיות, הציבוריות והחברתיות נתיסדו זה אחר זה, אשר גדלו והצליחו וגם עשו פרי. זאת אומרת, הסתדרות הארטה. בט. השתלמה מזמן לזמן בשפעת הברוץ, והשפעת הדת התפתחה ומשלה על כל מקצועות וחוגי הכלל והפרט במלא תפארתה.

בעת אשר הגאב״ד טורדא התחיל נשיאותו, בחדש אדר תרצ״ב, כבר הי׳ לה להלשכה עבר של עשר שנים. אולם מוסד זה עני בחומריות נתעלה תחת נשיאות הג״ר בן ציון וועזעל למצב מוסרי כיאה לבית־דין הגדול של חרדי ט.

לפעולה זו יש לה חשיבות ביותר, אם נתחשב על גודל הקשיים אשר הקיפו את הנשיא מכל הצדדים, וחוץ ממה שחסרו לה להלשכה האמצעים הכספיים. הי׳ לו ללחום בעד זכיות הקהלה והרבנים; לעמוד על המשמר בביטול גזירות שונות שיצאו מטעם הממשלה נגד היהודים בט.; לנהל קרב נגד זרם האנטישמיות שהתראה מטעם המשרות השונות ושנתרבה מזמן לזמן; וביחוד לתווך שלום בדברי ריבות בקרב הקהלות שמצא אותן בעת שנבחר: מלחמת אחים פרצה בסאַטמאַר לרגלי כסא הרבנות דשם; יוצאי מכלל העדה נתהוו בקהלות סאַסרעגען ובאַרסעק; מחלוקות נולדו בהקהלות

זשיבאָ, מעדיאש, גראָסווארדיין, שימלוי, נאסויד, דיאָסעג, מ. אויוואַר, דיאלו, ביסטריץ, סענטמיקלאָש, קראָלי, איקלאד, בעלענייַש, מאראָשלודאָש. הודות לחכמתו, לרגשו היאות ,לחושו המדיני לאין דוגמתו גם במילי דעלמא של הג״ר בן ציון וועזעל זצ״ל נתפשרו הריבות העזים הללו, אשר במקומות אחדים הציתו כלפיד אש את הקהלות ולהב המחלוקת הגיע עד לב השמים, והשבית מנוחתם, ומצד השני נתנו הריבות חומר רב לעתונים שונים ולהרשות ולערכאות המקומיות והגבוהות לטפל בהם. הנשיא באישיותו הנכבדה וברדיפתו לשלום השיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, במלא מובן המלה. תוצאת פעולותיו הנ״ל ננסה לתאר במה דלקמן.

משפט היהודים. מדיניותה המסורתית של רומניא מאז היתה בהטי׳ כלפי ענגלאַנד וצרפת. אולם בשנות השלשים התחילו להופיע לפרקים קרובים „חכמי״ גרמניא ברומניא, מרציאי שעורים שונים, וביחוד הצטיינו אלה בהפצת רעיון האַנטישמיות, עד שבעניני כלכליים התקשרה מדינת רומניא מזמן לזמן ביותר עם גרמניא והגיעה תחת השפעתה. המשרות המקומיות בכמה מקומות תמכו בפעולה זו. בהפשטת האַנטישמיות עזרו הרבה הני 100 עתונים ו־40 שבועונים אנטישמיים ברומניא שנתמכו בדמי הגרמנים.

„המפלגה היודית״ אשר תחת ממשלת יארגא ביוני 931 הצביעו עלי׳ 64:193. וביולי 932 הצביעו עלי׳ 67:582, ועלה אז בידה לשלוח כמה צירים בפרלמנט הרומני כנ״ל, בבחירות שבדצמבר 933, תחת ממשלת יאן ג. דוקא לא עלה לה לקבל השתי אחוזים. חות דעת של הלשכה תמצא לעיל.

רציחת הפרעמיער דוקא. ע״י חברת „שומרי־ברזל״ הראה בעליל, שאין האַנטישמיים חודלים ופוחדים משום אמצעים אף היותר אכזריים, אך כדי להוציא אל הפועל זממם ותכניתם.

מלאכות לפני השר לדתות. ביוני 934 התיצב נשיא הלשכה לפני השר לדתות יאן לעפאדאטו. המיניסטר הבטיח שהוא מתיחס באהדה מוחלטה להאב־טונומיא הארטה. ושהוא בא כמה פעמים לידי הכרה, שהיהודים החרדים הם נאמנים לארצם.

אסיפה ומלאכות. ביום 15 למאי 935 התאספו צירי כל הקהלות בבוקרסט. מטעם הלשכה הופיעו: הנשיא, הג״ר בנימין פוכס — גרוו״ד, והג״ר ישראל פריינד — רעגהין. שם מסרו מחאה נמרצה ג״כ לשר הדתות נגד מינוי הנהלות־זמניות בראש הקהלות, שאינן מתחשבות עם דעת הקהלות, וחותרות חתירה תחת עמידתן ברשות עצמן.

הנחה מחובות הקהלות. לרגלי השתדלות צירי היהודים והלשכה קבלו הקהלות זכות הנחה (קאָנווערזאַציאָן) מחובותיהן, כעין בעלי־אחוזה, שלא יוכרחו לשלם מחובתיהן, רק אחוזים ידועים, הנחה זו הקילה משא הקהלות במדה מרובה.

תמיכת הקהלות והרבנים מטעם הממשלה, שקביעתה בין שאר הדתות

הושגה בקושי גדול, ניתנה במדה מצומצמת עד מאוד, וברבות השנים נתמעטה על סכום מינימלי, בשנת 936 הופקעה לגמרי, וכל המחאות היו ללא הועיל.

ההתנקשויות נגד הרב הראשי בבוקרסט, ד"ר יעקב נימרובר, ע"י הקוזיסט ניקיפור ראבו, בשנת 935, ונגד הג"ר משה אהרן ד"ר קרויס אב"ד נאדיבאניא, מררו את חיי יהודי רומניא, ומורא עלה על ראשם מפחד על עתידם.

הרצאת שעורי דת נאסר לרבנים מורי־דת בבתי־ספר התיכונים בשנת 936.

תקופת וואידא. בשנת 936 המציא אלכסנדר ד"ר וואידא־וואיוואד שיטתו המפורסמת „נומערוס וואלאכיקוס", אשר על פיה אין היהודים מרומניא רשאים לעסוק במקצועות שונים של פרנסה, כ"א כפי ערך האחוזים אשר הם לעומת התושבים האחרים, ר"ל הרומנים. לשוא טענו כל העתונים, וביניהם גם השבועון „האמת" והסתדרויות יהודים וביניהן גם הלשכה והציעו תזכירים, שיהודים יהיו מאושרים אם יזכו להתקבל כפי ערך האחוזים בפקידי הממשלה, המחוזות והעיריות, כקציני הצבא, ושיקבלו כפי אחוזים חלק בכל המונופולים השונים אשר הממשלה חולקת אך לנוצרים, כמובן, שאנטישמיות כזאת בפומבי, כתכנית־יסודית מצד מדינאי מתון ומובהק כד"ר א. וואידא, אשר על השלט של בנו, בתור רופא־אזנים וגרון בקלוי"ב, גם לאחרונה עוד התפאר שלמד המקצוע מן הפרופיסור ד"ר הענריק נייטאַן בוינא, שהי' יהודי אדוק כידוע, עשתה רושם כביר לגריעותא, גם בין חוגים סבלנים לשעבר, בנוגע למצבם המדיני והכלכלי של היהודים. בחלל־האויר כזה אין חידוש שגם הלשכה הוכרחה לעמוד בידים חבוקות ולהביט בלב נשבר איך מקפחים זכיות היהודים בכל צעד ובכל מקצוע יותר ויותר.

ממשלת גאגא — קוזא. בבחירות לבית־הנבחרים בדצמבר 937, חברת „שומרי־ברזל" נצחה בהרבה דעת. עכ"ז המלך לא הרהיב להושיט להם שרביט הזהב ולמסור הממשלה לידם, מפחד שלא יגיע לגורלו של המלך האיטלקי מצד מוסאַליני. גם לא אבה להפרד לגמרי מהתקשרותו עם ענגלאַנד וצרפת. לכן למרות שלמפלגת גאגא־קוזא לא הצביעו יותר מתשעה אחוזים, עכ"ז מסר המלך קאַרל הממשלה לידיהם בסוף דצמבר 937.

התכנית של ממשלת גאגא־קוזא הלא היתה כתובה על עמודי העתון היומי „פארונקא־וורעמיי", אשר נחשבה בכלל לה־„שטירמער" של רומניא. כמעט מדי יום ביומו הופיעו בו מאמרים ותמונות ידועות על אודות יהודים המקושרים עם עלילת־דם, יודעא־קומניסט, היהדי שואף ואורב על גילוי־עריות ושפיכות דמים כלפי הנוצרי ר"ל, וכדומה. והצענזור, אשר השתמשה בבקורת חדה כלפי דברים שאין בהם ממש, ומחתה בלי חמלה נגד דברים שלא מעלים ולא מורידים, סבלה יום יום והעלימה עיני' ממאמרים ותמונות הללו, אשר חרפו וגדפו את כל אשר בשם ישראל יכונה, והסיתו בפומבי

להשמדת היהודים ר״ל. לפיכך עלינו לתאר גודל המהומה, אשר הופעת ממשלת גאגא־קוזא גרמה בין יהודי רומניא.

כמובן יצאו גזירות שונות בדבר שלילות זכיות יהודי רומניא. גם על הלשכה נפלה אחריות גדולה. למרות שממשלת גאגא־קוזא לא ארכה ימים יותר מארבעים וארבעה יום, הי׳ לה ללשכה הארטה. ליסע לבוקרסט בעניני כלל במשך זמן זה שלש פעמים: בענין אם לישא וליתן עם הממשלה בעצם, כפי שיטת ד״ר תיאודור פישער, או לא, כפי שיטת האריא קארפ, לא נמנע הג״ר בן ציון וועזעל זצ״ל לרגלי בקשת רבים, אעפ״י שחליו התגברה, מלהטיל א״ע בסכנה לשום לדרך פעמיו לבוקרסט, לאחרונה, בלוית הרב אבראהאם; בענין פתיחת ישיבת טאשנאד, אשר נסגרה ע״י הפרעפעקט בוילאה, ואשר נפתחה תומ״י ע״י השתדלות הלשכה; לבקשת מנהלי יהודי בוקאווינא, אשר פנו אל הלשכה, בדבר פתיחת חניות בש״ק וגזירת איסור שחיטה, אשר כדי להשתדל לבטל את הגזירה התאספו בבוקרסט תחת הנהלת הגה״ג ר״ל צירלסון וד״ר נימרובר כ״א מנהלי היהדות ברומניא. מזכיר ועד־זמני זה הי׳ הרב אַבראַהאַם, אשר לבקשת הועד נשאר בבוקרסט כמה שבועות עד אשר נדחתה הגזירה.

כנון־חדש הופיע תחת ממשלתו של הפרעמיער האפיפיור מירון קריסטעא, ביום 27 לפברואר 938. על פיו תנתן זכות־שלטנות למלך להוציא חקים כפי חות־דעתו. גם זכות היהודים נגרעו מאז ולהלן במדה מרובה.

בקורת זכות־אזרחות. הפקעת זכות גדולה גרמה בדיקת זכות נתינות השני׳ של אחב״י ברומניא. הפקודה הראשונה משנת 924 גרמה להפקעת שלשים אלף יהודים מזכות אזרחותם לרגלי איזו נימוסיות של מה בכך כנ״ל. אולם הפקודה השני׳ עוד הוסיפה קשויים כהנה וכהנה. היא מלאה את תפקידה, כי עי״ז קרוב לשלש מאות אלף יהודי רומניא אבדו זכות־אזרחותם.

רציחת הפרעמיער קאַלינעסקו, שנתחשב בין אנשים ליברלים, בספטמבר 939, ע״י חברת „שומרי־ברזל״ הוא צעד חדש להתפשטות הספחת של השפעת היטלער ברומניא.

תחת ממשלת טאַטאַרעסקו וזשיגורטו, הפקעו זכיות יהודי רומניא כמעט לגמרי. הסבה לזה הי׳ גם הספחת בסרביא ובוקאווינא הצפונית לרוסיא הסוביטית ביוני 940, והספחת טרנסילבניא הצפונית לאונגריא בתחלת ספטמבר 940.

*

ממפעליו הראשונים של הנשיא. כמעט תומ״י אחר קבלת משרתו של הנשיא הג״ר בן ציון וועזעל זצ״ל הגיעו לידי השואה בדברי ריבות שבקהלות: בעלענייעש, מאראַשלודאַש וביסטריץ; בתחלת שנת 934 הושם קץ לדברי ריבות בסאַטמאַר, ונקבע חג המלואים של כסא הרבנות דשם ע״י הגה״ק מרן יואל טייטלבוים שליט״א האבדק״ק קראַלי, ואשר נעשתה ברוב כבוד

ופאר, בהשתתפות אלפי חסידים ורבנים לעשרות, וכולם כאחד אומרים קדוש לעומת הגאב"ד שליט"א בירא הכבוד והרוממות; עלה בידו לשחרר המצות מתקציב שהוטל על חמץ העשוי מסולת; ביד חזקה הזהיר על כל אלה שהלכו בעקיפין, שלא באמצעות הלשכה, והשתמשו ע"י הרשות לדחות הנהלות של הקהלות שנבחרו כשורה, ולמנות הנהלות זמניות בראשי הקהלות. באביב תרצ"ב העתיק מקום הלשכה מביסטריץ לקלויזנבורג, עיר בירת טרנסילבניא.

הגביר הנכבד מו"ה חיים פריינד זצ"ל — סאַטמאַר, ומנ"כ בירושלים, סגן־נשיא הלשכה, הי' בעתים הללו חבר נאמן בהנהלה. מעולם לא הי' בינו ובין הנשיא חילוקי דעות, כי כוונת שניהם היתה לרומם קרן התורה ורוח ישראל סבא, ושרתו את הכלל בלי שום פני' והנאה־עצמית.

אסיפת הקונגרס של הלשכה. מקץ שנת 936 תם זמן מלוא ידי חברי הרעפרעזענטץ של הלשכה, לכן קראה הלשכה אסיפת הקונגרס של צירי כל הקהלות, ליום 28 לדצמבר 936, לקלויזנבורג. צירי כל הקהלות והרבנים התכנסו ליום המוגבל במספר רב. נשיא הלשכה הופיע למרות חליו על הקונגרס, ועמד בראש עד תום הקונגרס. בהחלטה ובהתלהבות הדדית נבחר הג"ר בן ציון וועזעל לנשיא הלשכה לכל ימי חייו פה אחד. לרגלי חלישות מצב בריאות הנשיא החליטו בקריאה הדדית לבחור בשני סגני נשיא הלשכה, בהגבירים מו"ה יוסף פריינד — סאַטמאַר ומו"ה ישראל אולמן הרה"ק — גראַסווארדיין.

קונגרס חדשה: השר לדתות דחה את בחירות הלשכה, בטעמו ונימוקו, שכפי התקנות הבחירה בפתקאות היא חובה, וגם שאין לבחור רק בסגן־נשיא אחד. ובכן נקראה אסיפת קונגרס מחדש לימי 30—29 ליוני 937 לקלוי"ב. תוצאות הבחירות הללו, אשר היו באי־כחה של האורתודוכסיא עד החורבן היו:

הרבנים חברי הרעפרעזענטץ הגה"צ: הרב יואל טייטלבוים — סאַטמאַר, הרב שלמה זלמן עהרענרייך — שימלוי, הרב יעקב אלימלך פאַנעט — דעש, הרב מנחם מענדל האגער — אויבערווישעווא, הרב יקותיאל יהודה טייטלבוים — סיגעט, הרב מנחם סופר — מ. וואַשאַרהעלי, הרב ישראל פריינד — סאַסרעגען, הרב ברוך בענדיט ל"ש — קראַסנאַ, הרב יעקב שלום קליין — האלמין, הרב יחיאל מאיר פאַנעט — הידאלמאַש, הרב צבי קינסטליכער — סיביו, הרב מרדכי בריסק — טאַשנאַד, הרב יוסף אדלער — שעסבורג, הרב אשר אנשיל ווייס — ס. נ. פאלו, הרב שלמה זלמן ל"ש — בעטהלען, הרב יודא סג"ל ראַזנער — סעקעליהיד, הרב יחזקאל שאהנפעלד — מיהאַלי־פאַלוואַ, הרב מאיר שפיטץ — ביסטריץ, הרב א"ש כ"ץ — ריסקאווא, הרב אלימלך פריעדלאנדער — ב. פרונד, לממלא מקומם נבחרו הגה"צ: הרב יוסף משה מייזליש — מ. אויוואַר, הרב ב"ז שוואַרץ — ק. מונושטור, הרב ישראל

פריינד — ב. הוניאד, הרב יואל כ״ץ — ערדאד והרב אשר ישעי׳ רובין — ראדנא.

הבע״ב חברי הנציגות היו: ר׳ יוסף פריינד, ר׳ מיכאל פראַנקל, ר׳ אלכסנדר פריינד, ר׳ דוד שפיעגעל, ר׳ שמואל דרוממער — סאַטמאַר; ר׳ ישראל אולמן, ר׳ יוסף זיידענפרוי, ר׳ אברהם אולמן, ר׳ מאיר אולמן, ר׳ חיים לייב רוזנברג — גרוו״ד; ר׳ לייב יוסאָוויטש, ר׳ מיכאל סמוק, ר׳ משה גראָס — סיגעט; ר׳ בנימין ציטראָן — מעדיאש, ר׳ משה לעווי, ר׳ ישראל ווייס, ר׳ סיני זיף, ר׳ מאַנעלע רוזנצווייג — קלוי״ב; ר׳ אפרים אַרדענטליך — דעש; ר׳ אפרים פריעדמאַן, ר׳ אברהם שעהנבערונן — טעמעשוואַר; ר׳ משה מאנדל — מ. וואַשאַרהעלי; ר׳ יעקב שאַרפשטיין — אראד; ר׳ מנחם ג׳ליע״ב — האלמין; ר׳ י״א לעפקאָוויטש — מרגארעטען; ר׳ אברהם קאַהן, ר׳ חיים טשענגערי — שימלוי; ר׳ שמעון בראך — נ. באניא; ר׳ משה לייב וואַלדמאַן — קראַסנא; ר׳ אהרן צבי אולמן — ביסטריץ. לממלא מקומם נבחרו: ר׳ אלחנן שלמה גראס — טורדא, ר׳ משה שטיינברגר — מ. וואַשאַר־העלי, ר׳ יעקב וואַלף — ווישא, ר״א בעק — מ. פאָלוואָ; ר׳ יודא שטיינבאך — סיגעט, רמ״ד שאהנבערגער — דעש; ר׳ מרדכי עדעלהייט — רעטיאג, ר׳ ליפא לעפקאָוויטש — גרוו״ד; ר׳ יוסף הלל ל״ש — בעטהלען; ר׳ משה פיליפ — דעש. לחברי כבוד נסתפחו: ר׳ חיים פריינד — סאַטמאַר; ר׳ חיים בצלאל פאַנעט — מ. וואַשאַרהעלי; ר׳ משה העללער — לודאש; ר׳ לייב רוזמן — דעש.

משרת סגני־הנשיא לא נמלאה גם על הקונגרס השני, כדי שלא ליתן פתחון פה להמיניסטריון לבטל גם תוצאות הקונגרס השני. אולם ביום 25 לאוקטובר 937 נתקיימה אסיפת הרעפרעזענטנץ מנבחרים חדשים, תחת יו״ר נשיא הלשכה הגה״צ ר׳ בן ציון וועזעל זצ״ל. באותה אסיפה הוחלט בהתאם להצעת הנשיא, כדי שלא ליגע בתקנות הלשכה, אשר יסודותם בהררי קודש עוד משנת תרכ״ט, לקבוע מעכשיו את מו״ה יוסף פריינד ואת מו״ה ישראל אולמן, שהם ימלאו מקום הנשיא בכל עת אשר יפקד מקומו על זמן ארוך . . . נשיא הלשכה לא ידע אז, שאסיפה זו נהל אז לאחרונה, ומקומו נפקד על זמן ארוך . . .

בזו האסיפה נבחר ועד־המרכז, ואלו הם הגה״צ: סאַטמאַר, שימלוי, דעש, האלמין, מ. וואַשאַרהעלי, ווישא, סיגעט, וסאַסרעגען. הבע״ב חברי ועד־המרכז הם: ר׳ יוסף פריינד — סאַטמאַר, ר׳ ישראל אולמן — גרוו״ד, ר׳ בנימין ציטראָן — מעדיאש, ר׳ לייב יאסאָוויטש — סיגעט, ר׳ ישראל ווייס — קלויזנבורג, ר׳ אפרים פריעדמאן — טעמעשוואַר, ר׳ יוסף זיידענפרוי, ר׳ מאיר אולמן ור׳ חיים לייב רוזנברג — גרוו״ד, ר׳ אברהם שאהנברונן — טעמעשוואַר ור׳ משה מאַנדל — מ. וואַשאַרהעלי.

אסיפות הרעפרעזענטנץ: **באסיפת הנציגות שהתקיימה ביום 16 למאי**

938, תחת יו"ר מו"ה ישראל אולמן זצ"ל, נספד הגה"צ ר' בן ציון וועזעל נשיא הלשכה כאבידה שאין לה תמורתה; ישיבה זו כבר עמדה תחת השפעת המשבר הכלכלי של יהודי רומניא בפרט ויהודי אירופא בכלל; באותה ישיבה הוחלט לשנות את הסעיף בנוגע לסגן־נשיא הלשכה, שמכאן ולהבא ברשות הלשכה לבחור גם בשני או בשלשה סגנים, כפי הנדרש; נשתנה גם הסעיף בנוגע לבחירות שמכאן ולהבא יוכלו לבחור מנהלים באופן גלוי ע"י קריאה בקול, אם הבחירה נעשית פה אחד בלי שום התנגדות.

אסיפת הרעפרעזענטנץ האחרונה, לפני ימי השואה, התקיימה ביום 8 לפברואר 939 בקולי"ב כדי לישא וליתן בדבר הגירת יהודי עסטרייך ובורגנלנד ותמיכתם. באותו מעמד, תחת יו"ר מו"ה יוסף פריינד, הוחלט פה א' למנות לסגן־נשיא השלישי את הגביר מו"ה בנימין ציטראָן — מעדיאש. באסיפה זו הוחלט ג"כ לבחור ועד ההגירה; וגם להעמיד סניף לשכה מרכזית אורתו־דוכסית בבוקרסט, תחת הנהלת מו"ה בנימין ציטראָן, אשר יעמוד על המשמר בכל עת להשתדל לפני המשרות הגבוהות, כפי הצורך.

התיסדות עתון חרדי. בשנת 933 נתגשמה אחת ההחלטות הלשכה היותר נכבדות, אשר השתוקקו לה חוגי החרדים שבכל קצוות מדינת טרנסילבניא זה שנים: ליסד שבועון חרדי רציני, אשר יגן בעד עניני האורתודוכסיא, ואשר ילחום נגד הקמים עלי'.

כדי להבין יותר נחיצות יסוד עתון חרדי, לדעתנו יספיק להראות על גודל חוצפתו של השבועון הידוע, אשר נערך ע"י אנשים אשר שמו מסוה הארטה. על פניהם, ולא חשו בשבועונם מלהשליך מדי שבוע בשבוע אש וגפרית על ד' ועל משיחו, לרוב דברים אשר לא הי' ולא נבראו אלא דרוש וקבל שכר, והמון־עם, אשר בהפקירא ניחא לי' שחקו והתלוצצו והיו שביעי רצון מזה, והיתה האורתודוכסיא לשיחה בפי יושבי קרנות, ישיחו בה יושבי שער ונגינות שותי שכר. לכן חכו הרבנים ובע"ב החרדים בכליון עינים לבטאון אשר יגלה ויפרסם באופן רציני את שקרם, ויסביר בראיות מוכיחות את האמת לאמתו.

הרב צבי יעקב אַבראַהאַם, חתן הנשיא, יסד בשנת 933 השבועון „האמת" בסיוע חברים מושכים בעט סופר, מומחים במקצוע, רבנים, חכמים וסופרים מצוינים, אשר ע"י מאמריהם החשובים המגוונים עשירי התוכן הגביהו את איכות השבועון למדרגה גבוה. השבועון „האמת" לרגלי רצינותו הי' למחסה נגד התנפלות העתונים החפשים נגד היהדות החרדית, והעיקר שעל עמודיו מצאו החוגים היותר רחבים מהרבנים ובע"ב החרדים מקום לישא וליתן על כל הבעיות והשאלות העומדות על הפרק בחיי יהודי החרדי מדי יום ביומו; החל מחסידי סאַטמאַר ומונקאַטש ועד חברי אגוד"י מצאו בשבועון „האמת" מבוקשם, וכאו"א נדמה לו כאומתו.

שבועון זה, אשר נערך ע"י הרב צבי יעקב אבראהאם — טורדא בתור

עורך־ראשי, וע״י כותב תקופה הנוכחי כעורך־אחראי, הופיע יותר משבע שנים. זאת אומרת משנת 933 ועד חדש ספטמבר 940 משנים עשר עד ט״ז עמודים, בצביונו של השבועון „איזראעליט״ מפרנקפורט.

הסופרים הנכבדים, אשר השתתפו במערכת השבועון, שלא ע״מ לקבל פרס, אך ורק למען הרמת קרן וכבוד הארטה„ ומדרגת העתון, ראוים הם ששמותיהם יורשמו לזכרון עולם, כי בעו״ה כמה מהם כבר הלכו לעולמם, ועלינו להכיר להם טובה ולהביע תודתנו בשם המערכת ובשם הארטה. בעד הגיוני לבותיהם ורגשותיהם היקרים, ובעד טרחתם ועמלם שלא חשכו כדי לעזור להתחזקות רוח ישראל סבא בט„ גם עי״ז שהראו לעין כל, שהם העמידו את אישיותיהם לצד השבועון „האמת״ וסייעו שיסכר פי דוברי שקר ומוציאי דבה. ואלו הם: הרבנים הגאונים: הרב יוסף אדלער — טורדא, נשיא הלשכה האחרון, הרב ברכי׳ שיק זצ״ל — טעמעשוואר, הרב שמחה יואל פישער — דעווא—נויארק, הרב משה אליעזר ד״ר קרויס — קרלסבורג־לונדון, הרב מאיר ד״ר שיק — טעמעשוואַר־ניויורק, הרב יקותיאל יודא גרינוואַלד — קולומבוס־אַהייאַ, הרב ישראל אולמן זצ״ל — גראַסווארדיין, הרב שמואל שרייבער — נירעדיהאז־ניויורק, הרב מנחם גליקמן פרוש — ירושלים, הרב יודא לייב שטערן — פריס, הרב ד״ר שלמה עהרמן — צירין, הרב ד״ר יצחק ברייער זצ״ל — ירושלים, הרב צבי הירש לעבאוויטש — ניויורק, הרב מאיר גינצבורג זצ״ל — סטראשאניץ, הרב אברהם קרויס — סיביו־ברוקלין, מר פנחס ד״ר בלוי ז״ל — וויענערבאדען־ירושלים, מר זאב גאבעל — קלויזנבורג־ניויורק, מר שמואל גאַבעל ז״ל — גראַסווארדיין, ר׳ חיים בצלאל פאַנעט זצ״ל — לודוש, הרב יצחק פאַנעט — קונסענטמיקלאש־דעטראַיט, מר דוד קאַרעין ז״ל — בודפסט, מר זאב אלכסנדר ז״ל — ירושלים, מר שמואל בלום ז״ל — קאַשוי , מר א. גראַסמאַן — רה״ק בגרוו״ד־ירושלים, הרב עמרם ישי מיללער זצ״ל — מעזאטעלעגד, הרב יודא לייב פליישער — טעמעשוואַר, מר מיכאל ד״ר לייטנער ע״ה — דעווא, מר ל. רובינשטיין — גרוו״ד, מר יוסף גוטמן ז״ל — טארנאליא, הרבנית מרת אלעזר בראך — קראלי ע״ה, מרת ד״ר נאַרמאַנד ע״ה — קלויזנבורג. ועוד ועוד. כולם כאחד יעמדו על הברכה ויהא זכרם ברוך. כמובן שאין מוקדם ומאוחר, וכל אלה אשר שכחתי מלהזכירם, יסלחו נא לי, כי גדולה השכחה.

ישיבות ובית יעקב. לימוד תוה״ק פרח בתקופה זו במדה מרובה על כל שטח מדינת ט. כנ״ל. בתי־ספר „בית יעקב״ נתיסדו במשך תקופה זו בקהלות: גרוו״ד, קל״ב, טורדא, מ. אויוואר, מ. וואַשאַרהעלי, מעדיאש, פעטרא־שעני, אראד, טמ״וו, מארגיטא, סיגעט, ווישעווא ועוד.

טהרת המשפחה. במשך תקופה הנוכחת יש לציין אלו המקואות אשר נבנו בתכלית היופי, הנקיון וההדור שבקהלות: קלויזנבורג, מעדיאש, אראד, מארגארעטען ועליזאבעטשאַדט, באופן שאפי׳ הנשים היותר מפונקות בל ירתעו

אחור מלהשתמש בהן, או עכ״פ לא תהי׳ להן אמתלא מלהמנע.

התפשטות הרגשי־דתי בכלל בט. יש לראות מקהלות שבקשו הסתפחותם בברית האורתודוכסיא. אולם יש לראות דוגמא גם מתוצאות הבחירות בגרוו״ד, בסתיו 933, שהנהלת הקהלה שע״י נוסבוים־מיטלמן־וסרשטרום נתחלפה להנהלה יותר אדוקית, תחת שלטונו של מו״ה ישראל אולמן זצ״ל. תחת הנהלת מר אולמן, שנמשכה עד שנת 941, שלטה אויר של חזוק יסודות הדת בהקהלה. בעבודתו הפורי׳ זו הי׳ לו לאחיעזר מר שמואל גאַבעל ז״ל, מזכיר־ראשי דקהלת גראַסווארדיין.

התפשטות החסידות. בתפישת כסא הרבנות דעיר ואם בישראל ק״ק סאַטמאַר ע״י מרן הגה״ק ר׳ יואל טייטלבוים שליט״א, נתעלה שיטת החסידות על פני שטח מדינת ט. במדה מרובה. מרן שליט״א הי׳ לאלפי חסידים, בע״ב וגבירים נכבדים, ולרבנים יושבים על מדין, לעיניים. הללו באו לחסות תחת צל כנפיו בשבתות השנה, ובפרט בימים הנוראים הק׳ ובימי החגים הק׳, כדי לשמוע נועם עבודתו הקדושה בקול חוצב להבות אש, להתחמם מאור תורתו, לשאוב מזיו קדושתו, להנות מרוחב בינתו ולשאול באורים עצה ותושי׳. אישיותו של מרן שליט״א עשתה רושם כביר בכל מקום הופעתו, ונשמע קולו בבואו אל הקודש באסיפות הלשכה בדבר חיזוק הדת מצד כל הרבנים וכל החוגים, ממש בהתבטלות, לעומת גברא רבא דכוותי׳. כניסת צדיק זה לעיר סאַטמאַר הטביעה חותמה על כל מוסדות הקהלה. גם ע״י שנפתחו שם מחדש שערי הישיבה, ומרן שליט״א הרצה שיעוריו לפני שלש מאות בחורי חמד, ת״ח ויראי ד׳. אולם להתפשטות החסידות בט. עזרו והשפיעו גם אדמורי״ם אחרים, כל אחד בחוג שלו ובין חסידיו.

האדמורי״ם מסיגעט, משפחת בית טייטלבוים, כבר כתב לעיל הג״ר יקותיאל יודא גרינוואַלד — קולומבוס־אָהייא, במאַמרו הנכבד „מרמורש״, שבפלך מרמורש ואונגריא הצפונית והמזרחית הם היו מהראשונים ששתלו שיטת החסידות. שלשלת הזהב של משפחת טייטלבוים נמשכת מרבינו הק׳ ה„ישמח משה״ זי״ע, בנו הגה״ק ר׳ אלעזר ניסן רבה של סיגעט, נכדו הגה״ק מרן ה„ייטב לב״, הגה״ק ה„קדושת יום טוב״, והגה״ק ה„עצי חיים״ זי״ע, כולם אבדק״ק סיגעט. משפחה קדושה זו בנתה את החסידות על כל פני מדינת אונגריא דור אחר דור, והשפיעו עם תורתם וקדושתם על אלפים ורבבות מאחב״י. הגה״צ ר׳ יקותיאל יודא הובל לגולת אוישוויץ בשנת תש״ד ונהרג על קידוש השם ביום כ״ה אייר הי״ד. הגה״צ ר׳ משה שליט״א, אוד מוצל מגיא ההריגה, וכעת הרב דק״ק „עצי חיים״ בברוקלין.

האדמורי״ם מדעש, אשר ממשיכים יחוסם על שטח מדינת ט., בן אחר בן, החל מהגה״ק ה„מראה יחזקאל״ זי״ע, רב־הכולל דמדינת זיבענבירגן, מהגה״ק ה„מעגלי צדק״ אב״ד דעש, מהגה״ק ר׳ משה אב״ד דעש, מהגה״ק ה„כנסת יחזקאל״ אב״ד דעש זי״ע עד הגה״צ ר׳ יעקב אלימלך פאַנעט אב״ד

דעש, אשר הובל לגולת אוישוויץ בשנת תש״ד והלך על קדה״ש ביום י״ח סיון הוא וב״ב, הי״ד. כולם היו גאונים מובהקים וקדושים וחכמים, אשר השפיעו ברוב אישיותם בהפצת תורה, קדושה וחסידות על חרידי זיבענבירגן זה מאה ושלשים שנה. מהם זכו לחיים הגה״צ: הרב יוסף פאַנעט שליט״א אב״ד אילאנדא־דעש וב״ב, כעת בברוקלין; הרב משה יוסף מייזליש שליט״א אב״ד מארַאש־אויוואַר וב״ב, כעת בברוקלין; הרב יהושע גרינוואַלד שליט״א אב״ד חוסט וב״ב, כעת בברוקלין; הרב דוד יודא פריינד אב״ד סאַסרעגען שליט״א; הרב משה פאַנעט כעת בניו־יורק.

האדמו״ר מוויזניצא, ממשפחת בית הגר, כנ״ל במאמר „מרמורש״, שבפלך מרמורש הם היו הראשונים אשר נטעו שיטת החסידות. אבל יותר מכולם הצטיין הגה״ק אוהב ישראל מרן ישראל הגר זי״ע, אשר ע״י אהבתו לישראל, מדותיו התרומיות, גאונתו וקדושתו משך אליו גם הרבה מתנגדים ואשכנזים מגרוו״ד. אחרי הסתלקותו ביום ב׳ סיון תרצ״ו בגרוו״ד מלא מקומו הגה״צ ר׳ חיים מאיר הגר שליט״א בגרוו״ד, וכעת בתל־אביב, אשר הולך בעקבות אביו הקדוש, ומושך אליו הרבה חסידים בפרט ע״י נעים זמירותיו המושכות לב; בנו הגה״צ ר׳ מנחם מענדל זצ״ל אב״ד ווישאווא ור״מ דישיבה הרמה דשם, גאון וחריף עצום, וחבר לועד הרבנים שע״י הלשכה, של״ח י״ג טבת ת״ש בקלויזנבורג ומנ״כ בווישא; בנו הגה״צ ר׳ אליעזר זצ״ל אב״ד וויזניץ ור״מ „ישיבת בית ישראל ודמשק אליעזר״, אשר בשבתו משך שנות המלחמה בטעמעשוואַר פעל נצורות בדבר הצלת אלפי נפשות ישראל בגולת טרנס־ניסטריא, של״ח בירושלים ב׳ אלול תש״ז; הגה״צ ר׳ ברוך שליט״א אב״ד סערעט, וכעת בחיפה, גאון וצדיק מפורסם.

ככה השפיע על יהודי מרמורש הגה״ק המקובל מו״ה יוסף מאיר ווייס זי״ע, אשר הי׳ תלמיד חביב להגה״ק ר׳ יצחק אייזיק מזידיטשוב, ורבן של חסידי ספינקא. בנו יחידו הגה״צ ר׳ יצחק אייזיק הי׳ בספינקא, משם עבר למונקאַטש ומשם לסעליש (עיין עוד לעיל במאמר „מרמורש״). ביום י״ג סיון תש״ד הלך לאוישוויץ על קדה״ש יחד עם בנו הג״ר ישראל חיים. בנו השני הג״ר נפתלי צבי רבה של בילקא נשרף אח״כ, הי״ד. רק שלשה נכדים זכו לחיים, הג״ר יעקב יוסף ווייס, האדמו״ר מספינקא, כעת בניו־יורק; הג״ר ישכר דוב ד״ר בערגמן — ניו־יורק, עורך־ראשי של העתון „מאַרגען־זשורנאל״ — ניו־יורק; והרב צבי הורוויץ, כעת בניו־יורק.

הגה״ק ר׳ אברהם יהושע פריינד זצ״ל אב״ד ענטראדאם ונאסויד, בנו של הגביר החסיד מו״ה משה ארי׳ פריינד זצ״ל הרה״ק דסיגעט, ואחיו של הרב הגביר מו״ה חיים פריינד זצ״ל — סאַטמאַר־ירושלים, סגן־נשיא הלשכה בט. הוא הי׳ גאון מובהק וקדוש ד׳ מכובד; הוא הי׳ קנאי נלהב, ובנוגע לדרכי ד׳ לא נשא פנים לשום נברא; הוא לא קיבל פיתקא ממחלל ש״ק, ממי שאשתו הולכת בשערה וממי שאוכל מצות הנעשות ע״י מכונה; הוא הי׳ מגדולי

חסידי מרן הגה"ק הדברי חיים מצאַנז זי"ע, וידו לא זזה מתוך ידו, של"ח י"א אלול תרצ"ב, ומנ"כ בסאַטמאַר. מנכדיו זכו לחיים: הג"ר משה ארי' פריינד, דומו"צ בסאַטמאַר, והרב משה ארי' הלברשטאַם, כעת בברוקלין.

האדמו"ר הגה"צ ר' אליעזר פיש זצ"ל, הרבי מביקסאַד. דר בסאַטמאַר, ונהל ישיבה. הי' איש חלוש מאוד, וסיגף א"ע ימים רבים, עד שלא אכל כ"א ביצה בת יומא, אשר ישראל רואה בעת שנולדה וכאלה. בשנת תש"ד הלך לגולת אוישוויץ ונשרף על קה"ש ביום כ' סיון. נשארו אחריו: בנו יחידו הרב נחום צבי, וחתנו הג"ר משה ארי' לאוו שליט"א — טעמעשוואַר. כעת גם שניהם בברוקלין.

מגזע הגה"ק ר' מרדכי'לע מנאדווארנא־בושטענא זי"ע הם האדמורי"ם לבית לייפּער. הצדיקים הללו התישבו כמעט בכל קהלה גדולה בט.: סאַטמאַר, גרוו"ד, קלויזנבורג, מ. וואַשאַרהעלי, אראד, טעמעשוואַר ועוד. גם בארצות הברית נמצאים בט. אדמורי"ם מבית לייפּער, וכולם זכו לשם טוב ולהשפעה רבה.

עוד היו נמצאים בט. אדמורי"ם מבית הלברשטאַם, קאַננער, רובין, גאלדבערגער, ליכטענשטיין, טויב, טייטעלבוים, שפירא, אייכענשטיין, מיכאַלעוויטש, הורוויץ, היילפרין ועוד. כולם אהובים כולם ברורים וכולם הם מגדולי היחס, ממקור קודש מחצבתם, מגדולי תלמידי רבינו הבעש"ט הק' זיעוע"י, אשר מפיהם אנו חיים.

כמובן שכל האדמורי"ם מצאו חוגים וחסידים, אשר השפיעו עליהם, ובכן אין לתמוה על חרידי ט., אשר בעצם היו אשכנזים, שברבות הימים נטו לחסידות.

תמיכות הישיבות מבחוץ. כבר נזכר לעיל שבט, נתיסדו תומכי־ישיבות מקומיות בקלויזנבורג, גראַסווארדיין, וסאַטמאַר ועוד. אולם כאן נמצא מקום לפרסם ידי עושי המצוה: את שם הנדיב הידוע, רודף צדקה וחסד, תומך ישיבות בט., ה"ה הגביר המפורסם מו"ה נפתלי (הענרי) פ י י ע ר ש ט י י ן ז"ל, מולדן־מאסס. באמריקא. הוא הגבר, אשר נולד באונגריא, ובעודו צעיר לימים נדד לארה"ב. שם עבד כאחד "הירוקים" בזיעת אפו, אבל מעודו שמר ש"ק, תורה ומצות, כבארץ מולדתו, ולא התבולל כשאר הנודדים, שמשליכים אמונתם אחרי גוום, לעת זקנותו פנה אל נשיא הלשכה בבודפסט, היות שהונו, אשר ברכו ד' ברבות הימים, אינו מתוקב בשום שמץ של חילול ש"ק, והוא רוצה לתמוך בחלק מהונו ישיבות, המחנכות תלמידים הגונים, נאמנים לד' ולתורתו, לכן הוא מבקש שיציע נא בעדו איזו ישיבות כאלה גם בט. נשיא הלשכה ראַ"פ הציע בעדו הישיבות: טאַשנאַד וסעקעליהיד. בשתי ישיבות הללו בנו בתי מדרשות ובתי מזון מתמיכות הנדיב הנ"ל, וקראו שמם "בית נפתלי" על שם המנוח.

מעזבון הפרופיסור האפקין ע"ה נתמכו ג"כ ישיבות בט. גם הסנטרל רעליעף — ניו־יורק הי' רגיל לשלוח לפני המלחמה לידי הלשכה שתי פעמים

לשנה מאה וחמשים דולר, כדי לחלקם בין הישיבות בט.

ר' משה הערשקאָוויטש — ניו־יורק, יליד גראָסווארדיין, סוחר־פרוה, תמך את בתי־חולים היהודי בקלויזנבורג ובגראָסווארדיין ברחבת־ידים.

שאלת מורים. בעיה קשה וחמורה היתה שאלת מילוי מורים יהודים בעד בתי הספר היסודיים אשר בקהלות בט. העמדת בתי־ספר נורמלי עבור יהודים לא הותרה ע"י שום ממשלה רומנית, וכניסת יהודים לבתי־ספר נורמלים מטעם המדינה, לא רק שהיתה כרוכה בקשויים שונים, אלא שהתלמוד הוכרח להכנס בהפנימיה שלהם עם מזון ולינה לארבע שנים, והי' דבר שא"א בשום אופן ליהודי חרידי. משום זה הי' מהנמנע בכל בית־ספר־יסודי למצא ממלא־מקום יהודי. בעי' זו נתנה איפוא חומר רב לצירי היהודים ולשתי לשכות להשתדלות לפני המיניסטריון לחנוך.

אסיפה כללית בדבר חוק־לדת. החפשים ניסו מזמן לזמן לבטל את עצמאותה של הארטה, ותחת הסמל של אחדות וקריאה לשלום לשעבד את היהדות החרדית תחת חסותה. ככה נסה ד"ר וו. פילדרמן, יו"ר האוניאונעא שברעגאַט והפדרציא של כל הקהלות החפשיות שברומניא, להזמין את מנהלי הלשכה הארטה. מזמן לזמן לאסיפה בבוקרסט. אולם נשיא־הלשכה תמיד מצא בדרך כבוד אמתלא לדחות את קריאתם. אולם פעם אחת, לרגלי נחיצות הענין, הוכרחה הנהלת הלשכה להקשיב לקול הזמנתו, ולהופיע על האסיפה־הכללית שהתקיימה בימי 15—14 מאי 940 בבוקרסט, כי שם אז נשאו ונתנו צירי כל הקהלות שברומניא את הרעגולאמענט להקולטוסגעזעץ החדש, אשר נתאשר בעיקרו עוד בשנת 928 בבית־הנבחרים כנ"ל. מטעם הלשכה הופיעו אז: הג"ר יוסף אדלער — טורדא, הג"ר מאיר שפיטץ — ביסטריץ, הרב ישראל אולמן — גרוו"ד, הרב צבי יעקב אבראהאם — טורדא ומו"ה יוסף ראָזנער — קלויזנבורג. פרטים מאסיפה זו תמצא להלן יותר באריכות.

*

מצבם הכלכלי של יהודי ט. בתקופה 940—932 הי' קשור עם מצבם המדיני. השפעת היהודים במסחר, בסיטונות ולאחדים, בתעשי' ובכמה מקצועות שבענפי החיים הכלכלים, אשר הם בנו, פתחו והגדילו על שטח מדינה זו בין שנות 920—867 הלכה הלוך ונתמעט, כאשר התגברה תעמולת האַנטישמיות. מצבם המדיני הורע מזמן לזמן, ככה ובמדה זו הורע גם מצבם הכלכלי, והם נדחו מפרנסתם מזמן לזמן, עד שהגיעו לידי ממשלת זשיגורטו בשנת 940, ואז נדחו ממשרות הממשלה, המחוזות והעיריות; נטלו מהם הפרנסות המקושרות עם המונופול, ולבסוף נפלו לידי ממשלת אנטנסקו, שאז נהפכה הקערה על פיה לגמרי, כדלקמן.

אגודת־ישראל. אין להכחיד, שהתפתחות רעיון האגוד"י בט. שזכתה לחדור גם בין חוגי החסידים היותר קנאים, במדה גדושה יש לזקוף על חשבון תעמולת השבועון „האמת", הבטון הרשמי של הסתדרות הארטה. אם

נשוה לנגדינו את הימים הראשונים של תקופה הנוכחת, בעת אשר רעיון האגוד"י בט. עוד לא זכה לאהדה יתירה בין מצד ימין ובין מצד שמאל, נדע להעריך את פעולת השבועון החרדי „האמת", שלא השמיט במשך כל שנות קיומו כל הזדמנות לעשות תעמולה מדי שבוע בשבוע לטובת הרעיון של אגוד"י ובית־יעקב.

המרכז הארצי של אגוד"י ברומניא הי' בתחלה בצרנוביץ, מסבת הפחדנות אשר מצד הרבנים הג' בט. להצהיר אהדתם כלפי האגוד"י בפומבי. הם חששו שמא יופסלו ע"י החסידים הקנאים. באותו זמן עשו האדמורי"ם הגה"צ מוויזניץ תעמולה בעדה בריש גלי. לא בחנם נתיסד הסמנריון למורות „בית־יעקב" בשנת 936 בצרנוביץ, תחת הנהלת מרת המבורגר־גרוס, מרת לאַנגע־כהנא ומרת הינדא לנדוי, אשר בשנת 939—940 היתה היחידה במינה בכל אירופא, ואשר בין תלמידותי' נמצאות בנות חרידי ט. אולם אח"כ לגודל התעמולה נתרחב ונתפשט רעיון ופעולת אגוד"י בין חוגים רחבים של חרידי ט. אסיפות נקראו לפרקים קרובים עבור הפצת הרעיון. צירים היו מבקרים את ט., כמו הרב לוי — עפעריעס, הרב מאיר שורצמן — ויניפעג, הרב ד"ר שלמה עהרמן — צירין, הרב משה גליקמן פרוש — ירושלים, הגברת חוה לנדסברג — וינא ועוד.

הגביר הנכבד מו"ה בנימין ציטרון — מעדיאש־סאופאולא, סגן־נשיא הלשכה הארטה. בט., ונשיא האגוד"י ברומניא, בשנת 936 יסד את „קרן הישוב" ברומניא עם מרכז מעדיאש, אשר הועיל הרבה להפצת רעיון חבת הארץ. הי' לו לאחיעזר הרב יודא לאוועזאהן שליט"א, המזכיר־ראשי של אגוד"י ברומניא, וסגן יו"ר „הסתדרות אנשי טרנסילבניא באמריקא", אשר פעל הרבה בתעמולתו ועבודתו לטובת האגוד"י בט. וכל ענפיה.

הודות לכל הנ"ל, התחילה האגוד"י בט. לעבוד פעולה חשובה: סניפים נתיסדו כמעט בכל קהלה גדולה; קיבוצים והכשרות נוסדו בגראַסווארדיין, קלויזנבורג, סאלארד, אראד וקאַלאַזש ועוד; בית־יעקב נתיסדו במקומות הנ"ל, וכאלה. עד שגדלה והצליחה ועשתה פרי, עד שנעשתה אחר המלחמה לתנועה היותר גדולה בין חרידי ט. ובנט. עיין עוד להלן.

חברת עולים לאה"ק. ע"י הרב אבראהאם, עורך־ראשי של השבועון החרדי „האמת" נתארגנה חברותא נהדרה, בת ארבעים ושנים חברים, כדי לעלות לאה"ק לבקר את המקומות הקדושים דשם.

בחברותא זו השתתפו הגה"צ: הרב שלמה זלמן עהרנרייך — שימלוי, הרב יעקב אלימלך פאַנעט — דעש, האחים האדמורי"ם הרב חיים מאיר הגר שליט"א — גראַסווארדיין, הרב אליעזר הגר — מוויזניץ, הרב ברוך הגר שליט"א — סערעט, הרב יוסף אדלער שליט"א — שעסבורג, הרב אשר אנשיל כ"ץ ובנו הרב יהושיע — דונאסערדאהעלי, הרב אלטיר מ"מ הגר — בארשא, הרב יהושע עהרנרייך — מעדיאש, והרב צבי יעקב אבראהאם — טורדא הי'

מנהל החברותא. מלבד הנ״ל עוד השתתפו גם בע״ב נכבדים, וביניהם הגבירים: מו״ה בנימין ציטרון — מעדיאש, מו״ה חיים טשענגערי — שימלוי, מו״ה אברהם ווייס — בראַששאַ, מו״ה זאב אדלער — סיביו, מו״ה ארי׳ רוזמן — דעש, מו״ה מ. קרויס — קאַששוי, מו״ה אברהם קאים — טורדא, מו״ה שמעון וואַלדמאַן — קראַסנא, מו״ה יצחק בארוך — שעסבורג, מו״ה מ. גוטמן — גראַסווארדיין ועוד. מהם גם נשיהם.

חברותא זו נסעה מקונסטאַנצא ביום 11 מאי 935, והגיעה לחיפה ביום 16 מאי. מחברי החברותא נשאו נאומים אחרי שובם לביתם, וספרו את הקורות אותם ומהרושם שהבקור בא״י עשה עליהם. מבין הנואמים הצטיינו הגה״צ הרב ר׳ יעקב אלימלך פאַנעט בדעש והרב יוסף אדלער בקלויזנבורג לפני קהל ועדה. הרב צבי יעקב אבראהאם כתב בשבועון „האמת״ רשמיו מנסיעה זו בשורה של מאמרים מדי שבוע בשבוע משך שנה. כל הנ״ל עזרה ג״כ להתפשטות חבת הארץ בין חרידי ט.

מנהלי היהדות עוזבים את המדינה: בשנת 938 התפשטו עבים קשים ושחורים על שמי היהדות באירופא: היטלר ימ״ש התנפל על אויסטריא; על שטח הסודעטן; כבש את באהמען ומעהרען; בצפון לקח לעצמו את מחוז מעמעל בכל מקום הופעתו היו הקרבנות הראשונים אחב״י. כמובן גם ברומניא הרגישו את צפורני טלפיו הדורסות, והלב פוחד מפני הבלתי נדע מה יולד יום. הג״ר שמחה יואל פישער אב״ד דעווא, וכעת בניו־יורק, בשנת תרצ״ט בקש חופש מעדתו כדי לנסות למלא מקום כסא הרב־ראשי בנאיראבי אשר בקעניא־אפריקה, אשר הוצע לפניו ע״י עצת הרב־ראשי ד״ר הערץ בלונדון.

מו״ה בנימין ציטרון — מעדיאש, סגן־נשיא הלשכה, גמר עסקיו ברומניא, ובחדש פברואר 940 בסיוע ב״ב עזב לגמרי את רומניא, והתיישב בסאופאולא — ברזיל.

*

התיסדות מוסדות ציבוריות. בבית החולים הכללי בקלויזנבורג נתוספו עוד אולמים ומחלקות; בית החולים היהודי בגרוו״ד נתפתחה ג״כ בעת ההיא; בית־החולים היהודי בסאַטמאַר פתח שעריו בקיץ 937, הודות לועד זהיר במלאכתו, תחת הנהלת מר משה רייטער ומו״ה דוד יהושע גראַס נ״י; המושב־זקנים בגרוו״ד חגג את חג המלואים; המעון הנהדר של הישיבה הגדולה בווישא נבנה בעזרת כספי אחב״י באמריקא ונגמר אז; הישיבה „חתם סופר״ תחת הנהלת הג״ר עקיבא גלזנר בקלויזנבורג פתחה ג״כ שעריו בתקופה זו, ועוד כמה מוסדות נוסדו אז. זאת אומרת, תקופה זו הצטיינה בפריחת והקמת מוסדות חברתיים ודתיים בט.

הספקת מצה ליהודי וינא וגרמניא. בפברואר 939 פתחה הלשכה הארטה., לבקשת האגוד״י בוינא, פעולה בממדים רחבים לשם הספקת מצה לפסח ליהודי וינא וגרמניא. מכל הקהלות נקבצו ס״ה ארבע קרנות, ומקהלת גרוו״ד לבדה קבלה שני וואגגון מצות.

עזרה לפליטי בורגנלנד, וינה וסלובקיי. לפעולת הסניף של הלשכה, אשר נתיסד בבוקרסט, תחת הנהלת מו"ה בנימין ציטרון, שייכה ג"כ הספקת מזון כשר עבור 150 פליטי בורגנלנד ווינא, ועבור 400 פליטי ציכוסלובקיא, אשר הובאו באניות על נהר דונא, וחכו כמה שבועות בנמל הרומני סולינא, כדי ליסע הלאה לאה"ק. אז נדברנו זא"ז: את אלה עוד מכלכלים אנו, אבל אותנו מי יודע מי יכלכל . . .

עזרה עבור פליטי בוקאָווינא ובסרביא. ביום 22 ליוני כבשה רוסיא הסובייטית את בסרביא ובוקאָווינא הצפונית. לרגלי מאורע זה נמלטו יהודי מדינות הללו לאלפים לרומניא ולטרנסילבניא. הלשכה הארטה. והניולוגית פנו בקול קורא אל כל הקהלות בט. שיחושו לעזרת הפלטים הללו. הקהלות בט. נענו לקול הקריאה, ונדבו ביד רחבה לתמיכת הפלטים הללו. קהלת קלויזנבורג למשל נתנה מכיסה שתי מאות אלף לעי, וכן כל הקהלות בט. נדבו כפי כחן ויכלתן.

*

הסתלקות הרב מטורדא. אבידה שאין ערוך לה במדינה וגם ביחס־עולמי היתה הסתלקות נשיא לשכה המרכזית האורתודוכסית שבט. ובנט הגה"צ ר' בן ציון ווועזעל זי"ע, ביום כ"ד אדר ראשון תרח"ץ בקלויזנבורג, ומנ"כ בטורדא. את ארונו הקיפו כל גדולי המדינה, והספידו אותו מספד כבד, וכולם כאחד ענו ואמרו קדוש וברוך לעומתו, שאתו נסתלק המנהיג האמיתי שאין דוגמתו גם בערך־עולמי בהשלמתו בחכמה, במדיניות, באופי, באישיות, בנאום, בטוב־לבו, באצילות־רוח, נוח למקום ונוח לבריות, מלבד צדקתו וגדלותו בתורה, אשר כל מדות הללו נתאחדו באדם אחד, ואשר לפני אישיותו הנכבדה נכנעו גם פקידי הממשלה. כולם כאחד באו לידי מסקנא, שבהסתלקות האדם השלם הזה נגמרה תקופת־הזהב של האורתודוכסיא בט.

הרבנים שנסתלקו ושנבחרו במשך תקופה זו. שתי אבידות גדולות סבלה היהדות החרדית בט. ע"י הסתלקות פתאומית של הגה"צ ר' בנימין פוכס זצ"ל אב"ד גרוו"ד, כ"א אדר תרצ"ו, בעת שהציג לפני קהל־עם את המנהל האגודאי הרב ד"ר שלמה עהרמן, וע"י הסתלקות הגה"ק מו"ה ישראל הגר זי"ע, האדמו"ר מוויזניצא, ביום ב' סיון תרצ"ו בגראָסווארדיין.

משך תקופה זו עוד של"ח הרבנים הגאונים והצדיקים: הרב מרדכי לייב ווינקלער, הגאון האמיתי ממעזאטעלעגד ומאָד ביום י"ז תמוז תרצ"ב; הגה"ק ר' אברהם יהושע פריינד אב"ד ענטראדאם ונאסויד, י"א אלול תרצ"ב; הרב שמואל זלמן ווינברגר אב"ד מארגארעטען, י"ד כסלו תרצ"ד; הרב יוסף לאווי דומו"ץ האלמין, ט' טבת תרצ"ה; הרב אברהם מ"ש פראָנקל, נשיא הלשכה בבודפסט, כ"ח תשרי תרצ"ו; הרב יצחק מאיר הכהן שוואָרץ — דראגמירעשט, ז' ניסן תרצ"ו; הרב גרשון שטערן אב"ד מאראשלודאש, ט"ו אייר תרצ"ו; הרב חיים מרדכי יעקב ג־ליעב — ווישאָ־מישקאָלץ, ח' תמוז

הגה"צ רבני טרנסילבניא:

רבי יושיע אהרן צבי ווייזנברג, ניא־גארעטען

רבי שלמה זלמן עהרנרייך, שימלוי

רבי שמואל זלמן ווייזנברגר, מארגא־עטען

רבי ב־יוך בענדיט ליכטנשטיין, קראסנא

רבי יחיאל מאיר פאנעט, הידאלמאש

רבי מרדכי בריסק, טאשנאד

הגה"ק שהשפיעו בחפצת חסידות בטרנסילבניא:

רבי חיים אלעזר שפירא, מונקאטש

רבי חיים האגער, אטטאניץ

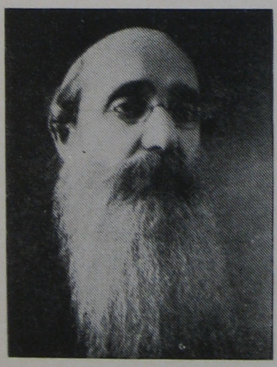
רבי יצחק אייזיק וויס, סאפינקא, סעליש

רבי משה האגער, קוסיב

רבי בן ציון הלברשטם, בובוב

רבי מרדכי חודרוב, פעטראווא

תרצ״ו; הרב יחיאל טויב — מאַרגאַרעטען, י״ט מנ״א תרצ״ז; הרב שאול בראך אב״ד קראלי וקאַשוי, כ״ו שבט ת״ש; הרב ישראל פריינד — הוניאד אדר ת״ש; הרב שמואל ווינמאן — מאראש־אילליע איר ת״ש, הרב משה רייך מעדיאש, תש״א; הרב ברכי׳ שיק אב״ד טעמעשוואַר — יוזפין, כ״ג תשרי תש״ב; גם הרב יקותיאל יודא שוואַרץ אב״ד מאנאשטור, הרב שעהנפעלד אב״ד ערמי־האליפאַלוואַ, הרב יחזקאל ראטטער — קלויזנבורג, והאדמו״ר משינעווא במ. וואַשאַרהעלי של״ח במשך תקופה זו.

כסאות הרבנות הושבו במשך תקופה זו: ביום 31 לאוקטובר 938 הי׳ הג־המלואים של הג״ר יוסף אדלער אב״ד שעסבורג למלא מקום חותנו בכסא הרבנות בטורדא; בקעזדיוואַשאַרהעלי ע״י הג״ר יהושע דייטש, וכעת בירושלים; בשעסבורג ע״י הג״ר דוד בערקאָוויטש, וכעת בלונדון; בהידאַלמאַש ע״י הג״ר חיים אהרן ווייס הי״ד; בנאַסויד הג״ר משה ארי׳ פריינד; בענטראדאם הג״ר אלימלך פריינד; בראדנא הג״ר מרדכי יודא פריינד; בלאפאש הג״ר אהרן גראָס; במארגארעטען הג״ר מרדכי עזריאל וו״ב; במיהאַליפאַלוואַ הג״ר יחזקאל שאהנפעלד; במעזאטעלעגד הג״ר עמרם ישי מיללער; בעלעשד הג״ר שמואל שמעלקא קליין; בבערבעשט הג״ר ח״י ליפא גראָס; בב. הוניאד הג״ר מנחם מענדל פאַנעט; בניראַדסערעדא הג״ר אברהם פראַנקל; במ. וואַשאַרהעלי הרב הצעיר הג״ר שמואל חיים סופר; בסילאַדיטשעה הג״ר יוסף שמואל ל״ש; בקראַסנא הג״ר הלל ל״ש לרב הצעיר; בטעמעשוואר הג״ר מאיר ד״ר שיק; בסיביו לרב הצעיר דקה״ס הג״ר בצלאל שטערן; בסיביו הג״ר אברהם קרויס; באודוארהעלי הג״ר ברוך אברהם וויעדער; בשימלוי לרב הצעיר הג״ר חיים יודא עהרענרייך; בטשעקא הג״ר אהרן צבי בריסק; בדיערדיאסט. מיקלאַש הג״ר משה פריינד; בבוקרסט ארטה. הג״ר דוד יודא פריינד; בטעמעשוואַר־פבריק לרב הצעיר הג״ר אפרים פישל סופר; בגרוו״ד לדומו״ץ הג״ר יעקב יצחק ווייס והג״ר דוד הורוויץ; בסאַטמאַר לראב״ד הג״ר יו״ט ליפא מאיר; בווישאַ הג״ר ברוך הגר הי״ד, ועוד ועוד.

ממפעלות הלשכה היותר מובהקים. כבר הזכרנו לעיל שהאורתודוכסיא שבטרנסילבניא זכתה לאיזה דבר היוצא מן הכלל: לעתון, אשר בין שנות 940—930, מדי שבוע בשבוע, שפך אש וגפרית, חצים ואבני בליסטראות על ד׳ ועל משיחו.

במקום אשר במדינות מסביב השבועונים היהודים — אף שקבלו תמיכה מטעם הלשכה דשם — מתיחסו בכבוד, ולרוב השתמשו גם בשפת חלקלקות לעומת הלשכה דשם ומנהליה, לא נמנע העורך השבועון הזה בטרנסילבניא — אשר ג״כ קבל תמיכה מטעם הלשכה — במשך עשר שנים של קיומו, כמעט שבוע אחד מלבוות ומלזהם את הלשכה ומנהליה ואת מרן מסאַטמאַר, ולעשותם ללעג ולקלס בעיני ההמון ובעיני הנוצרים; ומטרה אחת היתה לו להעורך, להוציא ולסחוט תמיד ממון על הדרישה ועל הפרישה,

והיינו אם איזו שבועות או חדשים לא קבל מעות־שתיקה אז התחיל לבזות, ואם קבל והרגיש שעוד לא כלתה פרוטה מן הכיס לגמרי אז חרף וגדף ג״כ, ולרוב, בדברים בלי יסוד. לפי הלעזתו ודבתו הלשכה היתה מתוארת כמוסד מיותר וללא צורך, כי הלא אינה עושה כלום, ובדבר זה, אחר תעמולה של עשר שנים בלי הרף, הצליח להשיג מטרתו עכ״פ בהחוגים אשר קראו עתונו והתענגו בו, ומצדינו לא ראינו לתועלת באותן הימים לפרסם בפומבי את כל תוצאות השתדלויות הלשכה מטעם הכמוס, והעיקר כדי שלא תתודענה להאנטישמיים ועוד ישביתו ח״ו את הלשכה בעבודתה הפוריה. משא״כ כעת, שהננו כותבים את ההיסטוריא של האורתודוכסיא, הננו רואים בזה עת לעשות וחוב לפרסם ידי עושי מצוה, ולקדש עי״ז ש״ש ברבים, שהלשכה, היתה והיא בא־כחה של הרבנים הגה״צ והבע״ב החרדים על דבר ד׳ ועשתה פעולות נהדרות ונשגבות, כאשר יבואר לקמן.

הקורא ימצא כאן רק כעשרים ענינים, אבל ידע שחוץ ממה שימצא בסעיפים שונים מתקופה ההיא מפעולות הלשכה כנ״ל, ימצא כאן ענינים, „בשם־הכולל״ אשר כל אחד מהם משמעותו גם מאה או מאתים פעמים, כי להוי ידוע, שהלשכה מעולם לא קבלה לסדר ענינו של איזה יחיד, רק של איזה מוסד, וגם זאת שתחת הלשכה היו מרוכזות מאה וחמשים ושלש קהלות. בכל קהלה הי׳ מלבד מוסד הקהלה, גם חברא קדושא, ת״ת, ישיבה, בית־ספר עממי, רב, דומו״צ, שו״ב, מורים, מלמדים, חברת נשים, וחברות צדקה, ובהקהלות הגדולות היו חוץ כל הנ״ל עוד בתי יתומים, בתי חולים, מושבי זקנים, בתי אומנות שונות, ושאר חברות צדקה וציבוריות, מינים ממינים שונים. כל מוסד ידע שאם יפנה בבקשתו אל איזה מתווך („מאַכער״), אז יוכרח לסלק הרבה אלפים לעי׳ בעד סדור ענינו, בשעה שהלשכה תסדר את הענין בעד איזה מאות לעי׳, חלק קטן מהוצאותיה במזומנים, ואם הקהלה, הרב או המוסד לא הי׳ לאל ידו לשלם גם את ההוצאות הקטנות האלה, אז או שהשתתף עם איזה מוסד אמיד, שבמקרה פנה גם הוא אז להלשכה בענינו והוא הי׳ משלם הוצאות הנ״ל גם בשביל המוסד העני, או שמשתדל הלשכה כמה פעמים לא קבל בחזרה אפילו את הוצאות הקטנות הללו.

למרות שהלשכה היתה בקלויזנבורג ומנהיליה ישבו בטורדא, הרחק כאלף קילומטר מבוקרסט, והוצאות הרכבת לבדה עלו ליותר מאלף ושתי מאות לעי׳, סדרה הלשכה במשך תקופה הנוכחת יותר מאלף וחמש מאות ענינים כלליים, בחשאי, בלי שום תעמולה.

הלשכה לא בקשה מעולם יותר מהוצאות קטנות הנ״ל, משום למה יאמרו. ואין לך ראיה גדולה מזה, שעתון הנ״ל, המתנגד להלשכה, אשר חפש תמיד במומי הלשכה אף בחורין ובסדקין, לא הזכיר אף פעם אחת חשד כזה, ואלו הי׳ יודע אף שמץ חשד הי׳ מגלה זאת בפומבי בתופים ובמחולות במשך חצי שנה מדי שבוע בשבוע.

דברים הללו הנהיג נשיא הלשכה, הגה"צ ר' בן־ציון וועזעל זצ"ל, כדי שהלשכה תשאר נקית כפיים, וכדי להרים כבוד הלשכה וכבוד תוה"ק. כדאים המה הדברים האלה להכתב לזכרון עבור העסקנים הציבוריים בעתיד.

עוד זאת, שמפעלות הללו אינן חזיונות, או הפרזות, כ"א ענינים ממשיים, אשר ע"ז יעידו עדים נאמנים שעודם חיים ב"ה והם יאשרו את הדברים במאה אחוזים.

אלו הן מפעלות הלשכה היותר מובהקות:

1. חופש חיילי היהודים על י"נ, ימי סכות ופסח, שלשם זה הלשכה השתדלה שתי פעמים לשנה לפני השר לצבא (הן אמת שהפדרציא ג"כ השתדלה בזה) וקבלה את הדבר בלי שום קשויים.

2. פיטור מכתבי הקהלות והרבנים מבולי־דאר. הלשכה השתדלה ג"כ שמכתביהם הרשמיים של הרבנים והקהלות יהי' פטורים מבולי־הדאר כשם שנפטרו מכתביהם של כהני שאר הדתות. השחרור נתאשר מטעם הנהלת הראשית של הדאר. עכ"ז אין לידע הסבה מפני מה בתי־דאר מקומיים לפרקים לא התחשבו עם הפקודה.

3. אישור תקנות הקהלות ע"י המיניסטריון לדתות. המיניסטריון לדתות הוציא פקודה, שכל הקהלות מחויבות לתקן תקנות מחדש, ולמסור אותן להלשכה לבחינה וחות־דעת, ואח"כ באמצעות הלשכה להציען לפני השר לדתות בעד אישורן. פעולה זו בעצמה נחשבה למאה וחמשים פעולות בערך, לפי מספר הקהלות.

4. סדור אישור שטרות הרבנים בהמיניסטריון משנה לשנה. כפי החוק עבור יהודים, הי' כל רב ברומניא מגיל כ"א עד חמשים, מחויב להציע, מדי שנה בשנה, תעודת המינסטריון לדתות לפני קציני הצבא, שהוא עדיין עומד במשרתו הרבנות, והוא פטור משום זה משרות הצבא. ענין זה נחשב משנה לשנה לכמה מאות פעולות.

5. סדור ישיבת רבנים אזרחי־חוץ ברומניא משנה לשנה. כל זר אפי' אם השתקע ברומניא זה עשרות בשנים, ובנה בית ומסחר שם, אבל לא רכש לעצמו את הנתינות הרומנית, הוכרח לקבל אישור ישיבתו ברומניא מדי שנה בשנה, מטעם ההנהלה הראשית של המשטרה־סודית בבוקרסט. אישור כזה הי' מקושר בקושיים שונים, ופם הצעת תעודות למכביר. סדור ענין כזה הי' מקור הכנסה גדולה בעד המתוכים „מאכער" אשר היו רגילים לקחת בעד סדורו מעשרת אלפים ועד חמשים אלף לעי', הכל כפי מה שהוא אדם. אולם מה יעשו רבנים או שאר פקידי הקהלות והמוסדות, נתיני חוץ, אשר לא הי' באפשרותם לסלק סכומים עצומים כאלה. בעד אלה סדרה הלשכה אישור ישיבתם במדינה על שנה, מדי שנה בשנה, בעד הוצאות מינימליות של איזו מאות לעי', עבור ענין אחד.

6. השתדלות לשחרר תלמידי בתי־ספר התיכוניים מלכתוב ומלשרטט

בימי ש״ק ויו״ט. ההסתדרויות הלאומיות וגם שתי הלשכות שבטרנסילבניא, יחד וגם לבדן, השתדלו מזמן לזמן לקבל חופש עבור תלמידי בתי־ספר התיכוניים מלכתוב ומלשרטט ביומי ש״ק ויו״ט. אולם לא בהלשכה האשם שלא הושג. זאת אומרת, הושג כפעם בפעם על זמן קצר, והמורים מבתי־ספר בכלל לא התחשבו בהפקודה, ועי״ז נתבטלה הפקודה בפועל. ופעם היתה פקודה שילדי רבנים יקבלו חופש ע״ז. אבל בכל אופן הלשכה עשתה כל מה שביכלתה, ואת נפשה הצילה.

7. תמיכת הקהלות והרבנים מטעם הממשלה. בדבר הזה ג״כ עזרו גם הסתדרויות אחרות, ולחמו לטובת הגבהת סכום התמיכה, אשר הי׳ מעט מזעיר בערך לתמיכת דתות אחרות.

8. השתדלויות נגד התערבות ערכאות מקומיות בעניני הישיבות־ות״ת. תלמידי הת״ת והישיבות, עם מלבושיהם החסידיים ועם פאותיהם המתולתלות היו תמיד כקוץ בעיני התושבים האנטישמיים. כתוצאה מזה, או אולי מסתמא חפשו המשרות המקומיות באיזהו מקומות תמיד ומצאו איזה אמתלא להלאה ולהונות אותם, ולפרקים גם לסגור דלתי הת״ת והישיבות. השתדלויות בעניינים אלו נתנו חומר רב להלשכה.

9. השתדלויות נגד כומרים המסיתים את ההמון נגד היהודים. לדאבוננו התרחש כמה פעמים שכומרים, אשר תפקידם להפיץ אהבת־רעים ורדיפת־שלום בין הצאן אשר הם רועים, היו מסיתים עוד את האכרים להתיחס בשנאה להיהודים התושבים, אשר חיו אתם זה עשרות בשנים חיי שלוה ואחוה. גם קרה באיזהו מקומן שההמון המוסת, התנפל על היהודים באבנים ושברו חלונותיהם ורהיטיהם ופגעו גם בהם, וכאלה. הלשכה פנתה ע״ז להגמון שלהם במחאה, וכומרים הללו נשתככו או הועתקו ממקום גבוה, וגם חמת ההמון שככה עי״ז.

10. סדור פעולת בית־ספר העממי מקרלסבורג. הקהלה העתיקה קרלס־בורג הי׳ לה בית ספר עממי עתיק עם עבר. בשנת 935 הי׳ לה קישויים בפעולת המורים היהודים, שהשך לחינוך רצה בכל אופן לפטרם ממשרתם. הקהלה פנתה עבור השתדלות לראש עירית קרלסבורג, להסינטור, למפלגה היהודית הארצית, לצירי היהודים, וכולם כאחד קבלו תשובת המיניסטריון לחינוך שנדחתה בקשת קהלת קרלסבורג. ראש קהלת קרלסבורג פנה לאחרונה, באין ברירה, אל הרב מטורדא זצ״ל במכתב, ואחרי ספורו את כל הקורות אותם, התמרמר שעוד בחן גם דרך זה, בתנאי מוחלט, שאם לא יתמלא מבוקשו, אז סגור יסגר לגמרי את בית הספר הזה בת עתיק יומין. מכתב זה הגיע לטורדא ביום 22 אויגוסט ובתחלת ספטמבר הי׳ הענין מסודר ע״י הלשכה, שהי׳ לאל ידם לעשות רשימת התלמידים ולפתוח שערי בית הספר בעוד מועד עם המורים היהודים הישנים.

11. ביטול איסור־כניסה על עתון אגודאי. השבועון האגודאי „יידישע

פרעססע" וינא־בראַטיסלאַווא חדל מלהגיע לרומניא. רבים התאוננו על זה, מבלי להבין הסבה. הלשכה התעניגה להודע הסבה ולחקור בהמיניסטריון לעניני חוץ, אז נודע ששבועון זה נחתם לקומוניסטי, ובכן נאסרה כניסתו. הלשכה נתנה הבטחתה שזה טעות, ובכן הותרה מחדש כניסת השבועון.

12. על הבטחת נשיא הלשכה הקונסול האנגלי מותר על ערבות. השבועון "האמת" כנ"ל סדר באביב שנת 935 נסיעה־כללית לאה"ק. הקונסול האנגלי תבע עבור כל מבקר ערבות של שלשים ושש אלפים לעי במזומנים, או ערבות של בנק גדול ע"ז. עבור עשרה רבנים ושתי רבניות קבל הקונסול האנגלי הבטחת נשיא־הלשכה הגה"צ ר' בן ציון וועזעל זצ"ל בכתב, והסתפק בזה כדי ליתן הויזום הפלסטינאי. מלבד שלא הי' לאל ידם להרבנים לקבץ הון רב כזה בשום אופן, נתהו' ג"כ קידוש השם מזה.

13. סדור פתיחת הסמינריון למורות "בית יעקב" בצרנוביץ. בתחלת שנת 937 קבלה הלשכה הודעה טלגרפית מהנהלת הסמינריון למורות "בית יעקב" בצרנוביץ, שהשלטון המקומי סגר שערי הסמינריון, ומבקשים עזרת הלשכה. הלשכה השתדלה תומ"י, ושערי הסמינריון נפתחו.

14. סדור פעולת הישיבות, ת"ת ובית־יעקב. כמבואר לעיל, הישיבות, ת"ת ובתי־ספר "בית יעקב" סבלו הרבה, ע"י התעמולה האַנטישמית מהערכאות המקומיות, ונתנו תפקידים רבים להלשכה להשתדל בעבורן. הדבר חכה לאיזה סידור־יסודי, שלא תהא פעולת מוסדות יסודיים הללו תלויה מגרוי העצבים של איזה פקיד העיריה או המחוז, אַנטישמי גדול אבל קטן בערך, וכדי שלא כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול. ככה השתדלה ופעלה הלשכה לקבל פקודת השר לדתות, תחת מספר 2342—26859, מיום 23 לפברואר 937, שהישיבות ות"ת לנערים, ובתי־ספר "בית יעקב" לנערות, עומדות בדיוק תחת חסות השר לדתות, וחוץ בהנוגע לשמירת הבריאות, אין רשות לשום משרה או ערכאות להתערב בהנהלתן.

15. סדור פעולת הישיבות בכלל. השר לדתות סידר ענין הישיבות ותלמידיהן תחת מספר 13203 מיום 23 יולי 937, על השתדלות הלשכה, באופן משביע־רצון, באמרו, שכל רב תופס ישיבה ותלמיד ישיבה צריך להיות נתין רומני; אלו שמחוץ לארץ צריכים לקבל רשות במוקדם מהמיניסטריון לדתות ע"ז; כל רב תופס ישיבה באביב ובסתיו צריך להציע רשימה מאושרת ע"י הלשכה מתלמידיו לפני השר לדתות, באמצעות הלשכה, ואז ישיבתו תהי' מאושרת מטעם הממשלה; השפה הרומנית היא למוד חובה שתי שעות לשבוע, ע"י מורה מוסמך.

16. סדור פתיחת ישיבת טאַשנאַד. בסוף לחדש יאנואר 938, כאשר ממשלת גאגא־קוזא, אשר רצתה לעקור את הכל, כבר פעלה במילואה, ויצאו הגזירות נגד יהודי רומניא כמעט מדי יום ביומו, פנה הגה"צ ר מרדכי בריסק זצ"ל, רבה של טאַשנאַד, ור"מ הישיבה הגדולה דשם, דרך טלפון אל הלשכה,

ששר המחוז בזילאה סגר את דלתי הישיבה, ושלש מאות תלמידים התחבאו, כי הסכנה מרחפת עליהם להתפס. למרות שהנסיעה ברכבת לבוקרסט עבור יהודי היתה קשורה בסכנה, לא התרשלה הלשכה, ותומ"י נסעה לבוקרסט, ועוד למחרתו הלכה הפקודה הטלגרפית ובכתב לראש המחוז לפתוח תומ"י שערי ישיבת טאַנשאַד. הפקודה גרמה פרסום בימים שחורים הללו.

18 — 17. עזרת השבתת פתיחת חניות בש"ק, וגזירת השחיטה בבוקאַווינא ובסרביא. רבני בוקאַווינא ובסרביא, עם הגאונים: הרב יהודא לייב צירלסון זצ"ל — קישנוב, והרב משולם ראַטה — צרנוביץ בראש, פנו אל הלשכה להחיש עזרה להם בביטול הני שתי גזירות ר"ל שהופיעו בבוקאווינא ובסרביא עוד תחת ממשלת גאגא־קוזא, ועדיין לא נתבטלו גם אחר ממשלת זדון זו, והגזירות עודן עומדות בתקפן. ובכן התאספו בבוקרסט צירי כל הקהלות שברומניא, תחת נשיאות של הגאון רי"ל צירלסון והרב הראשי דבוקרסט ד"ר נימרובר, עשרה רבנים ואחד עשרה בעלי בתים, בחצי לחדש מארץ 938. מזכיר ועד זה הי' הרב אבראהאם, אשר נתבקש מטעם הועד עוד להשאר לבדו גם הלאה בבוקרסט עד סדור הענין. אחר השתדלויות שונות עלה ביד ועד זה לדחות הוצאת הני שתי גזירות מכח אל הפועל לזמן בלתי מוגבל, והיינו עד ממשלת אנטונסקו בסתיו 940. גם בביטול שתי גזירות הללו מעל ראשי יהודי בוקאווינא ובסרביא, הי' לה להלשכה האורתודוכסית שבט. ובאי־כחה חלק גדול ביותר: בביטול גזירת השבת הצטיינו הגבירים מו"ה אפרים פריעדמאַן שליט"א — טעמעשוואַר ומו"ה יעקב ווייס — בוקרסט; ובביטול גזירת השחיטה עמלו הרבה בגשמיות ובחומריות הגבירים מו"ה בנימין ציטראַן, סגן־נשיא הלשכה ומו"ה משה ווינקלער נ"י רה"ק דקהלת ארטה. הטרנסילבנית בבוקרסט.

19. סדור בחינת הרבנים. היות שהגה"צ ר' בן ציון ווועזל זצ"ל הי' חבר לועד בחינות הרבנים עשר שנים לערך, הי' לו הרבה הזדמנות לגמול חסד, מינים ממינים שונים, עם הרבנים הצעירים שהתיצבו לבחינה. פרטיות יספרו הרבנים הצעירים אשר עודם בחיים.

20. סידור נפישת היתומים בטיהוצא. בתמיכת הדזשוינט סדר בית היתומים הכללי בקלויזנבורג מקום נפישה בטיהוצא שבין באַרגאַפרונד ודאר־נאוואטרא. בשתי מחנות נשלחו היתומים מכל קצווי ט. שמה, בלי תשלום שכר. בין היתומים והיתומות נתקבלו גם נערים ונערות משלמים. כל מחנה תפסה שתי מאות נפשות, ושהתה בטיהוצא שלשה שבועות. זוהו אחת מתמיכות הדזשוינט הנהדרות, אשר כדאים להנציח אותן.

בקיץ 938 נפל הגורל שהמחנה הראשונה תתחיל הנפישה בטיהוצא מיום 21 יולי עד 10 לאויגוסט, והשניה מיום 10 אויגוסט עד סוף לחדש. הכל הי' בסדר. כבר רכשו תעודת הרשות ע"ז; כבר נשלחו הכלי־בשול ומזון, התרופות, הירקות והבשר לטיהוצא; כבר הזמינו הרכבת אשר ביום 21 יולי

בשעה 7 בבוקר תוביל את השתי מאות ילדים וילדות ישר שמה; מהמרכז בקל״ב כבר נשלחו הטלגרמות לכל קצווי ט. שעל יום 21 יולי בבוקר השכם כל המשתתפים יתקבצו בתחנת קלויזנבורג. כברק משמים בהירים פגעה את מרכז בית־היתומים בקלויזנבורג הפקודה מבוקרסט, אשר קבלו ביום 19 יולי שההתעודה נתבטלה. המרכז קרא לאסיפה מהירה את ההנהלה שתחת יו״ר ד״ר עאוגען קערטעס, וביניהם גם את שני צירי היהודים, ד״ר תיאודור פישער וד״ר יוסף פישער, ואחר משא ומתן רציני באו לידי החלטה, כי אין דרך ומבוא אחר כ״א לפנות אל הלשכה, כי בידה לסדר את הענין. הלשכה סדרה את הענין, והשתי מחנות של יתומים ויתומות הבריאו את גופותיהם החלושות כדרכם משנה לשנה, עם איחור של איזו ימים, בלי שום הפרעה.

21. חלק בביטול גזירת גירוש היהודים אזרחי־חוץ מרומניא. בצום גדלי׳ ת״ש (939), נשמע מבראששוי קול רועד דרך הטלפון, קולו של הג״ר יהושע דייטש שליט״א אב״ד קעזדיוואַשאַרהעלי וכעת בירושלים, שכל היהודים אזרחי־חוץ, לרבות התושבים בבראַששוי זה עשרות בשנים וסוחרים, כולם נקראו ביום ב׳ דר״ה להנהלת המשטרה, ושם קראו לפניהם פקודת הפרעמיער ארמאנד קאלינעסקו בעצמו, שכל יהודים הנ״ל מחוייבים בעוד ט״ו יום לעזוב את המדינה, ונתנו לפני כאו״א הצהרה לחתום, שהוא מצהיר מדעת ורצון עצמי שלכל המאוחר ביום שני דסוכות יעזוב את המדינה. גזירה זו פגעה בבראַששוי לבדה כחמשים משפחות, וביניהם סוחרים גדולים, ולא הועיל שום בקשה או בכיה. גם כבר בחנו ע״י השתדלויות שונות, בלי שום תוצאה. המהומה בין יהודי קהלת בראַששוי אין לשער, ובכן הוא מבקש לטכס איזה עצה . . . ידיעות כאלה הגיעו ע״י הטלפון מקהלות שונות לטורדא. כאשר נודע גזירת־גירוש זה פגעה כארבעים אלף נפשות לערך. והחידוש היותר גדול הי׳ שאף אחד מהעתונים לא הביא אף רמז מזה . . . המהומה נתגדלה ע״י קוצר הזמן, ובפרט שהי׳ ג״כ בין כסא לעשור.

הלשכה התקשרה תומ״י דרך הטלפון עם המקומות הראויים, והרעישה עולמות לפני אלו שתפקידן בכך, שלמעה״ש לא ירגיעו אף רגע כמימרא, עד אשר יבטלו הגזירה קשה זו מעל ראשי אחב״י. למחרתו אחרי הצהרים הגיעה לטורדא הידיעה טלפונית מבוקרסט שהגזירה נתבטלה ב״ה, והלשכה היתה הראשונה אשר הודיעה דרך טלפון לכל אותן הקהלות הבשורה הטובה, אשר ממש החיתה נפשות אלפי ישראל, שכבר עמדו לפני יאוש ח״ו. שני ימים אח״כ נרצה הפרעמיער קאלינעסקו ע״י האַנטישמיים. מענין שברוב הקהלות, אשר הגזירה לא הגיעה שמה בעוד מועד אף לא ידעו שנמלטו מגזירת־גירוש ר״ל, כי לא נתפרסם כלל בהעתונים מזה כנ״ל.

22. השתדלות בדבר מורים יהודים. כבר הזכרנו לעיל שענין מילוי־מקום של מורים יהודים בבתי־ספר יסודיים שע״י הקהלות הי׳ בעיה תמידית ומעציבה עבור הקהלות, וכמובן שמשנה לשנה נתקשה הענין. ובכן הופיעה

מלאכות מורכבת ממו״ה בנימין ציטרון שליט״א ממו״ה ישראל אולמן זצ״ל, שני סגני הלשכה, ממר לאקס סאלוואטאר מזכיר לשכה הניולוגית ומהרב אבראהאם לפני השר לחינוך טאני, והבטיח להם שבשנה זו עוד יוותר על פיטור מורים היהודים ממשרתם.

23. סידור ענין בחינות הרבנים בכלל. במדינת רומניא הופיע חק שכל רב אשר רוצה לקבל שחרור משירות הצבא מחויב להתיצב לבחינה לפני ועד בחינות־הרבנים, אשר יושב ויבחן פעמים בשנה, ואם יזכה בבחינה יפטר מצבא. כפי החוק בעצם תבעו מהרב הצעיר תעודה מארבע מחלקות תיכוניות, אולם על השתדלות נשיא הלשכה הגה״צ ר׳ בן ציון וועזעל זצ״ל, אשר חי׳ חבר לועד הבחינה כעשר שנים, נטו בכל בחינה מחומר הדין, אף שהדבר עלה בקשיוי, וקבלו לבחינה גם את הצעירים, אשר לא רכשו תעודה כזאת. אבל הענין בעצם חכה לסדור, כי מה יעשו בחורים חסידים ובני אדמורי״ם, אשר מלאו כריסם בש״ס ופוסקים, והתרחקו מספרים חיצונים, ומדוע יגרע זכות המתקדשים והמטהרים שהוגים בתורת ד׳ יומם וליל, ולמה לא תהא כהנת כפנדקת. בעד תלמידים הללו השתדלה הלשכה במשך שנים פעמים מספר שתנתן להם אפשרות ליהנות מזכות לקבל שחרור מצבא, אבל בכל פעם נדחתה בקשתה.

ביום 16 לנובמבר 939, התיצבה מלאכות מהרב הראשי ד״ר נימרובר, ממו״ה בנימין ציטרון ומהרב אבראהאם לפני המיניסטר לדתות ניקאלאע זיגרע, והוא הרכין ראשו לקראת בקשת הלשכה. אולם בנתיים נתפטר המיניסטר זיגרע ממשרתו, ואת מקומו ירש המיניסטער ניסטאר, והפקודה אשר כבר נתאשרה מחבירו הקדום חתם הוא שמו עלי׳.

ובכן בעתון רשמי מספר 5 מיום 5 ליאנואר 940 הופיעה הפקודה מספר 54192 מיום 22 לדצמבר 939, שכל תלמיד אשר יציע תעודה שלמד ארבע שנים בהישיבות הרשמיות במדינת רומניא, או אשר יש לו תעודה מארבע מחלקות תיכוניות, יש לו רשות להתיצב לבחינת הרבנים שבהקולטוסמיניסטריום, ואם יעמוד בנסיון יש לו זכות לקבל חופש מצבא.

24. הנהלת הלשכה. הנהלת הלשכה בתקופת 940—932, היתה מורכבת: הגה״צ ר׳ בן ציון וועזעל זצ״ל — טורדא, נשיא הלשכה; הרב מו״ה חיים פריינד ואחריו בנו מו״ה יוסף פריינד שליט״א סגן־נשיא הלשכה; הגביר מו״ה ישראל אולמן זצ״ל — גראָסווארדיין, סגן־נשיא הלשכה; הגביר מו״ה בנימין ציטרון שליט״א — מעדיאש - סאופאולא, ברזיל, סגן־נשיא הלשכה; הרב מו״ה משה לאווי זצ״ל — קלויזנבורג, יועץ הלשכה; הרב מו״ה סיני זייף זצ״ל — קלויזנבורג, יועץ הלשכה; הרב מו״ה צבי יעקב אבראהאם שליט״א — טורדא־ניו־יורק, מנהל הלשכה בפועל לפני המיניסטריון בבוקרסט; מו״ה יוסף ראָזנער זצ״ל — קלויזנבורג, מזכיר־ראשי הפנימי; מו״ה יצחק גליק זצ״ל — ביסטריץ, מזכיר.

25. מפעלות ההנהלה בכלל. לא אמנע טוב מבעליו מלהזכיר, שהגביר

הנכבד מו"ה בנימין ציטרון — מעדיאש, סגן־נשיא לשכה מרכזית, מעת הבחירות שבשנת 937, ועד פברואר 940, עת שעזב לחלוטין את מדינת רומניא, בישבו לרגלי מסחריו בששת ימי המעשה בבוקרסט, עמד בכל פעם לימין הרב צבי יעקב אבראהאם, אשר בחדש נובמבר 933, עת שכבוד חמיו הנשיא זצ"ל נפל למשכב על כמה שנים, אז קיבל הרב אבראהאם על שכמו הנהלת הלשכה לפני המיניסטריון וערכאות הגבוהות, ובלי שום קבלת פרס, או אפילו הוצאות הדרך — חוץ משתי פעמים — נסע מדי חדש בחדשו על שבוע אחד לבוקרסט, כדי לסדר כל עניני כלל של הלשכה, הרבנים, הקהלות ומוסדות אורתודוכסית, ע"י הקשרים הגבוהים אשר מסר לידו הנשיא. במשך שתים עשרה שנה, עד סוף ליולי 945, היו כל העניינים הנ"ל — קרוב לשני אלפים — בקטון כגדול נחתכים על ידי הרב צבי יעקב אבראהאם. מר ציטראן והרב אבראהאם היו רגילים בצוותא להתיצב לראיון לפני השרים בהשתדלותם לצרכי ולטובת הכלל.

מר ציטרון עוד יזכר לטוב, שבמשך שנת 941, בעת אשר היהדות בט. ע"י פרעות ה"ירוקים" ירדה בשפל המדריגה, ועמדה כמעט לפני יאוש ר"ל, לא שכח מר ציטרון, אחר אשר כבר הציל עצמו ואת ביתו לברזיל, את אחיו הנדכאים, ושלח שש מאות אלף לעי, כדי לחלקם בין הקהלות היותר עניות בטרנסילבניא, ושלשה מיליון לעי בעד בית תבשיל כללי במעדיאש ובעד בוקרסט. מעות הללו נתחלקו ע"י הלשכה וקהלת מעדיאש.

תודת וברכת היהדות שבטנסילבניא תלוהו בכל מקום בואו עבור תמיכתו ופעולותיו הנשגבות בעדה.

***

הרב צבי יעקב אבראהאם

טרנסילבניא הרומנית בין שנות 945—940.

ביום 1 לחודש ספטמבר נהפך עלינו הגלגל, ע"י שנגזרה מדינת טרנסילבניא לחצאין ע"י הפסק־דין הוינאי, באשר גורל הקהלות היותר גדולות, והרבנים הגאונים והצדיקים היותר מובהקים, והבע"ב היותר חשובים נפל להשאר מעבר לגבול על שטח אדמת אונגריא. מה־153 קהלות אורתודוכסיות בטרנסילבניא נסתפחו 106 קהלות, ובתוכם ק"ק: קלויזנבורג, גראסווארדיין, סאטמאר, סיגעט, דעש והסמוכות להן למדינת אונגריא, עד שבט. הרומנית לא נשארו כ"א 47 קהלות אורתודוכסיות; המוכרי ספרים, תפילין, מזוזות, טליתים, ציצית ושאר תשמישי קדושה התרכזו בקהלות הנ"ל, עד שקנית סדור או אפילו לוח בעד יהודי הקהלות הנשארות ברומניא היה כמעט מן הנמנע או כרוכה בקישויים עצומים.

הלשכה המרכזית האורתודוכסית בט. אשר היתה מאז סמל אחדות

הקהלות בזכותה האבטונומית, ואשר תווכח בין הערכאות הגבוהות ובין הקהלות, העתיקה מקום מושבה מקלויזנבורג לטורדא, תחת הנהלת הג"ר יוסף אדלער אב"ד שם בתור יו"ר, וכותב הטורים בתור מזכיר־ראשי, אשר בחוסר הזדמנות לאסיפה כללית, קבלו הרשות בכתב ע"ז כמעט מרובם ככולם של הרבנים והקהלות בט.

כל הארכיון של הלשכה והקהלות נשאר לדאבוננו עפ"י סבה בקלויזנבורג, עד שאפילו הקמת הלשכה בעצם היה „יש מאין".לאשרנו, נעשו משנת 1933 כל התזכירים אל המיניסטריונים בטורדא, וכמעט מכולם נשארה כאן העתקה אחת, ומלבד זה נשארו עוד בזכרון הפקודות השונות הנוגעות לזכיות היהודים ברומניא. ככה התחלנו לארגן מחדש ממש את הלשכה המרכזית האורתודוכסית בטרנסילבניא. הלשכה התחילה להתקשר עם המיניסטריונים בבוקרסט, ועם הרבנים והקהלות, אולם מצד שביתת הדואר, התפתחה פעולת הלשכה רק לאט.

על איזו פעולה קונסטרוקטיבית מצד הלשכה גם לא עלה על דעתנו לחשוב, לרגלי הגזירות אשר התנפלו כזרם שוטף כמעט מיום ליום על יהודי טרנסילבניא הרומנית. הלשכה התאספה בטעמעשוואר בחשאי בהשתתפות חברי ועד הישינים הנשארים שתי פעמים: בסוף חודש דצמבר 940, ובחדש מאי 941, ממש בסכנת נפשות. הלשכה התאמצה גם לרכוש אתרוגים בעד הרבנים והקהלות ולחלקם בעד מחיר־שוה, מחוסר רשות ואמצעי נסיעה, וגם כדי למנוע שיפלו בידי איזו שודדים. אולם בכלל כל פעולת הלשכה התרכזה יותר בכיוון להקל כובד הגזירות כפי האפשרות מעל היהודים, ולהשתדל עבור תמיכה בעד הקהלות. ככה התנהלה הלשכה עד יום 16 דצמבר 941, בעת שעפ"י פקודת ממשלת אנטונסקו נתבטלו בפעם אחת כל מוסדות יהודי רומניא בלתי יוצא מן הכלל, ותמורתם הוקמה „מרכז היהודים ברומניא" עפ"י נוסח היטלר ימ"ש.

ממשלת ה„ירוקים". התעמולה האנטישמית העזה, אשר התנהלה זה עשרות בשנים באופן שיטתי ברומניא, בתחלה ע"י חברות, כתות ובתי־ספר נעשתה לבסוף בפומבי ע"י הממשלה, ומצד השני הממשלה מצאה לנכון להעמיד בעד המהפכה שנתהותה ברומניא ע"י פסק־דין הוינאי כשעיר־לעזאזל את היהודים, והוציאה גזירות שונות נגד יהודי רומניא, והתחילו להשליך את היהודים מרכבות הברזל ולהכות אותם בקרית חוצות. הפרעות נתגברו ע"י ממשלת ה„ירוקים" אשר התחילה ביום 6 ספטמבר 940. רוב פעולות הירוקים נעשו באופן, שאחר חצות הלילה הוקמו היהודים ממשכבותם והובלו למושב הנהלתם, ושם עונו בעיניויים שתים, והוכו באכזריות, עד אשר כתבו וחתמו שטרי־מכירה של בתי־חרושת, חניות, בתים ושאר נכסי דניידי ודלא ניידי בעד איזה מחיר נמוך, או אפילו במקח השוה, אבל בלא תשלום דמים; או הובלו היהודים ביערות, ושם הוכו בלי חמלה. אוי ה' לו לאותו יהודי אשר סרב למלא פקודתם. יהודים לאלפים הובלו למחנות ההסגר שבטאַרגוזשיאול, קאַראַקאל

וכאלה, ורבים מהם הובלו אח"כ לטרנסניסטריא, ומשם רק מתי מספר שבו.

ה„שומרי־ברזל" עשו פרעות בכל מדינת רומניא. בבוקרסט הגיעו הפרעות בימי 23—21 ליאנואר 941 עד לידי כך, שבשלשה ימים הללו נרצחו באופן נורא ואכזרי עד מאוד 123 יהודים. מהם ע"י שהובילו אותם לבית־המטבחיים, ושם שחטו אותם כבהמות, ותלו אותם על מסמרות, וכתבו על חזיהם האותיות „כשר" הי"ד.

אנטונסקו גבר על ה„שומרי־ברזל", ובעיקר על „האריא־סימא" ודחה אותם מהממשלה. הרציחות הגלויות נתמעטו, ובמקומן באה האנטישמיות־השיטתית, עפ"י פקודת והשגחת ברון קיליגר, ציר הגרמני ברומניא.

בסוף ליוני 941 הוכרחו כל יהודי רומניא לעזוב את מקומות מושבותיהם בכפרים ובערי השדה, ולהתרכז בערי הבירות של כל מחוז כבגיטו. שם הוקמו על הוצאות הקהלות מחנות לדירה, והנשארים או האמידים שכרו דירות, או התכנסו ונדחקו בדירות אחיהם, אשר קבלו אותם באחוה ובאהבה, וישבו שם צפופים. אז התחילו להוביל את כל הגברים מגיל 18 ועד בן חמשים ל„שרות־העבודה" לתיקון־דרכים, לתיקון מסילות הברזל, לכריתת־יערות וכאלה. (אפי' בין רבנים נמצאו כאלה שהוכרחו להכנס לשרות־העבודה, כהג"ר אברהם קליינמאן — סענטמיקלאָש, והג"ר אפרים פישל סופר — טעמעשוואַר ועוד היהודים הורחקו מפרנסותיהם, מחניותיהם, מבתיהם ומדירותיהם, במשך איזו שבועות לא הותר להם לילך ברחובות העיר, כ"א לעתים וברחובות קבועים ובדרך היותר קצרה; ברכבות־הברזל, בקרונות ובאבטומובילים נאסר ליהודים לנסוע עד אויגוסט 944; ההליכה בשוק היתה כרוכה לפרקים בסכנה בעד יהודי; היהודים הוכרחו למסור להממשלה מלבושים ומנעלים עד אין מספר; משך כל השנים לא הותר לישראל לקנות מן השוק לפני שעה עשר המזונות היותר נחוצים. לרוב נמנעו לגמרי מן היהודים. גם לחם לא נחלק בעד יהודים כ"א ג' פעמים לשבוע, והלחם הי' שחור כטיט, ומשקלן רק עשרים דעקא (חצי פונט לערך) בעד כל נפש; היהודים הוכרחו לשלם דמי הלחם כפליים, והיינו בעד 40 דעקא, אשר הי' חק הלחם בעד ערלים; בכל משך זמן המלחמה נאסר ליהודים לעסוק בשום מסחר או להרויח במה שהוא, ועכ"ז הוטלו עליהם מסים שונים גבוהים, כפי ערך הונו של כל איש משנת 940, ומי שלא שילם, אחת דתו להגלות לטרנסניסטריא; היהודים ברומניא אכלו ואבדו כל הונם וכספם במשך ארבע השנים, עד שתשעים אחוזים מהם ברבות הימים נתהפכו ממנדבים למקבלים. כדאי להזכיר שגבירים בעבר קבלו מתמחוי הקהלה תמיכה של 325 לעי. (פחות משני דולר) לשבוע . . . על שכם הקהלות הארטה. בט. נפלה גם הסתפקות היוצאים לשרות־העבודה עם מזון כשר, חוץ מתמיכת משפחותיהם. לא הורשה ליהודים לעזוב את עירם משך ארבע שנים . . .

הצלת יהודי רומניא בכלל בדרך נס. בקיץ ובסתיו 945, דרך עברי המדינות ציכוסלובקיא, המחנות שבגרמניא, מדינת צרפת, עד בואי לשלו'

לארצות הברית, ארץ החופש והדרור לכל יושביה, בלי הבדל בין גזעים או דתות, ארץ מבורכת בכל מילי דמיטב, אשר ד' אלקיך דורש אותה תמיד מראשית השנה ועד אחרית שנה, הי' לי להשיב בשיחות פרטיות ובעת נשאי נאומים פעמים מספר, החל מאגודת הרבנים, עד ועד הפועל של הקונגרס העולמי, ועד סניפי הסתדרות יהודי טרנסילבניא באמריקא, כדי לספר את אשר קרה את יהודי אירופא בכלל ואת יהודי רומניא בפרט משך חמש שנים האחרונים, וביחוד על השאלה, האמת היא שיהודי רומניא נמלטו לנפשם ולא הושמדו ע"י חמת הצורר ימ"ש; האמת היא שמלאך המשחית, אשר השכיר חציו מדם יהודי אירופא, ולא הבחין בין טוב לרע, פסח על בתי בני ישראל ברומניא, וכיצד יש להסביר את החדה הנפלאה? . . .

תשובתי המוחלטה היתה, שבעצם אין זה רק נס גלוי מן השמים, וגם זה רק איזה נס יוצא מן הכלל. ביחוד אם נתחשב, שהנאצים הארורים ימ"ש הי' להם מערך גמור, מעובד בכל פרטיו ודקדוקיו בהתאם לדיקנות הגרמנית, כדי לשלוח יהודי טרנסילבניא למחנה־ההשמדה בעלזעץ, ושם להכניסם כולם כאחד ישר לכבשונות . . .

בין התעודות הנמצאות אחרי שביתת הנשק בלשכת הפרעמיער יאן אנטונסקו, נמצא הפרטי־כל מהישיבה שנתקיימה בימי 26—28 לספטמבר 942 בברלין, באותה ישיבה הוחלט לשלוח שתי מאות ושמנים אלף נפשות יהודי רומניא למחנה־ההשמדה בעלזעץ, ובאי־כחה של ממשלת רומניא ובאי־כחה של הנהלת הרכבת הגרמנית הגיעו לידי הסכם: „מקום יציאת קרונות יהודי רומניא יהי' באדזשוד, שבין פלאיעשט־צרנוביץ; הקרונות הללו ילכו דרך צרנוביץ־סניאטין ישר עד בעלזעץ; בכל שני ימים תצא רכבת בת חמשים קרונות עם יהודים, וקרון אחד מקושר לה עם החיילים המלוים מאדזשוד; כל אחת מרכבות הנ"ל תעבור בתחנת סניאטין בכל לילה שני אחר חצות הלילה שעה אחת ושלשה רגעים בדיוק, עד אשר תגמר כל הגירת היהודים". תחת ההסכם נחתם מטעם הנהלת רכבת הגרמנים, הערי קלעם.

אולם חסדי ד' כי לא תמנו, שלמרות שהיתה להם להנאצים הגרמנים כל השגחה על מדינת רומניא וממילא גם על היהודים דשם, ולפרקים קרובים גם הופיעו בהעתונים הגרמנים שבמדינה שאלות ותביעות להחיש גירוש יהודי רומניא, וכנ"ל שסכנת הדפורטציא רחפה על יהודי רומניא בכל זמן ועידן, עכ"ז ע"י ניסים ונפלאות השם היוצאים מן הכלל נצלנו מהשמדה בטוחה, והרבה שליחים למקום: פעם ע"י ציר הואטיקן וצירי מדינות שונות; פעם ע"י השתדלויות הרופא־שיניים היהודי ד"ר ווינקלער, והרופא־עיניים המשומד ד"ר בלאטט, שניהם היו רופאי חצר בית המלך הרומני, שהשתדלו פעמים רבות אצל המלכה הלינה, אם המלך מיכאעל, אשר תמיד השפיעה על בנה ועל הממשלה לבטל גזירת גירוש, שנתבקשו ע"ז בחשאי מצד הרב־הראשי בבוקרסט ד"ר אלכסנדר שפרן וד"ר זאב פילדמן; פעם ע"י המדינאי הטרנסילבנאי

המפורסם ד״ר יוליו מאניו, שמצד אנשי הרעגאט הוצע שיהודי טרנסילבניא יהיו השעיר לעזאזל בהדיפורטציא, תמורת יהודי רעגאַט, ורייטער ואוישער מטעמעשוואר ואחרים השתדלו לפני יוליו מאניו, ובמועצת המלך התנגד ומחה בכל תוקף ועוז נגד הצעת הקרבת יהודי טרנסילבניא כשעיר לעזאזל לשלחם בגולה ולהשמדה כדי להציל על ידם יהודי הרעגאַט (רומניא העיקרית) . . . (תודת יהודי טרנסילבניא אנו מביעים לכל הנ״ל גם בדרך זה עבור השתדלותם להצלת היהודים בימי הזעם).

אולם בדרך טבעי יש להודות: למפלת צבא הגרמני בסטלינגרד, מכיון שהרכבות אשר הוקצו להובלת יהודי רומניא הוכרחו להשתמש בהם למטרת תסוגתם וכדי להוביל חייליהם הנפצעים; להופעת חיילי הסובייטים, אשר הניאו את הגרמנים מלבצע את זממם; ולא לאחרונה לאופים־הנוצי של הרומנים, אשר התבלט בדיוק במשך המלחמה העולמית הראשונה, שהתחברו בתחלה לאוסטריא־אונגריא, ואח״כ לאנגליא. ככה קרה למזלנו גם ביום מפלת הנאצים בסטאַלינגראד, כאשר ראו הרומנים, כי כלתה אליהם הרעה ע״י מפלת הנאצים, הוקלה מעט האכזריות הנוראה נגד היהודים, עכ״פ באופן שהיחידים האַנטי־שמיים די בכל אתר ואתר, אשר מלפנים כמה מהם דחפו את מכריהם היהודים מעשרות בשנים על הרחוב, או עכ״פ התביישו להשיב שלו׳ בפומבי ליהודים, שאפו אחר מפלת סטאַלינגראד שוב להתחבר ליהודים אחדים, או עכ״פ להראות להם פנים שוחקות, כדי שליום הדין, אשר יתבעו מאתם דין וחשבון על מעשיהם המתועבים, לכאו״א יהי׳ לאל ידו להשען על ריעותו של יהודי שלו, שאותם היהודים יתנו אז עידותם עליהם ויצדקו. . .

חורבן בוקאווינא

חורבן בוקאַווינא ובסרביא. ההיסטוריא של יהודי ט. יש לה שייכות בהמאורעות המעציבים של יהודי בוקאַווינא ובסרביא, לא לבד משום שגורל אחד עלה על כל יהודי רומניא בכלל, כ״א מטעם שרבים מיהודי ט. אשר גרו או שהו במקרה בימים אלה במדינות הללו, היו שותפים בגורל אחיהם היהודים הללו; וגם משום ששלשים וחמש אלפים נפשות מיהודי בוקאַווינא ובסרביא לערך התישבו על פקודת ממשלת רומניא בשנות 947—946 בטרנסילבניא, על מקום יהודי ט. שהלכו על קדה״ש לאוישוויץ, ועי״ז נעשו מאורעות יהודי בוקאַווינא ובסרביא חלק ממאורעות יהודי ט.

החורבן בכלל. ביוני 940 נמסרה בסרביא וצפון בוקאַווינא לרוסיא הסובייטית. ביום 22 יוני 941 פרצה המלחמה בין רומניא בתמיכת גרמניא מצד א׳ לבין רוסיא הסובייטית מצד השני. בתחלה גבר צבא רומני־גרמני את הרוסים, וכאשר הנאַצים צעדו קדימה רצחו בלתי שום רחמנות באיזו מהמקומות כל הגברים, ובאיזו מקומות הרגו אנשים, נשים וטף ר״ל. ככה הי׳ בבוקאַווינא וגם בבסרביא, בחילוק שבבסרביא חלק התושבים יהודים מלטו נפשם בעוד מועד לרוסיא הסובייטית.

חורבן יאס. ביוני 941 נתפסו כעשרים אלף יהודי עיר יאס אשר במאלדאוא, והושמו בקרונות של רכבת הברזל, בכל קרון הושמו 90—80 נפשות, בלי מזון ובלי מים, ובחום הנורא הובלו איזה קילומיטרים משך שלשה ימים עד תחנת פאדול־אילאי הסמוכה ליאס, ואחר השלשה ימים מתו ונהרגו כשנים עשר אלף נפשות באכזריות נוראה, הי"ד.

הפרעות בבוקאוויגא. על דבר הפרעות, הרציחות והשמדת יהודי בוקא־ווינא, כמובן שאין המקום מספיק להביא את כל הפרטים מכל הערים ומכל הכפרים, כי דמי הדפוס עולין עד למעלה ראש, ודפסת מרובה לא דפסת, ובפרט שכמעט בכל מקום הרציחות נעשו באותו אופן ר"ל, לכן נצטמצם בקיצור בהקורות אותם בעיר הבירה צרנוביץ, ובעוד איזה מקומות: ויזניץ, אונטער־סטאנעשט, סערעט, שאץ, איצקאן ובורדוזשען.

הרציחות בצרנוביץ. ביום א' ליולי 941 הופיע משמר־צבאי רומני בצרנוביץ. יהודי צרנוביץ התחבאו. חיילים רומנים בסיוע של חוטבי־עצים ומנקי־רחובות אוקראיניים התנפלו על בתי היהודים, ובזזו את כל אשר להם. ההרוגים שהובאו לקבר ישראל בביה"ח בשתי קברות משותפים באותו יום עולים לחמש מאות לערך. ביום ב' וביום ג' שלטה בתוך העיר הגיסטפו הגרמנית. היא שלחה אחר הרב־ראשי ד"ר אברהם יעקב מאַרק, ואחר עוד כאלף וחמש מאות יהודים ובחרו כמאה נפשות, צעירים ובעלי כח, וביניהם גם את ד"ר מארק והובילו אותם לנהר פרוט. אחרי עינויים שונים ירו והרגו אותם. אור ליום ד' הניחה הגיסטפו בתחתית הטעמפיל המפואר פצצות והבנין נתפוצץ. ככה נהרגו כשני אלפים נפשות יהודים בצרנוביץ באותן הימים.

מחדש יולי עד אוקטובר 941 עמדו אחב"י בצרנוביץ רק תחת עבודת הפרך, בזה ושלל. ביום 11 לאוקטובר 941 נולד באופן רשמי הגיטו ליהודי צרנוביץ.

יום 11 לאוקטובר 941 הי' ביום ש"ק. בשעה 9 בבוקר נקרא הנהלת הקהלה עם ד"ר נייברגר בראש לפני קצין הצבא, ונקרא לפניהם פקודת העמדת הגיטו. במקום אשר דרו מלפנים כארבע־חמשת אלפים נפשות דחפו 55.000 נפשות, עד שבכל חדר נדחקו ועמדו צפופים כעשרים נפשות, וגם אח"כ נשארו לאלפים החוצה ברחוב הגיטו. באותו שבת אחב"י עד אין מספר אבדו, א"ע לדעת ר"ל.

בהגיטו לא הי' מים, ולא אור ולא מזון. לחם הי' אסור להכניס מבחוץ. הנוצרים המעטים, אשר דרו דרך אגב על שטח הגיטו מכבר, ממש נתעשרו. להם הותר לעזוב את שטח הגיטו בכל עת, ועל ידם הוספק מזון בני הגיטו. נשי הפקידים הגבוהים כהפרינצעסין שטירבעי, אשת פלאנדאר מלפנים המושל בבוקאוויגא, וכאלה, הורגלו לבא לסחור את הגיטו. תמורת איזה לחמים אשר הביאו אתם מבחוץ, קבלו אדרות־פרוה היותר יקרות ותכשיטי זהב ושאר דברי חפץ.

ביום 15 לאוקטובר הקיפה המשטרה איזו מרחובות הגיטו, וקבצה את המחנה הראשונה, אשר נגזרה עליה לילך לגולת טרנסניסטריא. בראש המחנה הראשונה הלך רב א' זקן עם בניו וס"ת על זרועיו, ואחריו נהרו כשני אלף נפשות, ותהום כל העיר לקראת המחזה הנוראה. ראש העיריה טראיאן פאפאווויטש השתדל לפני הפרעמיער יאן אַנטונעסקו שחמשה עשר אלף מבין יהודי צרנוביץ, אשר נחוצים הם בעד כלכלת העיר, ישוחררו מהדיפורטציא וישארו בעיר. עתה התחיל המקח, מי לקרב ומי לרחק. לוקחי השוחד היו המושל הגנרל קאלאטעסקו וסגן שלו מאיר מארינעסקו בעצמם. לכל היהודים שנשתחררו מהדיפורטציא הותר לשוב לביתם. אולם דירותיהם וכל אשר להם כבר נכבשו ע"י השכנים הטובים. בין אלו שנשארו בצרנוביץ היה מו"ה יצחק ראַזנער, אבי מו"ה יואל צבי ראזנער — ניו־יורק, שהי' היו"ר ממפלגת הארטה. וקולטוס־ראַט של הקהלה, אשר השתדל לטובת אחב"י שנשלחו לטרנסניסטריא.

הדיפורטציא השלישית היתה ביום ש"ק ע"י התליון מאיר מארינעסקו. הדיפורטציה הרביעית היתה ביום ש"ק 14 יוני. ככה הלכו לגולת טרנסניסטריא המחנות עד יום 10 לספטמבר 942. כפי עדותו של ד"ר מאיר טייך, מכל היהודים האלו אשר נשלחו שמה בגולה בין 7 יוני — 10 ספטמבר, בחדש נובמבר 943 לא נשארו בחיים יותר משבעה מאות נפשות. השאר מתו ברעב ובמגפה, או נרצחו ע"י החיילים הרומנים. את רכושי יהודי צרנוביץ גזלו וחמסו או שכיניהם, או פקידים גבוהים ושאר נוצרים, אשר באו ביחוד מבוקרסט, כדי לבוז ולשלול הון יהודי, ומשם נתעשרו.

וויזניץ. לוויזניץ שבו החיילים הרומנים ביום 3 ליולי 941. תומ"י ארגנו פרעות במשך כ"ד שעות נגד היהודים. באותו יום הרגו החיילים הרומנים 23 יהודים.

אונטער־סטאַנעשט ע"י הנהר טשערעמוש, שבין צרנוביץ לוויזניץ, מחוז שטראושאניץ, אחר אשר הצבא הסוביטי עזב את הישוב, פקד למחרתו ראש העדה, שאפקא לקבץ את כל היהודים ללשכת העיריה. מבין הנאספים שלח כעשרה אחוזים זקנים לביתם והנשארים סגר. בשעה 10 בלילה התחיל שאפקא לקרא ארבעה־ארבעה מהם, באמתלא כדי לרשום אותם ולסלק להם תעודות. אותם שנקראו ככה הובילו השדה ששמו קעבא, ושם פשטו אותם ערומים וירו בהם כדורים. בלילה ההוא, אור לי"א תמוז תש"א נרצחו באופן הנ"ל: הרה"ג ר' דוב פריעדלאנדער הרב דמתא זצ"ל ושני בניו, הב' נתן צבי בגיל כ"א וה"ב אלימלך בגיל י"ז; והרבה מיהודי הישוב. אחרי איזה ימים העמידו מחנה־ההסגר באונטערסטאַנעשט, ורכזו שם גם את יהודי בארבעשט, נאפא־לאקוין, ארעשאן, וקלינעשט. באויבערסטאַנעשט הסמוכה, אספו כל היהודים בבית הכנסת דשם והרגו את כלם, הי"ד.

סערעט. את יהודי הקהלה סמוך לפרוץ המלחמה בין רומניא ורוסיא הסוביטית שלחו הרומנים בקרנות להישוב קאלאפאט, שעל חוף הנהר דונא

ועל גבול יוגוסלביא, אולם גם משם הובילו אותם הלאה לטרנסניסטריא.

בין גולי סערעט היתה משפחת הג״ר אלכסנדר שלמה סופר זצ״ל וחתנו הג״ר יוסף נפתלי שטערן שליט״א המוציא לאור ״דרשות חתם סופר״ עם הגהותיו.

גולת יהודי שאץ, איצקאן ובורדוזשען. לראשונה מכל יהודי בוקאווינא הובלו לגולת טרנסניסטריא יהודי שאץ, איצקאן ובורדוזשען. בין גולי שאץ הי׳ גם אבי הגה״צ ר׳ מאיר שפירא זצ״ל אב״ד ור״מ לובלין, אשר שב מגולת טרנסניסטריא ואח״כ של״ח.

חורבן בסרביא

חורבן בסרביא. ביום 22 ליוני 941, שהנאצים התנפלו על רוסיא הסוביטית, מתחלת גם חורבנם של יהודי בסרביא. ממשלה הסוביטית התחילה להעביר את היהודים משם לצד מזרח בעוד מועד. הובלות הראשונות שנשלחו ברכבות מיוחדות הגיעו בסדר למקומם המיועד. אולם ההובלות האחרונות שנשלחו בזמן שהנאצים כבר הפציצו את ערי רוסיא, נפלו בידי הנאצים, ונשמדו כמעט לגמרי.

קישונוב. (50.000 נפשות לערך). רובם ברחו עם צבא הסוביטי. בזמן שצבא הרומני נכנס לקישנוב מצאו שם י״ב אלף נפשות יהודים. אחרי ימים הראשונים של שוד, חמס ופרעות נסגרו היהודים דשם לגיטו. יהודים רבים נהרגו, או גועו מקור, מרעב או ממגיפות. הגאון האדיר ר׳ יודא לייב צירלסון זצ״ל, רבה של קישינוב ומדינת בסרביא, נהרג ע״י פצצה בימים ההם, הי״ד.

בעלץ. (28.000 נפשות יהודים), רובם ברחו עם צבא הסוביטי, ונשארו בביתם כתשעה אלפים. חלק גדול מהם נשמדו ע״י הגרמנים והרומנים. ארבעים ממנהיגי הקהלה נקברו חיים. ס״ה נשארו בחיים ח׳ מאות נפשות. אלו נשלחו לזשורזשו, על חוף הנהר דונא, ומשם לטרנסניסטריא.

חאטין. (48.000 נפשות יהודים). ביום 8 יולי, יום כניסת חיילי הרומנים, חטפו כחמש אלף נפשות וסגרו אותם בבית הכנסת, והרגו את כולם, כחמש מאות בכל פעם.

טיגהינא־בענדער (17.000 נפשות יהודים) נעשה להם נס שממשלה הסוביטית נתנה להם הזדמנות להמליט את נפשם והונם. ככה נמלטו יהודי: דאמבראוויני, וואַרטוזשעני, מארקולעשטי, קאפרעשטי, אונגעראווקא, הרומנים בעת כניסתם לטיגהינא מצאו 670 נפשות והרגו את כל הזכרים והטף, ואת הנשים שלחו לבתי בושת. איזמאיל (12.000 נפשות). את הנשארים שמצאו הרומנים בשעת כניסתם אספו בביהכ״נ והפציצו אותה באויר. ככה השמידו גם את יהודי באלגראד וקיליא. אקערמאן (13.000 נפשות). הנשארים שנמצאו בשעת כניסתם, 1.600 נפשות יהודים קברו חיים. גיטות העמידו הרומנים ב־סעקורען, יעדעניץ, מארקולעשט ובשאר מקומות. בכפר טשיפאוויץ הרגו את כל היהודים, 60 נפשות, וקברו אותם בקבר אחד.

בימי 12—8 אוקטובר 941 נגרשו כל יהודי הגיטו בקישינוב ומשאר הגיטאות שבבסרביא לרוב רגלי לטרנסניסטריא. יהודי חאטין, סעקורען, ויעדע־ניץ נגרשו למאהילוב־פודוליא. בעת שהגיעו אל היער סמוך למוהילוב עצרו אותם הגרמנים מלכנס לעיר. היהודים הוכרחו לשאר ביער בקור ובגשם שוטף. רבים מהם גועו מקור ומרעב. יהודי בסרביא גלו למחנות: מוהילוב, שארגאראד, אלגאפאל, זשמערינקע, באלטא, קאפיאגאראד, בערשאד, לאדיזשין ועוד.

מיהודי בסרביא לא נמצאו על שטח אדמת בסרביא בשנת 943 יותר משבעים נפשות. אין איש יודע הסבה שהרוצחים מדוע לא הרגו אותם. את אומללים הללו סגרו בבית המשוגעים בקישינוב, ורופאים עשו עליהם נסיונות נוראות.

ביום 31 ליולי 943 הופיע בה־„קראקויער־צייטונג", שמדינת בסרביא היא נקי׳ מיהודים. (עיין עוד „דער בעסאַראַבער איד" 946, ומשנת 948, בהמאמרים של הג״ר מרדכי שוחטמן ז״ל, די סאראקער ושל משה קופיט).

הפרעות וגירוש שאר יהודי בוקאווינא ובסרביא בוצעו באופן הנ״ל, ואולי ע״י איזה שינוי שאינו לא מעלה ולא מוריד, כלפי האסון הנורא אשר קרא אותם ואותנו. גם מטרנסילבניא הרומנית נשלחו בגולת טרנסניסטריא הרבה יהודים לא אמון בם בנוגע למדיניות, וביניהם גם יהודים נוטרליים, רק ששמם הי׳ דומה לאיזה מהקומוניסטים וכדומה.

היוצא לנו מזה הוא: שמבין שתי מאות וחמשים אלף יהודי בסרביא, אחר שחלק מהם נמלטו לרוסיא הסוביטית, ואחר אשר אַנטונסקו פקד להוביל את הנשארים לגולת טרנסניסטריא נשארה כל מדינת בסרביא „נקיה מן היהודים" ואבדו בעדנו ובעד כל היהדות החרדית גאוני וגבורי האומה כהג״ר הרב ישעי׳ רייכער אב״ד באיזמאיל בעהמ״ח „מקרא ומסרת"; הרב אלי׳ פוסק — טטרבונד: הרב שלום הכהן שיין — רינא בעהמ״ח „שערי שלום" ועוד ועוד, הי״ד. ומבין מאה ועשרים אלף יהודי בוקאווינא לא השאיר אַנטונסקו יותר מ־16׳000 יהודי צרנוביץ. חוץ מאלו אשר נמלטו לנפשם, למרות העינויים, המכות, הרעב, המגפה ורציחות, ואשר שבו אח״כ מגולת טרנסניסטריא קרועים ובלויים בגוף ונפש.

ימי גולה והשמדה בטרנסניסטריא. באודיסה קרה מעשה נורא: ביום 16 אוקטובר 1941 עזבו חיילי הסוביטים את אַדיסה. חיילי הרומנים הנכנסים רצחו את תושבי העיר ששה ימים וששה לילות, וביום 22 אוקטובר התפוצץ הבית אשר פקידי חיילי הרומנים התישבו בו. עפ״י פקודת אַנטונסקו, באמתלא שהפצצה בלי ספק בוצעה ע״י הפרטיזנים (לבסוף נתגלה ע״י חקירה רשמית שחיילי הרוסים עשו זאת טרם עזבם את העיר) ניתן צו להרוג תמורת כל פקיד רומני 200 נפשות, ותמורת כל חיל רומני 100 נפשות מאזרחי העיר. והיות שההרוגים היו 16 פקידים ו־44 חיילים רומנים, הי׳ מהראוי לפי פקודת אַנטונסקו להרוג 7.600 נפשות. אבל תמורת זה נתפשו 35.000 יהודים ונרצחו

כולם ע״י תלויות ויריות, על הנשארים שפכו בנזין והציתו אותם באש, הי״ד.

במחוז גאלטא שבטרנסניסטריא נרצחו 70.000 יהודים. בבאגדאנאווקא שדד הקולונל איזאפעסקו הרומני כל הונם מאת 48.000 יהודים. אח״כ כאשר אומללים הללו נתרוקנו מכל אשר להם, הרעיב אותם, עד שבמשך ארבעים יום לא הרשה להביא בעדם מזון מבחוץ. אח״כ פתח מאפיה ומכר כל ככר לחם בעד חמשה רובל זהב. בראותו שגם דרך זה אינו מועיל להוציא יותר כסף מהם, פקד להשמיד את כל היהודים שתחת ידו. בימי 23—21 דצמבר 1941 הכניסם לתוך ארבע ארוות והצית אותן באש, ואת הנשארים הוביל במחנות של 100 נפשות לנהר בוג הסמוך. בתחלה לקח מאתם כל החפצים. מפיהם עקרו את שיני־זהב ואצבעותיהם חתכו עם הטבעות. בקור של 40—35 מדרגות הפשיט את מלבושיהם והרג אותם ביריות, ואת החללים הפיל בחפורות עמוקות. ככה המשיכו רציחותיהם הנוראות משך שלשה ימים. משך ימות אידיהם שבתו הרציחות. אולם הקולונל איזאפעסקו הרוצח הסדיסטי מאין דוגמתו נסע עם סיעת מרעים שמה כדי לרוות נחת וצמאונו הסדיסטי מפעולתו האיומה. ביום 28 דצמבר התחילו הרציחות מחדש, ואחר עבור עוד שני ימים נגמרו מפעלותיהם, עד שמ־48.000 יהודים לא נשארו יותר ממאתים נפשות. הללו נבחרו כדי לקבור ולשרוף את החללים היהודים. במשך שני חדשים נמשכה שריפת יהודים הרוגים הללו, באופן שצוה להניח שורה אחת של קש ושורה אחת של עץ ועלי שורה של חללים, איש שמן אצל כחש. כאשר נגמר אבוד החללים הללו, הרג גם ממאתים איש הללו 150 איש. הרוצח הנורא הזה, הקולונל איזאפעסקו ימש״ו הרג גם בדומאנאווקא 18.000 יהודים באופן הנ״ל, ובהמחנה אקמעצעטקא ענה 5.000 יהודים בעיניים נוראים. בהמחנה וואַרטוזשעני נרצחו 23.000 יהודים.

בוופניארקא, באלטא, מאגהילעוו נרצחו אחב״י. באיזו מהמחנות ניתן להם מזון השייך לבהמות, ר״ל מספוא עד שחלו. מ־150.000 יהודים תושבי בוקאווינא לא נצלו יותר מ־25.000, ומ־250.000 יהודים אזרחי בסרביא לא נשארו יותר מ־7.000 נפשות. ארץ אל תכסי דמם.

תמיה נשגבה בעיני רבים, שבזמן שבמדינות הסביבות כבר נענשו לעונש מות, נתלו ונהרגו רוצחים כאלו למאות, במדינת רומניא, חוץ יאן אַנטונסקו, אף רוצח אחד, ואפילו רוצחים נוראים כהקולונל איזאפעסקו ימ״ש לא נענשו יותר מעונש מאסר . . .

*

הצלת נפשות ע״י אדמו״ר מוויזניץ. המון־עם רגיל לשמוע מאדמו״ר ד״ת ומוסר, לראותו כפועל ישועות, אולם אני מרגיש חוב וצורך פנימי לעדעד זכר אדמו״ר, אשר חוץ מגודל צדקתו, קדשתו וגדולתו, והרבצת תורה בישיבתו הגדולה „בית ישראל ודמשק אליעזר״ בוויזניץ, טפל בעצמו כל משך שנות המלחמה בענין הצלת נפשות באופן נפלא מאוד. בידנו להעיד, שעל ידו וע״י השפעתו הגדולה נשארו בחיים במלוא מובן המלה יהודים לאלפים מאחב״י

מבוקאווינא, אשר הגלו לטרנסניסטריא.

האדמו"ר ה"ה הגה"צ מו"ה אליעזר הגר זצ"ל אבדק"ק וויזניץ, שנפטר ביום ב' אלול תש"ו בירושלים בדמי ימיו. הוא בעצמו ניצול ע"י נס שהי' רחוק מביתו, וקבע אהלו בטעמעשוואר (טרנסילבניא).

בחדשי הסתיו שנת 1941, כאשר הרשעים ימ"ש שלחו בגולת טרנסניסטריא אחב"י שבבוקאווינא רבים מהם תלמידי וחסידי אדמו"ר זצ"ל בוויזניץ, ארגן הרבי עזרה בעדם, הוא בעצמו קיבץ סכומים עצומים, וחוץ מזה ארגן בסיועם של אנשי שלומו וקרובי הגולים שבכל הקהלות מטרנסילבניא ששלחו הסכומים לידו, והאדמו"ר למרות שעבודתו היתה מקושרת עם סכנת מות, וחוץ מזה ד"ר אלכסנדר ליגעטי וד"ר טענער, יו"ר היודענצענטראלע והניולוגים, כמעט חצי שנה השביתו אותו ואימו נגד פעולתו במסירות, שלח הסכומים ע"י חילים גבוהים ונשיהם וע"י תחבולות שונות לידי הגולים, וע"י שהללו אשרו בכתב קבלת העזרה, נתעוררו רבים גם בדבר העזרה גם ע"י משלוח בגדים ותרופות, והודות לפעולתו זו, נשארו בחיים ב"ה לאלפים מהם, ממש ע"י מסירת נפשו של אותו צדיק, זיעועכי"א. בהצלת נפשות הנ"ל עמדו לו לימיני בעזרה־ממשית, חוץ מהג"ר יצחק צבי סופר והג"ר מאיר שיק, שני רבני טעמעשוואר, גם מו"ה אברהם שאהנברונן, מו"ה יצחק פייערשטיין, משפחת שפירא, ובע"ב רבים מאראד ומכל חלקי טרנסילבניא.

*

היחס שבין האורתודוכסיא להניולוגיא. בטרנסילבניא חיו עוד מלבד המאה ושמנים אלף נפשות אורתודוכסים, לערך ארבעים אלף נפשות ניולוגים ושטאַטוסקווא, עפ"י נוסח המידרגי של מנדלזון. היחס שבין האורתודוכסיא הרשמית לבין הניולוגיא הי' בשנים האחרונות שלפני המלחמה האחרונה יחס של רעות. הגה"צ הנשיא זצ"ל מטורדא באישיותו הנכבדה, ובמדיניותו וחכמתו הבין להגן על האיבטוריטט של האירתודוכסיא, כי כלם התיחסו אליו בהוקרה וביראת הכבוד, וידעו להוקיר את ערכו.

שתי הלשכות הללו עזרו זו את זו כלפי חוץ, ובענינים כלליים אדמיניסטרטיבים הופיעו כפעם בפעם יחד במלאכות לראיון לפני המיניסטריון. באסיפות הניולוגים המאיחדים עם הרעגאַט, למרות הזמניתיהם הרבות, לא הופיעה האורתודוכסיא הרשמית אפילו פעם אחת. והנני רואה לנכון להצהיר את הכרתי גם במקום הזה לעומת מנהיגי הניולוגים, ובראשם למר ד"ר יוסף פישער היו"ר, שהם לא עשו, אולי מתוך אהדתם ויראת הרוממות לעומת הגה"צ ר' בן ציון וועזעל זצ"ל, כל ימי חייו אפילו נסיון קל כדי לאחד את שתי מפלגות הללו. העצמאית של האורתודוכסיא היתה מוכרת מטעם כל המפלגות כדבר היסטורי וחיובי המובן מאליו, אשר כל שקלא וטריא ופלוגתא על אדות קיומה תעורר רק קטרוג, תחרות, מדנים איבה בשלומה של שתי מפלגות הללו.

הצעד הראשון להגרעת זכות האורתודוכסיא. הצעד הראשון להגרעת זכותה של האורתודוכסיא מטעם הניולוגים המאוחדים נעשה אחר פטירת הנשיא הגה"צ ר' בן ציון וועזעל זצ"ל, בימי 15—14 למאי 1940.

ד"ר וויליאם פילדרמן, נשיא הפדרציא של הניולוגים המאוחדים, קרא לימים אלו אסיפה־כללית לבוקרסט בדבר הרגולמנט לחוק־הדת „קולטוס־געזעץ", הנחיצות של סדר היום הכריחה את האורתודוכסיא הרשמית להשתתף באסיפה זו כנ"ל. ככה נרשם לבקשתנו בפרטי־כל, שאין אנו משתתפים באסיפה זו, רק כאורחים, לרגלי גודל נחיצות סדר־היום.

במשך משא ומתן זה נתגלתה התנגדות הניולוגים ואיבתם הישנה לעומת האורתודוכסיא, אשר בלטה באופן נמרץ ואופיני בפרט בסעיף 9, אשר סוף כל סוף נתקבל ע"י כל הנהלות הניולוגים שברומניא, כדי להציעו לפני שר ההשכלה, בתור אות ורצון יהודי תושבי רומניא. בסעיף 9 כתוב לאמר: שבעת התיסדות איזה קהלה חדשה ניולוגית או שפאַניאָלית־ספרדית יהי' מספיק אם הקהלה תקבל במוקדם הסכמת הלשכה הניולוגית או השפאַניולית לכך, ושהיוצאים מתוך הקהל המקורית שבעיר ישלמו לקופת הקהלה המקורית מס שלהם עד סוף אותה השנה. לעומת זה דרושים להתיסדות איזו קהלה אורתודוכסית חדשה התנאים דלקמן: 1) חתימת חצי כל בני הקהלה, לדוגמא בבוקרסט יצטרכו לחתום ולבקש זאת כחמשים אלף יהודים . . . 2) החותמים יבוחנו במוקדם אם הם באמת חיים חיי אורתודוכסים; 3) אם היוצאים הם ביכלתם להמציא האמצעים הנדרשים לקיום הקהלה החדשה ומוסדותיה; 4) ששלמו המס להקהלה המקורית עד סוף אותה שנה; 5) שהלשכה האורתודוכסית תתן הסכמתה במוקדם עלי'; 6) שיקבלו במוקדם אישור המיניסטר לעניני־דת על השטאַטוטן שלהם, אולם המיניסטריון לא תתן הסכמתו על השטאַטוטן עד אשר הקהלה תקיים במוקדם כל התנאים הנ"ל, ועד אשר לא תקבל במוקדם גם הסכמת לשכת הניולוגים על יציאתה . . .

התזכיר הדמוקרטי הזה הוצע מצדם לפני המיניסטר לעניני דת כרצון כל יהודי רומניא, למרות שנרשמה מחאותנו החריפה בפרטי־כל נגד קפוח זכיותנו באופן מוזר כ"כ, מבלי להזכיר אפילו ברמז כל שהוא, שדבר זה הוא נגד הסכמתנו . . .

*

המצב בתקופת „מרכז־היהודים". עד היכן הדברים הגיעו ביחס לאורתודוכסיא תחת ממשלת „מרכז־היהודים" די אם נתאר שהשם „אורתודוכס" של קהלותנו נמחק, ולא הורשה לקרא אותן כ"א „יודענ־געמיינדע"; במקום אשר היתה גם קהלה־ניולוגית נמסרה הנהלת הקהלה לידי הניולוגים; בזמן האחרון נמסרה חלוקת התמיכה בעד הקהלות שבטרנסילבניא לידי יו"ר של „מרכז־היהודים" בטעמעשוואַר, הוא אשר מלפנים הי' יו"ר של הלשכה הניולוגית בט', ועל אופיו והתנגדותו להאורתודוכסיא די אם נתאר אותו שבתור יו"ר

„מרכז־היהודים" שם הצהיר בחוזק יד הבלעות הני שתי קהלות אורתודוכסיות גדולות שביאזעפין ובפאַבריקשטאַדט בנוגע לשאלה אדמיניסטרטיבי בקרב קהלת ניולוגית שבאינענשטאַדט (ולא להיפך) . . . והוא אשר השבית פעולתו הנהדרה בהצלת נפשות של הגה"צ מוויזניץ זצ"ל כמעט חצי שנה, ואשר איים עליו במסירות. אף אם אח"כ גם הוא ענה אמן וספר שבחו.

זה הי' הצעד ואבן־בוחן הראשון מצד הניולוגים לאיחוד האורתודוכסיא עם הניולוגיא.

*

היהודים הנמלטים לרומניא. בחודש מאי שנת 1944, בשעת התחלת הדפורטציא של יהודי אונגריא וטרנסילבניא האונגרית לאוישוויץ, מלטו נפשם לטרנסילבניא כחמשת אלפי יהודי אונגריא ופויליו וליטא ושאר ארצות שבאירופא, אשר עד אז התחבאו תחת שמות ותעודות נוצרים בסלובקיא ואונגריא, ולרגלי הגלות שבאונגריא ברחו לטרנסילבניא ולרומניא, בעזרת יהודי טרנסילבניא.

לדאבוננו עוד לא נתגלה כראוי מי האשם בזה שמאחינו שמעבר לגבול לא מלטו נפשם לטרנסילבניא הרומנית רק מעט מזעיר ומקצת מן המקצת, בעת שהגבול בעצם שבין אונגריא ורומניא קל לעבור ואין כמעט שום גבול ומעצור טבעי המונע מלעבור אותו, ולולא שהי' נסתר מנגד עיניהם העתיד החשוך והאיום האורב עליהם, כי אז עכ"פ היו מזהירים אותם ברמז כל שהוא ע"ז, ממש דבר קל הי' אז להמלט על נפשם ולעבור את גבול ט.

ומצד השני כאן מצאתי מקום להכיר טובה בפומבי בעד בני קהלות טורדא, בעלעניעש, אראד וטעמעשוואר בט. אשר לא חששו ולא שעו להגזירות הקשות והסכנת מות שהיתה מרחפת על כל מי שירהיב אפילו לדבר עם אחד מהפליטים, כאשר הופיעו והוכרזו בפומבי, ומכש"כ להכניסו בביתו, או לעזור לו, שבמסירות נפש עד להפליא חשו בכל אופני העזרה לעזרת פליטי־חרב הללו, כדי להחביאם להמציא להם מזון ומלבושים, ותעודות להעבירם הלאה לבוקרסט, כדי להחביאם שם בנקל, וכדי לפנות ולהמציא מקום פנוי עבור הפליטים החדשים לבקרים. פעולת היהודים החרדים מקהלות האורתודוכסים הנ"ל הוא דף נהדר ונשגב בתוך הצלת־ישראל מהשנים האיומות הללו, ומחכות עוד לסופר מהיר, אשר יפרסם ידי עושי מצוה הללו ממש במסירת נפשם ומאודם, ואשר ינציח את כל פרטי פעולה זו הנשגבה. אולם לא אמנע טוב מבעליו מלהביע במקום זה תודת הכלל־ישראל והכרת תודתה לעם הרומני, אשר בלעדי רחמנותם ואהדתם כלפי האומללים הפליטים, או עכ"פ בלי עצימת־עיניהם לא היתה באפשרות בשום אופן פעולת הצלה בעלת רחבת־ידים כמותה, למרות הממשלה הנאצית של אנטונסקו וקיללינגר והאנטי־שמיים הגדולים והקטנים אשר לפרקים עוד כפלו ברשעותם יותר ממה שנתבע מאתם.

בהצלה הנ"ל השתתפו, מלבד הנהלות הקהלות הנ"ל, גם הצעירים

האגודאים ושל מפלגות השונות שמהסתדרות הציונית דשם, ובפרט להוביל הפלטים לבוקרסט, אשר שם פעלה הדזשוינט להצלתם במדה נהדרה.

חוץ מהנ"ל, בכל קהלה הסמוכה לגבול ההונגרי היו נמצאים יחידי סגולה שמסרו נפשם בדבר הצלת נפשות עד להפליא. וא"א לפורטם כי רבים הם, אולם מכל אלו הצטיין פעולת הרב אברהם ווערצבערגער, שו"ב מפורסם דק"ק טעמעשוואר פבריק, כעת בברוקלין, ובבוקרסט הצטיינו ביותר בדבר ארוחת וכלכלת הפלטים ה"הצ ר' אליעזר טווערסקי שליט"א, כעת בברוקלין והג"ר חיים רבינוביץ שליט"א.

ככה התנהלה האורתודוכסיא שבטרנסילבניא עד יום 23 לאויגוסט 1944, יום שביתת־הנשק ברומניא.

***

מזכירות הלשכה בבוקרסט. ביום שביתת הנשק ברומניא התחילה האורתודוכסיא פעולתה מחדש ע"י העמדת המזכירות בבוקרסט, אשר הוחלט עוד לפני עשרה שנים, ואח"כ ע"י בחירת מו"ה בנימין ציטרון נ"י לסגן־נשיא הלשכה, אולם לא התגשמה מצד חוסר אמצעי־חומריים, עד כעת שהועמדה תחת הנהלת כותב הטורים הללו בתור מזכיר־ראשי.

המטרה להקים לתחיה את האורתודוכסיא בט. היתה ענין קשה ביותר מהטעמים: כבר הורגלו זה שנים שלשכה אורתודוכסית איננה; גם כינוי שם האורתודוכסי כבר נשכח מזכרונם משך שנות המלחמה האחרונה, ר"ל תקופת „מרכז־היהודים"; גם הורגלו מאז שכל הפקודות הנשלחות מבוקרסט מוכרחים הם לציית להן; הורגלו שכל התמיכות היו באות זה שנים מבוקרסט. ומצד אחר האפיקורסות והמינות נתפשטה ונתרבתה ר"ל בפרט בחוגי השבים ממחנות־ההסגר ומעבודת־הפרך, ואין לתמוה עליהם, כי הלא הורגלו זה שנים לחלל ש"ק, להתגעל במאכלות אסורות, לא הורגלו בהנחת תפילין ובתפלה ר"ל, בעו"ה.

האורתודוכסיא בט. היתה מונחת במלא מובן המלה רצוצה בגשמיות וברוחניות, והיתה עומדת ומחכה למי שיעמידה לתחיה. אולם נתיצבה השאלה הגדולה: התחינה העצמות היבשות האלה? — אם בעצם יש השקפה וסיכויים עוד לאיזו תוצאה ברבות הימים, ואם בכלל עוד כדאי לטפל בה?

אולם היתה מרחפת נגד עינינו המלחמת־מצוה, אשר רבותינו הגאונים הקדושים זי"ע עמדו על נפשם ביסוד האורתודוכסיא, וגודל המסירות נפש אשר נשיאה הגה"צ ר' בן ציון וועזעל זצ"ל אב"ד טורדא לחם בעד קיומה. זה נתן לנו עוז, עצמה וכוח כדי להתחיל בעבודת הקודש בסוף חודש אויגוסט 1944.

הצעדים הראשונים היו: השתדליות בעד תמיכה עבור הקהלות החרבות והשוממות שבטרנסילבניא, ובעד עזרה עבור אלו אשר שבו ממחנות המות ומעבודת הפרך ערומים, יחפים ונחלשים עד מאוד; השתדלות בעד ביטול גזירת־שחיטה אשר נאסרה על היהודים כל השנים — ובעד היתר מכירת בשר

כשר בימי ד' ועש"ק: אישור תעודות רבנים בהמיניסטריון לעניני דת; השתתפות בועד בחינות הרבנים בהמיניסטריון לעניני דת, ועוד.

בחינות הרבנים. כדי להכניס בהיסטוריא רצינית זאת איזה בדיחותא, אשר לב הקורא נוחה הימנה, וכדי להעיר על עם־הארצות אשר בעו"ה חדרה ועוד חודרת לתוך חוגים ידועים וללחום בכל תוקף ועוז נגדה, ארשה לעצמי לתאר לפני הקורא הנכבד מאמר זה, דברים אשר אינם חזיונות, כ"א ממשיים, אשר כל תיבה ותיבה מפורשת יצאה מפי שני רבנים צעירים בני רומניא הישנה (רעגאַט), תשובות על השאלות אשר הוצעו לפניהם במשך בחינות־הרבנים בהמיניסטריון לעניני־דת בימי 15־7 מארץ 1945.

הרב־הכולל ד"ר אלכסנדר שפרן שואל פירוש המשנה: שנים אוחזין בטלית, זה אומר אני מצאתי, וזה אומר אני מצאתי'?

הרב הצעיר: זה אומר המצוה שלי, וזה אומר המצוה שלי . . .

הרב שפרן שואל הלאה פירוש המשנה: ארבעה אבות נזיקין, השור, הבור, וכו'?

הרב הצעיר: אבות — עלטערן, השור — אָקס, הבור — קיה, המבעה — שוף, וההבער — לעמל . . .

הועד הורכב מלבד מהרבנים הבוחנים, גם מהפרופיסור הבוחן ידעות משפת המדינה, וגם מהיו"ר פקיד המיניסטריון, גם שניהם נוצרים, ומעתה הוכרחו חברי ועד הבחינות להתאפק מכל מחאה ולהראות פנים רציניים.

כותב הטורים שואל: איזה חילוק יש בין מצות שמורים למצות פשוטים?

הרב הצעיר: החילוק שמצות פשוטים הם לבנים והמצות שמורים הם שחורים . . .

כותב הטורים שואל: שמות הנשיאים, אשר מטעם הקרבת קרבנותים בתחלת חודש ניסן אין אנו אומרים תחנון?

הרב הצעיר: דם, צפרדע, כנים, ערוב וכו' . . . (הרב הצעיר התנצל שחשב שהמדובר הוא מאיזו נסים . . .)

יאמר לי טופס המזוזה?

הרב הצעיר: צו את בני ישראל וגו' את קרבני לחמי לאישי . . .

ופרשת השבוע הנוכחי של „צו"?

ג"כ מדבר מזה . . .

— איזו תפלה אנו אומרים שלש פעמים ביום?

— עלינו . . .

— אחרת?

— אשרי . . .

— ועוד אחרת?

— שמנה עשרה . . .

— ומה פירושה?
— שמנה עשרה מצות . . .
— המכיר עוד מצות אחרות?
— כן! תרי"ג מצות . . .
—— יש איזה חילוק בין המצות?
— כן, ישנם מצות עשה ומצות לא תעשה . . .
— ומה פירושם?
— מצות עשה פירושה אם אנו הולכים בתפילין בידנו לביהכ"נ להתפלל, משא"כ מצות לא תעשה פירושה, אם מי שקורא אותנו באקראי בעברנו ברחוב לביהכ"נ להשלים מנין כדי שיוכלו לומר קדיש! . . .

אחרי תשובות חריפות כאלו לא הי' בידנו עצה אחרת כ"א לדחות שני "גאונים" הללו, משא"כ מאה ושלשים ושנים רבנים צעירים עמדו בנסיון, וקבלו כל הזכיות של תוצאה זו. כותב הטורים הללו מילא מקומו של הרב הנשיא הגאון ר' יוסף אַדלער שליט"א מצד האורתודוכסיא בועד בחינות־הרבנים.

לפעולת מזכירות־הלשכה שייכה עוד השתתפות' בישיבות הועד לעניני דת שבהקולטוסמיניסטריון, אשר כותב טורים הללו מילא מקומו של הגביר המצוין, איש יקר רוח, מו"ה אפרים פרידמן — טעמעשוואר, בועד זה מטעם האורתודוכסיא, כדי ללחום שזכותה של האורתודוכסיא בט. לא תגרע בהרגולמנט של החוק הדתי החדש. לאשרנו שכותב טורים הללו ראה והתעמק בתזכירי חוק־דת שונים זה שנת 928, וזה שנת 933 כל עניני הלשכה והאורתודוכסיא לפני המיניסטריון בבוקרסט היו נחתכים ונסדרים אך ורק על ידו, ובפרט, כאמור, שלקח חבל באסיפה־כללית ובמשא ומתן על הסעיפים הללו בימי 15—14 למאי 940 מטעם האורתודוכסיא בט., אשר הי' יסודו של משא ומתן ישיבות הללו בהמיניסטריון.

*

ספוח האורתודוכסיא בהפדרציא. כברק מן שמים בהירים, כן קרה אותנו, בלתי שום התיעצות או נתינת שמץ סימן במוקדם, החוק מספר 547, מיום 31 לאקטובר 944, חתום גם מטעם המלך, שהלשכה המרכזית האבטונומית האורתודוכסית בטרנסילבניא ובנט ספוחה היא ושאר הסתדריות ניולוגיות והספרדית להפדרציא של כל קהלות ניולוגיות שברומניא בבוקרסט, עם חמשה נגד עשרים וששה חברים.

הפדרציא והסתדריות ניולוגים, אשר מאז ע"ע כל מגמתם הי' לאחד מחדש את היהודים שבמדינת רומניא ולהכניעם תחת דגלם, והשתמשו בכל האצעים כדי לבצע את ה־"אוניפיקאציאן", כאן מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו, לעשות התנפלות על האורתודוכסיא. ההזדמנות לזה היו הקהלות האורתודוכסיות הנשדדות משך ד' — ה' שנות המלחמה ע"י הנאצים, ועאכ"ו הקהלות בטרנסילבניא הצפונית השייכה לאונגריא, אשר נחרבו ונהרסו עד

היסוד בה, וחלק מעט מזעיר מתושביה ששבו מהכבשונות שבאוישוויץ, אשר הוכרחו לפשוט ידיהם הצנומים מרעב ומחוסר־כל להדזשוינט בעד ככר לחם, ובעד הקמת יסודות ומוסדות הקהלות היותר נחוצים, אז מצאה הפדרציא שעת הכושר ליצא בחרב ובחנית נגד האורתודוכסיא ונגד הלשכה ומנהליה, כאמור לקמן.

אולם עוד טרם נרד לעומקו של דבר ולחקור אחרי הסבות אשר גרמו להתנפלות הזאת, נתאר לפני הקוראים הנכבדים חדה ודבר תימה, אשר כל שומעי׳ יעמדו בתמהון על האפשרות: שהסתדרות, אשר כל השתדלותה ומגמתה לעמוד לימין הנרדפים תהפך לרודף?; היתכן להאמין שחברה, אשר כל המנדבים, וכל הנהלה הראשית כאן ומעבר לים בכל שאר המדינות, כאיש אחד בלב אחד כל חפצם להושיט פת לחם להרעב, באחת המדינות יקשרו נתינת צדקה זו עם תביעות של איזו הנאה־עצמית?; הכי אפשר להעלות על הדעת, שחברת גמילת־חסדים נשגבה, אשר אין דוגמתה בדברי הימים של ישראל, ובפרט מעת אשר התקשרתי עם הנהלה הראשית, ומביט ומשקיף את עבודתה הנהדרה של הדזשוינט, אני הגבר אשר בידי להעיד, שזולת גודל התמיכות השונות המתפשטות על כל ענפי חיי שרידי שארית־הפליטה, מי יודע מה הי׳ מתהווה מאלפים ומרבבות מרי נפש מישראל שעמדו לפני יאוש ח״ו, חברה זו באחת המדינות תשמש תמורת נדבתה בכפית הנפש, שממלא־מקום הסתדרות נהדרה זו שם יחלל את שמה באופן מוזר, שיתבע מהחרדים הרעבים אשר שבו מכבשונות, הפושטים ידם בעד תמיכה, ויכריחו אותם לעזוב ולהכחיש את אמונתם ומסורת אבותיהם? — ממש לא יאומן כי יסופר!... זמן רב היינו נבוכים ופקפקנו אם לפרסם דבר זה, אולם נוכחנו לדעת, שהנהלה הראשית של הדזשוינט אדרבא, תחזיק טובה לנו אם נגלה זאת, כדי להעביר החשד מאתה שידה בה, או יש לה אפילו שמץ הנאה ממנה, כי באמת בשאר המדינות שבכל העולם גם לא נשמע כזאת מהמנהלים המקומיים של הדזשוינט, ובכן בלי ספק תתאמץ לקיים יתמו חטאים מן הארץ, ולא חוטאים, ורשעים עוד אינם, כי באמת אין כדאי לחלל שם מוסד יקר ונשגב כמותו עי״ז.

הסבה הפשוטה של התנפלות זו על האורתודוכסיא שבטרנסילבניא היתה: שנשיאה של הפדרציא הי׳ מר ד״ר וויליאם פילדרמן, עורך־דין בבוקרסט, ונשיאה של הניולוגים שברעגאַט הי׳ ג״כ ד״ר וו. פילדרמן, ונשיאה של הדזשוינט־הארצי ברומניא הי׳ ג״כ ד״ר פילדרמן. דא ודא חד הוא. ויפה תאר מר פנחס דוד פריידיגר מבודפסט את אפיו של ענין זה: שיש פילדרמן מספר 1, ופילדרמן מספר 2. פילדרמן מספר 2 תומך את פילדרמן מספר 1 ולהיפך. זה הוא הסך־הכל של גרמא בניזקין זו, אשר גרם למרר את חיי היהודים והקהלות החרדות ומנהלי הלשכה האורתודוכסית שבטרנסילבניא משך שנים פעמים אין מספר, באופן מוזר ומעציב.

הצעדים הראשונים נגד ההתנפלות. בהשקפה ראשונה הוצאנו התוצאות הבאות, ובסקירה אחת ראינו למפרע את הסכנה הגדולה המרחפת על ראש האורתודוכסיא בטרנסילבניא על ידי הופעת החוק הנ"ל, והבינונו שאם נתיחס לענין נשגב זה בשויון־נפש, באדישות או בעצלות, אז בלי שום תנאי תגרום לאט־לאט לאבדון האורתודוכסיא בט.

אולם במוקדם וטרם כל, כדי שלא יאמרו שתומ"י התחלנו קרב נגד ההתנפלות, התקשרתי עם המזכיר־ראשי של האוניאונעא הרעגאטי, העורך־דין מר מ. קארפ, כדי לתווך על ידו איזה אופן שיביא לידי השואה. המשא ומתן אתו בתור מורשה נתארך עד יום 9 נובמבר 944, ואז ההשוואה שנגמרה בין מר מ. קארפ וביני, כהצעה והנחה שנעשתה מצדי עד קצה האחרון, אך לקיים השלום, לדאבוני נדחתה מצד ד"ר פילדרמן. ומעתה לא נשאר בעדנו עצה אחרת, כ"א לפנות אל המיניסטר לעניני־דת במחאה נגד גרעון זכויותינו של 75 שנים, ובקשנו אותו להושיב אותנו בחזרה במצב של עצמאותנו, באבטונומיא שלנו מחוץ לפדרציא, כי מעולם לא היתה לנו שום שייכות, ואין אנו רוצים בהוה וגם בעתיד שום התקשרות עם הפדרציא.

השר ג ה י צ א פ א פ, המיניסטר לעניני־דת בהראיון לפניו ביום 15 נובמבר כתב על תזכיר שלנו החלטה טובה בעדנו, שפקד בכתב למלא בקשתנו, להתחשב עם האבטונומיא הנושנה שלנו, ולהחזיר אותנו בזכיותינו הקודמות.

קבלנו את החלטה הנ"ל בכתב תחת מספר 37.839 מיום 17 נובמבר 944. אולם היות שידענו שפקודה כזאת אין לאל ידה לבטל תקפה של איזה חוק, התיצבנו שנית לראיון לפני המיניסטר גה. פ א פ ביום 19 לדצמבר. המיניסטר הודה שהצדק אתנו, והוא עומד הכן לעזור לנו בענין זה, וכדי לשכנע אותנו בזה, הוא מוכן למינוי "קונסיליער־טעכניק" כיועץ למחוקקים לעניני דת מצד האורתודוכסיא. ביום 20 דצמבר הצענו כיועץ את המושלם מר אפרים פריעדמן — טעמעשוואַר מצד האורתודוכסיא. המיניסטר פאפ, בהראיונים ביום 12 וביום 16 ליאנואר, הבטיח לנו תמיד להוציאנו מהפדרציא.

נגד גרעון זכיותנו הנ"ל שלחו טלגרמי־מחאות להמיניסטריון לעניני דת וללשכתנו: הרבנים הג': הרב קינסטליכער — סיביו, הרב פאַנעט — דעש, הרב פאַנעט — אלבאיוליא, הרב האניג — שאַרמאַש, הרב גלאַנער — קלוזש, הרב שאהנפעלד — איוד, הרב קרויס — בלאזש, הרב קרויס — סיביו, הרב ווייס — אַראַדעא, הרב האַגער — קלוזש, הרב רוזנברגר — דיערעש, הרב כ"ץ — זשיבוי, ומלבד זה שלחו כאלו גם הקהלות: אראד, אלבאיוליא, בראַשוי, מעדיאש, טורדא, איוד, לופעני, לודאש, דיערעש, עגערבעדי ועוד. בינתיים הגיע מר אפרים פרידמן לבוקרסט. וביום 2 לפעברואר התיצבנו לפני המיניסטר גה. פאפ. המיניסטר הוא באחד שצריכים לשחרר אותנו מתחת עול ושעבוד הפדרציא, ומענין, שבאותו יום הופיע החוק מספר 67 בעתון רשמי

מספר 26 שהחוק נשתנה מחדש, שתחת חמשה או שני מקומות בהפדרציא, מקבלת האורתודוכסיא שלשה מקומות. ע"ז שלחנו שתי טלגרמות־מחאות, אחת להפרעמיער השר פעטרו גראזא, ואחת להמלך מיכאל הראשון, אשר מבקשים אנו ליתן לנו זכיות דמוקרטיות, אשר מגיע ונותנים לכל יחיד, ולמה נגרע.

טלגרמי־מחאות להמלך ולהפרעמיער. מלשכת המלך ומהפרעמיער גראזא נשלחו הטלגרמים להקולטוסמיניסטריום ומבקשים באור הענין. מהפרעמיער קבלנו התשובה תחת מספר 31.396 מיום 7 מארץ 945, שכפי תשובת הקול־טוסמיניסטריום תחת מספר 945־9240 אליהם, גם אין עולה על דעתה להושיב ביד חזקה את הלשכה האורתודוכסית בהפדרציא נגד רצונה. — אמנם מה מועילים דברים יפים, והבטחות נעימות הללו, אם בפועל ובממשות הננו מושבים בהפדרציא.

המיניסטר לעניני דת, גה. פאפ עזב את מקומו, ותמורתו בא הכומר ב ו ר ד ו צ ע א. גם לפני המיניסטר בורדוצעא התיצבנו לראיון בענין זה. ביום 8. מארץ, כמנהל מלאכות רבני טרנסילבניא־הצפונית השבה לרומניא, המלאכות עמדה מהרה"ג כ"ץ — רוסקאווא, הרב פאַענט — דעש, הרב גלזנר — קלוזש וכותב טורים הללו; וחוץ מזה עוד התיצבתי לראיון ביום 12 מארץ, ביום 15 מארץ, ביום 26 מארץ וביום 17 אַפּריל 945. גם המיניסטר בורדוצעא הבטיחנו מיושר בקשתנו, ושיתאמץ להושיב אותנו שוב בזכיותנו הנושנות, עכ"ז הפדרציא הבינה בכל פעם להפריע הוצאתה מכח אל הפועל.

הערכת זכיותנו בפעל מצד הפדרציא. הפדרציא התקשרה בחילוף מכתבים ישר עם קהלותנו האבטונומיות והשייכות אך לנו. כמה פעמים השתדלנו לפני הדזשוינט בבוקרסט לטובת איזו מקהלותנו. התשובה היתה, שהם רוצים לשמוע הטענות ישר מפי הקהלות . . . והיות שלא רצינו להזיק לקהלותנו בחומריות, מוטב וותרנו על זכיותנו.

הפדרציא, כאשר ראתה סבלותנו היוצאת מן הכלל, הרשה לעצמה לאט להתערב גם בהענינים היותר פנימיים של קהלותנו.

באמצע לחודש יאנואר 945 מקבלת מזכירות־הלשכה הארטה. בבוקרסט שאלת אחת מקהלותנו: „שבעצם אנה שייכת קהלתם, להלשכה האורתודוכסית, או להפדרציא? כי ה„אוניאונעא דין וועקיוול רעגאַט" במכתבה מספר מיום דצמבר 944 הצהירה בבירור „שבאופן אם הקהלה לא תכניע לפקודותיה, תחדלו מכאן ולהבא מאתה כל תמיכותיה"! . . .

על מכתב זה נתפוצצה כל סבלנות שלנו. — הצטדקותם היתה גם כעת: דבר זה נעשה ע"י מזכיר־ראשי של הפדרציא על דעת עצמו. הם מבקשים סליחה עבור זה, אבל מכאן ולהבא לא ישונה עולה כזאת! . . . ומבקשים אותנו להתחיל משא ומתן ישר אתם. אנו הקשבנו לקולם. משך משא ומתן שלנו, המזכיר־ראשי של הפדרציא, מר שאראגא הפחיד עלינו בקול צווחה „שבאופן אם לא נשתעבד תחת הפדרציא, אז . . ."!

בתחלת חודש מארץ 945 התחילו הקהלות שברומניא להציע רשימותיהן של מנהליהן ופקידיהן מול ה־„מארעלע־סטאט־מאזשאר" בעד פטורן מעבודת־הצבא. בעת שמשולחי קהלותנו הופיעו בלשכת הפדרציא עם רשימותיהן, היתה השאלה הראשונה מצד המזכיר־ראשי, בשם איזה קהלה בא, אם לא אורתודוכסית? — ואם הן, אז הונח לפניו הצהרה, שהוא, אשר נמנה בינתיים ע"י מר שאראגא ליו"ר איזו מחלקה שבקהלתו, כותב וחותם בשם קהלתו, שהם מכחישים את חקיותה של לשכה האורתודוכסית בט. ומנהליה הרב אדלער והרב אבראהאם, והקהלה אינה מכרת כי אם את אשרה של הפדרציא . . . כי בשלילותה כל הרשימה של קהלה זו נדחה . . .

איזו צירי קהלותנו דחו תביעה בזויה זו בגאון ובהכרה־עצמית, הם העדיפו לקבל על עצמם יסורי־קדוש ובזיונות מצד מר שאראגא ולהקרא על ידו „פשיסט" וכאלה בקול שאגת ארי, משא"כ חלשי־רוח, מאין ברירה, חתמו הצהרות הללו . . .

דוגמת זה קרה גם למשולחי־קהלותנו אשר התיצבו בבקשת עזרה לפני הדזשוינט בבוקרסט, שנשלחו במוקדם לפני המזכיר־הראשי של הפדרציא, אשר הניח לפניהם הצהרה הנ"ל לחתום באיומים וגערות משונות . . .

שתקנו גם כעת כי הרגיע אותנו הרב הראשי לבוקרסט ד"ר שפרן כמה פעמים, שכל העינויים הללו הם מעשי ידי המזכיר־ראשי של הפדרציא, כי — כאשר הרב ד"ר שפרן הצהיר והדגיש בפומבי פעמים אין מספר — שקיום האורתודוכסיא בשלימותה גם על להבא היא כאויר לנשימה, ובפרט בעד הרעגאַט הנאורה, כי כל תקות יהודי הרעגאַט ללמוד ולהבנות בנפש רוח ונשמה ע"י האורתודוכסיא בט. על להבא, ולא לבד ששום איש אינו רוצה להזיק לה, כ"א אדרבא, אנו משתדלים להקימה לתחיה ולחזקה כמקדם . . . לכן מה מאוד נדהמנו, כאשר ראינו פתאום בהקולטוסמיניסטריום תזכיר הפדרציא כתוב וחתום מצד ד"ר וו. פילדרמן, עם גליון־נוסף המכיל העתקות ההצהרות של קהלותנו, ועל סמך ההצהרות הללו מבקש ד"ר פילדרמן מאת המיניסטר לעניני־דת שישלול חקיותם של הלשכה האורתודוכסית ומנהליה הרב אדלער והרב אבראהאם, כי הלא גם קהלותיהם בעצמן מכחישות אותם, ומעתה לא ייציית המיניסטר בענינים אורתודוכסים עוד לקול המנהלים הללו . . . מי העלה על דעתו להאמין כזאת מד"ר פילדרמן, שישתמש באמצעים כאלו? . . . ובפרט נתמלאו לדאבוננו כל החששות אשר פחדנו עליהן מאז, שצעדים הללו מצד ד"ר פילדרמן, מטרתם להאביד את האורתודוכסיא מכל וכל, אולם אפילו אנו לא האמנו שכ"כ מהרה יתאמתו ויתקדמו הדברים . . .

הקולטוסגעזעץ. מלבד כל מלחמתנו הנ"ל נגד הפדרציא, אשר תבעה הרבה ממרץ, עת ועצבים שלנו יומם ולילה, עוד הלא עלינו הוטל לעבוד גם איזו פעולה־חיובית, בהשתדלויות שונות: להשתתף בבחינות הרבנים בהמיניסטריום מצד האורתודוכסיא בט., כממלא מקומו של הרה"ג הנשיא

מטורדא, אשר תוצאתה הפוריה נראתה במה שבהבחינות בעבר עוד בכל פעם 30—25 אחוזים לא עמדו בנסיון, וכעת בימי 15—7 למארץ 945 ממאה שלשים וארבע — חוץ משנים הנ״ל — כולם עמדו בנסיון. אולם פרק נאה ומענין תופס בדברי הימים של האורתודוכסיא השתתפות כותב הטורים האלה במשא ומתן של הרעגולמנט מחוק הדת היהודי. הציר המקורי הוא מר אפרים פריעדמן וכותב הטורים האלה היה מורשה שלו בכל הישיבות בענין זה. הועד הורכב: מהרב הראשי ד״ר אלכסנדר שפרן, צירה של הפדרציא, העורך־דין פרוימעסקו מצד לשכת הספרדים (שפאַניאָלן), מכותב הטורים האלה מצד הלשכה האורתודוכסית, מהעורך־דין היהודי ד״ר אוירעל ווייס יו״ר הועד, ומהכומר טילעא מנהל מחלקת־היהודים בהמיניסטריון לענייני־דת בבוקרעסט אשר הי׳ מזכיר הועד. כעשרים אסיפות נמשכו המשא־ומתן בענין זה באולם המיניסטריון לענייני־דת, באופן רשמי, כי בעד כל ישיבה נשלם מקופת המיניסטריון לכל חבר ועד זה אלף לעי.

מענין ביותר הוא שהעוולות, והחד־צדדיות אשר הפדרציא הציעה בימי 15—14 למאי 940 נגד האורתודוכסיא, ואשר הציעה אח״כ כלפי המיניסטריון כהסכמת האורתודוכסיא כנ״ל, נשנו מאות לאות גם כעת, ומובן הוא שאם אז בשנת 940, בעת שהאורתודוכסיא עוד פרחה בקומתה ושלימתה, הרהיבה הפדרציא להציע עולה וקפוח־זכיות כזה, מכש״כ וק״ו כעת שמתנגדה התפלש באפר העניות ונמעט באוכלוסין ותלוי באהדתה וברחמנותה. אולם באחת הישיבות, אשר עפ״י סבה נפקד מקומי, הכניס הרב־ראשי ד״ר שפרן הצעה להקמת סמינר לרבנים, באופן: שהתלמידים בחמש שנים הראשונות מעת הופעת החוק יחויבו להשתלם גם במדעי שמנה מחלקות התיכוניות, (ר״ל הקאלעדזש), ואחר עבור חמש שנים אלו יקוימו בחוג־רבנים־רשמים, רק אשר ירכשו מאת האוניברסיטה ה־„דוקטורט״ . . .

כותב הטורים האלה, כאשר עפ״י סבה נודעה לו הצעת הרב־ראשי ד״ר שפרן — אשר תמיד התלבש באדרת החסידות, ולא החסיר הזדמנות אחת מלהדגיש נחיצותה וקדושתה של האורתודוכסיא, כי היא חינו ואורך ימינו, והצהיר בכל פעם שזאת מטרת השתדלותו לאחד את היהודים שברומניא, מטעם שרוצה שיהדות הרעגאַט הקרירה תתחמם לאורה והתלהבותה של האורתודוכסיא, ותקבל השפעתה ממסורת אבות ומרוח ישראל סבא בט„, ומעתה תחת להשתדל שהרעגאַט תתאים נמוסיה לט„ תבע מהאורתודוכסיא שהיא תפשיט את בגדיה ותלבש בגדים אחרים הזרים בתכלית הריחוק לתכונת־רוחה, — הרים את קולו לאחרונה במחאה נמרצה, ועכ״ז באופן רציני, והצהיר בפומבי שהצעה זאת פוגעת נגד יסודי ומקורי האורתודוכסיא, אשר מעיד גם זה עלי׳ שאחד טעמי הפירוד שבשנת תרכ״ט הי׳ בדיוק הצעת הקמת סמינר לרבנים; להבחל״ח עם כאדמו״ח הגה״צ ר׳ בן־ציון וועזעל נשיא־הלשכה זצ״ל לחמנו ה׳—ו׳ שנים עד אשר נצחנו בעהי״ת (ובעזרת הרב־הראשי ד״ר נימרובר ז״ל, שהיה

בענין זה — שני ימים לפני מיתו — על בקשתי לראיון לפני שר־ההשכלה ד״ר ניקולעא זיגרע, עם הסגן יו״ר מר בנימין ציטרון) לשנות החוק הישן, שרב־רשמי יש לו לרכוש ארבע מחלקות תיכוניות, שמאז ולהבא די אם רב צעיר יביא תעודת איזו ישיבה־רשמית שבמדינה שלמד בה ארבע שנים והשתלם בגפ״ת ובעניני הוראה, אשר הופיע בעתון־רשמי מיום 23 דצמבר 939, ובלי ספק הי׳ לו איזה זכות אבות להרב־ראשי ד״ר נימרובר, אשר עמדה לו שיזכה להשתתף במציה גדולה כזו שלשים שעות לפני מותו, ואשר בלי ספק היתה זאת פעולתו האחרונה בחייו, וא״כ היתכן שמה שעזר לתקן רב ריפורמי יקלקל בשאט נפש ובזדון רב אדוקי כהרב שפרן?! . . .

ועל שאלת כולם כאחד: הלא כעת כבר נשתנו העתים ונחלפו הזמנים הישנים, וכל ההסתדרויות והדתות צועדות קדימה לפי רוח וזרמי הזמן המודרני, ומדוע נתבע דוקא אנו האורתודוכסים להסיג לאחור לתקופת חשכת ימי־הבינים? — עניתי והסברתי להועד בפשיטות: חכז״ל אמרו או סיפא, או ספרא. לאו כל אינש זוכה לשני שלחנות. תורתנו הקדושה נשתנתה מכל התרבויות השונות שבעולם, שאפילו מי שיהגה בה יומם ולילה משך מאה ועשרים שנה, רק אחד מני עשרת אלפים יזכה להעיד על עצמו שיודע על בריו ים התלמוד והפוסקים בכל פרטיהם, כמו כן נשתנה היהודי האורתודוכסי בתכונת נפשו, בהלך רוחו, בהשקפתו, במנהגיו, בנמוסו ובאפיו מהיפך להיפך מהיהודי הריפורמי. ואם תוכחו מאמתת דבר זה תעידו כבודכם בעצמכם שלא ראוי זה כראוי זה. זאת אומרת, השקפות המתנגדות הללו הן אמת, איש כפי מהללו וכפי הלך רוחו, והיינו: היהודי הניולוגי חי חיים מודרנים, שואף לשעשועים מינים ממינים שונים אשר המציא הטכניק, כדי להנעים במדה גדושה את חייו בעולם הזה, ואין לו שום שייכות לה״שלחן־ערוך״ — כאשר הוצהר מפי מנהליהם בפומבי בקונגרס שבשנת תרכ״ט — ודיניו, והרב אשר הניולוגי בוחר לעצמו צריך להיות איש מושלם במדעים פילוסופיים ובהויות העולם, אשר הוא מתענין בהם, והניולוגי רוצה שהרב ישא עבורו פעמיים ושלש לשנה או לפני הערכאות באיזו מההזדמניות, נאום נאה ומסובך ברעיונות פילוסופיים, משא״כ היהודי האורתודוכסי, כל חייו מהבוקר ועד הערב, ומראשית השנה ועד אחרית שנה הם קבועים ומוגבלים בכל הפרטים בשני ימי התלמוד ובארבעת חלקי השולחן־ערוך, ועליהם נאמר ושננתם לבניך, שיהי׳ דברי תורה משוננים בפיך שאם ישאלך אדם אל תגמגם אלא אמור לו מיד. והגע בעצמך! היהודים האורתודוכסים הם מלאים שאלות מינים ממינים שונים מהבוקר עד הערב, אשר הם מציעים לפני הרב שיפתור ויפסוק אותן עפ״י פסקי הש״ע ונושאי כליו, ומעתה ברור כשמש, שחוץ אחד מני אלף, כהרב־ראשי, ועוד איזו יחידים מצוינים, אשר הם חריפים ומשוננים לקבל כל המדעים, סתם רבנים אינם יכולים לרכוש בשום אופן גם שני אופני המדעים, וא״כ אם הרב האורתודוכסי רוצה שיבחרו בו

החרדים וגם יקיימו אותו, מוכרח על כרחו לחדול ממדעי העולם, ולהתעמק בארבעה חלקי ש״ע ונושאי כליו, כי בשלילותם, שאם יישיב על שאלה אחר עבור שבוע או חודש ימים, אז תיכף יפטרו אותו ממשמרתו. — ומעתה אם תרצו להתאים ביד־חזקה את של זה לזה ולהיפך, אז לא לבד שתחטיאו המטרה, כ״א גם תהפכו הקערה על פיה ותחרבו עולמות! . . . ובכן בעד הניולוגים אין בידנו, ואף אין רצוננו, להשבית יסוד סמינר לרבנים, בתנאים שהוצעו מצד הרב־ראשי ד״ר שפרן, משא״כ בעד האורתודוכסים הנני מורשה להצהיר בפומבי מחאה־נמרצה נגד הקמת סמינר לרבנים אורתודוכסים! . . .

דברים פשוטים וברורים הללו נכנסו באזני חברי הועד, וגם הכומר טילעא הודה ליושר טענתנו. אולם הרב־ראשי ד״ר שפרן קם מכסאו ועזב את הישיבה, מבלי לשוב עוד לישיבות אלו.

*

הסיבות המתנגדות להשתתפותנו בהפדרציא. בהתזכירים השונים, אשר הצענו מצד לשכתנו לפני המיניסטר לענייני־דת תחת מספר 221 מיום 9 נובמבר 944, ותחת מספר 21, 73, 108, 172 ומספר 328 משנת 945, רשמנו וקבענו הסבות והטעמים, אשר בגללם אין לאל ידנו להשתתף בשום אופן בהפדרציא של הניולוגים: 1) מצד האיסור הישן משנת תרכ״ט הנ״ל, אשר נגזר עלינו מצד כל הרבנים הגאונים והקדושים זי״ע שבאונגרן וט״, אשר מפיהם אנו חיים, כמבואר בשו״ת מהר״ם שיק ובכל שו״ת של גדולי אונגריא וט. עד האחרון שבאחרונים, הרובץ עלינו ואוסר עלינו מלהתחבר את הניולוגים בהסתדרות אחת. והיות שאין בי״ד יכול לבטל דברי בי״ד חבירו, אלא א״כ גדול ממנו בחכמה ובמנין, מי ירהיב לאמר על עצמו שהוא גדול כ״כ לבטל דבריהם הקדושים של הסנהדרין הזאת; 2) מדוע נבטל בשאט־נפש את עצמאותנו של שבעים וחמש שנים?; 3) קהלותינו הן מאורגנות בסדר נכון זה 75 שנה, משא״כ הקהלות שברעגאַט שתחת מחסה הפדרציא הן באופן שכל ביהמ״ד היא קהלה בפ״ע, וא״כ מדוע נשעבד קהלותנו המאורגנות תחת הסתדרות שהיא גרועה ממנו בדבר זה; 4) כל חיינו מהבוקר ועד הערב, ומראשית השנה ועד אחרית שנה הם מיועדים ומוגבלים בכל הפרטים בפסקי הש״ע ונושאי כליו, והם חיינו ואורך ימינו, ומעתה איך יעלה על הדעת שאנו יכולים לשעבד את חיינו תחת הכרעת 26 דעות לעומת שלש או חמש דעות. הלא בכל דבר שבקדושה, אשר חוות דעתנו לא תתאים עם הניולוגים כלל וכלל, או לפרקים היא גם מתנגדת לדעתם, נהי׳ בטוחים או עכ״פ קרוב לודאי שנשאר בכל פעם במעוט נגד הרוב, ולא תהי׳ אחרי רבים לרעות כתיב; 5) איך מבקשים מאתנו להשליך אחרי גוונו בזדון המסורה והירושה הקדושה שנשארה לנו מאבותנו, סגולה אשר הם רכשו והנחילו אותה בעדנו בדמעות ובמסירות נפש?; 6) בבעהמען ובמעהרין ג״כ חיו ופעלו מלפנים רבותנו הגה״ק: מהר״ל מפראג, עוללות אפרים,

שלה"ק, תויו"ט, ש"ך, נוב"י, כו"פ, ר' מרדכי בנעט ועוד, ומי לנו גדול מהם, וקול התוה"ק נשמע שם בימיהם בקרית חוצות, ועכ"ז ע"י התבוללותם עם הנאורים ראה מה עלתה להם ר"ל . . .

תוצאות חוסר אמצעים הנדרשים. אולם גם טענות צודקות וברורות כאלו לא הועילו כלפי הסכומים הענקיים אשר עמדו לימין מוסדות־פילדרמן, ובפרט ע"י הדזשוינט, כאמור, ומצדנו כבר העיד המלך החכם מכל אדם: חכמת המסכן בזויה, כי אגלה סוד גלוי לכל הקהל, שמשך שנה תמימה, עד 29 יולי 945, עת עזבי מדינת רומניא, אשר נהלתי מזכירות־הלשכה בבוקרסט, ואשר נהלתי מלחמה כבדה, לא קבלתי משום איש אפילו ההוצאות היותר יסודיות כניר, שכירת מכוניות־כתיבה, טלפון, ונסיעה, כל אלו נשלמו מכיסי, ר"ל מהפרס שלי אשר קבלתי משך י"ד חדשים האחרונים בתור מזכיר־ראשי של האגודת ישראל הארצי בבוקרסט, אשר הוכרחתי לקבל על עצמי כדי מחיתי. באיזה הכרת־עצמי הי' בידי לדבר אפילו כלפי אחי החרדים, צירי קהלותנו, אשר חפשו אותי בעניינים נחוצים כדי לסדרם, ולפרקים לא מצאו אותי רק לכמה ימים, היות שאפילו לשכה קבועה לא היתה לי מצד חוסר־אמצעים, ורק בדירתי המצומצמת עבדתי עד שעות מאוחרות שבלילות, כדי לרוץ משך כל היום בהמיניסטריונים שונים, בעת שהם ידעו גודל המחסור מצדנו. ובכן אין לתמוה אם השתדליותנו לא נגמרו בתוצאה המאוה, ואשר הי' יכול להיות.

*

אחרי המלחמה. ביום 12 מארץ 945 שבה טרנסילבניא הצפונית, אשר בחודש דצמבר 940 נמסרה בעו"ה לאונגריא, באופן רשמי בחזרה לרומניא. רק אז נתגלה חורבנה האיומה של יהודי טרנסילבניא במדה גדושה. מצב אחב"י היה מר מראש. אונגריא לא החזירה מה שקבלה . . .

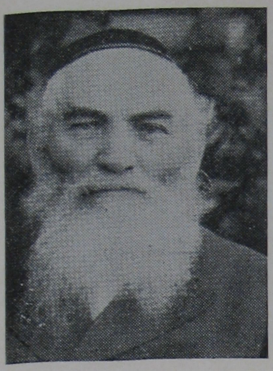
אחרי עבור חג הפסח, כאשר פגה שכרותה של שארית הפליטה, והגיעה לידי הכרה את אשר קרה אותה, נוכחנו לדעת שגדול היה החורבן הרוחני מחללי חרב ורעב. בחנם חפשנו אחרי המשפחות הנהדרות והמפורסמות במוסרם הדוגמאי, תמורתם מצאנו יחידים מפוצצי ורצוצי־לב, ובפרט בין הנערות ששבו מכבשונות שבאוישוויץ וממחנות המות, ואשר עמדו גלמודות בעולמן בלי אב ואם, אח ואחות, בלתי שום השגחה היה המצב נורא מאוד ר"ל.

הלשכה המרכזית האורתודוכסית בט. קראה ע"ז לאסיפה את חברי הרעפרעזענטאַנץ של הלשכה לימי 9—8 למאַי 945 לאלבאיוליא, ושם אחר בחינת המצב המדאיב, החליטה לשלוח ששה רבנים לבקר את 106 קהלות שבט. הצפונית, כדי שישיבו תשובות על 46 שאלות אשר הוצעו לפניהם, כדי לראות תמונה נקיה מחורבן הקהלות, מההצטרכיות ואופני הקמת הקהלות השוממות לתחיה. גם הוחלט באסיפה זו לקרא לאסיפה־ארצית את

הגה"צ רבני טרנסילבניא:

רבי יצחק אהרן לנדעסבערג, גראָסווארדיין

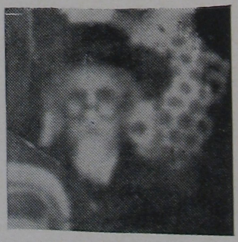
רבי משה צבי פוכס, גראסווארדיין

הרב בנימין פ׳כס, גראסווארדיין

הרב ישעי׳ פירסט, מ. וואשארהעלי, ווין, שיפשוהל

הרב צבי קינסטליכער, סיביו, ירושלים

הרב יודא סג״ל רוזנר, סעקעליהיד

הגה"צ רבני טרנסילבניא:

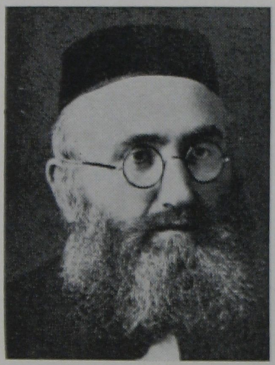
רבי אליעזר פיש, ביקסאד, סאטמאר

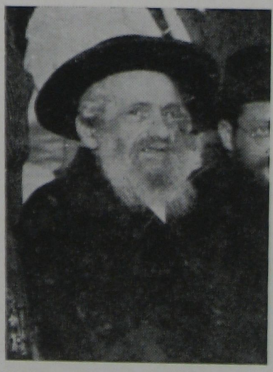
רבי יקותיאל יודא הלברשטם, קלויזנבורג

הרב אשר אנשיל מיללער, פעטראשעני

הרב מנחם סג"ל פאללאק, סערענטש, נויארק

הרב אברהם שלמה כ"ץ, ריסקאווא,

הרב אברהם משה שטיין, קלויזנבורג

הגה"צ רבני טרנסילבניא:

רבי שמואל עהרנפלד, בעטהלען, מאטרסדארף, החתן סופר

רבי מרדכי לייב ווינקלער, מעזאטעלעיד, מאד, הלבושי מרדכי

רבי צבי אופנהיימר, טעמעשוואר

הרב מנחם סופר, מאראשוואשארהעלי

הרב יצחק צבי סופר, טעמעשוואר, פאבריק

הרב שמואל עהרנפלד, מאטרסדארף, נויארק

מו"ה בנימין ציטראן, מעדיאש, סאופאולא,
סגן נשיא הלשכה

מו"ה אפרים פריעדמן, טעמעשוואר,
נשיא האגוד"י ברומניא

האסיפה האחרונה של הלשכה הטרנסילבנאית העצמאות בשנת תש"ט, בבוקרסט.

ישיבה „בית משה", תחת הנהלת הג"ר אהרן צבי בריסק, טשעקא, אראד, בסוף שנת תש"ט

כל הרבנים ואת כל צירי ה־153 קהלות אורתודוכסיות בט. הצפונית והדרומית לקלויזענבורג.

הקונגרס של הרבנים והקהלות אורתודוכסיות בטרנסילבניא הצפונית והדרומית נתקיים בקלויזענבורג בימי 6—5 ליוני 945, באולם „האַנדעלס־קאַממער" בהשתתפות 39 רבנים ומאה וארבעים צירי הקהלות. בין ההחלטות נבחרו מחדש הרב הגאון ר' יוסף אַדלער לנשיא, וכותב הטורים האלה למזכיר־ראשי של הלשכה, והרב הגאון אברהם שלמה כ"ץ אב"ד ריסקעווע נבחר לנשיא ועד הפועל של הלשכה, אשר נמנה אז בתחלה משרה זו.

הדין וחשבון של ששה רבנים הנשלחים. הרבנים הצירים הנשלחים מטעם הלשכה, כדי לבקר את ה־106 קהלות שבטרנסילבניא הצפונית ולרגל ולחקור את מצבם החומרי והרוחני, מסרו בכתב ובפה דין וחשבון מהנראה על ידיהם בכל מקום בואם ומהחורבן האיום על שטח המדינה: אלה שנמלטו לנפשם, אחרי שובם, לרוב לא מצאו בבתיהם אף זכר ממשפחתם ומהונם; כל בתי כנסיות ושאר בתי מוסדות הקהלות נחלפו בעו"ה לבתי כלי־נשק ולבתי־מלאכה; מקואות, ת"ת, ישיבות, רבנים, שובי"ם, מלמדים, בתי־תבשיל כשרים נשבתו ר"ל; חיי־מוסר של אחב"י לא מצאו; רבים מהם אינם מניחים תפילין, מתגעלים במאכלות אסורות ומחללים ש"ק בפומבי, ואפילו נושאים נשים נכריות ר"ל. כל אלו הם תוצאות חיי עבדותם וגלותם שתחת ממשלת הנאצים הרוצחים ימ"ש; גם המיסיונרים לא טמנו ידיהם בצלחת מלצוד בפרט נפשות הילדים והילדות היתומים העזובים ר"ל. בבוקרסט הסיתו וצדו המיסיונרים 18 בתולות, ובקלויזענבורג 26 נערות ברשתם ר"ל, אך ורק לרגלי המחסור והמצור, אשר שרר, והרשעים הללו דברו על לבם שאצלם יקבלו כל הצטרכותם. איזו בתולות, בנות יראים וחסידים, הצהירו בפירוש שלא יכלו עוד להתפלש וללון בחצר הדזשוינט וכדומה, והללו עוזבים אותן לאכול מזון כשר . . .

הצעדים הראשונים למטרת הקמת האורתודוכסיא. הרעפֿרעזענטאַנץ של הלשכה האורתודוכסית נוכחה לדעת שלמטרת הקמת האורתודוכסיא שבטרנסילבניא הצפונית לתחיה, ולתכלית הצלת שמונים אלף נפשות, שארית־הפליטה בט., הקבוץ האורתודוכסי היותר גדול שבכל אירופא כהיום, נחוץ להוציא מכח אל הפועל ההחלטות דלקמן:

1) בהני 106 קהלות אורתודוכסיות בט. הצפונית, מוכרחים אנו להושיב במוקדם היותר אפשרי עשרי רבנים צעירים. כאו"א מרבנים הללו יוכרח לקבל על עצמו 5—4 קהלות שבגלילו, אשר בתוכן יארגן חיים־דתיים כמו שנחוץ ליהודים חרדים. הרב הזה יוכרח לבקר בכל שבוע קהלה אחרת שבגלילו, ובמענה רך יבחין להחזיר למוטב את בני הקהלה, ויתאמץ בכל כחו לארגן ולהעמיד מחדש: שחיטה, מקוה, ביהמ"ד, בית־תבשיל כשר ועוד, אשר יראה לנכון להעמיד כפי השגתו וכפי הלך רוחם של בני הקהלה.

ולבסוף מוכרח כל רב במקומו להעמיד ישיבה, כדי להחזיר עטרה ליושנה כפי האפשרות כמקדם.

2) הלשכה תושיב ב־106 קהלות הללו 40—35 שובי״ם. כל שו״ב יקבל 3—2 קהלות, אשר יוכרח לבקר בכל שבוע גם בלי קריאה 2—1 פעמים כפי צורך המקום, כדי להרגיל את תושבי מקומות הללו למאכלים כשרים, או עכ״פ ליתן להם הזדמנות על לא שביק היתירא ואכל איסורא;

3) בתי־ספר „בית־יעקב״ ובתי יתומות בעד נערות יועמדו בכל עיר ועיר;

4) הישיבות יקבלו בתי־מזון ומלון במדה הגונה, כי מלפנים קבלו בחורי הישיבות ימי־ארוחה על שלחנות הבע״ב תושבי הקהלה, וגם חבילות עם מיני מזון מהוריהם, משא״כ כעת כל זה חסר להם. ומלבד כל אלו מוכרחים אנו להקים את הישיבות, בית־יעקב ובתי יתומים גם מטעם, כדי להמציא בעד הנעזבים האומללים האלה תנאי־חיים, אשר יחלצו עצמותיהם היבשות, וימצאו בקרבם מרגוע לנפשם, עד אשר יעמדו על רגלם, או ינשאו ויקומו לעצמם בית עם איזו חמימות, נאמן לד׳ ולתורתו.

החלטות הקונגרס האורתודוכסי. הקונגרס של הקהלות האורתודוכסיות בטרנסילבניא, שהתקיים בימי 6—5 ליוני 945 בקלוזש, נקרא מצד הלשכה, כדי לבא על הפקודים אחר החורבן הנורא, שצירי הקהלות בעצמם יפרשו את מצבם כשמלה בגשמיות וברוחניות, ולטכס עצה אתם יחד כדת מה לעשות הלאה, כי תשועה ברוב יועץ. אבל גם נקרא קונגרס זה עפ״י פקודת שר־ההשכלה, אשר נתעורר ע״ז מצד הפדרציא, שתבעה זאת, אחר אשר עלתה בידה לקבל כמה חתימות משליחי הקהלות שמבטלים חקיותם של הרב אדלער והרב אבראהאם מנהלי הלשכה, כאשר ביררו העתקות ההצהרות אלו אשר הוצעו לפני שר־ההשכלה, הפדרציא היתה בטוחה, או הי׳ לה סיכויים טובים עכ״פ שרב אדלער והרב אבראהאם, הני קשי־עורף, אשר אינם רוצים לכוף ראשם ולהכניע את הלשכה תחתיה, לא יובחרו מחדש למנהלים, ועם הנהלה חדשה, אשר לא הסכינו עוד בהענינים, תעשה מה שלבה חפץ, ותכריח אותה להרכין ראשה לפני פקודיה . . .

אולם תוחלתם נכזבה. כי לא לבד שהרב אדלער והרב אבראהאם נבחרו מחדש באין פוצה פה ומצפצף, כ״א הקונגרס קבל החלטה בהתלהבות עצומה כאיש אחד בלב אחד: „שמוחה בכל תוקף ועוז נגד התאמציות הפדרציא בגלוי ובסתר כדי לבטל עצמאותה הנושנה אשר קבלה בירושת־אבות. הקונגרס הצהיר שהאורתודוכסיא בט. מקושרת עם האבטונומיא שלה בגופה, רוחה ונפשה ובכל נימי נשמתה, ובשום אופן לא תוותר על זכויותיה הללו אפילו כקוצו של יו״ד״.

החלטה זו הוכנסה בפרטי־כל, ונשלחה בטלגרמות גם לשר־ההשכלה ולהממשלה.

חורבן קהלת שאַרמאַש. ההיסטוריא של יהודי ט. הרומנית בתקופה זו אינה שלימה, מבלי להנציח את זכר קדושי שאַרמאַש.

במחוז קלויזנבורג־טורדא נמצאת קהלת שאַרמאַש. הקהלה היתה קטנה בכמות, אבל גדולה באיכות. במלחמה האחרונה ישבו בקהלה 196 נפשות, אבל היתה קהלה נאה וחסידה. כלם היו שומרי ש״ק ודת, וביניהם גם ת״ח ואנשי מעשה, כר׳ יצחק נתן לעווי וחתנו הת״ח וירא ד׳ אמתי, נפש עדינה, מו״ה אברהם ערנסטער ז״ל, ועוד, כולם שוין לטובה. גם הרבנים אשר שמשו שם בעבר היו הגה״צ ר׳ אברהם משה שטיין זצ״ל ראב״ד בקלויזענבורג, ולאחרונה הגה״צ ר׳ נפתלי הירצקא האניג שליט״א, כעת בניו־יורק.

בתחלת המלחמה האחרונה הוכרחו יהודי רומניא להתרכז בבירות מחוזם, כאמור, ותושבי קהלת שאַרמאַש גלו לטורדא. אולם בהיות הדירות מצומצמות בטורדא, אחרי השתדליות שונות, ברבות הימים הותר לחלק מקהלות לודאש ושאַרמאַש לשוב לביתם ולדור שם כבגיטו.

ביום 23 לאויגוסט 944 הי׳ יום שביתת־הנשק ברומניא, וצבא הסוביטי התחיל לצעד הנגבה. ביום 4 ספטמבר פרצו חיילי הנאצים — גרמנים ואונ־גרים — את הגבול שבין קלויזנבורג לטורדא, וכבשו את המקומות שאַרמאַש ולודאש, ובאמצע העיר טורדא, על שתי שפות הנהר אראניאש התחיל הקרב בין הנאצים ואונגרים מצד אחד ובין הרוסים והרומנים מצד השני, אשר נמשך עד חצי לאוקטובר, ונגמר בנצחון חיילי הרוסים והסוביטים. ע״י הפצצות משני צדדים נחרבו רוב בתי העיר טורדא.

מכל קהלת טורדא, אשר מנתה בתחלת המלחמה האחרונה 2506 נפשות, לא נשארו אז בעיר כ״א כמאה וחמשים נפשות, זקנים וחולים, או יהודים אשר כבר נעצרו ע״י האונגרים, כי כל הולך רגלי מלט את נפשו בעוד איזו שעות דרך סיביו ובוקרסט. בין הבורחים הי׳ גם הגה״צ ר׳ יקותיאל יהודה רוזנברג זצ״ל מדיערעש, אשר בסוף העיר טורדא נפל פתאום על אם הדרך ממחלת־לב ושל״ח ר״ל. גם מקהלות לודאש ושאַרמאַש ברחו רבים, אבל להרוב כבר הי׳ הזמן קצר להמלט על נפשם מלפני הנאַצים.

הנאַצים האונגרים נשארו נאמנים לבריתם אשר כרתו עם חברם היטלר ימ״ש. להמאה וחמשים נפשות שנשארו בטורדא הי׳ מזל, שנמנה מצד הכובשים האונגרים לראש המחוז טורדא העורך־דין ד״ר ניקולאע גאל, ציר הפרלמנט בעבר, ובעצמו מנהל הדת אוניטרית בטרנסילבניא, איש אומן, אשר — כפי הודעת בני קהלת טורדא — נצלו הם הודות להגנותו במשך ימי הקרב, ששה שבועות הללו, מידי הנאַצים. משא״כ בלודאש רצחו החיילים האונגרים והגרמנים חמשה עשר נפשות, וביניהן את המושלם ר׳ יוסף בן ציון גליק ז״ל ובתו, את שלש בנות היחסן המפורסם ר׳ דוב העלליר ז״ל, משפחת פולק ועוד. ובקהלת שאַרמאַש רק הרב האַניג עם חצי משפחתו ועוד איזו נפשות נמלטו עפ״י נס מן השמים. אולם 136 נפשות יקרות ועדינות הובלו באור ליום

ערב ראש השנה שנת תש"ד כולם בלי יוצא מן הכלל ע"י חיילים האונגרים ובסיוע איזה מאנשי המקום על ההר שלעומת הכפר קאמאראש הסמוך לשאַרמאַש, ושם נגזר עליהם לחפור בעצמם את מקום קבורתם, ואחר אשר נפשטו בגדיהם נפקד עליהם לעמוד בבור ערומים, ומשעה ב' עד שעה ד' קודם עלות השחר ירו עליהם ברובים, ונכסו ברגבי אדמה ביניהם בעודם חיים באכזריות איומה ונוראה. ככה רצחו הסדיסטים הללו אנשים נשים וטף בלי חמלה ר"ל.

ארץ אל תכסי דמם הנקיים. (מגילת שארמאַש הלא היא כתובה ע"י העורך־דין מ. קארפ, אשר עמל הרבה להתגלות רציחה נוראה זו ולהביא את הרוצחים לפני המשפט).

הישיבות בטרנסילבניא בשנות המלחמה האחרונה. כדי לסיים בדבר טוב הנני לציין שלמרות המצב המדאיב לא נשבת הקול תורה לגמרי ב"ה בהקהלות שבטרנסילבניא הרומני. הרבנים הג' התאמצו להפיץ אור תורה עכ"פ בין הבחורים אשר לא הגיעו עוד לשנת שמנה עשרה, והיינו שעוד לא הוכרחו להכנס ל־„שירות־עבודה".

ישיבות כאלו היו: באראד היתה הישיבה היותר גדולה, אשר אחר המלחמה הגיעו תלמידיה למאה במספר, כן ירבו, בחורים אשר הגיעו גם למדרגת בעלי־הוראה, תחת הנהלת הרב הגאון ר' אהרן צבי בריסק שליט"א אב"ד טשעקא, בן הגה"צ אב"ד טאַשנאַד זצ"ל. היו עוד ישיבות בטעמעשוואַר תחת השגחת הגה"צ ר' יצחק צבי סופר שליט"א אב"ד בהפבריקשטאַדט; בהערמאַנשטאַדט תחת הנהלת הרה"ג מו"ה בצלאל שטערן שליט"א, הרב הצעיר דקהל ספרדים, ובטורדא תחת הנהלת הרה"ג ר' יוסף אַדלער, וכותב הטורים הרצה לפני איזה בחורים שיעור בהל' מקואות.

***

המאורעות בשדה אגודת ישראל בשנות המלחמה ולאחריה. בקיץ שנת 940, אחר הגירת מר בנימין צטרון מרומניא לברזיל, נבחר לנשיא הארצי של אגודת ישראל ברומניא המושלם ר' אפרים פרידמן — טעמעשוואר, ונסמך בנשיאותו ע"י ירושלים ולונדון.

בתחלת חודש ספטמבר 940 נהפך עלינו הגלגל ונשבת מאתנו כל התקשרות עם אחינו האדוקים שמחוץ למדינה. בסוף שנת 940 קבלתי הוראה מהמרכז שבירושלים לארגן מחדש את הסתדרות אגוד"י בט. אולם מטעם חוסר אמצעי נסיעה וחילוף הדאר ואיסור התקבצות מצד אחד, והיותנו סגורים כל משך שנות המלחמה כאו"א בעירו כבגיטו, מצד השני. ובפרט שהנוער וחברינו בדעה מבן י"ח ועד בן חמשים הוכרחו להכנס לעבודת הפרך לחוץ לעיר וגם לחוץ למדינה, ועכ"ז כדי שלא ייבש המעין, ולא ינום ולא יישן הרעיון בעת שיגיע הזמן להקמת התחיה, הוכרחתי לצמצם עבודתי על חוג מקומי: בקהלתי יסדתי חוג צעירי אגוד"י עם 35—30 חברים, אשר למדו הדף היומי ונתקבצו בזמנם הפנוי בחשאי לשיחה, להתיעץ ולשמוע נאומי תעמולה ומוסר.

ברם זכור אותו איש לטוב, אברהם ערנסטער שמו, אגודאי נלהב, אשר הי' לי לאחיעזר ולאחיסמך בתעמולה זו.

המלחמה הפנימית לעליה. ביום 15 ליוני 944, לרגלי הגירת אחינו שבאונגריא, הבורחים למדינתנו, נחיצות הצלת נפשות ועלית הנוער לאה"ק, תבעו מאתנו נחיצות התקבצותנו בבוקרסט תחת הנהלת נשיאנו מו"ה אפרים פריעדמאַן, ר' שמערל פעטרושקא, ר' פנחס שפירא, ר' מנחם גאָלדשטיין, ר' שמואל נירנפעלד, ר' יוסף נתן שאַלאמאן וכותב הטורים בתור מזכיר־ראשי.

בשנות 944—943 נתארגנה עליה אי־ליגלית מאונגריא ומרומניא לאה"ק: ביניהם הגה"ק מבעלז שליט"א, הגה"צ מוויזניץ זצ"ל והה"צ ממונקאַטש שליט"א, מו"ה יוסף פריינד ומו"ה דוד יושיע גראָס — סאַטמאַר נ"י ועוד ועוד, ובשנת 944 נתארגנו אניות עם עולים מקאָנסטאַנצא לאה"ק.

התיצבנו לפני המשרד הפלישטנאי והסתדרות הציונית כדי לישא וליתן עמהם בדבר זכויות העליה של הסתדרותנו. אם ארצה להציע את כל פרטי המשא ומתן, הבזיונות, הצרות והרדיפות אשר סבלנו מצד ההסתדרות הציונית ומשרד הפלישטנאי מדי יום ביומו, יכלה הזמן והם לא יכלו. ע"ז טלגרפנו מחאות כמעט בכל יום ויום לקושטא לידידינו העסקן החרוץ מו"ה יעקב גריפל. האניות נסעו עם עולים, בלי חברינו שנשארו סגורים בבתיהם. התיצבנו בכל יום לפניהם בטענותנו, אולם תמיד מצאו אמתלא לדחות אותנו. עד שלבסוף ראו שמוכרחים על כרחם לוותר על המקומות שלנו, מנהל משרד הפלישטנאי בבוקרסט נתן מקומותנו בעד דודו וריעו ומשפחתם, אשר מעולם לא היו אגודאים . . . ממש לא יאומן כי יסופר . . .

בינתיים קרה אסון נורא אשר הרעיד לבב הגולה גם בקרב החורבן. על אחת הספינות שנסעה מקונסטנצא לאה"ק עם 307 עולים יהודים אי־ליגלים, ושמה „מעפקורא", סמוך לקושטא, התנפלו הרוצחים הגרמנים ימ"ש, וע"י כדורי־תותח השקיעו את הספינה. וחוץ מחמשה נפשות ירדו כולם כאחד במצילות ים על קידוש שמו יתברך. ככה הלכו על קדושה"ש 302 נפשות יקרות, ביום ט"ז מנ"א תש"ד כמעט כולם כאחד יראים וחרדים על דבר ה'. השם ינקום דמם השפוך.

ליהודים היתה אורה. לא היתה לה להאגוד"י אף פרוטה אחת. גם ההוצאות היותר נחוצות: נייר, כלי־כתיבה, טלפון וטלגרמים הרבים נקבצו כפעם בפעם מחברי ועד העלי' של אגוד"י.

חברי הנוער הציוני קבלו דמי כל הסתפקותם בריוח מהסתדרותם, וחברינו אשר למרות כל הקישויים נשארו נאמנים לרעיוננו הושלכו בקרית חוצות עטופים ברעב ממש, עד שבתחלת חודש אויגוסט 944 קבלנו פתאום מכתב ממר גריפל שנתבע מאת הועד הציוני „עזרה" חמש מאות פונט לחדש לשעבר החל מיאנואר 944, כמובן בתחלה כחשו גם את זה, ולבסוף הודו שקבלו פקודה ע"ז, רק כעת אין להם, כי בלא יודעים חלקו את המעות . . . עכ"ז

קבלנו בתחלת חודש ספטמבר ע"י מר גריפל 4.000 פונט. והי' כאשר נתגלה הסוד שיש לה להאגוד"י מעות, נתמלא הבית אורה, ר"ל שכרנו לשכה הגונה, ותומ"י נהרו החברים אלינו, עד שבעוד איזו שבועות נרשמו בחוג בוקרסט לבד כשמנה מאות חברים וחברות כ"י, ואגודת ישראל נהפכה להסתדרות היותר גדולה וחזקה ברומניא.

התפתחות הסתדרות האגוד"י. החל מחדש סעפט. 944 התחילה הסתדרותנו להתארגן מחדש ולפעול בכל ענפי העבודה, עד שאפילו באותם המקומות שהיו שם החרדים היותר קיצוניים שהיו מתנגדים לרעיון האגודה בעבר, באו לידי הכרה, שאך האגודה הוא המזור היחידי לעמנו האומלל בימים הללו. הקמנו בתי־תבשיל עבור הפליטים, אשר קבלו ארוחה מדי יום ביומו 400—350 יראי ד' אנשים ונשים מכל קצוות אירופא: מפולין, ליטא, סלובקיא, אונגריא, אשכנז ועוד, מהם בעד איזה תשלום, ומהם בחנם. ערך רב הי' להמפעל הזה, שעי"כ עלה בידנו להרים מצבם הכספי ולעודדם, ולהצילם מהתגעל במאכלות אסורות. מה מאד דאבה נפשנו בראותנו שרבים נשקעים יום יום בשעמום וביאוש, ע"כ ראינו לנחוץ ליסד בתי מלאכה, בהן ישתלמו החברים במלאכות שונות, כגון: תפירות לבנים ,אגירה, טוי', בית חרשת ליציקה, חקלאות, ונגרות. נוסדו עשרה קבוצים עבור צעירים ושני קבוצים עבור בנות. בזה עלה לנו לרומם את רוחם, בהיותם עסוקים כל היום בעבודה פרודוקטיבית. יסדנו כמה ישיבות, בית יעקב, חוגי בנות אגוד"י וסמינריון עבור מורות של בתי ספר „בית יעקב".

תוצאות הקונגרס של אגודת ישראל. בועידה הארצית שהתקיימה בקלויזנבורג בימי כ"ו וכ"ז סיון תש"ה השתתפו 200 צירים וארבעים רבנים אורתודוכסים מכל קצוות מדינת ט.

עפ"י החלטת הקונגרס האגודאי נעתק מושב המרכז של אגודת ישראל ברומניא מבוקרסט לאראד מטעמים ידועים. הקונגרס החליט לבחור מועצת גדולי התורה מהגה"צ דלקמן: נשיאי הכבוד האדמורי"ם חיים מאיר וברוך הגר, נשיא הרב דוד שפרבר — בראַששוי, החברים: הרבנים יוסף אדלער — טורדא, חיים מרדכי ראללער — ניאמץ, צבי קינסטליכר — סיביו, מרדכי ארי' הורוויץ — באנילא, א"ש כ"ץ — רוסקאוא, חיים שרייבער — אראד. בהנהלה הראשית של אגודה, צעירי ופועלי א"י ברומניא נבחרו החברים דלקמן: נשיא־הארצי מר אפרים פרידמן — טימישורא, נשיא צעירי אגוד"י מר נפתלי הירץ שפירא — טימישורא, נשיא הכבוד של ועה"פ מר פ"ד פריידיגר, יו"ר של ועה"פ אברהם חיים הרשקוביץ — אראד, מזכיר־ראשי של המרכז הרב צבי יעקב אבראהאם — טורדא, מזכיר־ראשי של המרכז אראד ה"ב יודא ריינער. הועד הפועל מורכב מהערים טימישורא, אראד, גראַסווארדיין, קלויזענבורג וביקרסט.

***

הרב צבי יעקב אבראהאם.

התקופה בין שנות 944—940 בטרנסילבניא האונגרית

בל יחשדו אותי קוראי הספר הנוכחי שאני הצעיר והדל באלפי, ערל שפתים, ארהיב עוז בנפשי לגשת אל הקודש לקונן את החורבן האיום והנורא, שאין דוגמתו בדברי הימים אשר קרה אותנו ואת כל בית ישראל, כי באמת כמעט אין בית אשר אין שם מת ר"ל, וכמה משפחות למאות ולאלפים אשר לא נשאר מאתם אף זכר בעו"ה, או עכ"פ רק א' מעשרות נפשות. אוי, ואבוי, מה הי' לנו! כי גדול מים שברנו! ובאמת עוד נבעת ונדהם אני מהמאורעות האיומים, ועוד עשרות בשנים יעברו עד אשר תפוג שכרותנו ונוכח לדעת את הקורות אותנו, ויעמוד מקונן כירמיה הנביא, ויקונן ויבכה את כל בית ישראל הנאבד בשריפה אשר שרף ד'.

עד אז עלינו להצדיק את הדין, ולידע שבהדי כבשי דרחמנא למה לנו, ולהבחין להנציח המאורעות הנוראים היבשים של הגלות. עשרות אלפי יהודים בלי זכות אזרחית לחוץ למדינת אונגריא; הובלת עשרות אלפי יהודים "למלאכת־הצבא" לאוקרינא, ולבסוף החורבן הגדול: הדפורטציא, אשר גרמה חורבן אומתנו שהיתה תוצאת התעמולה האנטישמית מסדרי, אשר נסבלה בסתר ובגלוי, מתחלה באונס ואח"כ ברצון, ולבסוף בידים, בזדון ובאכזריות ע"י הממשלות השונות שבאונגריא, אשר לא הקשיבו להמחאות עד אין מספר מצד היהודים וחסידי אומות העולם שתוצאת תעמולה פראית זו על כרחם תגרום גם חורבן מדינתם.

מאופני העינויים, הרדיפות, הריגות ורציחות שע"י הנאצים הארורים ומסייעיהם כיוצא בהם, זה ארבע שנים שאחרי המלחמה האחרונה כבר הופיעו ספרי הקורות אותם לעשרות, עכ"ז הננו רואים לנכון לעדעד בספרנו הנוכחי האופנים אשר השמידו הנאצים כמאה וחמשים אלף נפשות, אנשים, נשים וטף, מסלתה ומשמנה של היהדות בט.

המאורעות הגורמים לחיזוק שנאת היהודים באונגריא. לתקופת "הליברלית" שבשנות 918—867 באונגריא עשה קץ הורטי מיקלאש, עוצרה וסגן־מלכה של אונגריא בעצמו, אשר בכניסתו החגיגית לעיר הבירה ביום 16 לנובמבר 919 השמיע בראשונה את הגדרתו המרשיעה של "בודאפסט החוטאת", שהיתה מכוונת ליהודים כגורמי המלחמה ומדיחי המהפכה גם יחד. הוא אשר הפיץ בקרב האומה בעלת המסורת "הליברלית" את חידקי האנטישמיות, שאמנם קפואים היו בקרקעיתה, אך מעתה צצו ועלו באופן רשמי חיש מהר תחת שמשו של הורטי ובחסותן של הממשלות הבאות וביזמתו, עד שהורטי עצמו נבהל ונרתע לאחור בזמנים הבאים "מפני תוקף הכוחות שהוא חוללם" בדומה ל־חניך הקסמים לגיתה.

אחרי עשר שנות שלטונו של הרוזן בעטלען אישטוואן (930—920),

אשר הכניע את פלוגות הפורשים והשליט סדר ומשמעת בארץ, הי׳ גאמבאש דיולא ראש־הממשלה הראשון שהתפאר בכך: ש־„תורת הגזע שלו הקדימה את זו של היטלר ואין לו מה ללמוד מן הנאַציזם הגרמני״. בימיו פוחו „המאדיארים המעוררים״, „מגיני הגזע״ כו׳ על כול סוגיהם, וה„גומרוס־קלאוזוס״ בשיעור של חמשה אחוזים התפשט מבתי הספר על פני שאר תחומי חיי המדינה. ואמנם הממשלה עוד לא רצתה (או לא העיזה) לפגוע ב„זכיות האזרחיות של היהודים ונתנה להם רשות והזדמנות לדון „באסיפה־ארצית״ בהשלמת אירגונם האדמיניסטרטיבי ובשכלולם. הניולוגים קראו לאסיפה על יום 4 מארץ 935 לשכלול השטאטוטן שלהם עוד משנת 868, והלשכה המרכזית האורתודוכסית שבבודפסט, תחת נשיאות־הכבוד של הג״ר אברהם מ״ש פראַנקל ז״ל ותחת נשיאות הג״ר שמואל זנוויל כהנא פראנקל קראה לאסיפה־ארצית את הרעפרעזענטאַנץ ליום 17 לאויגוסט 935, כדי להשלים השטאַטוטן של 871 עם השלמתם משנת 906. והגם שלמלאכות היהודים שהתיצבו לפני גאמבאש והורטי לפנים עוד השיבו להם דברי הכרה, עכ״ז החלטות של שתי האסיפות מעולם לא אושרו מטעם הממשלה ולא יצאו לפועל.

חוק היהודים. ממשלת דאַראני איגנאַץ, שירשה את מקום גאמבאש, הביאה את „חוק היהודים״ הראשון בפני הפרלמנט ביום 5 למאַי 938, ימים אחדים אחרי שמגיפת הנאצים הגיעה בעקבות ה־„אנשלוס״ האויסטרי עד לגבולות אונגריא. לחוק זה התנגדו אז מרבי המדינה, ראשי כנסיות ועתונים חשובים, כמו הרוזן בעטהלען הנזכר שלא פסק מלהדגיש, שאין להרחיק את היהודים מן השטחים הכלכליים, אלא יש לקרב לשטחים אלה את הנוצרים. גם חוגים ומוסדות מחוץ לארץ, יהודיים ולא־יהודיים, עמדו לעורר את דעת הקהל הבינלאומי על הסכנה המרחפת על יהודי אונגריא. אולם כל זה לא הועיל כלום. לא מעט השפיעה על הופעת חוק זה ממשלת גוגא־קוזא ברומניא, בסוף דצמבר 937, אשר למרות שממשלתה לא המשיכה יותר מ־44 יום, עכ״ז הועילה לזרוע סם־האנטישמיות באופן רשמי בין חוגי ההמון.

ממשלת אימרעדי בעלא, שמקורו מזרע היהודים, אשר ירשה ממשלת דאַראני ביום 23 לדצמבר 938 הביאה את „חוק־היהודים השני״ בפני הפרלמנט. בליל ש״ק ג׳ לפברואר 939 נזרקו פצצות ע״י האנטישמיים על בית הכנסת הגדול הניולוגי „טאַבאַק־טעמפל״. יהודים נפצעו וגם נהרגו מהם. בינתיים כבר שינה בית־משפט העליון (הקוריא) את פסק־דינו הקודם והצהיר, שהיהודים אינם בני דת וכנסיה אלא בני גזע מיוחדת.

והנה לפנינו תופעה מאלפת: דוקא בשנים אלו, כשחוק היהודים עמד על הפרק, חזרו על פי „פסק־דין הוינאי״ זה אחר זה: קרפטו־רוסיא, אונגריא־העילית, צפון־טרנסילבניא ושטחי הבנט היוגוסלבי. ברם שמחת הארץ והתרחבותה היו בעוכריהם של היהודים וגרמו להם הפסדים, כי עקב הרחבת הגבולים רבו גם האוכלוסים היהודים „שבפניהם נפתח פתח לרווחה״ לדברי

המיניסטר. אחוז מספרם גדל והלך, ועל זה התריעו הצירים בפרלמנט השכם והערב, ונימקו בו את הכרחיות החוקים היהודים. ותחת לחץ גרמניא, שהתחילה כבר במלחמה העולמית השניה, הגיש הרוזן טעלעקי פאַל — אשר התחמק אחר כך מן העול הכבד הזה, שהי' שנוא עליו והתאבד — את „חוק היהודים השלישי" בשנת 940, כמעט העתק מחוקי נירנברג.

מספר היהודים עלה גם בגלל הנוצרים החדשים „מן הגזע־היהודי" מ־725.000 ל־850.000 בערך. החברה האונגרית התרוקנה חיש מהר מכל פקידיה הציבוריים והפרטיים היהודים. שופטים, רופאים, עורכי־דין, מורים, עתונאים, החליפו כליל או צומצמו במסגרת צרה ועלובה למדי. יותר ממאה אלף מעובדי המסחר והתעשיה איבדו את משרתם. ועל ידי החוק הרביעי משנת 941 הפסידו את רשיונותיהם בבודפסט עצמה 31.819 בעלי־מלאכה (מבין 66.182). באותה שנה נאסרה על היהודים קנית נכסי־דלא־ניידי, מכירתם וחכירתם. עפ"י חוק בטלו את רצפצית הדת היהודית משנת 895, והשביתו את שני נציגיה בבית העליון של הפרלמנט. עפ"י חוק בוטלה גם זכות היהודים לשרת בצבא. היהודים, אף הקצינים מעוטרי אותות־הכבוד נפסלו מללבוש מדים ולשאת נשק או חרב. הנערים והגברים היהודים בגיל 18 עד 48 גויסו „לשירות־עבודה" גרידא, להגנה הצבאית בארץ ובחוץ לארץ, אבל בלי מדים וכלי זיין. הגזירה הקשה והרת הסכנות ביותר.

אחרי גזרת טרנסילבניא לחצאין. בתחלת חדש ספטמבר 940, כאשר נגזרה טרנסילבניא לחצאין, רבים מזקני היהודים אשר נשארו על שטח צפון ט. שנמסרה עפ"י פסק־דין הוינאי לאונגריא, אשר עוד לא שכחו את מצב היהודים וימות המנוחה, השקט, שלוה ובטח שבאונגריא העומדת תחת ממשלתו של המלך פראַנץ יאָזעף הראשון, קוו שאחר שהרעש הראשון של המהפכה ישקט ויסודרו העניינים, ועוד ישובו הימים הנעימים שמלפני המלחמה העולמית הראשונה, והכל על מקומו יבא בשלום.

אולם תוחלתם נכזבה בקרב הימים בעו"ה עד מאוד. קוו לשלום והנה בעתה. הגזירות השונות נתכו עליהם כזרם מים זו אחר זו. מפקודותיהם הראשונות הי' שהשביתו הופעת היומן היהודי „אוי־קעלעט" אשר הופיע בקלויזנבורג בין שנות 944—920 מדי יום ביומו בשפה האונגרית תחת ממשלת הרומנים.

גם גזירת בטול־השחיטה בט. יצאה, וגם פקודה שהיהודים מוכרחים לפתוח חניותיהם בש"ק. בקלויזנבורג עלה להם ע"י השתדלות אצל פקידי הצבא לבטל גזירת פתיחת חניות בש"ק; התחילה הכאת היהודים בפומבי בקרית חוצות וגם ע"י הערכאות. את הג"ר יהושע ליכטנשטיין אב"ד מאטש זצ"ל, אשר קהלתו נשארה בט. הרומנית ולא הוכרח לעזבה, והוא עזבה אך ורק כדי שלא יפרד מאביו הגה"צ הישיש זצ"ל מקראסנא ומאחיו הגז"ל, אשר כולם נשארו מעבר לגבול, הכו הזשאנדרמים מכות־רצח.

היות ט. לרגלי הכיבוש היתה עומדת תחת ממשלת הצבא, בכל עיר ועיר הי׳ המצב משונה מבחברתה: לדוגמא בדעש הי׳ המצב קצת יותר סבלני; משא״כ מטשיקסערדא עוד בשנת 941 נתגרשו כל היהודים, אזרחים ותושבים מעשרות בשנים, בלי שום אמתלא, אף שלא נמצא עליהם שום פסול. גם בשאר מקומות התאמצו הערכאות והיחידים למרר את חיי היהודים באופנים שונים, וע״י גזירות שונות: מקראלי הגיעו שמועות מפקודות נגד אחב״י; מרן הגה״ק ר׳ יואל טייטלבוים שליט״א הוכרח לברוח מביתו ולהתגורר בגראַסווארדיין לרגלי רדיפת פקיד המשטרה שבעירו; בגראַסווארדיין הוצאו היחידים מחלוקת בולי שומן, סוקר, חלב ובורית; בסאלאנטא נכסי הקהלה נחמסו ע״י הערכאות; מטאלדיעש נתגרשו היהודים; בבאזאדאויפאלו, קהל־הגרים, נהרס הבית־הכנסת שלהם, ועוד ועוד.

בסוף שנת 940 נתאספו הקהלות בט. האונגרית בקלויזענבורג, החליטו את ספוח קהלותיהם להלשכה האורתודוכסית שבבודפעסט. מבין הרבנים נסתפחו בהנהלת הלשכה האורתודוכסית בבודפעסט: הרבנים הגאונים מרן ר׳ יואל טייטלבוים שליט״א, אב״ד סאַטמאַר, ולבחל״ח הגה״צ ר׳ יעקב אלימלך פאַנעט זצ״ל אב״ד דעש והגה״צ ר׳ מנחם סופר זצ״ל אב״ד מארשאווישארהעלי.

במשך הזמן נסתלקו הגה״צ: הרב ר׳ יעקב חזקי׳ גרינוואַלד זצ״ל, אב״ד הוניאד ופאפא; הרב יעקב שמשון זצ״ל קאנענר, האדמו״ר מטשעחויו; הרב סיני זיוף זצ״ל, יועץ הלשכה בט., הרב שלמה זלמן קליין זצ״ל, אב״ד סילאדי־טשעה; הרב אהרן גד הכהן כ״ץ, אב״ד נימוזשא.

גרוש ואבדן יהודי אונגריא ומרמורש. משנת 938 ואילך יהודים רבים מגרמניא, אויסטריא, צ׳כיא, יוגוסלביא ופולין מלטו נפשם לאונגריא, בתקוה כי שם ימצאו מקום מנוחה. אולם לדאבוננו העמידו האונגרים כחמש מאות משרדים סביב לגבולותיהם, אשר מטרתם הי׳ לחטוף פליטים אומללים הללו. פליטים שנתפשו, לרוב הובלו לחוץ לגבול, ושם נמסרו לידי הס. ס. הגרמנים, זרובם ככולם נרצחו, הי״ד.

אחרי זמן, להשתדלות יהודי אונגריא, הניחו את הפליטים הללו לקבצם במדינה במחנות.

בשנת 941 יצאה פקודה שכל אלו היהודים הגרים באונגריא, אבל אין להם זכות־אזרחיות יקובצו במחנות. לראשונה יצאה פקודה כזו במחוז מרמורש בסיגעט ביום 8 יולי 941.

פקודות כאלו הופיעו זו אחר זו גם במחוזות ועיירות אחרות. היהודים התושבים הישנים הללו נקבצו לראשונה במחנות שונות באונגריא, ואח״כ הטילו אותם מעבר לגבול. בתחלה הגיעו לגליציא ואח״כ לאוקראינא. כפי השמועה רצחו הגרמנים ימ״ש, יותר מחמשה ושלשים אלף יהודי אונגריא בלי תעודות־אזרחיות במיתות שונות. רוב הרציחות נעשו ע״י הגרמנים וע״י חיילים אונגרים בקמנץ־פודולסק. בסוף לאוגוסט 941 נהרגו שם יותר מן

37.000 נפשות, וביניהם כ־13.000 יהודי אונגריא. האוקרנים המשיכו הלאה את מעשה רציחת הגרמנים. ככה רצחו כמה מאות אלפי יהודי אוקרינא, הי״ד.

„שרות־העבודה״ באוקראינא. עוד בשנת 939 הופיע החק באונגריא, שכל איש מחויב להשתתף בהגנת ארץ־מולדתו, באופן שמי אשר אין לאל ידו להגן בכלי־נשק, מחויב לעבוד „שרות־העבודה״ בכלי־אמנות ובכלי־עבודה.

חק זה הי׳ מקורו ויסודו של אבדון עשרות אלפי יהודים.

בשנת 940, עוד נלקחו יהודים אשר היו קצינים במלחמות הקודמות לסגני הקצינים הנוצרים. אולם בשנות 941 אבדו גם הללו זכותם, והוכרחו לעבוד עבודת הפרך כשאר אחיהם. היהודים הוכרחו ליתן סרט־צהוב, והנוצרים סרט־לבן על זרועם. בסתיו 942 הובילו את היהודים בגיל 48—18 לשרות־העבודה לאוקראינא שברוסיא.

בחורף 43—942 עבדו מלאכת הצבא אצל הנהר דאָן ובשאר מקומות כארבעים אלף אנשים. מתי מספר מהם היו נוצרים קומוניסטים, אשר נשלחו שמה בין הענושים, אבל כמעט רובם ככולם היו יהודים. רוב עבודתם הי׳, להטמין ולהוציא פצצות בין המצרים שבין חילי ההגרים והרוסים ולחפור חפירות ומעצורים נגד השונא. בגדיהם בלו מעליהם ומנעליהם נקרעו. מכסת המזון המועט אשר הוקטנה בעדם באופן רשמי, רק כדי שלא לגוע מרעב, נגנב ע״י הפקידים. הכנים הפיצו מגפות שונות בין העובדים. הכריחו אותם לעבוד בבצות ובמים ועי״ז נקפאו לאלפים מהקור הנורא השורר ברוסיא. מלבד זה יסרו ועינו אותם בעינויים נוראים ורצחו רבים מהם.

ביום 13 ליאנואר פרצו הסוביטים את מערכת הגרמנים וההגרים שעל שפת נהר דאן, ואלה שנשארו משרות העבודה נפלו בידי הסוביטים, הודות לזה נשארו איזה אלפים מיהודים הללו בחיים. אולם החלק השני נגרש ע״י הגרמנים הנגבה ביד חזקה ובמרץ, מאלו הגיעו לביתם משך קיץ 943 רק מעט מזעיר.

גורל יהודי אשכנז ואוסטריא. גורלם כבר נחתם בשנות המלחמה עוד מהשנים הקודמות. כעת לאחר זמן אכן נודע הדבר שחייבים לברך על הרעה הקודמת שנגרשו משם בעוד מועד, בעת שהי׳ עוד לאל ידם להגיר לארץ ישראל, לארצות הברית ולמדינות שונות שבכל קצווי ארץ, אשר פתחו בעדם מקום קליטה, ורבים מהם עוד הצילו גם הונם, או עכ״פ חלק ממנו, ועי״ז לא לבד שנמלטו ב״ה מהשמדה, רק ניצולו גם המגיטאות, מהרדיפות ומכל התלאות אשר כמעט שום יהודי מאירופא, אשר נשאר בחיים, לא ניצל מהם. מרבני בורגנלנד: הגה״צ ר׳ שמואל עהרענפעלד אב״ד מאטערסדורף, בניו־יורק, הגה״צ ר׳ לוי יצחק גרינוואַלד מצעהלים, בברוקלין, הג״ר ישעי׳ פירסט מווינא, זצ״ל בלונדון (של״ח כ״א אדר תש״ג) וגם בעלי בתים ת״ח ויר״ש ניצולו בעוד מועד ב״ה.

גורל יהודי סלובקיא. בסלובקיא עוד בשנת 939, בעת שנתיסדה מדינת

סלובקיא בפני עצמה, הותחלה רדיפת היהודים. הלינקא, אשר גם בהיותו כומר, הי׳ אנטישמי אקטיבי — תומ״י אחר שהמפלגה והגארדע שלו עלו לממשלה התחיל לבצע הפרוגרם שלו: „לנקות מדינת סלובקיא מיהודים״.

הלינקא ועוזריו עושים ומעשים רשעתם באופן בלתי תלוי מהגרמנים. בסלובקיא לא לקחו הנאצים שום חלק בהשמדת היהודים משם, רק הסלובקים בעצמם בדו מלבם את כל החקים והאכזריות נגד אחב״י. המון שלילות־זכיות הופיעו לעתים קרובים: בשנת 939 הופיעו 11 פקודות; בשנת 940 הופיעו 38; בשנת 841 הופיעו 70; ובשנת 942 הופיעו 62 גזירות. כל אלו הפקודות נסכמו תחת מספר 198 על שם „יודענ־קאדעקס״. קאָדעקס זה לוקח מחוקי נירנבערג. מענין הוא שמיניסטרי אונגריא סטאיאי וענדרע לאסלוי לקחו לדוגמא בשביל החוקים נגד היהודים שבאונגריא את היודענ־קאדעקס הסלובקי.

שלילת זכויות־היהודים בסלובקיא הותחלה עם הפקעת פרנסתם, גזילת כל הונם דניידי ודלא ניידי, באיסור הנסיעה ממקום למקום והדבקת כוכב־צהוב, אחר זה סגרו אותם בגיטאות, קבצו אותם במחנות ההסגר ולבסוף שלחו אותם בדפורטציא בסוף שנת 1941. מתשעים אלף יהודים שהיו בסולבקיא, הובלו שבעים אלף מהם בדפורטציא לגליציא בעירום ובחוסר־כל, 80—70 דחוקים וצפופים ברכבת בקרון אחד, בני משפחות נפרדים זה מזה. הנשארים רובם מהם נמלטו לאונגריא.

כל זה נעשה עפ״י פקודת הכומר טיסא יאזף נשיא־המדינה, היושב־ראש טוקא בעלא, ובסיועו של הכומר הלינקא וגארדא שלו, ובהסכמה לחשית של המוני הסלובקים, במשך שנה אחת.

גורל יהודי יוגוסלביא. את מספר יהודי יוגוסלביא בשנת 1941 אומדים כ־75.000—70. תחת ממשלת יוגוסלביא לא הופיעו נגדם חקים של שלילת־זכויות, וכאשר נגזרה יוגוסלביא לגזרים הי׳ כל חלק שונה מחברו בדבר גזירות נגד היהודים.

בסרביא סבלו כשנים עשר אלף יהודים מהגזירות הנהוגות (ככב־צהוב, איסור נסיעה, קבוצם בגיטו). פקודות הללו יצאו לפועל ע״י הגיסטפו והשוואבן בבאטשקא. היהודים שביוגוסלביא נקבצו בשתי מחנות: הגברים ב־טאָפּאָווסקע־שופע, והנשים והטף בזימאני שאצל בלגרד. משני מחנות הללו הובלו חלק מהם ליאיצע לאבדון, והחלק השני הובל לגרמניא לעבודה, ר״ל לאוישוויץ. אבדון יהודי סרביא נגמר בסוף שנת 943.

בקרואציא השמדת היהודים נעשתה ע״י ה־אושטאשא, דוגמת יהודי סרביא, רק שהרציחות נעשו במדינת קרואציא באכזריות עד השמדם.

בה־באָטשקאָ חיו 25.000 לערך. גורל היהודים הללו כגורל יהודי אונגריא. חוץ מהיהודים מאויווידעק, אשר נרצחו באכזריות ובעינויים קשים ע״י הושאָנ־דארמים השוואבן, בחודש יאנואר 942.

באיטליא הי׳ גורל היהודים בחסד, אחרי אשר הממשלה קבלה תמיכה

הגונה בעד היהודים מארצות הברית, וגם המוני איטליא הטו חסדם על היהודים. פרק נהדר בפני עצמו בדבר הצלת היהודים היא גמ"ח של המוני איטליא וצרפת, אשר הסתירו וכלכלו אלפי נפשות יהודים חדשים רבים וגם שנים.

גורל יהודי פוילין וליטא. היהודים התושבים מפולין וליטא, ואשר הובלו שמה מכל קצוי אירופא רוכזו בגיטאות ובמחנות ההסגר בורשה, לובלין, וילנא, קאוונא, ריגא ועוד, או לעבודת הפרך בשירות־העבודה. לכתוב את כל מה שנעשה עם המקוה הגדול היהדות, הני שלשה מליון יהודים, יכלה הזמן והם לא יוכלו. אולם מלבד שזה הוא חוץ לגדר עבודתי, כל התלאות, הרדיפות, העינויים והרציחות הלא הם כתובים בפרטיות בספרים לעשרות, אשר הופיעו בחמש שנים האחרונות. לולא נשארו שרידים מהם בארצות הברית, באה"ק ואלו שנמלטו דרך רוסיא הסוביטית, יאפאן ושאנכאי הי' החורבן יהדות נהדרה זו איום ונורא ר"ל.

יהודי גרמניא חלק מהם, אשר נשארו עוד בגרמניא בפרוץ המלחמה הוכרחו להצמיד על מלבושם השם „יודע". תכליתם היתה לנקות את גרמניא מהם. בסתיו 941 התחילה הדפורטציא שלהם. בשעות אחדות קודם לכן קבלו הפקודה לעזוב את העיר, ואצל העיריה צריכים מקודם לחתום הצהרה שברצונם הטוב עוזבים את המקום ואת הונם נותנים במתנה למדינת גרמניא. יהודי גרמניא הובלו לפולין, לאֶדז הי' מקום חלוקתם. מלודז הובילו אותם למחנות ההסגר, או בבתי־חרושת ובחפירות לעבודה. בנובמבר 941 עוד חיו 120.000 יהודים בגרמניא, ובתחלת שנת 942 כבר הוגלו הרוב מהם לפולין. נקודת־השקפה של הגרמנים ימ"ש היתה: לנקות אירופא־התיכונה מאת היהודים, להובילם למזרח לשטחי־ארץ נכבשים ע"י הגרמנים, ושם להשמידם.

*

בעוד שיהודי אויסטריא, סלובקיא, אשכנז, פולין, ליטא, בוקאווינא ובסרביא השכנות כבר הוגלו והושמדו ר"ל כמעט רובם ככולם, היהדות האונגרית למרות כל הגזירות והתלאות האלה עמדה בעד אלה אשר נשארו במדינה עוד כמעט בשלמיתה בנוגע לנפשות, ואף נתנה מנוס ומחסה לאלפי פליטים ונרדפים מכל ארצות אירופא שהגיעו אליה, רק בנוגע לחומריות סבלה היהדות האונגרית: עד 31 דצמבר 940 נשארו 133.641 יהודי אונגריא מחוסרי־פרנסה; עד 31 דצמבר 942 נתרבו מספר של מחוסרי פרנסה עד 221.896. — היהודים שבאונגריא נתמעטו גם ע"י המרת־דת ר"ל במדה איומה עד מאוד. — לפני חקהלה הניולוגית בבודאפעסט הודיעו המרת־דתם: בשנת 938 ארבעה אלפים נפשות; בשנת 940 — 2260; בשנת 941 — 1463; בשנת 942 — 1858 ובשנת 943 994 נפשות ר"ל.

כבוש אונגריא ע"י הגרמנים. ככה התהלכו ביהודים, עד אשר ביום 19 למרץ 944 כבשו חיילי היטלר באופן פתאומי את אונגריא ונכנסו לבודפסט. הנאצים הללו פתחו בטלאכתם: ביום 31 מרץ הנהיגו את „הככב־הצהוב"

כתו יהודי, והחיוב לענוד אותו חל על כל בן ובת מגיל שש ומעלה. בתחלה שוחרר מחובה זו רק מספר מצומצם של יהודים. המספר הלוך וגדל הודות להשתדלתם של ראשי הכנסיות, שדאגו, כמובן „לצאן מרעיתם" בלבד. ביום 27 לאפריל ראו השלטונות צורך בדבר, להעמיד את זכיות מועצות היהודים המקומית בפעסט לארגון ארצי „ברית היהודים באונגריא", (ולא חס וחלילה האונגרים), שתפקידו הי' לשמור על עצמאות היהודים ולהגן על ענייניהם, אבל באותו יום קבלו ראשי העיריות בבודפסט ובמדינה כולה פקודה להחליט אילו רחובות ובתים יוקצו ליהודים. בבודפסט סומנו מבין 36.000 בתי הדירה של הבירה ברובעי היהודים בכוכב הצהוב, ובכל מדינת אונגריא נאלצו יודי הכפרים להתרכז בחלקים של ערי השדה, בגיטאות.

הגיטאות בטרנסילבניא הועמדו: בגראַסווארדיין, קלויזנבורג, סילאַדי־שאמלוי, סאַטמאַר, נאדיבאַניא, סיגעט, דראגמירעשט, אויבערווישוי, פעטראווא, דעש, סאמאַשאויוואַר, ביסטריץ, מאראַשוואַשאַרהעלי, סאַסרעגען ושעפשיסענט־דיארדי.

לרוב הועמדו גיטאות הללו מחוץ לעיר: בבית־חרושת לבנים בשכונת־הצועגנים (ציגיינער־פערטל) או על פני השדה. התכלית היתה כדי לרחק את היהודים מתושבי העיר, שלא יראו את עינוייהם ולא ישמעו קול צעקתם בעת שמכים ומייסרים אותם, ולא יכמרו עוד רחמיהם עליהם. גם היתה התכלית לרכזם בשכונת מסילת־הברזל, כדי שהקרונות והרכבות יתקרבו ככל־האפשר להגיטאות בשעת הדפורטציא.

בקלויזנבורג לדוגמא נקבע לגיטו היהודים בית־חרושת לבנים שעל רחוב קאיאנטא. למקום הזה נכנסו, ר"ל נדחקו 12.000 יהודים מקלויזנבורג וממחוז קאַלאַזש. לכל נפש הותר להכניס אתו חבילה במשקל 50 קל"ג, ומזון על שני שבועות. השטח הוקף תיכף במחיצה. וואַשאַרהעלי לאסלוי ראש העיר והאללאשי קוטי לאיש ראש המשטרה הי' מטפלים בה בזריזות יתירה. באותו מעמד נסגרו 358 חניות של יהודים. רק בבית החולים היהודי הכללי נשארו ונמלטו לנפשם כארבעים נפש. ביניהם הרה"ק ר' שמואל אדלער, והרופאים המומחים ד"ר יאקאבי, ד"ר שטיינער וד"ר לייטנער.

בגראַסווארדיין נכנסו לגיטו יותר מ־35.000 יהודי העיר והמחוז. מקום הגיטו היו הרחובות שסביב בית הכנסת הגדול האורתודוכסי שברחוב פוקס מאר. תחת השגחת ראש העיר דיאפאי לאסלא הכניסו בכל חדר 20—18 נפשות. הגיטו הוקף במחיצה גבוהה בת שני מטר. מספר העיניים רב עד מאוד. כאו"א מקבל שבעה דעקא לחם ליום. הקולונל הזשאנדארמים פעטערפי יענא מצטיין שם ברשעותו ובאכזריותו. יותר מעשרת אלפים יהודים נחקרו ונדרשו בעינויים נוראים שיגלו מקומות מטמונתיהם. על פיהם ניתנו בערכאות 2004 ערלים על דבר החטא „הטמנת הוני יהודים". האין פטר צורר היהודים מתפאר, שע"י עינויים עלה בידו לגלות הוני היהודים מטמוניות במחיר 41 מיליוני פענגא.

על רוע המצב בהגיטו שבגראָסוואַרדיין מוכיחה בקשת ועד המרכזי היהודי מיום 12 מאי למיניסיטריון לעניני פנים, שבה מתאונן על המצב הגרוע אשר סובלים תחתיו יותר משלשים אלף יהודים, ומבקשים גם להרחיב גבול הגיטו דשם, כדי למנוע המגפות ר"ל.

היה מהראוי לעדעד את אופן ריכוז כל גיטו וגיטו שבטרנסילבניא בפרטיות, אולם מטעם קוצר המקום נתאר את האחד מהן, כי חוץ משינויים קטנים כמעט לא נשתנה אחד מחבירו.

אופן הכניסה לגיטו. הושאַנדאַרמים ההגרים סבבו את הישוב או את העיר מבית לבית, ופקדו על היהודים התושבים שבעוד איזו רגעים או איזו שעות יקבצו איזו מלבושים ואיזה מזון ויכנסו מגדול ועד קטן להגיטו שבעיר הסמוך להם הנ"ל. הזקנים או החולים הובלו בכליבה לגיטו, והבריאים הובלו לרוב פעמים ברגל עד העיר. בכמה מקומות כנסו אותם בתחלה לבית הכנסת, ושם הושאַנדאַרמים חמסו מאתם הכסף, זהב ואבנים טובות, ואח"כ כנסו אותם להגיטו. הגיטו הי' לרוב בית־חרושת לבנים. הכבשונות שמשו למאסר, אשר סגרו בתוכם את מנהלי היהודים או את אשר חטאו. שם הי' המקום צר כ"כ עד שלא הי' מקום רק לעמוד. בחצר עמדו צפופים אנשים נשים וטף לאלפים, והיינו כל היהודים שממחוז. את החצר הקיפו עם מחיצה גבוהה. כדי שלא תשלוט בהו עינא מבחוץ. מזונותיהם הי' לרוב מרק של תפוחי־אדמה או קטניות אשר מביאים להם מבושל מהעיריה פעם ליום, וכף אחת היתה מגעת ממנו לכאו"א. מים לשתות אין, ואחר איזו ימים היו מתקנים בעדם רהטים (שמשקים בהן הבהמות). בית־הכבוד לא הי', כ"א חפירה אחת לאלפי נפשות. מים לרחוץ אין כלל, וגם זה גורם להפצת מגפה.

בערים אשר בהן הוקצו איזו רחובות ובתים לגיטו, דחפו בחדר אחד 25—35 נפשות. החלונות כלפי הרחוב נסתמו בנסרים. באיזו מקומות הובילו את הגברים לשירות־עבודה, וכאשר הגיעו לרחוב הכו אותם במקל של גמי, וכאשר התחילו לברוח ירו בהם ונפצעו ונהרגו מתוכם. באחת הערים מסרו חתיכות עץ בידי היהודים וצוו עליהם להרוס את הביהכ"נ. הרבנים ומנהיגי הקהלות הוכו מכות רצח וסבלו עינויים קשים, ביניהם גם הגה"צ ר' יעקב אלימלך פּאַנעט אב"ד דעש זצ"ל הי"ד ועוד.

בתי היהודים נשארו לרוב פתוחים, והערב־רב התנפלו על בתי היהודים דגזלו וחמסו את הון ואת מקנה היהודים כפי תאות נפשם. הערלים אשר נסו להקריב איזה ממון בעד מכרם היהודי, אשר דרו אתו יחד עשרות בשנים, או קבלו מחיתם מאתו, הוכו, ולפעמים קרה שהערל הושב ג"כ בהגיטו מתוך עונש והובל בדפורטציא לאוישוויץ. הרופאים והרוכלים היהודים, אשר בתחלה הותר להם לעבוד בכפרים, לרגלי חוסר הרופאים, הוכנסו כולם כאחד גם הם לגיטו.

פרק מיוחד היה מהראוי לכתוב על אודות העינויים הקשים, מינים

ממינים שונים, אשר הזשאַנדאַרמים, המשטרה ושאר ערכאות אונגרים השתמשו בהם, בפרט כלפי עשירים ואמידים מהיהודים בשעת חקירה ודרישה כדי שאלו יגלו להם מקום המטמוניות, המקומות אשר היהודים טמנו שמה הכסף וזהב ואבנים טובות. אין לתאר ולשער את האכזריות שבה השתמשו הרוצחים הללו.

המצב הי׳ עגום ביותר מפני שהמון האונגרים בעצם התנהג בקרירות־רוח ובאדישות כלפי כל הענין, כאלו לא היה נוגע זאת למכיריהם, שכיניהם ולפעמים לידידיהם מעשרות בשנים. הגם שעלינו להעיד שהיו ביניהם גם כאלו אשר השתתפו בצערם ובצרתם של ישראל, אבל לדאבוננו רק מעט מזעיר היו.

אופני מקלט. בעד היהודים אשר בערי השדה היו נתונים שלשה אופני מקלט: הבריחה מעבר לגבול לרומניא, להחבא באחת מערי השדה או להמלט לבודפסט. הבריחה לרומניא נעשתה ע״י האזרחים ולפרקים גם ע״י הגיסטפו בעצמה בעד שוחד. כאשר הפליטים הללו צעדו את הגבול הרומני, למרות הפקודות החמורות, שכל מי אשר יעזור, או אפילו ידבר עם פליט, אחת דתו להמית, הקהלות והיחידים מטורדא, אראד, בעלעניעש, דיאנטא וטעמעשוואַר הצטיינו א״ע ממש במסירות נפשם: כנסו והחביאו את הפליטים העוברים את הגבול בבתיהם, רחצו הלבישו וכלכלו אותם בכל אופנים של חבה, ולבסוף המציאו להם תעודות־מסע והוצאות לבוקרסט, כדי לפנות מקום קליטה בעד פליטים חדשים, וגם כדי שבכרך גדול כעיר הבירה יתאבדו ויתמזגו בקרב ההמון. אבל בעו״ה לא נמלטו לנפשם לרומניא יותר מעשרת אלפים נפשות. בין הפליטים היותר מצוינים היו: הרה״צ ר׳ חיים מאיר הגר אדמו״ר מוויזניצא וההי״צ ר׳ ברוך הגר — סערעט; הג״ר יודא הורוויץ — קלויזנבורג; הרה״צ ר׳ יוסף פאַנעט — אילאַנדא־דעש הוא עם עשרה נפשות ביתו, הג״ר א״ש כ״ץ אב״ד ריסקעווא, הרה״צ ר׳ שלמה הלברשטאַם האדמו״ר מבובוב; הה״צ יעקב ווייס — סאפינקא; הג״ר חיים אלעזר שפירא אב״ד קיוויאשד; הג״ר א״ש זעלטענרייך — טשאקעווא; הג״ר שמואל רייך אב״ד וועַרבא; הג״ר פייגנבוים אב״ד סאַבראַנץ, הג״ר יודא גלזנר — קלויזנבורג; הג״מ פנחס דוד פריידיגער, הג״מ שמואל בנימין פריידיגער עכב״ב ור׳ יוחנן לינק שבעים ושתים נפשות במספר, ועוד. — ענין זה של הצלת נפשות הפליטים מצד הקהלות ויחידים הנ״ל הוא דף נאה ומהודר בעד יהודי טרנסילבניא החרדים, וגם בעד האחים האצילים ברון ניימאן — אראד, אשר פתחו כיסם ומסרו מליוני לעי לידי מנהלי קהלת ארטה. למטרת תמיכת והצלת הפליטים. אבל לא נמנע טוב מבעליו מלהביע תודתנו והכרתנו גם להאזרחים הרומנים, אשר פנו עיניהם מלראות פליטים הללו, ולפרקים גם בעד עזרתם.

אופן השני הי׳ להחבא באחת הערים, במקום שאין מכירין אותם ע״י רכישת תעודות על שמות ערלים, או להתחבא באיזה מחבואה, ולדאבוננו רק מעט מזעיר היו כלפי הפרנצוזים והאיטלקים, אשר החביאו יהודים למאות

ולאלפים על חדשים ועל שנים, אשר לעתים קרובות במסירות נפשם סבבו אל בתי היהודים שבעירם ודפקו על החלונות באמרם: קומו! והמלטו! כי מיד אנו באים! ולא עוד אלא שגם מאלו המעטים שהתחבאו נמסרו רבים ע"י התושבים להערכאות. ואופן השלישי הי' להגיע לבודפסט, ג"כ באמצעות תעודות על שמות ערלים, אשר הי' מקושר בקשויים גדולים מצד הבדיקה המדויקת על רכבות הברזל ע"י הזשאַנדאַרמים.

*

הדיפורטציא.

אופן הדיפורטציא. התחלת זמן הדיפורטציא של יהודי אונגריא וטרנסילבניא האונגרית היתה ביום 11 מאי 944.

כדאי להדגיש, שמצד הגרמנים הופיעו להגשמת הגירוש ס"ה שמנה קצינים וארבעים חיילים, ובכן לולא עזרתה, התלהבותה ואכזריותה של ממשלת אונגריא והזשאַנדאַרמים המאדיאַרים, בדרך הטבע לא היתה להם אפשרות לגרש ולהשמיד שש מאות אלף יהודי אונגריא וטרנסילבניא בזמן קצר כזה של ששה שבועות.

כמה מקציני הצבא התאמצו להציל יהודים רבים מדפורטציא ע"י קריאתם להכנס לשרות־עבודה שעל יד הצבא. ובאמת עלה להם להציל איזה אלפים יהודים עי"ז. ברם זכור אותו האיש לטוב רעוויצקי, שר האלף מנאַדי־באַניא, אשר הצטיין בזה. אבל המלכות הרשעה הוציאה אלפים מהם ואלצו אותם לשלחם לאוישוויץ.

אופן הדיפורטציא לרוב נעשה: שבחשכת הלילה הקיפו הזשאַנדאַרמים המאַדיאַרים את מקום הגיטו, מזוינים עם כל מיני נשק בידם, וחדרו בבהלה לגיטו בין היהודים, ובהכותם מכות רצח אנשים, נשים וטף, זקנים עם נערים בלי חמלה, הוציאו אותם משם, והכריחו אותם לילך בצעד־מרוץ עד הרכבת. בכל קרון הכניסו ודחקו 90—80 נפשות. אם לא נכנסו בנקל, אז פקדו עליהם להגביה זרועותיהם עד אשר דחקו את כלם לתוך הרכבת, בעמדם צפופים. אפי' החולים מבתי־חולים, או זקנים ושכיבי־מרע, אשר לא יכלו לזוז, הכריחו להכניסם על מוטות בהקרונות. בכל קרון הכניסו שתי חביות, אחת מלאה מים, ואחת ריקנית לצרכיהם. את הקרונות סגרו במסגרות. לרוב הניחו אותם לעמוד במקום אחד, כחום היום, עד למחרתו, ובין כך רבים מהם יצאו מדעתם לרגלי החום הגדול ר"ל. ככה הוציאו את אחב"י דרך קיראליהאַזאַ, טשאַפּ לקאַשוי.

בתחלה עשאו זאת בחשכת הלילה, כדי שלא לעורר תמהון. אולם אח"כ לא התחשבו עוד בזה, ועשאוהו בגלוי לאור יומם. אם אחדים מהנוצרים לא יכלו להצניע רחמנותיהם ונגבו דמעותיהם לפני השוטרים, אז גם נוצרים אלה הוכו על ידיהם. אולם לאות־קלון לעולמי עד ישארו האזרחים המאַדיאַרים הללו, אשר בכמה מקומות, בעת אשר נגרשו היהודים דרך רחובות העיר עד

הרכבת לא בושו מלצחוק ולהתל בהם, ולצעוק כלפי האומללים הללו דברי בזיונות.

מספר היהודים המגורשים כפי הגיטאות. בכל יום ויום הובלו ארבע רכבות, כל אחת בת 45 קרונות. בכל רכבת דחפו כארבעה אלפים יהודים.

כפי הודעת־רשמית של ממשלת אונגריא מיום 7 יוני 944, הובלו לחוץ למדינה ממדינת טרנסילבניא יהודים כפי הגיטאות במספר דלקמן:

12.000	נפשות,	מהגיטו שבמאַראַמורושסיגעט
35.000	"	" אויבערווישאווא
14.000	"	" נאַדיבאַניא
8.000	"	" ביסטריץ
18.000	"	" קלויזנבורג
6.000	"	" מאראָשוואַשאַרהעלי
35.000	"	" גראָסוואַרדיין
6.000	"	" דעש
8.000	"	" סילאַדישאָמלוי
6.000	"	" סאַטרעגען
3.000	"	" שעפּשיסענטדיארדי
25.000	"	" סאַטמאַר
8.000	"	" קראָלי
184.000	"	ס"ה:

אוישוויץ. בקאַשוי נמסרו הרכבות לידי ה־ס. ס. הגרמנים. משם הסיעו את הרכבות ישר — — — לאוישוויץ.

האנשים הללו, אשר הגיעו בעודם חיים לאוישוויץ, עברו על הפקודים לפני הרוצח הסדיסטי ד"ר מענגעלע ימ"ש, סאַקס מטרנסילבניא, אשר ברמיזה אחת באגודלו הכריע גורלו של כל איש מישראל אשר הגיע לאוישוויץ לחיים או למות. והיינו אלו אשר בהר בהם שהם ראוים עוד לפי שעה לשרת את מכונת־המלחמה של הגרמנים, עד אשר יכרעו וירבצו תחת משאם, או יפלו ויגועו מרעב, העמיד לימין, וזקנים וטף, ובפרט אמהות אשר בניהן כרוכים אחריהן, או נשים מעוברות, העמיד בלי חמלה, ובלי יוצא מן הכלל לשמאל.

אלו אשר העמיד הרוצח לשמאל הובילו תומ"י בשורות ארוכות לאולם, אשר הי' כתוב עלי' "הסגר". כאו"א קיבל בידו חתיכת בורית ומטפחת, כאלי הי' הולך למרחץ, ופשט את בגדיו. על דלת הפנימי נמצא כתוב "למרחץ". שמה צעדו בלי יודעים אומללים הללו, ורק כאשר כבר נכנסו באו לידי הכרה שנדונו למיתת הגאז ר"ל. בעת אשר פתחו עליהם צנורי הגאז נשמעו משם צעקות עד לב השמים. אולם לרוב נגנו מנגנית, כדי שלא ישמעו הצעקות הנוראות. אלו הומתו בעוד 5—3 רגעים, ואחר 30—20 רגעים כבר הובילו את החללים לתוך הכבשונות. אולם מקודם לכן רופאי־שנים הוציאו

בצבת שיני־זהב מתוך פיהם.

בארבעה כבשונות בערה האש יומם ולילה, לשונות של אש קדחו למעלה, וריח של בשר שמן, חלב ושל שערות הי, נודף באמצעות הרוח אשר נשב את עשן הכבשן. כפי הפרטי־כל רשמי נשרפו מדי יום ביומו בכ״ד שעות 12.000—10 נפשות, והיינו 10.000—8 נפשות מבין אלו אשר הגיעו שמה בכל יום, ו־3.000—2 מבין שבויי אוישוויץ־בירקענוי, מאנאוויץ, האלעשוי, נייראקס ובלעהאמער, מחנות שבסביבה, אשר כולם נקראו בשם הכולל „אוישוויץ", אשר תמיד עשו „סעלעקציאן" ביניהם. חוץ מהכבשונות שרפו עוד חללים לאלפים גם בחפירות, אשר העמידו אותם על גזרי עצים ושפכום בנפט.

במחנות שבסביבת אוישוויץ נמצאו תמיד 250.000—180 נפשות שבויים, אשר דרו בשש מאות ועשרים סכות. את כל שטח המחנה הקיפה גדר של חוט־ברזל ממולא בעלעקטריק, אשר כל הנוגע בו הומת תומ״י מהזרם העלעק־טריקי. מלבד זה היתה עוד חפירה עמוקה ורחבה מסביב, וגם היתה מליאה מסביב עם מלונת־שומרים עם השתקפות של אור יום, וחוץ מכל זה היו מלאים עם כלבים מלומדים לדם, אשר על קריצת עיני אדונם הרגו וחנקו אנשים למאות.

את שערות הנשים, עצמות ואפר החללים מכרו לבתי חרושת ולזבל בהן את השדות. הרופאים למאות השתמשו בשבויים הללו לסרס אותם, לעשות עליהם בחינות בנקוז־אבעבועות ומחלות שונות ר״ל וכאלה.

ילדים וילדות עד גיל שש עשרה שנה המיתו רוצחים הללו איזה מאות אלפים, כמעט כולם. חוץ תאומים ותאומות השארו בחיים למען עשות עליהם בחינות. הרוסים, בשעת החופש לא מצאו יותר ממאה ושמנים ילדים שם, וגם אלה היו חלשים וחולים. הרוסים מצאו עוד 35 אוצרות מלאות בגדים, מנעלים, כובעים, כרים וכסתות, ומלבד זה משקפים, שיני־תותבות, מברשות לרבבות, כולם מסודרים בדיקנות־גרמנית.

כפי הרשומות הנמצאות, הומתו רק באוישוויץ יותר מארבע מליונים נפשות מכל אומות שבכל חלקי אירופא. אלו אשר נבחרו לשרות־עבודה סביב לאוישוויץ עבדו בחפירות בתי־חרושת של מלט, גומי ועוד.

שאר מחנות. חוץ מאוישוויץ, בירקענוי עוד נמצאו מחנות־הסגר והשמדה, אשר אחב״י מטרנסילבניא הובלו שמה, ואי אפשר לפורטן כי רבים הם, לכן נצמצם רק על איזו מהן: מאַטהויזן שע״י לינץ; בוכנוואַלד (כאן הומתו כתשעים אלף יהודי אונגריא); בערגען־בעלזן (הנה הביאו גם את הרכבת עם אלף ושבע מאות יהודי אונגריא, אשר אח״כ ניצולו עפ״י נס והגיעו לשוויץ. ביניהם היו: מרן הגה״ק מוה״ר יואל טייטלבוים שליט״א, אב״ד סאַטמאַר; הגה״צ מוה״ר יהונתן שטייף, הראב״ד בבודפסט; הגה״צ מוה״ר שלמה שטראַסטער אב״ד דעברעצין; מוה״ר מאיר קליין רה״ק דש״ס חברה — בודפסט;

הג״ר אברהם ד״ר דייטש שליט״א מנהל הבתי־ספר דק״ק בודפסט; ד״ר תיאודור פישער וד״ר יוסף פישער — קלויזנבורג; מו״ה יעקב קליין וחתנו מו״ה אהרן אהלבוים המהנדס — קלויזנבורג ועוד ועוד); גונזקירכן; טהערעזיענשטאדט (כאן נשתחררו ששת אלפי יהודי אונגריא); ליכטענוואָרטה (מחנה נשים); דאָננערסקירכן; ראוונסבריק; דאכוי (כאן הצטיינו הרוצחים, שהיהודים שעסקו בבנין בימות החורף, הוכרחו מהבוקר עד הערב לישא על שכמם שקים עם מלט (צימענט) משא של חמשים קל״ג למקום גבוה, דרך ארבעים מדרגות מקופאים בכפור וקרח, במנעלי־עץ, ועוד ועוד).

המזון הי׳ כמעט בכל מקום: שתי רביעית מרק מלפת של בהמה, חמשה דעקא לחם שחור ויבש, ודעקא אחד שומן ליום. לפרקים קבלו את המרק מתפוחי־אדמה, קטניות וכדומה, אבל בכל אופן בלי ויטמין, או עכ״פ מקצת מן המקצת, אך ורק כדי להחלישם ולהשמידם ר״ל.

בשעה אשר התקרבו המשחררים האנגלו־אמריקאים או הרוסים הסו־ביטים גרשו את היהודים השבויים הללו בצעדי־מרץ ממקום למקום, ואלו אשר לרוב חולשתם וחלים לא יכלו בשום אופן לצעד במהירות כ״כ, ונשארו קצת לאחור, ירו בהם ה־ס. ס. בלי חמלה, ונשארו על אם הדרך למאכל לעוף השמים ולחיתו טרף. ככה נרצחו בשבועות האחרונות לפני השחרור יהודים לרבבות ר״ל.

היאהרצייטים כפי הגיטאות. ועד הרבנים ש״י הלשכה המרכזית האור־תודוכסית שבטרנסילבניא ובנט, החליט אחר משא ומתן רב לקבוע יום מיוחד להיאהרצייט של הקדושים הטרנסילבניאים אשר נהרגו ונשרפו על קדושת שמו הגדול בכבשוני אוישוויץ, כפי הגיטו וכפי הטרנספורט.

היה לו להועד הרבנים לעינים ולבסיס יום ההובלה של אותו גיטו. מיום ההובלה חשבו בכלל ארבעה ימים עד הגיעם לאוישוויץ. ומיום הגיעם לאוישוויץ חשבו עוד שני ימים, ואת יום השלישי קבעו ליום היאהרצייט של אותו קדוש, הי״ד.

לוח היאהרצייט של קדושי טרנסילבניא כפי הגיטאות והטרנספורטים.

קלויזנבורג:

1. טרנספורט מאי 29 — סיון ז׳
2. טרנספורט מאי 31 — סיון ט׳
3. טרנספורט יוני 2 — סיון י״א
4. טרנספורט יוני 7 — סיון ט״ז
5. טרנספורט יוני 11 — סיון כ׳
6. טרנספורט יוני 13 — סיון כ״ב

גראָסווארדיין:

1. טרנספורט מאי 26 — סיון ד׳

ממאי 23 עד יוני 3 טרנספורטים בכל יום יוני 3 — סיון י״ב

מאָראָשואַשאַרהעלי:

1. טרנספורט מאי 28 — סיון ו׳
2. טרנספורט מאי 31 — סיון ט׳
3. טרנספורט יוני 8 — סיון י״ז

דעש:

1. טרנספורט מאי 28 — סיון ו׳
2. טרנספורט יוני 8 — סיון י״ז
3. טרנספורט יוני 9 — סיון י״ח

ביסטריץ:

1. טרנספורט מאי 30 — סיון ח׳
2. טרנספורט יוני 3 — סיון י״ב

שימלוי:

1. טרנספורט מאי 29 — סיון ז׳
2. טרנספורט יוני 3 — סיון י״ב
3. טרנספורט יוני 6 — סיון ט״ו

האלמין:

1. טרנספורט מאי 19 — אייר כ״ו

2. טרנספורט	מאי 26 — סיון ד׳	
3. טרנספורט	יוני 2 — סיון י״א	
נאדיבאניא :		
1. טרנספורט	יוני 4 — סיון י״ג	
2. טרנספורט	יוני 9 — סיון י״ח	
מאראמורושסיגעט :		
1. טרנספורט	מאי 16 — אייר כ״ג	
2. טרנספורט	מאי 18 — אייר כ״ה	
3. טרנספורט	מאי 19 — אייר כ״ו	
4. טרנספורט	מאי 21 — אייר כ״ח	
סאטמאר :		
1. טרנספורט	מאי 21 — אייר כ״ח	
2. טרנספורט	מאי 24 — סיון ב׳	
3. טרנספורט	מאי 28 — סיון ו׳	
4. טרנספורט	מאי 31 — סיון ט׳	
5. טרנספורט	יוני 1 — סיון י׳	
6. טרנספורט	יוני 3 — סיון י״ב	
וואראהל :		
1. טרנספורט	מאי 25 — סיון ג׳	
סאַסרעגען	— טש.סערעדא :	
1. טרנספורט	יוני 4 — סיון י״ג	
2. טרנספורט	יוני 10 — סיון י״ט	

אחוזי אבידות לעומת יהודים ממדינות אחרות :

יהודי ליטא	90 %
" לעטלאנד	89.5%
" פולניא	84.8%
" טשעכיא	82.5%
" גרמניא	81 %
" יון	80 %
" יוגוסלביא	73.3%
" אויסטריא	66.7%
" הולנד	60 %
" רומניא	50 %

אחוזי אבידות לעומת אומות אחרות :

היהודים שבאירופא	63 %
רוסיא הסוביטית	11.4%
יוגוסלביא	11 %
גרמניא	9 %
פולניא	8.3%
ארצות הברית	0.2%
אנגליא	0.1%

סטטיסטיקה מהאבידות. **הא לך עוד איזה מספרים מיהודי טרנסילבניא:**

בקאַמענעץ־פּאָדאָלסק **נרצחו מבין 30.000 יהודי אונגריא, 8.000 יהודי טרנסילבניא הצפונית;**

אצל שרות־העבודה **מבין 68.000 עובדים יהודי אונגריא מתו כעשרת אלפי יהודי טרנסילבניא הצפונית בשנת 942; מבין 830.000 יהודים המגורשים שבאונגריא, לא שבו בעו״ה 708.000, ומבין יהודים המגורשים מטרנסילבניא הצפונית לא שבו יותר מ־25.000 נפשות לערך. ובכן היות שכפי ההודעה־רשמית של ממשלת אונגריא מיום 7 יוני 944 כפי הגיטאות, נשלחו מטרנסילבניא הצפונית 184.000 נפשות, לאוישוויץ,** נמצא סך הכל מהאבידות באוישוויץ, קאמענעץ־פודולסק, ואצל שרות־עבודה 177.000 נפשות יקרות מסלתה ומשמנה של היהדות החרדות שבטרנסילבניא.

כדאי להדגש, שבמדינת רומניא מהרעגאט לא נתגרשו היודים כלל, רק מבוקאווינא, בסרביא וטרנסילבניא שנמסרה בשנת 940 לאונגריא.

ממשלת אונגריא מכחשת הדיפורטציא. **בראשונה היו עוד נפוצות שמועות ואגדות, שלהגרמנים חסרים פועלים ועבדים לפעולות המלחמה, והאונגרים משאילים להם גברים — בשכר הגון — מבין אלו שאינם מוכשרים ואינם נחוצים לשדה־הקרב. משנודע אח״כ האמת המרה, והגמוני הכנסיות הפרו־טסטנטיות התייצבו לפני הפרעמיער סטאַיאי, ושאלוהו: „ומה לתינוקות, לזקנים, לנשים הרות במחנה העבודה״? השיב להם הלה בלשון שקר רמיה: „אצל היהודים חזקה הדביקות והאהבה המשפחתית, על כן לא רצינו להפריד ביניהם, כדי שלא ידאג לשלום בני ביתו ואלה לשלומו״ . . .**

נסיונות הצלת נפשות יהודים מצד חסידי אומות העולם. **בודפסט עוד**

היתה שקועה בשלוה ובשאננת יחסית, מפני שהצנזורה הקפדנית העלימה מעיניה את אשר התרחש מסביב, אבל לא נמו ולא שתקו אנשים אחדים אמיצי לב ונדיבי רוח באונגריא, וגם מחוץ למדינה. יש להזכיר את הפעולות החשובות ביותר לפי התאריכים שב־„ספר הלבן" ליענא לעוואי: ביום 7 למרץ 944 פנה נשיא ארצות הברית פ. ד. רוזבלט דרך הרדיו אל העם האונגרי בבקשה, שכל משפחה נוצרית תקבל לביתה משפחת פליטים או יהודים, ובזה תסייע גם לעם האונגרי לעת מצוא. ביום 25 ליוני שלח האפיפיור מכתב פרטי להורטי: „זה אלף שנה שאונגריא היא ארצו של המלך שטעפאן הקדוש, התנהגותה הנוכחית כלפי היהודים תדבק ככתם־חרפה ואות־קלון בכבודה"; ביום 26 ליוני בא תזכיר ממשלת ארצות הברית בהמלצות דחיפות; ביום 30 ליוני הריץ המלך השבידי הישיש, גוסטאוו החמישי, מברק להורטי, וביום 13 ליוני שלח גם את פקידו הצעיר וואלנברג בשליחות מיוחדת לבודפסט (הלה עשה גדולות לטובת היהודים בבודפסט עד סוף המלחמה, ובשובו לביתו נעלמו עקבותיו באופן מיסתורי); ראש ממלכת אנגליא שידר כמה פעמים ברדיו אזהרות ואיומים בפעולות־נגד. התערבו עוד להצלת היהודים הנהלת הצלב־האדום השווייצארי, והבינלאומי, הועד הבינארצי לעניני הפליטים בלונדון ובאמריקא, ובראש וראשונה הצירות השבייצארית. הודות להשתדלותו המסורה והחרוצה של הקונסול השבייצרי לוץ ניצלו אלף יהודים בשווייץ ורבבות יהודים בבודפסט מגירוש ומכליון. גם היהודי מאנטעלקא, מזכיר הציר של סנדומינגו פעל הרבה בענין הצלת נפשות.

מובן שגם מוסדות היהודים באונגריא לא ישבו בחיבוק ידים. כבר בשנים הקודמות התארגנה היהדות האונגרית על כל זרמיה ומפלגותיה לעזרה־עצמאית, בשם המקוצר „א.מ.ז.ש.א." זאת אומרת „מפעל־הצלה־ארצי" לשכת התמיכה שהמציאה את כל הכספים להעברת פליטים ונרדפים מחוץ לארץ, לסמיכת נופלים ולהתרת אסורים ולבסוף: לשיחוד הגרמנים במליונים רבים. כי רוצחים מודרניים אלה, צמאי־הדם, צמאו באותה מדה גם לדמים, ואף הקדימו זה לזה . . .

בינתיים הוציא הקונסול לוץ תעודות שנרשמו ברשימת האנשים שהובטח להם נתינות במדינות רחוקות שונות, עד אז נמצאים בחסות הצירית השווייצרית. בהמשך הזמן הוציאו גם השווידים, הספרדים, הפורטוגלים, הוואטיקן, הצלב האדום הבינלאומי, הסהר האדום התורכי תעודות פחות או יותר. והנה נמלכו בדעתם גם טובי־לב מיועצי הורטי, ובשמו הוסיעו „כתבי־שחרור זמניים", שהצילו את בעליהם מכל עבודת־כפיה או רדיפות. היהודים „המוגנים" האלה, בעלי זכיות בינלאומיות, גרו בביתם המכוכבים, שנהנו אף הם מזכיות בינלאומיות אכסטריטוריאליות, ולא נשאו על חזיהם השמאלי את „אות־הקלון". התעודות הללו, אף המזויפות, שהוצאו בחדשים הבאים לאלפים, הצילו את חייהם של מאות ואלפים יהודים, ביניהם גם המשומדים למראית עין. כי גם

תעודות ההתנצרות, שמספרן באופן רשמי הי' 4770, זויפו בהמונים, עד שהיו אומדין את מספרן בשמנים אלף, ושרי הכנסיות יצאו באזהרות נגד הכומרים.

כל זה סובב על יהודי בודפסט שניצולו בחסדי השם באופנים הנ"ל, וביניהם גם על אחדים מיהודי טרנסילבניא, אשר היו נמצאים בדרך אגב בבודפסט, או מלטו את נפשם שמה.

לעומת זה יהודי טרנסילבניא האונגרית בכלל אפילו לטהערעזיענשטאדט או לעסטרייך לא זכו להגיע, רק כולם כאחד בעו"ה הובלו למחנה ההשמדה אוישוויץ.

***

זכרון לקדושים אשר בצל שד-י יחסיון.

ארזי הלבנון, אדירי התורה, אשר כל בית ישראל הי' נשען עליהם, נבחרו לקרבנות תמימים שיכפרו בעדנו: בעלי בתים יראים ולומדים וישרים, נשים צדקניות, תלמידי הישיבות, תינוקות של בית רבן, יונקי שדים, בתולות צנועות וטהורות ומשפחות שלמות, נקיות מכל עולה ואשם, וכל חטאם הי' שנולדו בצלם אלקים, קדשו שם שמים בחייהם, ומסרו נפשם על קדושת שמו יתברך, בקריאת שמע על שפתותיהם, בכבשונות שבאוישוויץ.

גדולה היתה הסתרת פנים ממנו, מבלי דעת על מה עשה ד' ככה לנו, מה חרי האף הגדול הזה שלקינו ובושנו מכל דור, כי בארזים נפלה שלהבת, בקציני המחנה אשר אמרנו בצלם נחי'; מובחרי האורתודוכסיא, סלתה ושמנה של מדינתנו, נקטפו בדמי ימיהם ע"י הרוצחים הגרמנים ומסייעיהם ימ"ש, ובעו"ה נשארנו — חוץ ממעוטא דמעוטא — הזיבורית והפסולת מהם.

אנו השרידים בלי ספק לא היינו ראויים לקרבן כפרה, רק אלה הצדיקים והקדושים נתפסו בעוונינו כי רבו עד למעלה ראש, והי' מהראוי עכ"פ לקונן על קדושינו אלה מאין הפוגות. ובאמת כל דור ודור שארעו בו צרות גדולות, אבל קטנות הן בערך לעומת השוד והשבר אשר קרנו, זכה עכ"פ למקונן אשר ינציח אותן לדור האחרון, לעומת זה דורנו האומלל והיתום אפילו מקונן אין לו, וימים יבאו שישכחו את החורבן הנורא, ויכחישו את הרציחות הנוראות, מבלי להאמין שבמאה העשרים יתרחשו דברים איומים כאלה, שממש ימחו משפחות שלמות מבלי להשאיר להן שריד ופליט ר"ל.

מהראוי הי' להעמיד זכרון לעד כל אחד ואחד מקדושנו, אשר זכה שיתקדש שם שמים על ידו, ולהנציח את שמו בספר ההיסטוריא של היהדות בטרנסילבניא. אולם מה נעשה שפנינו לקהלותינו דשם בכמה מכתבי־חוזר, בקול־קורא, גם ע"י עתונים, שישלחו לידינו עכ"פ את הביוגרפיות הקצרות והתמונות של כל רב או דיין אשר שימש בקהלתם ושל הבעלי בתים חברי הרעפרעזענטאנץ של הלשכה, ואת ההיסטוריא של כל קהלה, ולרוב לא זכינו לתשובה, ואפילו החומר אשר ימצא הקורא בחבורנו הגיע לידינו ממש ע"י נסים וביגיעה רבה. ובכן הננו בזה להנציח עכ"פ את הרבנים וחזיינים והבע"ב

חברי הרעפרעזענטאַנץ של הלשכה אשר מסרו נפשם על קידוש השם, זכותם תגן עלינו.

עזבנו את התוארים משום יקרי דשכבי, כי מי יהין להשתמש בתוארים להכתיר בהם שרפי קודש, אשר אפשר לפגוע בזה בכבודם ח״ו, ועל כיוצא באלה נאמר „גדול מרבן שמו״, וכמובן שאין מוקדם ומאוחר ביניהם.

בהזדמנות זו מבקשים אנו עוד הפעם את כל אלה אשר בידם ביוגרפיא קצרה של אחד מקדושנו הנזכרים לקמן; תמונה של אחד מאלו, אשר לא הופיעו בחלק הראשון מחבורנו הנוכחי; יום היאהרצייט המדויק של קדושינו אלה, וההיסטוריא של איזו מהקהלות האורתודוכסיות שבטרנסילבניא ובנט, ישלחו אותם לידנו בדאר החוזר, כדי שבחלק השני מחבורנו הנוכחי, ערך הקהלות והרבנים, יובאו בעה״י, ולא יפקד מקומו של אותו רב, דיין או חבר הרעפרעזענטאַנץ.

אנו תפלה שזכרון קדושים האלה ישפיע עלינו שנבקר את מעשנו, ונצעד בעקבות צאן קדשים, ונזכה לשוב בתשובה שלימה לפניו, עד שיעיד עלינו היודע תעלומות ע״ז. וזכות הקדושים והטהורים, אשר בצל שד־י יחסיון, יעלה לפניו לרצון שירחם על שארית עמו ישראל הנדכאים והנאנחים על השכינתא בגלותא, ויתגדל ויתקדש כבוד שמים עלינו ע״י ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשיו והיתה לד׳ המלוכה ע״י בגצבב״א.

הרב אדלער, שלום צבי אב״ד דיאָסעג,
הרב איזאקזאן, אברהם ישכר אב״ד האָסומעזא,
הרב אייכנשטיין, יושיע גרוו״ד,
הרב בריסק, מרדכי אב״ד ור״מ טאש־נאד, י״א סיון,
הרב בריסק, נתן צבי אב״ד סאלאנטא,
הרב ברוין, חיים יהודא אב״ד איקלאד,
הרב באדנער, עוזיאל דומו״ץ ביסטריץ
הרב בלום, משה נחום דומו״ץ גרוו״ד, ט׳ סיון,
הרב בלאקסענהיים, שמעון דומו״ץ קלויזענבורג,
הרב ביללי־טצער, אפרים הלוי דומו״ץ בעטהלען, ו׳ סיון,
הרב בעק, יצחק אב״ד מאסיעף,
הרב בעק, יוסף דומו״צ סיגעט,
הרב בערגפעלד, אהרן דומו״צ ריס־קעווא,
הרב בראך, אלעזר מ״מ קראלי,
הרב בינדיגער, ברוך אברהם דעש,
הרב גראס, אהרן אב״ד מ.לאפאש,
הרב גראס, שמואל אב״ד קראלי, י״ב סיון,
הרב גראס, יקותיאל יהודא דומו״צ סיגעט,
הרב גראס, יקותיאל יהודא אב״ד שו־גאטאג,
הרב גאָלדמאן, ישראל מ״מ גראָס־ווארדיין,
הרב גרינבערג שמואל דומ״צ טאָשנאָד
הרב גינסבורג, יהודא לייב אב״ד א. מעדיעש,
הרב גראס, דומו״צ אודוואַרי,
הרב האגער, ברוך אב״ד א.ווישא, כ״ט כסלו,
הרב האגער, פנחס — בארשא,
הרב האגער, מנחם מענדל אלטר,

אב״ד בארשא, סיון תש״ה.
הרב שלמה דוב הלוי העללער, ראב״ד סיגעט, כ״ז אייר,
הרב הורביץ, אברהם אביש, אב״ד קראלי,
הרב הורביץ, נפתלי אב״ד בודעשט, י״ב סיון,
הרב האלברשטאַם, צבי דומו״צ סאַטמאַר,
הרב הירש, יצחק הלוי אב״ד ביזיד־אויפאלו,
הרב הורביץ, משה אהרן — וואלקא,
הרב היילפרין, יוסף צבי אב״ד שאַמקוט, י״א סיון,
הרב ווינטרניץ, משה דוד, ראב״ד סאטמאַר,
הרב ווייס, יצחק אייזיק, האדמו״ר סאפינקא, י״ג סיון,
הרב ווייס, אשר אנשיל, אב״ד ס. נאדיפאלו,
הרב ווינבערגר, מרדכי עוזיאל אב״ד מארגארעטען,
הרב ווייס, חיים אהרן אב״ד הידאלמאש
הרב ווינבערגר, יהושע פנחס אב״ד ב.סעפלאק,
הרב ווידמאן, יחזקאל אב״ד סאטשעל,
הרב ווידער, ברוך אברהם אב״ד ס. אודוואהעלי,
הרב ווייס, צבי אב״ד שילעלמעד,
הרב טייטלבוים, יקותיאל יהודא אב״ד סיגעט, כ״ה אייר,
הרב טייטלבוים, שמואל אב״ד ניגרעשט
הרב טויב — מארגארעטען,
הרב יונגרייז, אשר אנשיל אב״ד זילאה
הרב יונגרייז, ישעי׳ הלוי אב״ד זערינד
הרב כ״ץ, יואל אב״ד עֶרדאד,
הרב כהנא, צבי אב״ד סאפינקא,
הרב כהנא, אהרן אב״ד פעטראווא־ביסטרא,
הרב כ״ץ, שלמה דוב אב״ד נימוזשא,
הרב כהנא, צבי אב״ד סטרימטערא.
הרב ליכטענשטיין, ברוך בענדיט אַב״ד קראסנא,
הרב ליכטענשטיין, שלמה זלמן אב״ד בעטהלען, ו׳ סיון,
הרב ליכטענשטיין, בנימין זאב אב״ד מאדיאראש, י״ב סיון,
הרב ליכטענשטיין, שמעון אב״ד לעכ־ניץ, י״ב סיון,
הרב לאווי, משה מ״מ ויועץ הלשכה, קלויזנבורג,
הרב לעבאָוויטש, יהושע אב״ד רע־טיאג, ו׳ סיון,
הרב ליכטענשטיין, חיים צבי אב״ד בוטשום,
הרב לאווינגער, יהודא לייב אב״ד פאנטיטשא,
הרב לייכטאג, אלי׳ דומו״צ סאַטמאַר,
הרב ליכטענשטיין, יהושע אב״ד מאטש, י״ב סיון,
הרב ליכטענשטיין, יוסף שאול אב״ד ס.טשעה,
הרב לייפער, אברהם שלמה, נאדי־באניא,
הרב לייפער, אהרן משה — גרוו״ד,
הרב לייפער, ראובן —גרוו״ד,
הרב לאווי, עזריאל מ״מ, קלויזנבורג,
הרב לאווי, חיים יהודא, ר״מ, גרוו״ד,
הרב מיכאלאוויטש — קלויזנבורג,
הרב מיללער, עמרם ישי אב״ד מעזא־טעלעגד, ב׳ אב תש״ד, ורשה,
הרב סופר, מנחם אב״ד מאראשואַ־שאַרהעלי, ו׳ סיון,
הרב סופר, שמואל חיים הרב הצעיר

מ.וואַשאַרהעלי, ו׳ סיון.
הרב עהרענרייך, שלמה זלמן אב״ד שימלוי, י״א סיון,
הרב עהרענרייך, משה יהודא, אב״ד שארמאשאג, י״א סיון,
הרב עהרענרייך, חיים הרב הצעיר שימלוי, י״א סיון,
הרב עהרענרייך, חיים יהודא אב״ד דעווא־הומנא כ״ח אייר תש״ב לובלין
הרב עליאש, יעקב שמואל אב״ד סא־מאשאויוואַר, ו׳ סיון.
הרב פאַנעט, יעקב אלימלך אב״ד דעש י״ח סיון,
הרב פרייגד, ישראל אב״ד סאַסרעגען,
הרב פעלדמאן, משה ישראל אב״ד דראגמירעשט,
הרב פריעדלאַנדער, אלימלך אב״ד באַרגאָפרונד,
הרב פריעדמאן, אברהם חנוך דומו״צ סאַטמאַר,
הרב פרעסבורגער, אהרן אב״ד באַני־האַד־הוניאד,
הרב פיש, אליעזר אב״ד ביקסאד, כ׳ סיון,
הרב פריעדמאן, אברהם שלו׳ ירוחם אב״ד טורק,
הרב פארהאנד, מרדכי דומו״צ בעטהלען־נייטרא,
הרב פאַנעטה, מנחם מענדל אב״ד ב.הוניאד,
הרב פריעדלאנדער, מנחם־גרוו״ד,
הרב פריעדמאַן, ישכר דוב אב״ד קי־ראליד־ארץ,
הרב פריינד, משה אב״ד דיערדיא־סענטמיקלאָש,
הרב פראַנקל, אברהם אב״ד ניאראד־סערעדא, ו׳ סיון,
הרב פרענקל, משה דומו״צ זשיבאָ, ט׳ סיון,
הרב פאַללאַק, משה דומו״צ גרוו״ד, ט׳ סיון,
הרב פריינד, ברוך דומו״צ ב.הוניאד,
הרב פאַנעטה, חיים ברוך ראב״ד דעש,
הרב פיש, יוסף ארי׳ דומו״צ האדאד,
הרב פריינד, משה ארי׳ אב״ד נאסאָד,
הרב פריינד מרדכי יודא אב״ד ראדנא,
הרב פריינד, אלימלך אב״ד ענטראדאם
הרב פאַנעטה, יהודא — דעש,
הרב פיש, חיים משה אב״ד ק. מא־נאשטור, כ׳ סיון,
הרב קליין, יעקב שלום אב״ד האלמין,
הרב קרויס, משה אהרן אב״ד נאדי־באניא,
הרב קליין, משה אב״ד רעטע־גרוו״ד, ט׳ סיון,
הרב קאַהן, גרשון מנחם אב״ד ערדא־סענטיארדי,
הרב קאַננער, יעקב שמשון, טשעחויב־קלויזענבורג,
הרב קליין, שמואל שמעלקא, עלעשד,
הרב קרויס, נתן אנשיל אב״ד סאניסלא
הרב קיזעלניק, משה אב״ד ראזאוליא,
הרב קויפמאן, יעקב צבי דומו״צ מאר־גארעטען,
הרב קליין, דובער דומו״צ האלמין,
הרב ראַזענבוים, מאַזעס חיים אב״ד שימלוי־קליינוואַרדיין,
הרב ראַזנער, יהודא סג״ל אב״ד ור״מ סיקעליהיד,
הרב ריינמאן, אברהם חיים אב״ד קרעטשעניף, י״ח טבת תש״א בקא־ראשמעזא,
הרב רובין, אשר ישעי׳ אב״ד ראדנא־בערעגסאַס,

הרב רובין, יעקב ישראל וישרון אב״ד דימעשביק־סאַסרעגען, י״ג סיון,
הרב ראַזנער, שמואל חיים הרב הצעיר סעקעליהיד,
הרב רוזנבוים, אליעזר זאב — סיגעט,
הרב רוזנבוים, יעקב ישכר דוב, סיגעט
הרב רוזנבוים, מאיר — סאַטמאַר,
הרב רובין, צבי, סאַטמאַר,
הרב שפיטץ, מאיר אב״ד ביסטריץ, י״ב סיון,
הרב שטיין, אברהם משה ראב״ד קלויזנבורג, ח״י סיון,
הרב שעהנבערגער, משה דוד, דומו״צ מ.וואַשאַרהעלי, ו׳ סיון,
הרב שוואַרץ, אברהם יודא הכהן אב״ד טאפליצא,
הרב שוואַרץ, אברהם אב״ד ווארהל,
הרב שעהנפעלד, יחזקאל אב״ד מי־האליפאַלווא,
הרב־שוואַרץ, יוסף הכהן, מ״מ גרוו״ד, ט׳ סיון,
הרב שוואַרץ, יצחק זעקיל אב״ד סא־לאַרד, ט׳ סיון,
הרב שפירא, פנחס אב״ד קעכניא,
הרב שוואַרץ, אב״ד ק.מאנאשטאר,
הרב פרץ שטראהלי מ״מ קלויזנבורג,
הרב שאַנצער, מנחם ישכר דוב דומו״צ דעש, י״ח סיון,
הרב שהענבערגער, צבי דוב סג״ל דומו״צ שימלוי,
הרב שעהנפעלד, מרדכי ערמיהאלי־פאלווא,
הרב שוואַרץ, יעקב יחיאל דומו״צ קראלי,
הרב שטראהלי, משה דומו״צ פעלשא־באניא,
הרב שטראהלי, פנחס מ״מ דיטשא, ט״ו סיון,
הרב שוואַרץ, חיים הכהן דומו״צ טאפ־ליצא,
הרב מדיאלו, מחוז קלוזש,
הרב צימעטבוים, פנחס ראב״ד גרוו״ד, ט׳ סיון.

שמות הבע״ב חברי הרעפרזנטנץ הי״ד

גראַסווארדיין:
מו״ה ישראל אולמן, הרה״ק וסגן נשיא הלשכה, כ״ג ניסן תש״ג באוקראינא,
מו״ה יוסף זיידענפרוי,
מו״ה מאיר אולמן,
מו״ה אברהם אולמן,
מו״ה חיים לייב רוזנבערג,
מו״ה שמואל גאבעל,
מו״ה זלמן פוכס,

סאַטמאַר:
מו״ה דוד שפיעגעל,
מו״ה שמואל דרוממער,
מו״ה לייב לעפקאַוויטש,

סיגעט:
מו״ה לייב יאָסאַוויטש, הרה״ק,
מו״ה מיכאל סמוק, ציר בבית הנבחרים
מו״ה משה גראָס,
מו״ה יהודה שטיינבאַך,

דעש:
מו״ה אפרים ארדענטליך, הרה״ק,
מו״ה משה דוד שעהנבערגער,
מו״ה נחמיה בערגער, הרה״ק,
מו״ה משה פיליפ,

קלויזנבורג:
מו״ה מנחם מאַנעלע רוזנצווייג,

מאַראַשוואַשאַרהעלי:

מו״ה חיים בצלאל פאַנעט,
מו״ה משה מאנדל הרה״ק,
מו״ה משה שטיינברגר,
האלמין:
מו״ה מנחם ג־טליעב,
מאַראַרעטען:
מו״ה יצחק אייזיק לעפקאָוויטש,
מו״ה י. ד. ווייגבערגער,
שימלוי:
מו״ה אברהם קאָהן,
מו״ה חיים טשענגערי,
נאדיבאניא:
מו״ה שמעון בראך
קראסנא:
מו״ה עקיבא בלוי,
מו״ה משה לייב וואַלדמאַן,
ביסטריץ:
מו״ה אהרן צבי אולמן,
אויבערווישאווא:
מו״ה יעקב וואָלף,
ערמיהאַליפאָלוואָ:
מו״ה א. בעק,
בעטהלען:
מו״ה יוסף הלל ליכטענשטיין,
רעטיאג:
מו״ה מרדכי עדעלהייט,
קראלי:
מו״ה יוסף שפיעגעל.

הגה״צ הק׳ רבני אונגריא:

אונגער אברהם צבי, קאפוואר;
אלטמאן שרגא צבי, מעזאטשאט;
אלטמאן שמשון, פאקש;
ביללייטצער שמשון, רעטשע;
בריסק נפתלי, נ. באיאם;
בלום בן ציון, ב. אויפאלו;
בינעט מאיר מרדכי, סאמבאטהעלי;
בריסק דוד יעקב, ט. דאדא;
ג־טעסמאן משה צבי, נאדילעטא;
גאיטיין יוסף שלמה, האדיעס;
גינז חיים אלטיר, קערעסטור;
הלברשטאם שלו׳ אליעזר, ראצפערט;
הלברשטאם זושא, ראצפערט;
הירש יצחק יחיאל, ע. טעלעק;
וויעדערמאן לייב, ב. טשאבא;
ווינברגר יחזקאל שרגא, אפאליא;
וויס מרדכי, שימאני;
וויס נתן, ב. דיארמאט;
וויעדער שלום, נירעדיהאזא;
זילבערשטיין דוד יודא, וויציען;
זינגער יודא לייב, ווארפאלאטא;
טיעגערמאן יצחק, ב: טשאבא;
טייטלבוים אהרן, נירבאטאר;
טייטלבוים דוד, נאדיעטשעד;
טייטלבוים יעקב, קאבא;
טייטלבוים חיים יודא, פוטנאק;
יונגרייז ארי׳, סיקסא;
יאקאבאוויטש חיים אורי, פאביאנאהאז;
יונגרייז אשר אנשיל, קאוועשד;
יונגרייז אשר אנשיל, קאזינץ;
יונגרייז יוסף דב, דינדיש;
יונגרייז יחזקאל שרגא, אקאראיטא;
יונגרייז יעקב יוסף, נירמאדא;
יונגרייז יעקב שרגא, בערצעל;
יונגרייז יצחק, דיארסטמארטאן;
יונגרייז ישראל, נאדאודוואר;
יונגרייז שמואל דוד, נ. מעדיעש;
כהנא יצחק אייזיק, פארא;
לאנדא ישראל אברהם, עדעלען;
לאנדוי ישראל אפרים פישל, ק. ווארדיין;
לאנדא נפתלי, עדעלעני;

ליעבערמאן אהרן מרדכי, פעלעדהאז;
לייכטאג אפרים, דאמבראד;
לייכטאג אברהם, נייפעסט;
ליכטנשטיין אברהם יוסף, אטשאד;
ליכטנשטיין יקותיאל, באלקאני;
לעבל ישראל זאב, אוהעל;
לעווינגער יעקב הלל, פילדעש;
לענאראוויטש גדלי׳, קעמעטש;
לעווי אשר, קאלוב;
מאיער אברהם, מאנדאק;
מייזליש דוד דוב, אוהעל;
מיללער שמואל בנימין, פאסטא;
נייפעלד שמעון, מישקאלץ;
סופר אברהם יוסף, טעט;
סופר אפרים פישל, ק. מאישא;
סופר משה, ערלוי;
סופר שמעון, ערלוי;
סניידערס בן ציון, ראאב;
עהרענפעלד אברהם, מישקאלץ;
עהרנרייך משה לייב, ה. מאד;
פאללאק אברהם, באניהאד;
פאללאק יוסף אשר, וועדפעלעט;
פיש צבי אבגדור, נ. אדאני;
פישער מנחם, שארוואר;
פישער צבי, סעטשעני;
פישער אפרים פישל, ש. פאטאק;
פריעדלאנדער צבי, ליסקא;
פרנקפורטר נתן, ש. טאריאן;
פריעד עוזר, ב. אויווראש;
פריעד עזרא, ט. בערצעל;
פריעד קלמן, ראצפערט;
פרידלנדר יודא, נ׳ באקאני;
פריעדלנדר שמעון, ליסקא;
פרידמן חיים אורי, קערעסטור;
פרידמן יצחק אייזיק, יאנאשי;
פרידמן קלמן, נ. לוגאש;
פרידמן מנחם צבי, מ. קערעסטעש;
פרידמן שלמה זלמן, ר. העדי;
פרסבורגר מיכאל, פאפא;
ציטראן יחזקאל שרגא, ענטש;
קאהן אלי׳, וו. נאמעני;
קטינא חיים יעקב, נירבאגאד;
קטצבורג ירחמיאל, אזד;
קארניצער יעקב פנחס, טאלטשווא;
קליין דובער, אוהעל;
קליין שלמה, פיזעשאבאני;
קרויס שמעון, אטש;
רוזנבום מרדכי, טאליא;
רוזנבוים שמעלקא, ק. וורדיין;
רוזענבערג יושיע, פ. ס. מיקלאש;
רוזנברג מנחם צבי, דברצין;
רוזנברג עמרם, ראצפערט;
רוזנפלד אפרים, סענדרא;
ראטה יקותיאל, שארבאגארד;
ראטה משה שמעון, דיורע;
ראטה ישראל אפרים, וואידיטשקא;
רוטנברג שלמה אליעזר, ב. מיהאלי;
רובינשטיין אהרן דוד, מ. קאוואטש־האזא;
רובינשטיין נתן יוסף, יאנאשי;
ריעזל ברוך אברהם, האדאס;
רעזמיוועש שלום זאב, פ. ערזשעבעט;
שאטין יצחק, טשענגער;
שווארץ אליעזר, ש. פאטאק;
שטיין פרץ טובי׳, דיאשדיאר;
שטיינער יצחק, יעמערינג;
שטראסער שמואל בנימין, ט. פירעד;
שיק אשר אנשיל, סיקסא;
שיק דוד, נעמעשסאלאק;
שיק שמעלקא, פינצעהעלי;
שלעזינגער אלטיר, ב. קערעסטור;

הגה"צ הק' רבני סלובאקיי:

אבעלעס יוסף, שאללא;
אדלער יואב, האנשאוויץ;
אדלער חיים נחום, סערעדנע;
אונגאר בן ציון יוסף, פישטיאן;
אונגאר ידידי', טשירטש;
אונגאר שמואל דוד, נייטרא;
אונסדארפער הלל, לאשאנץ;
אונסדארפער שלמה זלמן, פרעסבורג;
אמסעל יצחק צבי, זבארוי;
באלאיטי חיים אפרים, טארנאאליא;
בוקסבוים יושיע, גאלאנטע;
בוים יחיאל, גוטא;
בוקסבוים יוסף, מיהאלאוויץ;
בעלז מנחם, מיהאלאוויץ;
בערגמאן משה, קאראשמעזא;
בראדי ישראל, מיהאלאוויץ;
בראדי משה מנחם, אונגוואר;
ברוין ישראל מנחם, ברעזאוויץ;
בראך נפתלי צבי, מאגענדארף;
ברודא יוסף, מיאווא;
גאלדבערגער צבי זאב, בערעגסאס;
גאלדמן יצחק זאב, מעזאלאבריץ;
גאלדענבערג חיים יודא, סוואליעווע;
גאלדבערגער יודא לייב, סיקסא;
גאלדשטיין יעקב שלום, סעבען;
גלאטשטיין יואל זאב, העלמעץ;
גליק ישראל מאיר, קעזמארק;
גליק שמואל, אוילאק;
גראס יקותיאל יודא, שוגאטאג;
גרינבורג שמחה נתן, קעזמארק;
גרינוואלד חזקי', חוסט;
גרינוואלד משה, הומענע;
גרינוואלד שמואל, יארע;
גרינפעלד אפרים בנימין, רימאסעטש;
גרינפעלד שלמה, מונקאטש;
גרינצווייג אשר זעליג, דאלהא;
גרינצווייג חיים, נאווואמעסטא;
דאנאטה יודא, פרעסבורג;
דייטש משה, גאניטש;
האלבערשטאם חיים יצחק אייזיק, סלאטווינא;
האראוויץ שניאור זלמן, אונסדארף;
הירש אברהם שלמה, בערעגסאס;
הערצאג משה, שטאמפפען;
וויעזעל שלמה אליעזר, טערנעווע;
וויינבערגער הלל ד. סערדאהעלי;
וויים אברהם אליעזר, טאפאלטשאני;
וויים בן ציון, ראסוויגעף;
וויים דוד, קורימא;
וויים חזקי' יעקב, איפאלישאג;
וויים נפתלי הירצל, ווילחאוויץ;
וויים יצחק וועלבא;
וויים ישראל חיים, סעליש;
וויים מנחם, מונקאטש;
וויים נפתלי צבי, בילקע;
וויים שמעון, ווישק;
טייטלבוים חיים יודא, פוטנאק;
טיעגערמאן יוסף מאיר, נייהייזעל;
טייטלבוים יצחק, בארדיוב;
טייטלבוים יצחק, וואלאוע;
טייטלבוים מאיר, אונגוואר;
טייכטהאל ישכר שלמה, פישטיאן;
טענענבוים מנחם, טארנא;
טענענבוים משה, סעפעשי;
יונגרייז יחזקאל, פרעשאוו;
יונגרייז נתן נטע, זשאדאני;
יונגרייז שמואל בנימין, פילעק;
כהנא יוסף אלימלך, אונגוואר;
כ"ץ אשר אנשיל, ד. סערדאהעלי;
לאנדא בנימין זאב, ל. מיהאלי;
לאנדא שלום נח, וועלעצקי;
ליכטנשטיין מרדכי, טשירטש;

לעבאוויטש יצחק צבי, טשאפ;
לעפקאוויטש יושיע, קאמארן;
מאיער חנוך העניך, קערעצקי;
מרגליות מנחם, האריגטש;
סופר שמעון אהרן, נאוואמעסטא;
עסטרייכער מאיר, אונגוואר;
עפשטיין יצחק אייזיק, פעטראווא;
עקשטיין משה אשר, סערעד;
פאק חנוך העניך, קאששא;
פירסט לוי שלו', טשוז;
פעלבערמאן ישראל, נאדיאידא;
פעלדבראנד ארי', שעבעש;
פעלדמאן גרשון מנחם, מוזשאי;
פרייי מאיר יודא, שוראן;
פרייי ישעי', לעמעש;
פריעד מרדכי דוד, קאפיש;
פריעד משה אהרן, טיסאליק;
פריעדמאן יעקב הכהן, חוסט;
פריעדמאן יעקב צבי, ראחוב;
פריעדמן יצחק, טירנוי;
פריעדמן יושיע פאלק, קאששא;
צוקער חיים, בערעגסאס;
קאליש ישעי', פרעסבורג;
קליין שלמה ישראל, סעליש;
קעסטענבוים אהרן צבי, ט. אוילאק;
קאניג שלמה, יאקא;
ראטענבערג ישראל צבי, קאסאן;
רייך בנימין זאב, זשאמבאקרעטש;
רייכארד ארי', קאלטא;
רייך משה, באנאוויץ;
שווייגער טובי', שעניע;
שטיין משה, גאלניצבאניא;
שטערן אברהם, נייהייזל;
שטראסער מרדכי, וואגשעליע;
שטראסער שמעון, פרעסבורג;
שילל יושיע לייב, פעזינג;
שיקלער שמאי, מאריענבאד;
שאהנפעלד שלמה יצחק, אוילאק;
שפיטצער אשר לעמיל, קירכדארף;
שפיטצער שלמה, באגדאן;
שרייבער יושיע, ברעזנא;
שרייבער צבי, ברעזנא;
שליסעל נטע שלמה, מונקאטש;
שרייבער חיים, מונקאטש;

הגה"צ הק' רבני יוגוסלביא:

דייטש שמואל בנימין, סאבאדקא;
האפמאן אברהם, אדא;
לאבל מרדכי יונה, אילאק;
פראגער שלמה ברוך, פעטראוואסעלא;
קאליש שמעון, סאבאדקא;
שטיינער הלל, אילאק;

הגה"צ הק' רבני אויסטריא:

גאלדמאן יו"ט ליפמאן, צעהלים;
העשיל משה, וויען;
האראוויץ פישל, קאזלאוו;
הורוויץ משה, קאזלאוו;
קאראלי ישראל אשר, פרויקירכען;
ראזען מרדכי, וויען;

הגה"צ הק' רבני בוקאווינא ובסרביא:

בינדיגער ליפא, מאלדאוויצא;
ג־טעסמאן יעקב, זאסטאוונע;
גינזבערג מרדכי, סטראזשאניץ;
גינזבערג שלו' גרשון, סטראזשאניץ;
וועטשטיין יושיע, נאוואסעליץ;
לאנדוי יעקב, סאדיגורא;
מארק אברהם יעקב, צרנוביץ;
מאשקאוויץ אברהם, הערצא;

מאשקאוויץ מיכל, האראדענקא;
מאשקאוויץ מרדכי, ליפקאן;
פריעדמן אהרן, צרנוביץ;
פריעדלאנדער דוב, סטאנעוויץ;
פריעדלאנדער מנחם, וויזניץ;
פרענקל מנחם, וויזניץ;
ריינמאן זלמן, צרנוביץ;
ראכמאן חיים, נאוואסעליץ;
שיעבער, צרנוביץ;
בארנבוים יוסף, בסרביא;
לייפער יצחק, דאראבאן;
פוסק אלי', טטרבונר;
צירלסאן יודא לייב, קעשינוב;
רייכער ישעי', איזמאיל;
רובין חיים צבי, באלגראד;
שיין שלו', רינא;

*

תפלה שנתקנה כמצבת זכרון על אחב"י הקדושים שנהרגו ונשרפו על קידוש השם.

א־ל נקמות ד' א־ל נקמות

חמס נזעק ושוד לך שוכן שמימה,
על מה זה ועל מה זה הקרנו ככה,
מספד מר נעשה ונקונן בנפש דכה,
על עדתנו הקדושה אשר נתנה לשמה,
אראלים צאו וצעקו בקול רמה,
התאוננו על עדת מי מנה שה פזורה,
עלימו כי נגזרה גזירה קשה ומרה,
בשנת ה'תש"ד בחדש שנתן בו תורה,
גאוני עולם, צדיקים קדושים וחסידי ארץ,
גודרי גדר ועומדים כגבורי חיל בפרץ,
תינוקות של בית רבן עוללים ויונקים,
הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו,
בחצרמות וכבשוני האש אוישוויץ, נאבדו המונים המונים,
אשריכם כרקיע השמים משכילים וזוהרים,
גופכם הטהור לא נתן לקבורה,
נשמותיכם הטהורה תחת כנפי השכינה גנוזה בגבורה,
קינה הזאת בלבבינו בעט ברזל חרותה,
בעקבותיהם בדרכי ד' נלכה ונסעה,
עד אשר יראה ד' וישקיף מן השמים,
וינקום דם עבדיו הקדושים שנשפך כמים.

ת. נ. צ. ב. ה.

חברי המערכת וועד נציגות־חלשכה ותומכיה בנויארק:

רבי אליעזר סילבר, סינסינטי

הרב שמחה יואל ד״ר פישער, דעווא, נויארק

הרב יקותיאל יודא גרינוולד, סיגעט, קולומבוס, אהייא

הרב מאיר ד״ר שיק, טעמעשוואר, נויארק

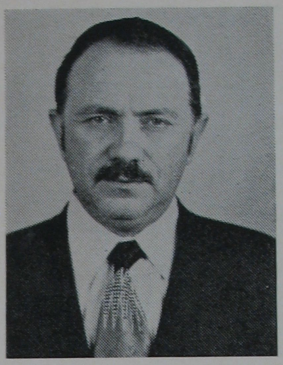

הרב צבי וואהלברג, סיביו, ברוקלין

מו״ה מרדכי עקשטיין, קראסנא, ברוקלין

חברי הממרכת, ויעד נציגות הלשכה ותומכיה בנויארק:

הרב יודא לעווינזאן, סאטמאר, נויארק

מו"ה זאב גאבעל, קלויזנבורג, נויארק

מו"ה יוסף גראס, קראלי, נויארק

מו"ה זאב מאשקאוויטש, טורדא, ירושלים

מו"ה צבי וואהלבערג, זשיבא, נויארק

ר' יודא צימענט, קלויזנבורג, בראנקס

הרב שמחה יואל ד"ר פישער

אב"ד דעווא, וכעת בניו־יורק.

מפעלות הועד בניו-יורק למען הצלת היהדות בטרנסילבניא בין שנות 950—1945.

הרב צבי יעקב אבראהאם הגיע לניו־יורק ביום 29 לנובמבר 945 כנציגה של היהדות החרדית בטרנסילבניא ובנט (רומניא) בארצות הברית, שינויים כבירים עברו עליו. השינויים לא היו בנוגע לגופניות, כי אם לנפשיות: בלב נשבר ובנפש רצוצה התראה אתנו אחר עבור שנות הגלות והחורבן הנורא.

הכרתי את איש ההוא יותר מעשר שנים, לא לבד בתור חתן הגאון והצדיק הגדול מו"ה בן ציון וועזעל הנשיא זצ"ל; לא לבד בתור עורך השבועון הרשמי, החרדי „האמת"; כ"א בתור מזכיר־ראשי של הלשכה המרכזית האור־תודוכסית בטרנסילבניא ובנט, בעתים היותר קשות. הוא הי' היוצא והבא בכל עניני כלל של האורתודוכסיא הטרנסילבנאית לפני המיניסטריון ולפני הערכאות. הוא הי' מנהלם של קרוב לשתי מאות אלף יהודים אורתודוכסים בטרנסילבניא כשתים עשרה שנה.

האיש הזה, אשר הכרתיו לאיש שקט מעודו, עמד כעת תחת השפעת התלאות מהשנים האחרונות של הגלות המר. בכלל לא אבה לדבר מהשואה, ומהאבידות הגדולות אשר פגעו את עמנו, אולם אם דבר, בשעה שהוכרח לנאום אז התפתח לפנינו החורבן האיום וחזיון־תוגה אשר קרה את אחינו שבאירופא בכלל, אשר הוא הי' בין עדי־ראי' הראשונים אשר באו לפנינו. איש הזה, אשר עבר שבעת מדורי גהינם שבאירופא, ואשר עזב את בני ביתו במחנות שבגרמניא, בא הנה לשם מטרה אחת, ולחם עבורה במשך כל הזמן בהתלהבות קנאית נפלאה: בעד הצלת היהדות האורתודוכסית בטרנסילבניא.

הרב אבראהאם הציע את האשמות ואת התלונות נגד חוגים ידועים, אשר היו רציניות ועמוקות, ואשר תבעו הטבה ומזור, בלי שום דיחוי.

האורתודוכסיא בט. עומדת בסכנה — הצהיר הרב אבראהאם — היהודים בבוקרסט שמו להם למטרה בעשרים השנים האחרונות להכניע את חרידי ט. תחת הסתדרותם. אולם השתי מאות אלף חרידי ט., עם רבניהם מאירי הגולה, עמדו מוצקים כחומת ברזל תחת דגלה של הלשכה האורתודוכסית, כי על אלה, אשר עם כל נימי נשמתם ולבבם היו מקושרים למסורת אבות לא היו יכולים אפילו לחשוב לקרבם ולסגלם אל הלך רוחם של ריפורמי רעגאט (ממלכת רומניא המקורית). לא בידי הממשלות, ואף לא בידי הסתדריות שונות שברומניא הישנה לא עלה להפריד את אבירי לב הללו, ולהניעם לוותר על עצמאותם. אך כעת, ששני שלישי חלקים של האורתודוכסיא הט. הושמדו בעי"ה, והשליש הנשאר עמד מדוכא ובעניות, ראו מנהלי יהודי

בוקרסט שהגיע העת המוכשר לבצע זממם לחסל ההסתדרות האורתודוכסיא בט.

למטרה זו — אמר הרב אבראהאם — השתמשו באמצעי עצמת הדזשוינט. כמה מקהלות אורתודוכסיות בט. ובנט זכו רק אז ליהנות מתמיכות הדזשוינט, אם חתמו במוקדם הצהרה שהן מסלקות את עצמן מן הלשכה האורתודוכסית ומנהליה, ומשעבדים את עצמם לממשלת הפדרציא הריפורמית בבוקרסט, אשר מעולם לא השתייכו אליה כלל וכלל. להקהלות האורתודוכסיות לא הי' אל מי לפנות במחאתן, יען כי בהנהלת הדזשוינט־הארצי לא צרפו אף יהודי אורתודוכסי אחד. הקהלות האורתודוכסיות בט. עמדו לפני בעיא חמורה: היו צריכים להכריע אם יכחישו את מסורתם היותר קדושה, או ירעיבו את אחיהם האומללים השבים ממחנות ההשמדה.

קהלות אחדות, כמו: סאַטמאַר, מעדיאש, ועוד בחרו באחרונה. המצב הוא כבד מנשוא — אמר הרב אבראהאם — ומוכרחים אנו להחיש מעשנו, אם אנו רוצים להגן על מבצרי התורה האחרונים שבאירופא.

רעיו ומכיריו של הרב אבראהאם בניו־יורק ידעו היטב שהצהרותיו מתאימות עם האמת. והיות שהמדובר הי' מהסתדרויות, ראו לנכון שנגד זה אין ללחום רק ע"י הסתדרות. לפיכך נוסדה ביום 4 למארץ 946, באסיפה גדולה של היראים דפה באולם „הענינגטון־האל" „הסתדרות יהודי טרנסילבניא באמריקא" ונבחרו: לנשיאי־הכבוד הגה"צ: הרב מנחם סג"ל פאַללאַק אַב"ד סערענטש, הרב שמואל עהרענפעלד אב"ד מאטעסדאָרף והרב לוי יצחק גרינ־וואַלד אב"ד צעהלים; לנשיא: הגביר המפורסם מו"ה יצחק פייש מאַשקאָוויץ; לטשערמאן: הג"ר שמחה יואל ד"ר פישער אב"ד דעווא; — כותב ימי התקופה הזו — לקא־טשערמאן: הג"ר ישכר דוב ד"ר בערגמאן; לסגני־יו"ר: הג"ר יקותיאל יהודה גרינוואַלד — קאַלומבוס־אָהייא, הג"ר מרדכי זעליג הירש; הג"ר יהודה לעווינזאָן; מו"ה יחזקאל שרגא קאָהן; לגזברים: העסקן הידוע מו"ה מרדכי עקשטיין ומו"ה צבי פאל; למזכירים הפרופיסור מו"ה זאב גאבעל ומו"ה צבי וואהלבערג; לחברי הועד: מו"ה יושיע צבי זאַננענשיין, מו"ה יעקב אויש — מאקוי, הג"ר ארי' שאַיאָוויטש — זשיבא, מו"ה פתחי' לאם — פעטרא־שעני, מו"ה יוסף גראָס — קראלי, מו"ה יהודה צימענט — קלוזש, מו"ה יחזקאל היילפרין — ב. הוניאד, מו"ה יעקב מאָזעס — יארא, מו"ה יוסף מרדכי רוזנברגר — מ. אויוואַר, מו"ה חיים פאל — קלויזנבורג, מו"ה שמשון שטרנברג — דעש, מו"ה י. פאָגעל — זשיבא, מנהל הסתדרות זו הי' הרב צבי יעקב אבראהאם.

מלחמה בעד הכרת האבטונומיא של האורתודוכסיא בט. לפני הדזשוינט. ובכן התחילה ההתאבקות מצד כת היראים דפה לבין הדזשוינט עבור הכרת עצמאותה של האורתודוכסיא בט. בנוגע לתמיכות הדזשוינט.

כדי לתאר לפני הקוראים הנכבדים תמונה נכונה ושקופה מהתלאות והרדיפות, אשר הנהלת הדזשוינט בבוקרסט, תחת הנהלת פילדרמן־קאַסטנער ראשי הריפורמים, השתמשה בהן נגד האורתודוכסיא בט. בכלל ומנהלי הלשכה

בפרט באמצעות כספי הדזשוינט, נביא קטעים ממכתבי מנהלי הלשכה אל ועד שלנו:

בסוף לחדש יוני — כותבים משם — התיצבנו במלאכות לפני ד״ר פילדרמן, יו״ר של הדזשאינט והפדרציא של הריפורמים, ובקשנו מאתו שהדזשאינט יתן תמיכה בעד הקמת קהלותינו ומוסדותינו. המשא ומתן ארוך שלנו שבאותו מעמד נבלע בהטחת דבריו של ד״ר פילדרמן נגד עקשנותנו שאין אנו רוצים להכניע ראשנו תחת הפדרציא.

מנהלי הלשכה ישבו בבוקרסט שבועות. הרב אבראהאם ערך תזכירים עם רשומות סטאטיסטיקות שונות אל הנהלת הדזשאינט. ד״ר פילדרמן השיב, שכבר נתן בעד ט. כחצי בליון לעי. לשוא הסברנו לו, שסכום הזה נתן בעד צרכים חברתיים, אולם עבור צרכי רוחניות לא נתן אף פרוטה אחת. אבל ד״ר פילדרמן הקשה את רוחו שהוא אינו נותן רק על הצלת גופות. אנו טענו שמכל מדינת רומניא הלא יהודי ט. הצפונית והמערבית המה היחידים אשר נשלחו לגולת אוישוויץ, ואשר 106 קהלותיהם ומוסדותיהם נהרסו עד היסוד ומנדבי כספי הדזשאינט ומנהלי המרכז באמריקא בלי ספק עיקר כוונת תמיכתם הי׳ בעד אלה, או עכ״פ למה יגרעו מקהלות ומוסדות שברעגאט אשר לא זזו ממקומם ב״ה. אולם ד״ר פילדרמן הוא באחד ומי ישיבנו, ומה שנפשו אותה ויעש, זאת אומרת לא נתן כלום. עד שאחר הפצרות שונות מדי יום ביומו, שאל את מנהלי הלשכה על גודל הסכום אשר מבקשים. מנהלי הלשכה בראותם גודל הקשיים בקשו סכום קטנטן של ששים מליון לעי, ד״ר פילדרמן התעקש גם נגד זה. בקשנו אותו ליתן לנו עכ״פ עשרה מליון לעי, כדי להתחיל בעבודה. על סכום קטן זה הסכים לבסוף.

אולם תוחלתנו נכזבה, כי גם סכום מועט זה של עשרה מליון לעי, אשר כבר הבטיח לא קבלנו מעולם, למרות שכמעט מדי יום ביומו בקשנוה, וגם הרב ד״ר שפרן הבטיח אותנו כמה פעמים ע״ז.

המצב תחת הנהלת ד״ר יאקאבזאן. בסתיו, אחרי החגים הק׳ קבלנו הודעה מבוקרסט שמ״תה יהי׳ מנהל הדזשאינט בבוקרסט מר ד״ר זשעקאבזאן. הוא הבטיח שבעד בדקי מקואות והקפת בתי־חיים בגדר מוכן ליתן סך מסוים. הלשכה שלחה אליו מלאכות בת שלשה, והיא באה לידי השואה עם מר דזשעקאבזאן, שכל הקהלות הזקוקות לתמיכה כזו תצענה בקשותיהן עם שרטוטים להלשכה, והלשכה תשלח אותן אחר שתבדוק אמיתת בקשת כל קהלה עם הערותי׳ להדזשאינט בבוקרסט, והוא ישלח את הסכומים כפי המלצת הלשכה ישר לידי הקהלות האורתודוכסיות שבטרנסילבניא.

על קריאתנו החדשה קבלנו בקשות הקהלות, וכפי חות דעתנו המלצנו עליהן לפני הדזשאינט. אולם עבר הסתיו וכלה החורף ואנחנו לא נושענו. ד״ר קאסטינער מודיע את הלשכה שקהלותינו לא יקבלו תמיכת הדזשאינט, עד אשר יבקר מהנדס את כל מבוקשי כל קהלה וקהלה על אתר. הסכמנו גם ע״ז.

עבר גם חג הפסח ומשנה לא זזה ממקומה. עד שד"ר קאסטינער ראה לנכון להתנצל שהמהנדס חלה בינתיים, כאלו בכל מדינת רומניא לא הי' רק מהנדס א' . . .

ד"ר קאסטינער מבקר קהלותינו. באמת ביקר 31 קהלות אורתודוכסיות. בדרך ביקורו הפסיק דרכו גם בקלויזנבורג, והבטיח למנהלי הלשכה שבעוד ח"י ימים ישלח כל הסכומים לידי הקהלות אשר כבר ביקר, וגם לשאר הקהלות הבטיח לשלוח ציר שלו בקרב הימים כדי לבקרן ולהספיק גם להן תמיכה כפי ההצטרכות. אולם עבר חדש מאי, עבר חדש יוני 946 וקהלותינו לא קבלו אף פרוטה אחת . . . עד שבחדש יולי התחילה הדזשאינט לשלוח איזה תמיכות בלי שום סדר, אבל הקהלות שלא ביקר עוד לא קבלו מאומה.

מרכז הדזשאינט מוסר לנו ההכחשות שנשלחו מבוקרסט. במכתבי מרכז הדזשאינט־נויארק אל הסתדרותנו מיום 21 יאנואר, 21 פעברואר, 12 אפריל, 20 מאי 946 ועוד עד יום 2 יאנואר 947 מוסרים לנו מזמן לזמן האמתלאות וההכחשות שנשלחו מד"ר קאסטינער על קטיגור שלנו נגדו, והיינו: ששקר הוא שלא נתן לארבעים אלף יהודי טרנסילבניא ששבו מהדיפורטציא תמיכה דתית, כי בשנת 945 נתן להם תמיכה לחג הפסח, ומלבד זה להקמת בתי־כנסיות, מקואות וישיבות ס"ה מליון אחד לעי, ערך דולר הי' אז 8–10.000 לעי לערך, והיינו מאה — עד מאה ועשרים דולר לכל שנת 945 . . . והאמת ניתנה להאמר שבשנת 945 עין לא ראתה אף ק"כ דולר תמיכה זו בעד הקהלות כנ"ל.

הקטיגוריא של הרב אבראהאם — מודיעים לנו הכחשות קאסטינער — אינה נכונה גם מטעם, שעד כעת חלקו בין יהודי רומניא ס"ה כשלשה מליוני דולר, ומאלה חלקו ליהודי ט. גם בשנת 946 שלש מאות וחמשים מליוני לעי תמיכה לפסח, ומאה ועשרים מליוני לעי עבור הקמת מוסדות דתיים, ובמכתב שאח"ז מיום 12 אפריל 946 כתבו שנתנו חמש מאות מליוני לעי כתמיכה לפסח, ובעבור בדק המוסדות נתנו שלש מאות וחמשים מליוני לעי. הקורא התמים, כאשר יקרא סכומים ממאות מליונים יתפעל וישכח ששער הלעי נפל מיום ליום, עד שלבסוף נתנו בעד דולר א' מליוני לעי. אבל חוץ מזה יצייר תמונה לעצמו שבעבור הקמת כל מוסדות הדתיים שנחרבו חלק, גם כפי הודעת קאסטינער, בכל שנת 946 תמיכה אשר חלק עבור שלשה עד ששה ימים של פסח . . .

מכשולים חדשים מצד קאסטינער. ממכתבי הלשכה עוד בולט: הלשכה הציעה בקשה לפני הדזשאינט שתמסור לידי הלשכה מאה מליוני לעי, מדי חדש בחדשו, כדי לשלם פרסי והוצאות הרבנים והשובי"ם, אשר יבקרו את הקהלות הקטנות, כדי לארגן ולהקים מחדש חיי דתיים. בקשה זו נתאשרה בעל־פה, ועכ"ז נדחתה הבקשה בכתב.

הלשכה התאוננה במכתבה מיום 12 דצמבר 946, שזה חדשים רבים הבטיחה הנהלת הדזשאינט שתצרף את הג"ר יוסף אדלר נשיא הלשכה עכ"פ פעם לחדש

לישיבותיה, אשר לא קיימה מאז אף פעם אחת;

הנהלת הדזשאינט בבוקרסט, כל מה שעשתה לא עשתה רק על ידי הלחץ הבא מנויארק, ועל המורא לקראת ביקור מר ד״ר יוסף שוואַרץ בבוקרסט. לקהלות אחדות, כמו קלויזנבורג, סאטמאר, ועוד, פזרו בשתי ידים ממש סכומים גדולים, כדי להוציא ולסחוט מהן הצהרות מלאות תהלות ותשבחות על פעולותיו של קוסטינר, ובאחדות מהקהלות נבחר גם לחבר־כבוד, כדי בזיון וקצף, אשר לא נשמע על פקידי הדזשאינט בכל ארצות התבל, ואוי לאזנים שכך שומעות, אך ורק כדי לאחוז את עיני מרכז הדזשאינט בנויארק, וכדי להכחיש את הקטיגוריא נגדו;

באנו לידי השואה עם הנהלת הדזשאינט בבוקרסט, שתתמוך בחדשי יולי־ספטמבר את הרבנים והשובי״ם, ותחלק תמיכה להסקת המקואות, השואה זו גם בחדש דצמבר 946 לא באה לידי הגשמה באיזו קהלות;

בכמה בתי יתומים וגם בבית החולים היהודי בקלויזנבורג, שנתמכו ע״י הדזשאינט, האכילו בשויון רוח נבילות וטריפות;

בקשנו להעמיד ישיבה בעד שוחטים, סופרים ומלמדים, אבל הדבר לא בא לידי הגשמה מצד התנגדות הנהלת הדזשאינט בבוקרסט. ובכן כדי להציל את שארית הפליטה מבקשת הלשכה האורתודוכסית שמרכז הדזשאינט בנויארק, יתן בנוגע לתמיכות בעד הקהלות האורתודוכיות אבטונומיא להלשכה, שתקבל את המעות ישר מנויארק כדי לחלקן, שלא תוכרח להשתעבד לחיתת הדזשאינט יהפדרציא בבוקרסט שתחת ד״ר פילדרמן.

השתדלויות הועד. אלה הדברים הגיעו לידנו מצד הנהלת הלשכה האורתודוכסית בט. ברבות הימים, ובהם באו בקובלנא לפנינו שלמעה״ש נשתדל בכל מאמצי כחנו להציל העשוק מיד עושקו, ולהוציאם מבין שיני זאבים, אשר רוצים לעקור את הכל.

אנו מצדנו לחמנו בכל כחנו נגד החמס באמצעים לגליים, והיינו שאנו מבקשים זכיותנו המגיעות לכל איש בארצות דימוקרטיית, או עכ״פ אנו מבקשים עזרה נגד אלו העושקים אותנו.

כדאי להדגיש שבעבודה כבידה זו עמדו לימין הרב אבראהאם, חוץ מהמתאר התקופה ההיא: הג״ר יהודה לאוועזאן והמצוין מו״ה מרדכי עקשטיין נ״י, אשר לא חשכו עת וטירחא, בכל פעם הקדישו כחם וחילם לעבודת הקודש זו, כפי המבוקש. אולם חוץ מהם לקחו חלק במלחמה לזכויות יהודי ט. הגה״צ: מרן יואל טייטלבוים־סאטמאר, הרב אליעזר סילבר־סינסינטי, הרב מנחם פאללאק־סערענטש, הרב לוי יצחק גרינוואלד־צעהלים, הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם־קלויזנבורג, הרב משה טייטלבוים־סיגעט, הרב אליעזר שאהנפעלד־בראנקס, הרב ישכר דוב בערגמאן־נויארק, הרב מרדכי הירש־ברוקלין, הרב צבי וואהלבערג־ברוקלין; מו״ה יצחק פייש מאשקאוויץ־סאטמאר, מו״ה בנימין־ציטראן מעדיאש־סאופאולא, מו״ה יחזקאל שרגא קאהן־סאמאש־אויוואר, מו״ה יהודה

צימענט־קלויזנבורג, מו״ה יושיע צבי סאנשיין־נויארק, מו״ה יעקב רוזנברג, מו״ה זאב גאבעל, הרב ארי׳ שאיאוויטש, מו״ה משה זנביל מאשקאוויץ, מו״ה צבי וואהלבערג־זשיבא ועוד ועוד. ישלם השם פעלם ותהי משכרתם שלימה מעם ד׳ א׳ ישראל, כי כאו״א במיטב כשרונותיו וברכושו התאמץ להטיב מצבם של יהודי טרנסילבניא או את מצב אלו אשר עמלו לטובת יהודי טרנסילבניא.

עיקר המטרה היתה לסבב לבב מנהלי מרכז הדזשאינט שיסכימו שתמיכות הדזשאינט אשר הוקצבו בעד הקהלות אורתודוכיות בט. ובנט יומסרו בסכום אחד לידי הנהלת הלשכה המרכזית האורתודוכסית דשם, והיא תחלקן בין קהלותיה. זה הי׳ האופן היותר מוכשר לחסל שיטת „תן לי הנפש והרכוש קח לך״.

הנהלת מרכז הדזשאינט בנויארק היתה מורכבת מאנשים אדיבים וחדורי רצון־טוב, אבל לא הכירו את המצב האמיתי דשם. היא לא חדלה לשמוע טענותנו, אולם בכל פעם דחתה סידור הענין לזמן מאוחר. טכסיס כזה הי׳ מפרך עצבי ורצון כל הסתדרות, אבל לא את הסתדרות שלנו, אשר עמדה מוצקה כברזל עם תביעותיה הליגליות והישרות תחת הנהלת הרב אבראהאם.

משא ומתן עם מרכז הדזשאינט. ביום 17 ליאנואר 946 התיצבה מלאכות לפני הנהלת מרכז הדזשאינט, שהיתה מורכבת ממר ד״ר היימאן ע״ה סגן־טשערמאן, מר ד״ר משה לעוויט מזכיר־ראשי, מר לאויס סובל מזכיר ומרת הענריעטטע בוכמאן סגן מזכיר. המלאכות קבלה הבטחה לחקור ולדרוש בדבר. על התעוררותנו קבלנו תשובה שישולח שליח מיוחד לבוקרסט לחקור בענין על אתר. אח״כ השיבו לנו שמר ד״ר יוסף שוואַרץ, יו״ר של הדזשאינט לאירופא בכבודו ובעצמו יבקר בוקרסט, ויחקור גם בענין זה.

חברי המלאכות ביום 17 ליאנואר 946 היו: הג״ר מנחם סג״ל פאללאק אב״ד סערעטש, מתאר תקופה הנוכחי, הרב יהודה לאוועזאן והרב צבי יעקב אבראהאם.

חברי המלאכות ביולי 946 היו הרב אליעזר שאהנפעלד, כותב תקופה הנוכחי, הרב לאוועזאן והרב אבראהאם.

חברי המלאכות לפני מר ד״ר יוסף שוואַרץ בנוכחות הג״ר ד״ר אלי׳ יונג, ביום 5 לדצמבר 946, היו: כותב תקופה הנוכחי, מו״ה מרדכי עקשטיין והרב אבראהאם.

הועד לתמיכת האורתודוכסיא בטרנסילבניא הדגיש שכל דחוי סידור הענין עלול להעמיד בסכנה את קיום האורתודוכסיא דשם, ובכן שלח בקשות זא״ז בכתב לפני הנהלת הדזשאינט בנויארק וגם לפריס, ובתוכם תלונות הלשכה הנזכרות לעיל נגד הדזשאינט בבוקרסט; קראה לעזרה גם את רבני ט.; ע״י הג״ר אלי׳ ד״ר יונג, מנהל מחלקת התרבותי של הדזשאינט, נשלח טלגרם לאירופא, שזכיות הארטה. בט. לא יקופחו; אחר אשר גדולי ט. כהגה״צ מטאַסמאַר, מקלויזנבורג ומסיגעט הגיעו לנויארק, השתמשנו גם באישויותיהם

שחתמו, אשרו וקיימו תביעותנו לפני מרכז הדזשאינט במאה אחוזים.

טופס תזכיר חתום מאתם נביא בדלקמן:

„בעזה"י. א' משפטים תש"ז, 9. לפברואר 947, נויארק. לכבוד הנכבד מר ד"ר יוסף שווארץ נ"י, יו"ר של הדזשאינט באירופא, נויארק.

אחרי הבעת ברכה וכבוד: הנה נודע לנו שעלה ביד מעכ"ת לבקר את רומניא. במשך זמן בקורו בלתי ספק חפש ומצא הזדמנות כדי לגבות עדותו של הרה"ג יוסף אדלער שליט"א־טורדא ג"כ, והטה אוזן קשבת לדברי הרב אדלער הנאמרים באחריות, כדי לחקור ולדרוש בכובד ראש וברצינות אחר האמת, מבלי לנטות לימין או לשמאל. בשכלו הזך ובאפיו החזק בודאי הבין והשכיל מה הוא אמת ומה הוא רק אחיזת־עינים. עכ"ז בתאר עמודי ומנהיגי הקהלות האורתודוכסיות היותר גדולות דשם, ראינו לנכון כאן וכעת לחוות גם דעתינו בענין נשגב זה, אשר כל עתידה של היהדות תלוי בו, בדלקמן:

הרב צבי יעקב אבראהאם, המזכיר הראשי של הלשכה הארטה. דשם, הגיע לכאן זה כלפני שנה בשליחות, כדי ליצג את ענינה של יהדות זו המעונה בסבל יסורי הגלות, השעבוד וההגירה לפני מוסדות הצדקה דכאן, כי פקידי הדזשאינט שם מענים ומעותים את דינה. לרגלי סבות או בלתי שום סבות, ההנהלה הראשית של הדזשאינט לא נענתה עדיין לבקשתו, והמצב נשאר כמו שהי' מלפנים, ואולי לא הי' לאל ידו לברר את המצב באופן כה ברור שדבריו יתקבלו.

במשך של שיחה ברורה שהיתה לו להרה"ג שמעי' וויזנער עם רבה הראשי של רומניא הרה"ג אלכסנדר ד"ר שפרן בנוכחיותו של הרב אבראהאם, ביום 5. פעבער במלונו פה, זכינו להביא ברורות אל תוך המצב דשם. מתוך הרצאת הרב הראשי נתאשרו מהותם של הרב אדלער והרב אבראהאם בתור מנהלי הלשכה דשם ואופים, ונתאשרו כל הדברים וההצהרות של הרב אבראהאם, כל מה שמסר על אודות המצב דשם, ואודות השינויים והתיקונים הנדרשים. על אודות נחיצותה וקיומה של האורתודוכסיא שבטנסילבניא והאוב־טונומיא שלה בעבר ובעתיד, הצהיר והדגיש הרב־הראשי פעמים מספר שהיא כאויר לנשימה, כי ממנה תוצאות וקיומה של היהדות החרדית, ויהדות דשם תחזור ותבנה בהשפעתה של האורתודוכסיא המאורגנת בהסתדרות אבטונומית. היהדות האירופית וביחוד היהדות הרעגאטית שואבת משם כחה וחילה לחיי אמונה, ושע"כ נחוץ מאוד שתתקיים בידה האבטונומיא שלה, כדי שתעמוד ברשות עצמה שתוכל להתפתח ולפעול על כל שטחי פעולתה הלאה באין מפריע.

הרב הראשי נענה לבקשת הרב אבראהאם להצהיר שנית את האמור לפני מעכ"ת ולפני הנהלת הראשית של הדזשאינט בנויארק, לשם ביצועה של מטרה זו באנו לידי הסכם עם הרה"ג ד"ר יונג שיסדר למעננו ראיון עם מעכ"ת כאן, כדי שנוכל להביא לתשומת לבו את המצב עם כל דרישותיו.

את דרישותנו נסכם בסעיפים דלקמן:

א') אחר משא ומתן של י"ד חדשים ווכוחים ארוכים וממושכים, ועל יסודן של תעודות רשמיות שהגיעו מהתם להכא מצד הלשכה והרב אדלער, הגיעה השעה שהנהלת הדזשאינט דכאן תעמיד את הלשכה האורתודוכסית הטרנסילבנית ברשות עצמה בכל מה שנוגע לענינים כספים ועבודת העזרה, ויודה שכל מה שמנהלי הדזשאינט הבטיחו והחליטו לטובת הארטה. בטרנסילבניא עד עכשיו כמעט אף פעם לא בא לידי מימוש. ומעתה ראוי איפוא להשפיע על הנהלה הראשית של הדזשאינט עם כל האמצעים שיחליטו בכיון זה. כי באמת אין אנו מבקשים דבר חדש או העדפה יתירה, כי אם מה שנוהג הדזשאינט מעשרות בשנים, מיום הוסדו בפלוניא, בצרפת ובשאר ארצות, שאין הנהלת הדזשאינט הארצית מטפלת בהקהלות השונות ויחידיות, כי אם באמצעות הועד המרכזי של הקהלות.

ב') חרבנה האיום של היהדות הטרנסילבנית הצפונית כבר ידוע למדי. מאה ושש הקהלות הללו זקוקות להבנות בכל המובנים. בתי הכנסת והמדרש והישיבות המפורסמים שבכל עיר ועיר נהרסו עד יסודם. כל תשמישי קדושה שלהם מכל דרגה וסוג נקרעו, נשרפו ונאבדו בבזיון ע"י רשעי ארץ. ועליכם למלאות את החסרון תומ"י. הישיבות הקימות שם שנתארגנו ונתיסדו כעת מחדש במסי"נ והקהלות עומדות שם בלי כל תשמישי קדושה: בלי ספרי תלמוד, תנ"ך, משניות, ספרי תורה, מזוזות, תפילין, טליתים, ציצית, מחזורים, סדורים, וכאלה. על המוסדות דכאן למלא את הבקשה התכיפית הזאת שחזרנו ושנינו עלי' מאז כמה וכמה פעמים. תשמישי קדושה הנ"ל ישולחו ישר ג"כ מכאן לידי הלשכה, על ידי הרב יוסף אדלער־טורדא.

ג') תקציב מיוחד לתקן את בדק ביהכ"נ, וכל מוסדות דתיים שבטרנסילבניא יוקצב תומ"י. בתקוה חזקה שכה"ג ישתדל להחליט לטובה בזה, כי ע"ז נאמר „שמא לא תפנה", הננו בכבוד רב:

יואל טייטלבוים־סאטמאר, יקותיאל יהודה הלברשטאם־קלוזש, משה טייטלבוים־סיגעט, שמעי' ווינגער, צבי יעקב אבראהאם.

בחדש מארץ 947 קרה שעפ"י סבה נזדמנו לנויארק סגן־נשיא הלשכה בעבר, הגביר מו"ה בנימין ציטראן נ"י־מעדיאש־סאופאולא, ורב־הכולל דבוקרסט הג"ר אלכסנדר ד"ר שפרן, והם ג"כ השתתפו בפגישה שביום 14 למארץ 947 באולם מרכז הדזשאינט עם מר יוסף שוואַרץ.

ביום תענית אסתר, חוץ מהנ"ל השתתפו עוד בפגישה זו: הגה"צ משה טייטלבוים אב"ד סיגעט, כותב התקופה הנוכחי, מו"ה מרדכי עקשטין והרב אבראהאם. מר ד"ר יוסף שוואַרץ נתן לפנינו במשך שעות דין וחשבון מתוצאת ביקורו בבוקרסט.

להתאבקות זו התדירית ובלי הרף הי' תוצאה טובה. את מטרתנו השלימה לא עלה בידנו להשיג, אבל צביון המצב נשתנה ע"ז. הנהלות הדזשאינט בנויארק

ופריס באו לידי הכרת המצב דשם, והיות שהשתמשות אישיותו וכבודו של הדזשאינט לטובת צרכי־עצמי מתנגדת לגמרי לרוחו, מטרתו ותכונתו של הדזשאינט, התכופות הנרגנות והרדיפות של הנהלת הדזשאינט בבוקרסט מול האורתודוכסיא ומנהלי הלשכה בט. חדלו לאט־לאט. הנהלת הלשכה ונשיאה הג"ר יוסף אדלער קבלו גם קצת דעה בחלוקת התמיכות בעד הקהלות הארטה' שבטרנסילבניא. התוצאה הטובה ניכרת גם בזה שמאז קבלו הקהלות, הרבנים, פקידי הקהלות, ישיבות, תלמוד־תורות, בתי־ספר, מקואות ושאר מוסדות דתיים תמיכה הגונה מהדזשאינט.

הננו בטוחים שתוצאת מלחמתנו בעד האבטונומיא היתה יכולה להגמר בנצחון מלא אלו התקשרותנו עם רומניא היתה כבשנים כסדרן, אבל מה נעשה שהמצב המדיני העולמי, החל משנת 945 עד היום הפריע כל מחשבותנו, חשבוננו ועמלנו.

השתדלויות גם לפני שאר מוסדות עבור תמיכת יהודי טרנסילבניא. ועד זה השתדל גם לפני שאר מוסדות גדולים בנויארק בעד תמיכת יהודי טרנסילבניא. הראביי ד"ר סטיפען ווייז, אחר אשר במשך זמן הביקור במשרדו הפרטי התיחס באהדה כלפי היהודים בט. קרא את כותב תקופה הנוכחי ואת הרב אבראהאם לראיון לפני אסיפת הנהלת הקונגרס היהודי העולמי. ביום 6 לאפריל 946 הרציא הרב אבראהאם נאום על דבר מצב יהודי טרנסילבניא לפני ועד הפועל של הקונגרס. כתוצאה מזה נשלחו מטעם הקונגרס ליהודי טרנסילבניא בגדים, מנעלים ותרופות בסכום של חמשת אלפים וחמשו מאות דולרים. חוץ מזה נשלחו שמה מטעם הקונגרס גם ספרי קודש.

ועד ההצלה שלח שתי פעמים טרנספורט של בגדים.

היוניטעד האנגעריען זשוס אף אמריקא שלח בעד הצלת ילדי ישראל מתחת ידי נוצרים;

התומכי תורה שלח פעם אחת בעד הישיבות ות"ת;

מחלקת נשים שע"י הסתדרות תלמידי ישיבות באונגריא הישנה שלחה בעד הישיבות ות"ת שתי פעמים;

ועד העזרה שע"י אגודת האדמורי"ם שלח בעד הישיבות ות"ת פעם אחת;

עזרת תורה שלחה הרבה פעמים חבילות עם מיני מזון לרבני טרנסילבניא.

מוסדות הנ"ל ומנהליהם, ובראשם מנהלי הדזשאינט בכלל ומר ד"ר יוסף שווארץ בפרט יקבלו נא גם בדרך זה תודתם הלבבית של שמונים אלף יהודים אורתודוכסים, של מאה וחמשים ושלש קהלות, ושל ארבעים רבנים לערך בט. בעד תמיכותיהם וטוב לבם. ישלם השם פעלם, ותהי משכרתם שלימה מעם ד' א' ישראל.

השתדלויות מדיניות. ועד הנ"ל הוציא מכח אל הפועל גם פעולת מדינית, אשר איזו מהן נגמרה בתוצאה טובה:

1) בחדש אפריל 946 השתדלנו לפני הנהלת האונרא, שהיא תשלח תמיכתה

גם בצד יהודי טרנסילבניא השבים מאוישוויץ, כאשר תומכה את אלה מאונגריא ומטשיכולוסבקיא. נשיא האונררא, לא־גואַרדיא השיב שהוא מוכן להכנס שמה עם תמיכת האונררא, בתנאי שממשלת רומניא תקרא אותה שמה. אנו הודענו תנאו ע״י טלגרם להפרעמיער גראזא לבוקרסט, אבל לא קבלנו תשובה.

2) בחדש אפריל 946 השתדלנו לפני ממשלת רומניא, שחבילות־תמיכה הנשלחות מהכא להתם יפטרו ממס. קבלנו תשובה מספר 932.452 מיום 3. למאי 946 שחבילות הללו פטורות ממס. (הפקודה עמדה בתקפה, עד אשר נשתנתה);

3) השתדלנו ע״י השגריר הרומני בושינגטון, שנכסי הקהלות החרבות והיחידים שנשארו בלי יורש ר״ל בטרנסילבניא יומסרו לשתי הלשכות;

4) השתדלנו לפני הנהלת „יונייטעד דזשויש אפיעל״ שתשפיע על הדזשאינט בעד האבטונומיא־הכספית של האורתודוכסיא בט.

5) בחדש אויגוסט 946 השתדלנו לפני הממשלות של ארצות־הברית, של צרפת ושל אונגריא שהכסף וזהב ודברי חפץ ותמונות יקרות, אשר נשדדו ע״י הנאצים ההונגרים הארורים מיהודי טרנסילבניא ואשר כעת נמצאים תחת רשות ממשלות הללו יומסרו כפי ערך לשתי הלשכות שבטרנסילבניא;

6) ביום 14 לנובמבר 946 התייצבה מלאכות שהיתה מורכבת מהג״ר אליעזר שאהנפעלד, מו״ה משה זנביל מאשקאוויץ ומהרב אבראהאם לפני השגריר הרומני בושינגטון, ומסרה תזכיר בדבר החזרת אבטונומיא בת שמנים שנה להלשכה המרכזית האורתודוכסית בט. וגם עבור הנכסי דנידי ודלא נידי של יהודי טרנסילבניא שנשארו בלי יורשים, והמעדנים שנשדדו מיהודי טרנסילבניא שיומסרו לשתי הלשכות;

7) ביום 18 יוני 947 התיצבה מלאכות שעמדה מהג״ר משה טייטלבוים אב״ד סיגעט, מכותב התקופה הנוכחי, מהג״ר יהודה לאוועזאן ומהרב אבראהאם לפני השגריר הרומני, המיניסטער מיהאי ראלעא, שר לדתות בעבר. המלאכות מסרה תזכיר בדבר האבטונומיא הישנה, שנלקחה מהלשכה ביום 31 אוקטובר 944 באלמות ובלי שום סבה לרגלי הסתת ד״ר פילדערמאן, שתנתן להלשכה בחזרה, וגם בדבר הנכסים שבסעיפי 5־6. כותב התקופה הזו והרב אבראהאם הרציאו הבקשות גם בעל פה;

8) ביום 12 לנובמבר 947 הגיע מכתב רשמי משגרירות הרומנית בושינגטון אל ועד שלנו, ובו מודיעים אותנו, שביום 25 אויגוסט 947 נקראו לאסיפה בהקולטוסמיניסטריום הרומני בבוקרסט הפדרציא של קהלות הריפורמיות והלשכה מרכזית אורתודוכסית בט. תחת נשיאות ראש מר הוהולעסקו המזכיר־ראשי של המיניסטריון, והוחלט שהפדרציא בצוותא עם הלשכה האורתודוכסית יציעו במוקדם האפשרי הצעה שזכויות האבטונומיא הישנה של הלשכה האורתודוכסית יאושרו כמקדם.

טופס מכתב השגרירות הרומנית בושינגטון אלינו:

שגרירות הרומנית־וושינגטון, מספר 2553, מיום 12 נובמבר 947, לכבוד „יונייטעד אמריקן דזוס אף טראנסילבעניע", 426 פיפטה עוועניו, נויארק, נ. י.

אדוני!

יש לי הכבוד להציע לפניכם העתקת המכתב, אשר הגיע לידנו משר הדתות בבוקרסט, באמצעות השר לעניני חוץ, לשלחו לכבודכם, כדי להודע ממנו.

בכבוד רב: וולאד מארדארעסקו,

יועץ השגרירות.

העתקת מכתב השר לדתות, מחלקת המעטים, מספר 47.232,947, רשום בהמיניסטריון לעניני חוץ תחת מספר 64.804 מיום 26 ספטמבר 947.

„הנני בזה לבקשכם להודיע באמצעות השגריר שלנו בושינגטון, להסתדרות יהודי טרנסילבניא באמריקא, 246 פיפטה עוועניו, נויארק, את מה דלקמן:

כדי לסדר בקשת הסתדרות הנ"ל, בנוגע להחזיר ליהודים האורתודוכסים שבטרנסילבניא האבטונומיא הישנה שהיתה להם לפני 31 אוקטובר 944, נקראו להמיניסטריון לדתות צירי הפדרציא של הקהלות ברומניא, והלשכה האורתודוכסית שבטרנסילבניא ובנט.

לרגלי הקריאה הזאת התקיימה מועצה בענין זה תחת הנהלת האדון סקארלאט הוהולעסקו, מזכיר ראשי של המיניסטריון לדתות, אשר השתתפו בה מר ד"ר וו. פילדרמן, נשיא הפדרציא, מר אדלער־אלדעא מטעם הלשכה המרכזית האורתודוכסית בטרנסילבניא ובנט, וגם המפקחים־הראשיים מר נ. גראסו והרב ב. ווילנער ממחלקת המעטים של אותו מיניסטריון.

אחר משא ומתן, ואחרי סדור השקפות הצדדים, הגיעו על יסוד הצעת האדון המזכיר־ראשי של המיניסטריון, לידי השואה, שצירים רשמיים של הלשכה המרכזית האורתודוכסית ושל הפדרציא ימצאו בצוותא נוסח ואופן אשר יפיק רצון שני הצדדים, ואח"כ יציעו הצעות לפני המיניסטריון, כדי לשנות את החוק הנ"ל כפי אופן המבוקש.

המיניסטער מחכה להצעות הללו.

השר לדתות: שמו בלתי נקראת. המנהל: שמו בלתי נקראת".

זאת היתה תוצאת הראיון של ועד שלנו לפני המיניסטר ראלעא, אבל לא בנו האשם שנשתנו העתים ונחלפו הזמנים, ופקודה הזאת לא באה עד כעת לידי מימוש בעו"ה, כידוע.

9) לועד שלנו יש לו איזה חלק גם בהמצאת רעיון הויזום עבור רבנים ומנהיגי קהלות אשר בא לידי מימוש חלקי ע"י האגוד"י העולמית. גם בזה לא בנו האשם שלבני טרנסילבניא לא ניתן ליהנות מהן כמעט כלל.

השתדלויות שונות לעזרת בני טרנסילבניא. בין כמה השתדלויות קטנות וגדולות יש להזכיר:

1) לשכת הועד שלנו עשתה העתקות של תעודות ומכתבים שונים משפה רומנית לשפות אחרות, ולהיפך;

2) על בקשת יחידים שפנו אלינו חקרנו ודרשנו אחרי קרוביהם וקשרנו אותם;

3) מלפנים, כל זמן שהי' אפשרות לזה, השתדלנו לפני השגרירות הרומנית בושינגטון עבור אריכת זמן פספורטים רומנים לבני טרנסילבניא. ועוד כאלה.

מצבן־הכספי של הועד. ההוצאות של הועד שלנו היו: הרב צבי יעקב אבראהאם, מנהל משרד הועד לתמיכת יהודי טרנסילבניא, החל מתחלת חודש מארץ 946 עד 15 מארץ 947 קבל פרס פעוט של שלשים דולר לשבוע, וחוץ מזה הוצאות ממשיות של המשרד הנ"ל, אשר נתקבצו מכיסי חברי הועד. לקופה זו נדב נשיא הועד מו"ה יצחק פייש מאשקאוויץ נ"י סך מסוים מכיסו.

הרב אבראהאם החל מט"ו לחדש מארץ 947 עד היום לא קבל עוד בעד עבודתו, אשר המשיך ועודנו ממשיך הלאה לטובת אחב"י שבטרנסילבניא בלי התרשלות ובלי הרף, שום פרס. ואפילו הוצאות היותר יסודיות משלם הרב אבראהאם מכיסו.

בשם ועד שלנו, בתור יושב ראש של הועד, הנני בזה להצהיר לבקשת הרב אבראהאם באופן רשמי, שהרב צבי יעקב אבראהאם שליט"א לא קבץ מעולם ובשום מקום בארצות הברית בעד יהודי טרנסילבניא אף פרוטה אחת.

***

מאת בן בלי שם:

התקופה בין שנות 945-950 בטרנסילבניא

יום שביתת הנשק: יום 9 לחדש מאי 945 הוא יום השלו' באירופא. בו ביום נשתתקו כלי הנשק אשר ירו חצים ואבני בליסטראות ופצצות בכל שטח אירופא משך שש שנים, ע"י נצחון צבאות אנגלא־אמריקנים וצבאות רוסיא־הסוביטית; בו ביום נכבה האש, אשר הוצתה ע"י הכלב הצמא לדם האכזרי ביותר שבדברי הימים, היטלער וסיעתו ימ"ש, ותאכל ארץ ויבולה, ועשרים מליונים נפשות מכל אומות שבאירופא; בו ביום נכבתה האש שבכבשונות אוישוויץ, טרעבלינקא, מאידאנעק ודאכוי, שלתוכן הושלכו כששה מליוני יהודים, רבנים ואדמורי"ם, אנשים נשים וטף, בלי חמלה, אשר כל אשמתם הי' שנולדו יהודים; בו ביום התחילו האודים המוצלים מאש לאזור מתניהם ולקבץ כל כחותיהם לשום לדרך פעמיהם לשוב לביתם, בתקוה שיתראו עוד עם נשיהם, בעליהן וטפם, עם אבותיהם, קרוביהם ורעיהם, שיתישבו עוד בדירותיהם הישנות ויתחילו לסדר, לבנות ולחיות חייהם כבראשונה.

אולם בכל צעד שנתקרבו לביתם נודעה להם האמת המרה, השוד והשבר אשר קרה את כל בית ישראל. בכל יום ויום נתגלתה לפניהם השריפה אשר

שרף ד׳ באין דוגמתה בדברי הימים. בעו״ה אין משפחה ואין בית, אלו נהרגו ונשרפו ואלו נשדדו ונהרסו. לפרקים נשמעה אנקת אחדים, אבל בכלל נמצאו אנשים ונשים הללו ברחובות קריה ובפרשת דרכים בבגדי שבויים המנומרים הלוך ושוב בלי שום תכלית ובעינים צופות למרחוק ובחללו של עולם המחכים מאין יבא עזרם.

הסכנה הרצינית היתה מרחפת שמצד אחד המוני אודים הללו ששקעו באדישות שיגיעו עד יאוש ויאבדו עצמם לדעת ר״ל, ומצד אחר אלו אשר הטיחו דברים קשים כלפי מעלה על מה עשה ד׳ ככה, שח״ו יטו ערפם נגד הדת. בימי התהו ובהו הללו שאלות קשות וחמורות עמדו לפני הלשכה. הנהלת הלשכה לא רצתה לקבל כל האחריות על שכמה, מבלי להתיעץ במוקדם עם כל הרבנים וצירי הקהלות שנשארו בחיים.

תוצאת בחירות הלשכה: הלשכה האורתודוכסית באסיפה כללית מיום 7—6 יוני 945 בקלויזנבורג, בהשתתפות כל הרבנים וצירי הקהלות בט. ובנט, בחרה הנהלה חדשה כדי שהנהלה חדשה זו תחליט ותפתור את כל השאלות העומדות על הפרק. כתוצאה לזה נבחרו לחברי ועד הפועל: הג״ר אברהם שלמה כ״ץ־רוסקאווא יו״ר, מו״ה אפרים פריעדמן, מו״ה אברהם שאהנברונן־טעמעשוואר, מ״וה א. גראסמן־אראדעא, מ״וה אברהם ווייס־בראשאוו, מו״ה אלכסנדר פריינד־סטמאר, מו״ה יעקב שאַרפשטיין־אראד ומו״ה ז. פיליפ־קלויזנבורג.

הרבנים חברי הרעפרעזנטנץ, הגה״צ: הרב יוסף אדלער־טורדא נשיא הלשכה, הרב אברהם שלמה כ״ץ נשיא ועד הפועל, הרב דוד שפערבער־בראשאוו, הרב צבי קינסטליכער־סיביו, הרב יצחק צבי סופר־טעמעשוואר פאבריק, הרב חיים שרייבער־אראד, הרב יוסף פאנעט־אילאנדא־דעש, הרב יוסף משה מייזליש־מאראשאויאר, הרב אשר אנשיל מיללער־פעטראשעני, הרב אהרן אויש־לופעני, הרב מאיר ד״ר שיק־טעמעשוואר־יוזפין, הרב משה אליעזר ד״ר קרויס־ אלבא־יוליא, הרב יצחק יעקב ווייס־אראדעא, הרב אלכסנדר שוואַרץ־גוראהאנץ, הרב יוסף גרינוואלד־סאטמאר, הרב אשר פאללאק־בעלענייע, הרב אפרים פישל קליין מאראשואשארהעלי־דעווא, הרב דוד יהודא פריינד רעגהין, הרב נפתלי הערצקא האניג־שארמאש, הרב אהרן צבי בריסק־טשעקא, הרב שלמה זלמן פריעדמן־טענקע, הרב אברהם קליינמן־נאדיסעטמיקלאש, הרב ליפא גראס־בערבעשט, הרב יעקב בעק־שוגאטאג, הרב ברוך ראזנברגר־דיערעש, הרב משה שפיטץ־ביסטריץ, הרב אברהם שמואל כ״ץ־זשיבא.

הבעלי בתים חברי הרעפרעזנטנץ: א. גראסמן, גרשון אולמן, צבי שטראהלי, חיים פריעדמן־אראדעא; יעקב שארפשטיין, מ. האקקער, אברהם חיים הערשקאוויטש־אראד; שמחה ערנסטער, א. ביקסענשפאננער, ז. פיליפ, יחזקאל ג־טעהרער־קלויזנבורג; אלכסנדר פריינד, אהרן יהודא ווייס, חיים זעלצער, לייב ראזנברג־סאטמאר; אפרים פריעדמן, אברהם שאהנברון, הלל ד״ר

לאסלא־טעמעשוואר; אברהם ווייס, משה באלקירש בראשאוו; דוב לעגמן־דעש; דוד קאנדל־ביסטריץ; מרדכי פריעדמן־גהערלא; שמעון דייטש־מעדיאש; משה העללער־מ. וואשארהעלי; משה לעהרמן־סיגעט; ק. פיליפ־נאדיבאניא; הערצקא בערענשטיין־קראסנא; יעקב קליין־מארגהיטא; לייב האללענדער־רעטיאג; אלחנן שלמה גראס, מרדכי שווארץ־טורדא; דוד שטאסעל־אלבאיוליא; אהרן אפטערגוט־דעווא; שלמה אלדעא־אדלער־בוקרעסט; יוסף שטערנבערג־מאראשאויוואר; לייב פרענקל־טאשנאד; יצחק יהודה פארגעס דיערעש; דוב גאלדשטיין־קראלי.

על הקונגרס הנוכחי, הלשכה שנתארגנה מחדש חזקה במשמרתו את הרב צבי יעקב אבראהאם בתור מזכיר־ראשי של הלשכה, אשר זה שנת 933, ובפרט בחמש שנים האחרונות, ימי המלחמה והגלות, אשר היתה פעולתו קשורה בסכנה ובקשיים כבירים, הוא עבד בלתי שום קבלת פרס במסירת־נפש, ולחם בלי חת בעד הבטחת זכויותיה ועצמאותה של הלשכה האורתודוכסית.

בקונגרס הזה ובאסיפות שבבוקרעסט ואראד עוד השתתף הרב אבראהאם, ואח"כ ביום 29 לחדש יולי 945 נפרד לגמרי מארץ מולדתו ומהאורתודוכסיא הטרנסילבנאית, אשר לחם בעד זכויותיה בקנאות ובמשאת־נפש דוגמאית, כדי שגם במקום דירתו החדש לא יחדל מלהחיש לעזרת אחיו בט. בחומריות ובמוסריות בכל עת ובכל אופן היותר מועיל.

פתרון השאלות הראשונות: השאלות הראשונות אשר עמדו לפני הנהלה החדשה של הלשכה הארטה. דברים שאי אפשר הי' לדחות אותם אפילו ליום אחד, היו שתים: א') בעד הצעירים והצעירות ששבו ממחנות ההסגר, שבורים ורצוצים בלב ונפש, יתומים ויתומות מאב ואם, ואשר נדדו ונעו בקרית חוצות ובפרשת דרכים הוכרחו להעמיד: 1) בתי־יתומים בעד הילדים; 2) בתים לנערות, כדי להושיב בקרבן נערות; 3) בתי־חולים ובתי־נפישה בעד החולים והחלושים, כדי לרפאותם ולעודד אותם, עד אשר ישובו לאיתנם; 4) בגדים, כדי להחליף בגדי השבוים המטולאים מעליהם.

כדי להגשים מטרות הללו, אחרי קבלם עזרה הראשונה מאת הסתדריות שמחוץ למדינה, ובפרט מאת הדזשאינט, הוכרחו לגייס את הכחות שבמדינת ט. ובנט. הלשכה קראה לעזרה הגונה ומהירה את כל תושבי ט. ובנט ע"י קול־קוראים וכרוזים: 1) שיתמכו גם יותר מכפי יכלתם את „חברות־מקומיות תומכי הפלטים"; 2) הלשכה קבעה את חדש תשרי שנת תש"ו, שבחדש זה כאו"א ינדב חלק מהונו לטובת הפליטים.

פעולה נמרצה זו הבשילה פירותיה. סכומים נשגבים נקבצו בכל קהלה וקהלה אורתודוכסית. ועד שנקבע ע"ז מטעם הלשכה שלט במעות הללו אשר הוקפדו בבאנק. הועד הזה פנה בקול־קורא אל כל הנערות היתומות שיתרשמו בלשכות הקהלות, כדי להושיבן בבתי־מחסה לנערות אורתודוכסיות.

השאלה השניה היותר נחוצה בעת ההיא היתה: אופן בנין בתים ומשפחות בישראל מחדש, ואיך להתיחס אל בעיא זו. איך להתיר את הבעל השב בלי

אשתו, אבל יותר חמורה היתה השאלה על האשה השבה בלי בעלה להתירה מכבלי העיגון.

למטרת פתרון בעיא זו נתאסף ועד הרבנים של הלשכה ביום ו׳ אלול תש״ה בקלויזנבורג. אחר משא ומתן רב בנוגע להלכות היתר עגונות בכובד־ראש נתקבלה פה אחד הצעת הגאון האדיר ר׳ חיים מרדכי ראללער זצ״ל אב״ד ט. ניאמץ והג״ר ר׳ אברהם שלמה כ״ץ־רוסקאווא שכל איש אשר בידו להעמיד עכ״פ עד אחד לפני הרב או הבי״ד, שאשתו בעת שעברה על הפקודים בהגיעה לאוישוויץ נשלחה לצד שמאל, או משך זמן העבודה נשלחה לבחינה (סעלעקציאן), או אלו אשר נשותיהם התיצבו לפני הרופא הבוחן באוישוויץ ימ״ש וילד כרוך אחריה, ומאז ועד היום מכל אלו הנשים לא הגיע שום אות חיים, לכל אלו הותר לישא אשה מחדש, אחר אשר הוגבתה העדות לפני רב או בי״ד אורתודוכסי, ונתקיימו התנאים הנדרשים עפידיתוה״ק כנ״ל.

החלטה זו נשלחה לכל רב וקהלה בט. ובנט. והיות שבין הנשים לרוב הבתולות היו שנשלחו באוישוויץ לעבודה ואלו שבו לביתן, לרגלי החלטה זו התחילו תומ״י הנישואין באופן הנ״ל. זו היתה בסיסה ואבן יסודה של הקמת משפחות בישראל בט. אחר החורבן הנורא.

חברת „חיזוק־הדת״: בסתיו שנת 945, בעת שהדזשאינט בבוקרסט רצה לתמוך רק עם סכומים קטנטנים את הקמת הקהלות האורתודוכסיות בט. הנהרסות כנ״ל הוכרחו לבקש ולמצא איזה אופנים אחרים לזה. בעת הזאת נתיסדה חברת „חיזוק־הדת״, אשר במשך זמן פעולתה הקצר פעלה עבודה יפה ונחוצה, ואשר לרגלי החילוקי־דעות הוכרחה להפסיק את פעולתה.

חברה זו התחילה תומ״י ליתן תמיכת־חדשית לפקידי הקהלות, (רבנים, שובי״ם מלמדים, משמשים) וגם לזווגים אשר חיו עפ״י תוה״ק נתנה תמיכה; תמכה בידי בתי יתומים וקיבוצי אגוד״י. אולם אחר זמן קצר הוכרחה החברה להפסיק פעולתה, לרגלי תביעת איזה רבנים, אשר תבעו להפסקת פעולת חברת „חיזוק־הדת״ ולהטיל את פעולתה תחת חסות ושם הלשכה האורתודוכסית.

היות שע״י החלטת הרוב נשבתה השתתפות חברי האגוד״י כמו״ה פנחס דוד פריידיגער ומו״ה יוחנן לינק־בודאפעסט ובני בוקאווינא בחבכה זו, נפסקה פעולתה לגמרי.

מאורעות שונים: בתחלת שנת 946 נמנה לשר לענינים דתיים, על מקומו של הכומר בורדוצעא, הפרופסור האוניברסיטאי, היותר סבלני להאורתודוכסיא, ד״ר מיהאי ראלעא.

אסיפת הרעפרעזנטנץ של הלשכה שהתקיימה ביום 12 לאפריל 946 שלחה הכרת־תודתה להרב צבי יעקב אבראהאם ע״י טלגרם לנויארק, אשר גם במקומו החדש לא פסק מלהשתדל במקומות הראויים בעד הקהלות האורתודוכסיות בט. ומוסדותיה, אשר גם אז עוד סבלו מאוד ממחסור, שהדזשאינט יתמוך אותן במדה הראויה.

פצעי הדיפורטציא עוד לא חובשו, בעת שביום 3 למאי 946 במעמד חמשת אלפי יהודים התקיימה מטעם „חברה קדושא" בקלויזנבורג, בבית־חרושת לבנים, מקום הגיטו „הזכרת־אבל" על כל איתן הצרות והיגון אשר אחב"י סבלו „בעמק הבכא", באותו יום הובאו בקלויזנבורג לקבורה בביה"ח דשם כמה תיבות בודדות המכונה ר. י. ק. (ריינע יידישע פעטט) אשר נעשה באוישוויץ משומן ומעצמות יהודים קדושים שמסרו עצמם על קידוש השם הי"ד, ע"י רוצחים הנאצים ימ"ש, ואשר לבקשת הלשכה נקבצו בכל קהלות בט. והובאו לקלויזנבורג כדי לקברם, קבורת־בורית כאלה נעשו גם בבראשא, טעמעשוואר, לוגאש ועוד.

אבן זכרון לקדושי שארמאש: מקרה מעציב אחר יש לרשום ג"כ בעד יהודי ט. בכלל, ובעד יהודי מחוז קאלאוש בפרט, ע"י הקמת מצבת זכרון בעד יהודי קהלת שארמאש שבמחוז קאלאוש, אשר נרצחו אור ליום ער"ה תש"ד ע"י חילי האונגרים הנאצים באופן איום מאוד כנ"ל. השם ינקום דמיהם הנקיים של קדושים הללו.

ע"י השתדליות שונות, ובפרט של העורך־דין מאטעי קארפ־בוקרעסט, עלה להוציא עצמותיהם של הקדושים הללו באביב 945 ולהביאם לקבר ישראל בגבול פוסטאקאמאראש, סמוך למקום הרצח, ולחקור אחר הרוצחים המאדיארים ולהציבם לפני המשפט, בחודש אלול 946, על התעוררות הלשכה האורתודוכסית, נגמרה הגדר שסביב קברות הקדושים הללו, מצבה קטנה של שיש לבן על קברו של כאו"א, וחוץ מזה הועמדה אבן זכרון גדולה, אשר תזכיר גם לדורות הבאים את הרציחה האיומה אשר נעשתה ע"י חיתו טרף לנפשות נקיים הי"ד.

מקום מקלט עבור יהודי בוקאווינא: שאלה גדולה וקשה התיצבה לפני מנהלי האורתודוכסיא בט. ע"י החלטת ממשלת רומניא, שפליטי בוקאווינא ובסרביא, אשר כמעט רובם ככולם עברו שבעה מדורי גיהנם במחנות ההסגר בטרנסניסטריא, ואשר באביב 946 קבלו זכות אזרחיות רומנית, בעברם מעבר הגבול הסובייטי להתישב ברומניא, שיתיישבו במקום היהודים מטרנסילבניא אשר לא שבו ממחנות ההשמדה.

אחב"י הללו בני בוקאווינא ובסרביא, שרידים אשר משך ארבע שנות גלותם אבדו את כל הונם ורכושם, בלו שמלותיהם, ונחלו ונחלשו, הגיעו למקומות מושבותיהם החדשים בעירום ובחוסר כל. כמובן שמוסדות הצדקה והחברתיים בט. התחילו תומ"י פעולותיהם: הועמדו בעדם בתי־מזון, בתי־מחסה ליתומות ובתי־חולים, כדי להחזיקם, לרפאותם ולעודדם. אולם מלבד כל זה הי' צריך לדאוג גם בעד צרכי־דתיים עבור 35 אלפים אחב"י מבוקאווינא ובסרביא אשר התישבו בכל הקהלות בט. היו צריכים להעמיד תלמודי־תורות בעד הילדים; הי' צריך לדאוג בעד מזון כשר עבורם. כל אלו נפלו על שכם הלשכה האורתודוכסית, אשר באותו זמן היו חסרים לה האמצעים־החומריים.

הצלת ילדי ישראל מידי נוצרים: פרק יפה הוא הצלת ילדי ישראל מידי בתי־יתומים, מידי נוצרים יחידים, אשר נמסרו לידיהם ע״י אמותיהם בשעת הדיפורטציא, ומידי המיסיונרים אשר התעקשו ומאנו לתנם בחזרה לקהלות ישראל. בכמה תחבולות וערמות וגם בבצע כסף היו צריכים להשתמש להצלתם מתחת ידיהם. בעד ילדים אלה העמידו בתי ילדים יהודים, ובמסי״נ הצילו ב״ה רבים מילדים הללו והחזירם לדת ישראל.

בקהלות גדולות בט. נתיסדו בתי יתומים ע״י האגוד״י וע״י המזרחי, ובהם הושיבו את היתומות אשר הצילו מתחת ידיהם כנ״ל; התאומים אשר שבו ממחנות ההשמדה; הילדים ממאלדאווא, אשר בשנות 47—946 הובאו לרגלי הרעב השורר שם לט. וגם יתומי יאס. ילדים הללו, נתחנכו בשל השתדלות ופעולת הלשכה ע״י לשמירת־דת.

תמיכה מטעם הממשלה — חופש מכתיבה ביומי ש״ק ויו״ט: הודות לממשלת רומניא, שבחדש אויגוסט 946 חלקה תמיכה בעד כל בתי־חולים וסנטריוני יהודים, ע״ז הקילה פעולת מוסדות חברתיים הללו, ותיקון עול מעשרות בשנים, אשר הבדילה בין מוסדות נוצרים למוסדות יהודים.

לבקשת לשכה האורתודוכסית הופיעה פקודת השר לחינוך תחת מספר 43.967,946 שתלמידי בתי־ספר אשר אינם רוצים לכתוב ולשרטט ביומי ש״ק ויו״ט יקבלו חופש מאלה. פקודה זו היתה ג״כ הטבת עולה ישנה, אשר הלשכה לחמה בעדה משנים קדמוניות בלי תוצאה מוחלטה ומקובלת מצד המורים.

בחינה חדשה לאוניפיקאציא: במאראשוואשארהעלי נסתה כת אחת אשר שבה ממחנות ההסגר, ואשר חבריה הם אדושים כלפי הדת, להוציא סמל יפה של אוניפיקציא של שתי הקהלות דשם, אשר לא תשייך לא להאורתודוכסיא ולא להניולוגיא, רק תקרא שמה בישראל „קהלה יהודית״ ותכיל בקרבה כל יהודי תושבי העיר מאראשוואשארהעלי.

הודות לאנשים הנאמנים לד׳ ולתורתו ולמסורת אבות, אשר לא הקשיבו לקול פיתוי החטאים האלה בנפשותם, אשר תעו ונטו מדרך הישר, ולפקודת הקולטוסמיניסטר תחת מספר 52659.946 שבטרנסילבניא כפי החוק אין לה רשות לשום קהלה להקרא כ״א או קהלה אורתודוכסית או קהלה ניולוגית (אקצידנטאל). ובכן החליטו להסתפח לקהלה האורתודוכסית, אשר אז כבר עמדה תחת הנהלת הרה״ג מו״ה אפרים פישל קליין שליט״א, מלפנים אב״ד דעווא, אשר נבחר לאב״ד שם.

*

אדישות הדזשאינט כלפי מוסדות דתיים: לדאבוננו, הנהלת הדזשאינט

בבוקרסט, אשר אז כבר תמכה ביד רחבה מוסדים חברתיים, לא רצתה בשום אופן לתמוך ידי הקהלות האורתודוכסיות ומוסדות דתיים בט. היא הצהירה נקודת־השקפתה שהדזשאינט אינו תומך רק צרכי גופניות וגשמיות, אבל לא צרכי רוחניות, ובכן אינו תומך בשום אופן הקמת מוסדות דתיים. נקודת־מבט זו הצהיר ד״ר ווילהעלם פילדרמן, יו״ר של הדזשאינט בבוקרסט לפני הנהלת הלשכה האורתודוכסית בלי הרף, ועמד בעקשנותו זאת כל ימי עמדו בראש הדזשאינט מרומניא, עד שלמרות כל ההשתדלויות ובקשות לא נתנה הדזשאינט בבוקרסט לתמיכת והקמת מוסדות דתיות שבטרנסילבניא אף פרוטה אחת. כדי לשנות את המצב והעולה הזאת שלחה הלשכה את הרב צבי יעקב אבראהאם, מזכיר־ראשי שלה, למרכז הדזשאינט בנויארק.

המצב הזה התחיל קצת להשתנות בעת אשר מר ד״ר דושעקאבזאן נמנה לראש הדזשאינט בבוקרסט. הוא התחיל לחלק תמיכות לפסח ולמלבושים עבור פקידי הקהלות ע״י הלשכה. אולם במדה מרובה התחיל להשתנות המצב לרגלי השתדליות תדיריות של הרב אבראהאם וועד שלו בנויארק, שעי״ז יצאה פקודה ממרכז הדזשאינט שבעתיד ישגיחו לתמוך ולסייע בהקמת מוסדות דתיים בט.

למרות שתמיכות הדזשאינט לא נתחלקו באופן המבוקש, עכ״ז בשנות 946—947 נתקנו ונתחזקו בדקי בתי־כנסיות, מקואות, דירות של רבנים ושובי״ם, בתי חיים הוקפו בגדר בכמה ישובים קטנים וגדולים בטרנסילבניא. גם נתמכו בכספי הדזשאינט ישיבות, תלמוד־תורות, בית־יעקב; הוצאות הרבנים ושובי״ם דניידי שנשלחו מישוב לישוב לתכלית הקמת מוסדות דתיים והעמדת חיי־דת; גם הוצאות המקואות, אשר הן יסודי טהרת המשפחה.

כדי לתאר עד כמה לא התחשב הדזשאינט בבוקרסט עם חות דעת הלשכה כדאי לציין, הקמת פסל־זכרון עבור יהודי קהלת דעש שהלכו על קידוש״ש,

אם נתחשב עם כל הנ״ל נבין ונשכיל התאמצות הלשכה האורתודכסית שבחלוקת תמיכות הדזשאינט בין קהלותיה והמוסדות האורתודוכסיים העומדים תחת דגלה תקבל עצמאות כספי מוחלטת, ולתכלית השגת מטרה זו רכזה התקפה מאוחדת במדינה ובחוץ למדינה. אם התאבקות זו לא הביאה לידי תוצאות מוצלחות, בכל אופן לא נשארה בלי רושם.

הנהלת הדזשאינט בבוקרסט התחילה להטות אוזן קשבת אל המלחמה שכנגדה, אשר עלולה להבאיש ריחה בעולם היהדות שמחוץ למדינה, ולהציגה במצב אי־נעים. לפיכך נתנה הבטחתה שמעתה תתחשב עם חות דעת הלשכה, ובקשה תמור זה להשבית המלחמה נגדה, אשר נערכה במדה מרובה ע״י מליצה הנאמן של היהדות החרדית מט. הרב צבי יעקב אבראהאם, בלי שום פניה־עצמית.

השתנות המצב לטוב אחר הופעת ד"ר יוסף שווארץ: מנהל לשכת הדזשאינט לאירופא בפריס, הופיע בבוקרסט בחצי ליאנואר 947. מר ד"ר יוסף שווארץ נשא ונתן עם הגאון ר' יוסף אדלער נשיא הלשכה, והבטיח לתקן את המעוות, וליתן להלשכה זכויותיה המגיעות לה. הודות לזה קיים הדזשאינט בקשת הלשכה שתחת ליתן מצות אפויות הנשלחות מאמריקא שמה בעד חרידי ט. ישלח להם חטים, אשר הלשכה תחלק בין קהלותיה, והם יאפו מצות של יד. וכן הוה. באביב 947 קודם הפסח הגיעה מצד הדזשאינט על כתבת הלשכה אחד עשר וחצי וואגגן חטים, ועד, מנוי מצד הלשכה ומצירי הקהלות, חלק הקמח הנטחן מחטים הללו ביושר בין כל הקהלות בט. שביעת־הרצון והאהדה שהראו הקהלות כלפי הלשכה ע"י חלוקה זו המיוחדת הבליטו מה היתה הלשכה יכולה לעשות אם לא הי' שמים מכשולים רבים בדרכה.

תוצאת השתדלויות שונות: לרגלי השתדליות הרב אבראהאם וועד שלו נשלחו בגדים, מנעלים, תרופות, חבילות עם מיני מזון, ספרי קודש וגם תמיכות: מהקונגרס היהודי העולמי, מועד ההצלה, מיוניטעד האנגעריען דזשוס, תומכי תורה, עזרת תורה, ועד העזרה שע"י אגודת האדמורי"ם, ממחלקת נשים של הסתדרות תלמידי ישיבות אונגרן הישנה.

הרב אבראהאם וועד שלו — כאשר נמסר לנו — עשו כל השתדליות והפצרות לפני מוסדות ששמו להן בעבר למטרה לתמוך גם מוסדותנו, אשר תמכו מדי שנה בשנה שאר מוסדות, ומוסדות דתיים וישיבות בט. חדלו מלתמוך כלל אחר החורבן הנורא בעקשנותו יתירה של אחד המנהלים, אשר השפיע על חביריו. ידי הועד בנויארק לא שפכו את הדם הזה ולא בהם האשם. אולם אנו תקוה שהמנהלים הנכבדים של מוסדות הנ"ל יכופו את יצרם ויחושו לעזרת מוסדותנו הדתיים, אשר לדאבוננו אחר השוד והשבר נשארו יחידים במינם בכל מזרח אירופא.

לרגלי השתדלות הרב יואל טייטלבוים — קיראליהאז, נשלחו מלונדון איזו בגדים, מיני מזון וספרי קודש.

ועד המשותף מצירי הלשכה, מצירי ועד הדמוקרטי היהודי, האגוד"י ובתי יתומים נשא ונתן בדבר הצלת היתומים מבתי נוצרים, אשר נמסרו לידם בשעת ההגירה, ולמסרם לבתי־מחסה ליתומים יהודיים. הצלה זה נעשה ע"י תמיכת יוניטעד האָנגעריען דזשוס באופן מועיל.

מבגדים אשר נשלחו מצד ועד ההצלה והקונגרס היהודי העולמי, ונתחלקו באמצעות הלשכה, קבלו פקידי הקהלות, תלמידי הישיבות ות"ת יתומים, הנוער שבקיבוצים, וכל אלו אשר פנו בבקשתם אל הלשכה. הובטח להלשכה שוואגאן שני עם בגדים יגיע לידה, אך לדאבונה נאבד על הדרך, וע"ז נשארו קהלות רבות בלי בגדים, או הוכרחו להסתפק בבגדי נשים וילדים.

הרב אבראהאם עורר את הלשכה שעל אסיפת־שלום שבין רומניא לבין הממשלות הגדולות בפריס, ישאו ויתנו גם בדבר נכסי דניידי ודלא

ניידי של יהודי רומניא שנשארו בלי יורש, ואולי גם על דבר התכשיטין ודברי חפץ של יהודי טרנסילבניא אשר מצאו על שטח אדמת גרמניא, מן הראוי שהלשכה תשלח ג״כ באי־כחה על אסיפת־שלו׳ זו. הלשכה שלחה כתב הרשאתה להגה״צ ר׳ יקותיאל יהודה הלברשטאם אב״ד קלויזנבורג ולהעורך־דין ד״ר מ. מיללער — פריס שהם ידברו בשמה.

הנהלת הלשכה השתדלה וקבלה מהממשלה במחיר־רשמי עורות כדי לעבדן עבור גוילי תפילין ורצועות; גם קבלה פחם במחיר־רשמי עבור הסקת המקואות; קבלה ג״כ פאראפין כדי לעשות מהן נרות להדלקת נר שבת, ואת הנרות חלקה בין הקהלות. כל הנ״ל הם דברים קטנים בכלל, עכ״ז גדולים היו הדברים באיכיות, אם נתחשב שהנ״ל כמעט לא היו נמצאים כלל באותו זמן.

תמיכת הממשלה בעד הקהלות — פיטור הרבנות מבולים. הממשלה התחילה מחדש בשנת 946 ליתן תמיכה בעד דת ישראלית. הגם שערך מעות הללו ירד עד למאוד, כידוע, עכ״ז היתה לה לתמיכה זו חשיבות מוסרית. הוחלט למסור את המעות הללו להלשכה תמור הסיוע מצד הקהלות להחזקת הלשכה.

לפרקים קרובים הי׳ לה להלשכה לבא בקובלנא נגד החילוק אשר נעשה בין דת ישראלית לבין דתות אחרות בדבר פיטור הרבנות מבולים. ההנהלה הראשית של הדאר ביום 21 למארץ 947 בצע שיווי־זכיויות לדת ישראלית בענין זה.

מהמאורעות בחייהם הדתיים. באסיפת הרעפרעזענטאַנץ שבקיץ 946 הוחלט ליסד אגודת הרבנים, אשר תכלכל עניני הרבנים, האדמורי״ם, אלמנותיהם ויוצאי חלציהם.

בסתיו 947 שלחה הדזשוינט עבור מדינת טרנסילבניא חמשים אתרוגים, מכסת אשר זה כמה שנים לא זכו כאן לזה.

בסתיו 947 הוקבע ערך הלעי ברומניא. הסכומים הגדולים שנתאספו בקופות הוכרחו לסלקם לידי הממשלה, ושם היו מונחים משך חדשים. דבר זה גרם משבר כלכלי בכל המדינה בכלל, והקהלות באו במצוקה שלא הי׳ לאל ידם לשלם פרסי פקידיהם ולכסות את הוצאותיהם היותר יסודיים. גם השכרת ספסלי בתי כנסיות על י״נ לא הועילה להקל מצבם הקשה.

הרב זאב מאַשקאַוויטש — טורדא־קלויזנבורג העורך האחראי של השבועון החרדי „האמת״ בעבר, וכותב תקופה אחת בחבורנו הנוכחי, נמנה למזכי־ראשי של הלשכה, ומר שלמה אלדעא לבא כחה בבוקרסט.

בסוף לדצמבר 947 הופיע ד״ר יוסף שוואַרץ, יו״ר של הדזשוינט לאירופא בפריס, שנית בבוקרסט, והבטיח להרה״ג יוסף אדלער נשיא הלשכה,

שגם צרכי המצות לשנת תש״ח עבור חרידי ט. יסודרו כאשתקד, ע״י משלוח חטים לידי הלשכה, שהיא תטחון אותן ותחלק את הקמחא דפסחא בין הקהלות הארטה. בט.

החלטות אסיפת הלשכה. ביום 17—16 לפברואר 948 התקיימה אסיפה מיוחדת של הרפרעזענטנץ של הלשכה בבוקרסט, ובה הוחלט שחרידי ט. ג״כ יקבלו מצות אפויות הנשלחות ע״י הדזשוינט מארצות הברית, אבל לא באמצעות הלשכה כ״א ע״י הפדרציא, וגם לא בחנם רק בעד 120 לעי לכל קל״ג. עבור העניים ומחוסרי־אמצעים הותר לחלק בכל קהלה עד שלשים אחוזים. אחר משא ומתן רב הותר לאחדי הקהלות לאפות המצות של יד בעד 150 לעי אחר כל קל״ג.

הדזשוינט מחלק כל תמיכותיו רק באמצעות הפדרציא. בהנהלת הפדרציא נמנו גם צירי הלשכה. בין ל״ב חברי ההנהלה נמנו ארבעה מצד הלשכה, ואלו הם: מו״ה שמעון דייטש — מעדיאש, מו״ה אברהם ווייס — בראַששוי, מו״ה הלל ד״ר לאַסלוי — טעמעשוואַר ומו״ה יעקב שאַרפשטיין — אראד.

הרב הגאון מו״ה דוד שפערבער נבחר לנשיא ועד הפועל.

הוחלט לשלוח מכתבים רשמיים מטעם הלשכה להנהלות הדזשוינט וועד־הצלה — פראג, פריס, ניו־יורק. ובכן תחת מספר 948־175 מיום 4 מארץ יצאו מכתבים־רשמיים מטעם הלשכה להדזשוינט וועד הצלה, שכפי החלטת הרפרעזענטנץ הנ״ל מעולם לא נתנו הרשאה לשום איש לישא וליתן או לדבר בשם האורתודוכסיא או הלשכה האורתודוכסית בט., רק להרב צבי יעקב אבראהאם. ואם עכ״ז המצא ימצא מי שהוא אשר ירצה לדבר בשמה, אז ישאלו במוקדם את הנהלת הלשכה על מהותו של אותו איש.

על מקומו של ד״ר אלכסנדר שפרן נבחר לרב־ראשי הרב ד״ר ראַזען.

בינתיים יצאה פקודת הממשלה על הלאמת נכסי דניידי ודלא ניידי, ועל נעילת הרבה קיבוצים, הכשרות ובתי־יתומים.

אסיפת ועד המרכזי של הלשכה. ביום 20 ליוני 948 התקיימה אסיפת ועד המרכזי של הלשכה בקלויזנבורג. הועד נשא ונתן בדבר המשבר הכלכלי, אשר נתהוה ע״י הלאמת עסקים ופרנסות שונות, וע״י שהעבודה בבתי חרושות מקושרת עם חילול ש״ק, הסכנה מרחפת על שומרי דת שישארו בלי פרנסה ר״ל.

בחדש נובמבר 948 התקינה הפדרציא התקנות של הקולטוסגעזעץ החדש, ואחר משא ומתן ועמל רב, שבו הצטיינו הגאונים הרב יוסף אדלער והרב דוד שפערבער, עלה בידי הנהלת הלשכה להביא לידי החלטה: שמכאן ולהבא לא תקרא עוד שום קהלה בשם „קהלה אבטונומית אורתודוכסית", רק „קהלה עברית שבעיר פלוני עם מסורת אורתודוכסית" או „מחלקת קהלת אורתודוכסית"

בקהלה אשר נמצאת שם קהלה ניולוגית; בתי־ספר עברית הם חפשים מכתיבה ומשרטוט ביומי ש״ק ויו״ט: מכירת בשר כשר וגבית הגאבעללא על הבשר הותרה על כל שטח המדינה; חיילים ופקידים יהודים יחופשו בימים הקדושים מעבודה; במאסר הותר לעשות מנין בעד השבויים היהודים; התקשרות איזה דת או מוסד דתי עם מוסדות שמחוץ למדינה לא הותרה רק אחרי קבלת הרשיון המיניסטריון במוקדם ע״ז.

בחדש דצמבר 948 התרשמו אלפי יהודי רומניא, לעליה לא רק אצל הקהלות, אלא גם אצל הסתדרות הציונית. בחדש זה נסעו יותר מארבע אלפים נפש אשר התרשמו לפני הקהלות, באניה דרך קונסטנצא לא״י.

בחדש יאנואר 949 השתערו בני הכת הדמוקרטית הצעירים על בתי ומוסדות הציונים, ורצו ללקחם באלמות ולסגרם. צעירי הציונים הגינו על בתיהם ומוסדותיהם. ובכן פרצה מלחמה בין שני הצדדים. לרגלי מלחמה זו החליטה הנהלת כת הדימוקרטית שרעיון הציוני הוא פשיסטי וצריך לרדפו. ע״ז החליטה הסתדרות הציונית להשבית כל פעולה ברומניא. הכת הדימוקרטית השפיעה על הדזשוינט לחדול תמיכתה מהקיבוצים והכשרות.

הדזשוינט, אשר תמך יהודי רומניא עם מוסדותיהם השונים בסכום קרוב לחצי מיליון דולר לחדש, הפסיק פעולתו פתאום ברומניא. מאורע זה הביא ממש שבר ומהפכה בין יהודי רומניא. כמעט כל מוסדותיהם החברתיים והדתיים אחר החורבן הנורא חיו ונתמכו ע״י הדזשוינט, והגם שכל המוסדות הדתיים: הקהלות, הרבנים, ת״ת, ישיבות, מקואות, וכל מה שיש לו איזה נגיעה עם הדת לא קבלו ס״ה יותר משני אחוזים תמיכה מהדזשוינט, סכום אשר התיאטרון היהודי בבוקרסט לבדו קיבל, עכ״ז אין לשער האסון הנורא אשר קרה את יהודי רומניא ע״י סגירת משרד הדזשוינט.

השמועות שאח״כ אינן רשמיות, כ״א מה שהופיעו בעתונים ומפה לאוזן:

כל איש ואיש, אשר רוצה לזכות בבולי־מזון ולבוש, מחויב לעבוד בבתי חרושת, בתעשיה, בעבודת־אדמה וכדומה, כי בשלילות׳ הוא אינו מקבל בולים כאלה, ולקנות דברים הללו על שוק־השחור הוא כמעט מהנמנע לרגלי היוקר. עבודה כזו כרוכה בחילול ש״ק ר״ל, ומעתה הרבה יהודים אשר אין להם יכולת לחכות עד יעבור זעם, וחייהם תלויים להם מנגד ממש בפיקוח נפש, מוכרחים הם על כרחם ונגד רצונם לעבוד ולחלל ש״ק. ואף אלו האמידים, בלתי קבלת עבודה מסברים על עצמם להקרא קפיטליסט, וממילא מוכרחים הם על כרחם לקבל איזה עבודה. ורק מיעוטא דמיעוטא הם, אשר עוד עומדים בנסיון.

את העובדים מעבירים לפרקים ממקום למקום לעבודה, ועי״ז לפעמים מרחקים אותם ממשפחתם.

המצות שנשלחו מטעם הדזשוינט ליהודי רומניא לא הורשה להכניסן

לרומניא. לא הורשה לאפות מצות באיזה מקום רק ימים אחדים קודם פסח, ורק באיזו מרכזים, כדי להקל חשבון המחיר של המאה ועשרים לעי עבור כל קל"ג אשר הוכרחו לשלם להפדרציא.

בתי־ספר עממיים שבעבר נסגרו, ולא הורשה לפתוח רק ארבעה: בבוקרסט, יאַסי, טעמעשוואר וסאַטמאַר, אשר לומדים בתוכם בלשון אידיש. כמובן שהלימודים הם ברוח הכת הדימוקרטית.

הדחיפה לעלות לא"י לא חדלה למרות הקשויים והמכשולים שהוטלו נגדה, ואם לא הורשה לעלות בהיתר, ניסו לעשותה באיסור, ע"י עבירת הגבול. אמנם שמירת הגבול קבלו בני הכת הדימוקרטית על עצמם, ולפי העתונים נהרגו כמה מהעוברים על הגבול, חלק מהם נשבו והוטלו למאסר. אחר חג הפסח 949 נפתחו עוד בט. כשלשים תלמיד־תורות, ישיבות ובית־יעקב, ולמדו בקרבן יותר מאלף ושתי מאות ילדים, 150 בחורים ושלש מאות נערות. כמובן שע"י חוסר־תמיכה הסכנה מרחפת עליהן להסגר.

גם מגיעות ידיעות, שעל השתדלות הלשכה נתונה רשות לאיזה חרידי תלמידי בתי־ספר שבחינתם תדחה מש"ק על אחת מימי החול. גם נשלחו יתומים יהודים להנפש בבושטעני תחת הנהלת הרב ברוך שפערבער, בראַשוי.

ביום ב' סיון תש"ט של"ח הרב הגאון ר' חיים שרייבער זצ"ל אב"ד אראד.

ביום י"ט סיון תש"ט עזב הרב הגה"צ ר' צבי קינסטליכער שליט"א אבדקה"ס סיביו את רומניא דרך קונסטנצא ועלה לאה"ק.

ד"ר טענענער המיסיונר. ד"ר טענענער — טעמעשוואר, יועץ לשכה הניו־לוגית בטרנסילבניא, עם הלשכה בטעמעשוואר, ביקר בקיץ תש"ט כמה קהלות אורתודוכסיות בט., ובפרט במקומות שבהם נמצאות שתי קהלות, אורתודוכסית וניולוגית, ודיבר על לבן להתאחד ולהסתפח תחת חסות לשכה הניולוגית. הג"ר יוסף אדלער נשיא הלשכה, כאשר נתודע משליחות מסיונרית כזה של ד"ר טענענער, שלח תומ"י מכתבי־חוזר אל כל הקהלות האורתודוכסיות בט., והסביר להם שגם כפי החוק החדש האורתודוכסיא יש לה רשות להשאר בחוג שלה, תחת שם „מחלקה אורתודוכסית" ולא תהי' להקהלות שום יתרון גשמי אם יעזבו את הסתדרות האורתודוכסיא ותספחנה להסתדרות הניולוגית, ובכן הוא מיעץ להן שאם יופיע עוד ד"ר טענענער באחת הקהלות האורתודוכסיות לא יעמדו אתו בדברים.

הלשכה הארטה. מפסקת פעולתה: בישיבה שנקראה מטעם הפדרציא ליום 11. ליולי 949 לבוקרסט, נקראה החלטה, שהלשכה הארטה. בטרנסילבניא, עם מושבה בקל"ב, מכאן ולהבא תפסיק פעולתה העצמאית, ותספחה להפדרציא בבוקרסט, ושם תפעול הלאה כמפלגה בקרב הפדרציא.

מכתב־חוזר של הלשכה: אחרי פעולה של 80 שנה, הלשכה מרכזית

אורתודוכסית, מקשבת לקול הפקודה ממעל להפסיק פעולתה העצמאית, ולוקחת ברכת הפרידה מכל הקהלות והרבנים הארטה. בטרנסילבניא ובנט במכתב־חוזר דלקמן:

„לשכה מרכזית אבטונומית אורתודוכסית בטרנסילבניא ובנט, קלוזש, סטר. רוטנברג 1.

מספר 524/1949 קלוזש, 5 לאויגוסט 1949.

אדוני הרב! אדוני היו"ר!

בהאסיפה של הפדרציא, מיום 11 ליולי ש. ז. בבוקרסט נקראה ההחלטה, שעל פיה הלשכה המרכזית של היהדות האורתודוכסית בטרנסילבניא ובנט, עם מושבה בקלוזש, תהי' מעותקת להפדרציא בבוקרסט. חובתנו איפוא להגשים המרקת ומסירת הלשכה לידי הפדרציא, אשר בהתאם לסעיפי החוק לדת משה תכונן הלשכה המרכזית החדשה במושבה בבוקרסט.

לרגלי פרידתינו מקהלותנו ומרבנינו, לא יהי' למותר מלהטיל סקירה על פעולתינו של ארבעה שנים האחרונים החל מהקונגרס הארצי ביוני 945 בקלוזש.

פעולתינו הראשונה היתה מלחמתנו נגד ד"ר פילדרמן, אשר מבלי לשאול אותנו במוקדם, עלה לו להוציא חוק להכניס אותנו באלמות בהפדרציא. הנהלת קרב זה בפה ובכתב נגמרה עם הצעת השר לדתות, בתור השואה, שישאיר אותנו בזכיותנו הנושנות גם הלאה.

מלחמתנו השני', הקשה ביותר, נהלנו נגד הנהלת הדזשאינט בבוקרסט, אשר פזרה הון רב לתמיכת מוסדים חברתיים, ולא הראתה שום רצון טוב לגבי הקמת ותמיכת מוסדים דתיים הנחרבים. אחרי מלחמה קשה, הנמשכה כמעט שנתיים, אשר בה היינו תמוכים בתקף ובמרץ ע"י המזכיר־ראשי שלנו בעבר, הרב צבי יעקב אבראהאם, עלה בידינו לקבל מהדזשאינט תמוכות הגונות בעד צרכי דתיים. בדק של בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, מקואות, גדרי של בית החיים, ושאר בנינים של קהלותינו; תמיכת התלמוד־תורות, הישיבות, הבתי־ספר „בית־יעקב", ושל שוחטים־נודדים יתנו עידיהן על פעולתה הנמרצה של הלשכה.

בידנו להצהיר שבמשך הני שמנים שנות קיומה של האורתודוכסיא, בשום פעם לא עמדה הלשכה לפני בעיות חמורות כ"כ, וגם לא הגשימה הקמת ובדק מוסדות דתיים כ"כ, כבארבע שנים האחרונים.

בעת שהממשלה הדימוקרטית הנוכחית יצרה את ההנהלה הנוכחית של הפדרציא, עמדנו גם אנו לצדה בלי שום תנאי בנוגע למדיניות, לכלכליות ולחברתיות, אולם בנוגע לדתיות הננו עומדים מוצקים בהתקשרותינו למסורת אבות ולמצות דתיות הק' שלא תהי' מוחלפות. גם בהקונגרס מיום 1 לנובמבר 948 לחמנו ברב מרץ ונכחנו להבטיח מיסודי האורתודוכסיא בסעיפי 8 ו־49, שמותר לקהלותינו להקרא בשם „מפלגה ארטה". או „במסורת־ארטה". „הלשכה

הארט". החדשה בבוקרסט חובתה להשגיח ולהגן על הגשמת הבטחות הללו בכתב ובפה.

במשא ומתן עם הפדרציא עוד הוצעו מצדנו גם פתרון השאלות דלקמן: תמיכת הישיבות, ת"ת, בית יעקב, שוחטים נודדים, לתמוך בידי שומרי ש"ק בהספקת פרנסתם. חובת הלשכה החדשה ללחום בעד הגשמת כל הנ"ל. לפעולתה זאת הננו שולחים ברכותינו בדרך זו. הרב יוסף אדלער נשיא, זאב מאשקאוויטש מזכיר".

במועצת מפלגת האורתודוכסית בקרב הפדרציא נמנו: הג"ר יוסף אדלער־טורדא, הג"ר דוד שפרבר־בראשאוו, הה"צ ר' יצחק פריעדמן האדמו"ר מבוהוש.

תעמולה להבשת־ריחה של הציוניזם: מטעם המפלגה הדימוקרטית היודית ברומניא התנהלה תעמולה עזה נגד הציוניזם בכלל ונגד מדינת ישראל בפרט; נגד הגירת היודים מרומניא מצד אחד, ונגד העלי' למדינת ישראל מצד השני, באמרם שהיא מדינה פשיסטיש לדעתם, במקום אשר העולים סובלים ממחסור במזון ודירה.

געגועים לעלי': למרות התעמולה העזה מצד הדימוקרטים כנ"ל, זה זמן הצהרת מדינת ישראל, במאי 948, שהגיעה אליהם השמועה שאחב"י מכל אפסי ארץ נהרים שמה, ומצד אחר כדי להנצל מהארצות אשר עודן טפוחות מדמי אחינו, התחיל זרם גדול לעלי' גם מרומניא, אולם דלתות המדינה היו נעולות. כל ההשתדליות למען רשיון לעלי' זמן רב הי' ללא הועיל.

פינוי־עצמותיו של האדמו"ר מוויזניץ: האדמורי"ם שליט"א מוויזניץ החליטו לפנות עצמותיו של אביהם הגה"ק ר' ישראל הגר זי"ע ולהובילן לאה"ק, בחודש שבט תש"י פינו עצמותיו הק' מגרוו"ד בהשתתפות עם רב והובלו דרך קאנסטאנצא באני' לישראל ושם נקברו בבני ברק בכבוד גדול ובמספד רב. גם נתעורר תנועה מצד מו"ה שבח גוטה־סאטמאר, מו"ה משה שמואל העללער־לודוש, ומו"ה לייב ראזמן־וואשארהעלי לפנות עצמות של הגה"ק מרן הייטב לב־סיגעט, הכנסת יחזקאל־דעש והרב בן ציון־וועזעל־טורדא ולהובילן לאה"ק. אולם לרגלי מניעות הלכיותיות ושאר סבות זממם הטוב לא בא לידי ביצוע.

פעולות הישיבות: בשנות שאחרי המלחמה התחילו להקם מחדש ישיבות בט. הקול תורה נשמע מחדש במארגארעטען, קלויזנבורג, מ. אייוואר, טורדא, סעבען. אולם הישיבה היותר גדולה היא הישיבה „בית־משה" באראד, גם בשנת תש"י עוד לומדים בתוכה קרוב למאה בחורים מופלגים ויראי ד', תחת הנהלת הג"ר אהרן צבי בריסק שליט"א, אב"ד טשעקא־אראד, ברוח ישראל סבא, מהם שהגיעו להוראה, כ"י.

משלוח חבילות: ע"י שהדזשאינט הפסיקה פעולתה ברומניא זה תחלת 949, והמחסור הלוך וגדול, ומצד אחר כל איש שאינו עובד שם אינו מקבל

בולי־מזון, והוא נוגע ממש לפיקוח־נפש, והעובדה היא מקושרת בחילול ש״ק. לכן נתראה לתועלת גדולה לשלוח שמה חבילות עם תרופות סטרעפטאמייסין, פעניסילין, ועם מיני מזון ובגדים וכאלה. בפרט החרדים ניצולו עי״ז מחילול ש״ק, וביחוד בשנת תש״י הגיעו חבילות הללו ממש לידי הצלת נפשות. בפעולת הצלה שע״י משלוח חבילות הנ״ל לחרידי טרנסילבניא הצטיינו ביותר: הגה״ק מרן יואל טייטלבוים שליט״א סאטמאר־ברוקלין; הועד באנטורפן־בלגיע תחת הנהלת הג״ר יוסף גר״ו־פאפא והעסקן החרוץ מו״ה אברהם שאהנברון־טעמעשוואר; והרב צבי יעקב אבראהאם, ע״י התמיכה שמקבל מהמוסד ״עזרת־תורה״ שע״י הגה״צ ר׳ אלי׳ הענקין שליט״א.

***

הרבנים הטרנסילבנאים בחוץ למדינה: אלה הם הרבנים הטרנסילבנאים, אשר מלפנים ישבו על מדין באחת הקהלות האורתודוכסיות שבטרנסילבניא, ואשר חלק מהם אחר ההגירה נשארו בחסדי השם בחיים, וחלק השני אשר דרו בשנות המלחמה בחלק הרומני שבטרנסילבניא וניצולו עי״ז ב״ה, אבל נמאס בעדם הארץ אשר ספגה דם אהוביהם ומוטב נדדו למרחקים, או לישראל, ארץ אבות, להתחיל שם חיים חדשים ולהפיץ רוח ישראל סבא ותורה המסורה בין החוגים אשר עלה בגורלם להתיישב בקרבם, ובכל אופן הרבנים האלה הם נקראים גם שם על שמות קהלותיהם אשר שמשו בהן בעבר, ובכן בכל מקומות מושבותיהם מביאים כבוד על האורתודוכסיא שבטרנסילבניא, ויהיו לנו אך לכבוד ולתפארת שהרבנים הגאונים והצדיקים האלה שליט״א הם ילידי רבני טרנסילבניא.

בשנות 950—945 אחר הגירתם גם לא שבו לביתם: הגה״צ: מרן הגה״ק מו״ה יואל טייטלבוים שליט״א, ר״מ ישיבת ״יטב לב״ דסאטמאר בירושלים ובברוקלין, ואב״ד סאטמאר־ירושלים וכעת בברוקלין; הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם אבדקה״ס קלויזנבורג, וכעת הרב דק״ק ״התורה והמצוה״ וישיבת ״שארית הפליטה״ בברוקלין; הרב עקיבא גלזנר אבדק״ק קלויזנבורג וכעת בשווייץ; הרב יהושע גרינוואלד אב״ד חוסט ומלפנים ר״מ בישיבת דעש, הרב דקהל יראים דבאראפארק בברוקלין; הרב הלל ליכטענשטיין־אב״ד קראסנא, מנהל הישיבה בלאנדסבערג וכעת בפריס; הרב דוד הורביץ דומו״צ בגראס־וואר־דיין, וכעת רב בשטראסבורג־צרפת;

ואלו הם אשר עזבו את מדינת טרנסילבניא אחרי המלחמה, הגה״צ: ר׳ חיים מאיר האגער האדמו״ר מויזניץ בגראסוואר־דיין־תל־אביב, אחיו ר׳ ברוך האגער אב״ד סערעט־בראשאוו וכעת בחיפה; ר׳ צבי קינסטליכער אבדק״ק סיביו וכעת בירושלים; הרב יוסף פאנעט אב״ד אילאנדא־דעש וכעת בברוקלין; הרב יוסף משה מייזליש אב״ד מאראשאויואר וכעת ברוקלין; הרב משה טייטלבוים אב״ד זענטא־סיגעט וכעת הרב דק״ק ״עצי־חיים״ בברוקלין; הרב אברהם שלמה כ״ץ אב״ד רוסקאווא־פריס; הרב משה

דוד עסטרייכער אב"ד טשימפא־אראד וכעת בברוקלין; הרב משה אליעזר ד"ר קרויס אב"ד קרלסבורג וכעת בלונדון, הרב מאיר ד"ר שיק אב"ד טעמעשוואר־יאזעפין וכעת הרב דקהלת "בני יהודה" רחוב איסט 78 בנויארק; הרב אברהם שמואל פאנעטה אב"ד דקהלה קטנה קרלסבורג וכעת בירושלים; הרב נפתלי הירצקא האניג אב"ד שארמאש וכעת בנויארק; הרב יוסף קרויס אב"ד דיטשא וכעת ברעננה; הרב יעקב ווייס האדמו"ר מספינקא־נויארק; הרב ליפא מאיער ראב"ד דסאטמאר־נויארק; הרב יוסף גרינוואלד דומו"צ מסאטמאר ואב"ד פאפא וסאמבאטהעלי וכעת מנהל הישיבה באנטוורפן; הרב מאיר האגער אב"ד ווישא־ברוקלין; הרב דוד בערקאוויטש אב"ד שעסבורג וכעת מנהל ישיבה בלונדון; הרב יעקב יצחק ווייס דומו"ץ בגראָסווארדיין־לונדון; הרב בצלאל שטערן הרב הצעיר דקה"ס־סיביו וכעת ברומא; הרב יהושע דייטש אב"ד מאראשאיוואר־ירושלים; הרב אברהם קליינמאן אב"ד מארגארעטען וכעת בפריס; הרב יהודא גלזנר הרב הצעיר דקלויזנבורג־נויארק; הרב אברהם קרויס אב"ד סיביו־ברוקלין; הרב שלמה זלמן אב"ד טענקע וכעת בוינא; הרב עמרם גרינוואלד דומו"צ בוויישא וכעת בברוקלין; הרב יחזקאל רוטנער־שאמקוט־ברוקלין; הרב אלטר פאנעט דומו"צ בפעלשאבאניא; הרב ליכטענשטיין־בעטהלען־ברוקלין; הרב צבי קאהן מלפנים אב"ד סאלארד־דערעטשקע; וכעת הרב דק"ק בפעטערסאן, נוושארזי; הרב יקותיאל יהודה היילפרין מלפנים אב"ד ערדאר־האידונאנאש וכעת בברוקלין; הרב צבי יעקב אבראהאם, אשר נהל הרבנות בטורדא וכעת בברוקלין.

שמות הרבנים היושבים על מדין בטרנסילבניא כעת. בסוף שנת תש"ט היו נמצאים בטרנסילבניא הרבנים היושבים על מדין דלקמן, ואלו הם הגה"צ: הרב יוסף אדלער אב"ד טורדא וכעת בירושלים; הרב דוד שפערבער־אב"ד בראשאוו וכעת בירושלים; הרב יצחק צבי־סופר אב"ד טעמעשוואר־פאבריק; הרב אשר אנשיל מיללער פעטראשעני; הרב אהרן אויש אב"ד לופעני וכעת בגרוו"ד; הרב לוי יצחק מיללער אב"ד טעמעשוואר־יוזפין; הרב אפרים פישל קליין אב"ד מאראשוואשערהעלי; הרב דוד יהודה פריינד אב"ד סאסרעגען; הרב אשר פאללאק אב"ד בעלעניעש וכעת באה"ק; הרב אהרן צבי בריסק אב"ד טאשנאד ור"מ באראד וכעת בירושלים; הרב אברהם שאהנפעלד אב"ד איוד וכעת בקלוזש; הרב יהודה קרויס אב"ד בלאוש כעת באה"ק; הרב ישראל טויבער אב"ד האצעג; הרב יהודה איזאקזאהן אב"ד סיגעט; הרב יהושע עהרענרייך אב"ד שימלוי כעת בירושלים; הרב מענדיל זאב שטערן אב"ד ווישאוא; הרב שלמה בערנשטיין אב"ד קראסנא; הרב שלמה גראס־אב"ד קראלי; הרב שלמה שוואַרץ אב"ד ערמיהאליפאלווא; הרב משה שפיץ אב"ד ביסטריץ; הרב אברהם ברוך רוזנברגר אב"ד סוליצא וכעת באה"ק; הרב ישראל פעלדמאן־סיגעט.

שמות המורי־צדק כעת בטרנסילבניא: בסוף שנת תש"ט היו נמצאים בטרנסילבניא הרבנים המורי־צדק דלקמן: הרב נחמן כהנא־קלוזש־אה"ק; הרב משה

ארי׳ פריינד־סאטמאר, הרב ש. דוב דאכנער־נאדיבאניא, הרב א. שנעבאלג־דעש, הרב דוד טויב־מארגארעטען, הרב שמואל דייטש־מאראשאויוואר, הרב ברוך שפערבער הרב הצעיר־בראשאוו־אה״ק; הרב אפרים פישל סופר הרב הצעיר טעמעשוואר־פאבריק, הרב א. ריין־מעדיאש. הרב יחיאל אויש־סאטמאר כעת בברוקלין, הרב שמחה וואלד־קלוזש, הרב מיכאל לאבל־נאסוידי, הרב זאב מאשקאוויטש־קלוזש.

שמות האדמורי״ם כעת בטרנסילבניא. הרב לוי יצחק לייפער־אראד, הרב ל. לייפער־טעמעשוואר, הרב יוסף לייפער־טעמעשוואר, הרב חיים שלמה הורוויץ־טמ״ו כעת בברוקלין, הרב י. טויב־אראד, כעת בברוקלין, הרב משה ארי׳ לאוו־טמ״וו כעת בברוקלין, הרב אשר יונה וו״ב־טמ״וו כעת בברוקלין, הרב דוב לייפער־סיביו, הרב שלום אייכענשטיין־סיביו, הרב י. מאיר אייכענשטיין־קלוזש.

*

הפסקת פעולת הלשכה הארט. בבודפסט: בה־„מארגען זשורנאל״־נויארק, מיום 8 ליאנואר 950 הופיע הודעת „איטא״ מבודאפעסט, וז״ל: „ד״ר ל. שטאקלער, נשיא מועצה המרכזית, בא־כחה של היודים הניולוגים באונגריא, ור׳ שמואל זנביל כהנא־פראנקל, נשיא מועצה הארטה. חתמו אתמול הצהרה משותפת, ששתי המפלגות, של הניולוגים ושל האורתודוכסים, נתאחדו. היהדות באונגריא, אחר הפסקה של שמנים שנה, שוב שנית נתאחדה״.

ממשלת רומניא מסכמת לעלי׳: ממשלת רומניא, אחר משא ומתן רב בחודש מאי 950, הסכימה להניח את יודי רומניא לעלות לאה״ק. ובכן הופיעו בכל עיר כרוזים, שכל מי שרוצה לעזוב את רומניא הרשות בידו. המון רב רשם א״ע בכל עיר ועיר. כפי התכנית, עד זמן קבוע, בכל שבוע יעזבו כאלף מהגרים יודים את רומניא ולעלות לאה״ק.

שמות הרבנים וחברי הרעפרעזנטנץ שעלו לאה״ק החל מחדש יאנואר 950 עד סוף הקיץ, הם: הג״ר דוד שפרבר ובנו הרב ברוך, מו״ה אברהם ווייס ומו״ה צבי שאכנער־בראששא; הג״ר יוסף אדלער, מו״ה מרדכי שווארץ, מו״ה חיים פעדער, מו״ה פרץ גאלדשטיין־טורדא; מו״ה זאב מאשקאוויטש ומו״ה שמחה ערנסטער־קל״ב; הג״ר ארי׳ קרויס־בלאזש; הג״ר אהרן צבי בריסק־אראד; הג״ר דוד יודא פריינד־ס. רעגען; הג״ר יהושע עהרענרייך־שימלוי; הג״ר אשר פאללאק־בעלעניעש; הג״ר נחמן כהנא־קרלסבורג. מו״ה שמעון דייטש־מעדיאש. ועוד ועוד. לאמריקא הגיעו עוד: מו״ה אברהם שאהנברונן־טעמעשוואר, מו״ה לייב האלענדער־דעש, מו״ה דוד שאיאוויטש־ווישא ועוד.

ספירת־עם: ממקור נאמן מט. קבלתי מספר הנפשות מאחב״י לערך הנמצאות בהקהלות דשם, בתחלת הקיץ 1950. המספר אינו שלם, כי חסרים

מאתו איזו קהלות כדעש, רעטיאג, וכל המחוז סאמעש, אולם לדאבונינו גם נודעתי שכבר נמצאות קהלות לעשרות בט. שאין דר בהם אף יהודי א' בעו"ה, ואלו הן: מחוז אלבא איוד 200, קרלסבורג, 1500, מ. אויוואר, 400; אראד 7.000-6; ביהאר גרוו"ד 2.500, בעלעניעש 250, מארגארעטען 500, סעקעליהיד 120, עלעשד 80, טענקע 70; בראששא 1.800; קלוזש קלויזנבורג 4000, הידאלמאש 60, הוניאד 250, מאטש 50; הונעדארא האטסעג 150, אילא 80, פעטראשעני 800, לופעני 80, דעווא 1.200; מורעש מ. וואשארהעלי 1.500, רעגהין 400, טאפליצא 120, סט.דיארדי 70; מרמורש סיגעט 1.500, אויבערווישא 300, בארשא 200, דראגמירעשט 70, פעטראווא 80, ריסקאווא 120, רעמיט 60; נאסאד ביסטריץ 600, נאסאד 100, טעלטש 180; סילאדי זילאה 80, שימלוי 400, קראלי 300, טאשנאד 120, זשיבא 140, קראסנא 120, ס. טשעה 100, מיהאליפאלווא 200, נוסעני 70, וואלקא 50, שילעלמעד 60; סאטמאר סאטמאר 2.500, האלמין 120, נאדיבאניא 400, פעלשאבאניא 80, שאמקוט 250, וואראהל 60, ניגרעשט 60, ביקסאד 50, טורץ 100, טארנא 40, ק. מאנאשטור 100; סעבעז 1.800; טארנאווא מארע מעדיאש 1.500, שעגעשוואר 200, דומבראוועני 80; טארנאווא־מיקא בלאזש 150, דיטשא 500; טעמעשוואר־יאזעפין 4000, טמ"וו־פאבריק 800; טוודא טורדא 1.400, לודאש 240.

הסכמות 3—6
הקדמה 7
התקופה בין שנות 1630—88, ע"י המחבר 15
התקופה בין שנות 1800—1630, ע"י המחבר 22
התקופה בין שנות 1850—1800, ע"י המחבר 34
התקופה בין שנות 1871—1850, ע"י המחבר 45
התקופה בין שנות 1905—1871, ע"י המחבר 71
התקופה בין שנות 1918—1905, ע"י המחבר 92
התקופה בין שנות 1920—1918, ע"י המחבר 98
מאראמורש, ע"י הרב יקותיאל יודא גרינוולד, קולומבוס־אהייא 121
התקופה בין שנות 1932—1920, ע"י זאב גאבעל 129
התקופה בין שנות 1940—1932, ע"י זאב מאשקאוויטש 146
התקופה בין שנות 1945—1940 בטרנס. הרומנית, ע"י המחבר 169
חורבן בוקאווינא 173
חורבן בסרביא 176
התקופה בין שנות 1944—1940 בטרנס. האונגארית, ע"י המחבר 199
הדיפורטציא 209
זכרון לקדושים 215
הרבנים הקדושים מטרנסילבניא 216
הבע"ב הק' חברי ועד הנציגות 219
הרבנים הק' מאונגריא 220
הרבנים הק' מסלובקיא 222
הרבנים הק' מיוגוסלביא, אויסטריא, בוקובינא ובסרביא 223
תפלה שנתקנה לזכרון הקדושים 224
לוח היאהרצייטים של קדושי טרנסילבניא 213—212
מפעלות ועד נציגות הלשכה בנויארק, 1950—1945 ע"י הרב שמחה יואל פישער 225
התקופה בין שנות 1950—1945 בטרנס., ע"י בן בלי שם 236
אגודת ישראל 141, 157, 158, 196, 197, 198, 239
אדלער 6, 8, 103, 153, 170, 184, 188, 193, 194, 225—237, 249
אדמורי"ם 38, 39, 40, 154, 155, 156
אולמן שלמה זלמן 135, 144
אולמן ישראל 150, 151, 152, 154, 168
אוישוויץ 210, 211
אויסטריא 159, 160, 203, 223
אסיפות הלשכה 134, 135, 147, 150, 151, 157, 170, 192, 193, 194, 202, 237, 245
אראד 48, 55, 95, 181
אבראהאם 114, 149, 152, 158, 159, 166, 168, 169, 170, 182, 183, 184, 188, 196, 198, 225—236, 238, 239, 242, 248
בארשא 24, 84, 85, 133
בוקאווינא 160, 173, 176, 223, 224, 240
בית יעקב 141, 153, 158, 165
ביזידאויפאלו 22, 79
בחינות הרבנים 140, 166, 168, 183, 184
בסרביא 160, 176, 223, 224, 240
בתי ספר 89, 139, 148, 157, 164, 167, 247
בתי חולים 143, 159
בתי יתומים 143, 166, 238
בקורת זכות אזרח 130, 149
גאבעל 90, 112, 143, 153, 154
גזירת שחיטה 166, 201
גיטאות בטרנסילבניא 206, 207, 210
גרין 58, 61, 63

גירוש 24, 167, 172, 177, 178
גלאזנער 84, 85, 86, 95, 99, 100, 141, 159
גרינוולד 52, 65, 88, 95, 96, 121
גראסוארדיין 26, 32, 76, 94, 95, 134, 135, 139, 154, 156, 159
דשאינט, מרכז 12, 185, 226—233
דשאינט, בטרנסילבניא 143, 166
דשאינט, בבוקרסט 182, 185, 188, 225, 226, 227, 238, 241, 247, 249
דברי ריבות 140, 149, 150
דיפורטאציא 172, 175—178, 209
האגער 3, 39, 94, 127, 155, 160, 178, 179, 181, 197, 208, 249
הסתדרות יהודי טרנסילבניא באמריקא 226—236
הענקין 12, 14, 233, 250
התפרדות החרדים 51—71
התיישבות היודים 15, 20, 25
ועד הרבנים 135, 150, 237
ועד המרכזי והנציגות 135, 151, 219, 220, 237, 252
ועזעל 6, 7, 136, 140, 143, 145, 146, 149, 151, 152, 160, 163, 165, 166, 179, 189, 249, 179, 189, 249
וויס 128, 155
חתם סופר 11, 46, 47
חסידות 38, 39, 40, 123, 138, 154
חק לדת 69, 70, 71, 81, 82, 83, 136, 157, 184, 188, 189, 190, 191, 200, 235, 245
חסידי או״ה 119, 120, 195, 209, 213, 214
חורין 47, 48, 49, 55
טייטלבוים, יואל 3, 99, 100, 127, 149, 150, 154, 211, 229, 230, 232, 250
טייטלבוים 10, 39, 88, 125, 127, 154, 231, 232
טורדא 139, 181
טעמעשוואר 22, 24, 30, 31, 36, 77, 181, 182
טראנסניסטריא 177, 178
יונייטעד סערוויס 12
יונג 230, 231
יוגוסלביא 204, 223
ישיבות 29, 35, 45, 47, 105—109, 138, 139, 153, 156, 196, 249
לאוענזאן 158, 226, 229, 230
ליכטנשטיין 56, 70, 83, 142
מאשקאוזין 13, 14, 112, 175, 226, 229, 232, 234, 236
מהר״ם שיק 61, 69
מאשקאוויטש 153, 224
מוסדות 29, 35, 139, 159, 193, 194
מיניסטורי רומניא 120, 130, 131, 147, 148, 149, 186, 187
מלכי רומניא 15, 17, 187
מלכי אונגריא 18, 23
מפעלות הלשכה 149, 150, 159, 160, 161—169, 188, 225—236, 243, 244
מפלגה היודית 134, 147
מצבם הכלכלי 27, 46, 77, 94, 109, 142, 157, 171, 192
מחזיקי הדת 139
מראה יחזקאל 33, 34, 40—44
מצבם הרוחני 29, 32, 34, 45, 193
ניולוגיא 137, 179, 180, 181
סופר 5, 139, 177, 179
סיגעט 32, 86, 87, 88, 95, 133, 202
סילבר 229

סלובקיא 203, 222, 223
ספירת עם 35, 101, 252
עלי לאה"ק 142, 158, 159, 197, 246, 249, 252
עלילת דם 24, 78
עתונים 110, 141, 152
עקשטיין 14, 117, 226, 229, 230, 232
פאנעט 4, 154, 155, 158, 159, 207, 208, 249
פאללאק 6, 226, 230
פוכס 130, 141, 147, 160
פישער 103, 134, 138, 149, 159, 179
פילדרמן 173, 185,—192, 226—230
פייערשטיין 156, 179, 180
פדרציא 184—192, 247, 248, 249
פראנקל 72, 120, 200, 252
פריינד 112, 146, 150, 151, 152, 155
פראנץ יאוזף 56, 57, 59, 66, 67, 71, 120
פריעדמן 113, 166, 185, 189
פראנק 32, 125
פרעות נגד יודים 132, 133, 148
פליטים 90, 181, 208
פריעדלאנדר 6, 175
ציטראן 13, 14, 112, 139, 152, 158, 159, 168, 169, 182, 190, 196, 229, 232
צירלסון 118, 176
צירי יודים 118, 134
קהלות 20, 26, 29, 35, 45, 73, 93, 94, 101, 104, 120, 137, 163, 164
קלויזענבורג 20, 76, 83, 84, 85, 86, 89, 99, 100, 139
קליין 6, 97, 103
קרלסבורג 20, 30, 31, 32, 33, 36, 138, 164
קראלי 25, 26, 38, 89, 138
קרויס 58, 69, 135, 138, 148
רבני טרנסילבניא 29, 35, 45, 46, 90, 97, 103, 144, 160, 163, 164, 166, 168, 216—219, 250—252
רבני אונגריא 77, 220, 221
רוסיא 90, 142
ריפורם 47—71, 72, 93
שבועון „האמת" 152, 153, 157, 158
שבועון „נעפינק" 141, 152
שבתאים 21
שאהנברונן 151, 179, 250
שוארץ יוסף 230, 231, 232, 233, 243
שיק 7, 179
שור 120
שארמאש 195, 240
שפערבער 4, 198, 237, 245
שפרן 183, 188, 189, 190, 191, 231
תורה ומלאכה 110, 143